МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

Одеса
2017

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Заступник головного редактора:

Музиченко Г. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Відповідальний секретар:

Ростецька С. І. – к.політ.н., доц., доцент кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Члени редакційної колегії:

Арабаджиєв Д. Ю. – д.політ. н., доц., професор кафедри соціальної роботи
(Запорізький національний технічний університет)

Аркадіуш Адамчик – проф. д-р габ. політології (Університет ім. Яна Кохановського в Келцах, РП)

Бабкіна О. В. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук (Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова)

Гедікова Н. П. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Горбатенко В. П. – д.політ.н., проф., заступник директора (Інститут держави і права НАН України імені В. М. Корецького)

Долженков О. О. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Залевськи Єжи – проф. д-р габ. політології (Варшавський університет, РП)

Монолатій І. С. – д.політ.н., проф., професор кафедри політології (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»)

Парух Вальдемар – проф. д-р габ. політології (Університет ім. Марії Склодовської-Кюрі в Любліні, РП)

Романюк А. С. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політології (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Яковлев Д. В. – д.політ.н., проф., декан факультету правової політології та соціології
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

Ярова Л. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Науковий журнал «Politicus» є фаховим виданням на підставі
Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 року (додаток № 9)
Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського, протокол 8 від 26 січня 2017 року.

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

ISSN 2414-9616

© Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського, 2017

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Дунаєва Л.М.
Анархістські вчення про сутність і значення самоврядування.....6

Кравець А.В.
Інтерпретація сучасного політичного процесу в межах політичної науки.....10

Литвиненко І.І.
Некласичні версії політичної легітимації соціального порядку.....15

Мінєнкова Н.Є.
Специфіка публіцистичного дискурсу з теми люстрації в Польщі в 90-х рр. XX ст.....21

Наумкіна С.М., Кокорєв О.В.
Країни Балтії після розпаду СРСР: проблеми національної самоідентифікації різних етносів.....25

Сазонов В.В.
Методологічні аспекти екологічної політики держави і її вплив на підготовку кваліфікованих кадрів в архітектурі.....28

Скриль С.А.
Політичні системи в глобальному суспільстві.....33

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Байрак С.О.
Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування й державної влади Республіки Польща.....39

Бацюкова С.Ю.
Статус свободи як відображення існування адвокації в суспільстві.....44

Бусленко В.В.
Специфіка стосунків між урядом і парламентською опозицією в Польщі на початку 90-х рр. XX ст.....47

Веденєєв В.О.
Застосування принципу холізму до сучасного бачення сутності держави.....52

Гонагов Р.Р.
Геополитический аспект подхода Азербайджана к международно-правовому статусу Каспийского моря.....57

Грабіна Г.В.
Феномен культури в структурі політичних матриць модерних соціумів: визначення адаптивного потенціалу.....62

Іщейкін К.Є.
Передумови впровадження інструментів учасницької демократії.....67

Каменчук Т.О., Ярох Г.М.
Співвідношення політичного й державного управління.....71

Кольцов В.М.
До вузького й широкого дефініювання політичної опозиції в західній політичній науці.....75

Коннова Н.О.
Вплив мас та інституту лідерства на політичні процеси в Україні й Польщі.....84

Майко Т.С.
Функціонування місцевого самоврядування за Конституцією України.....89

Малишенко Л.О.
Забезпечення дії принципу верховенства права та особливості його вияву в Україні.....94

Манташян М.К.
Демократична політична стабільність: структура безпекових викликів.....97

Мироненко Т.В.
Оцінка політичних альтернатив у процесі прийняття політичних рішень
в умовах трансформаційної демократії.....102

Олещук П.М.
Технологічні етапи трансформації символічного складника політичного режиму.....108

Палазова Т.М.
Основи запобігання та протидії корупції в сучасному українському суспільстві.....112

Прошин Д.В.
Іноземна державна підтримка як джерело сили та слабкості терористичних організацій.....114

Рибачок С.Л.
Взаємодія виборчої та партійної систем у Республіці Польща.....122

Рябінін Є.В.
Політико-економічний вимір російського впливу на Донбас (1991–2013 рр.).....130

Саєнко І.В.
Моделі функціонування політичної опозиції: критерії формування
й чинники впливу.....135

Smolnikov Yu.B.
Finland's turn to the right: the rise of the Finns party.....139

Філатов Б.А.
Інституційне будівництво патріотичних партій у сучасному світі:
параметри диверсифікації в умовах медіакратії.....144

Шедяков В.Е.
Исторические динамики мифодизайна общества в стратегии футуродиагностики:
подготовка и реализация программирования будущего, управления настоящим.....150

Щедрова Г.П.
Адаптація України до вимог ЄС: досвід країн Балтії.....156

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Горошко Е.И., Ярошенко Е.В.
Анализ политической коммуникации Михаила Саакашвили в социальных сетях.....161

Милова М.И.
Преодоление прошлого или повторение пройденного: украинский контекст.....164

Морарь М.В.
Націоналізм та його роль у теорії й практиці політичних партій.....169

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Баштанник О.В.
Національна держава в наднаціональному союзі: інституціональні структури,
інституційні норми та глобальна ідентичність (приклад ЄС).....174

Васильченко О.М.
Фактор онтологічної безпеки в сучасних українсько-російських відносинах.....179

Кореньков О.О.
Політична стратегія й структура організації «Ісламська держава
Іраку й Леванту».....186

Коротков Д.С.
«Гібридна війна» та її вплив на захист прав людини
й демократичні цінності в Україні.....191

Матлай Л.С.
Королівство Іспанія – Держава Ізраїль: від «історичної аномалії»
до стабільних двосторонніх відносин (1986–2016 рр.).....196

Русова О.С.
Формування моделі тристороннього співробітництва
в межах «Веймарського трикутника».....201

Середюк Н.П.
Стратегічне партнерство Канади в реформуванні політичних інститутів України.....206

Серушт Наджат
Преемственность и трансформация политики Европейского Союза
в отношении Иракского Курдистана.....211

Терещук В.І.
Моделі медійних фектів Е. Перс як інструмент аналізу характеру
й напрямів використання засобів масової комунікації в зовнішньополітичній стратегії.....215

Щепанський В.В.
Турецький фактор гуманітарної політики на південному сході України
в період 2014–2016 рр.....219

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Дунаєва Л.М.

Анархістські вчення про сутність і значення самоврядування

Розглядаються ідеї анархізму й анархо-синдикалізму як суспільно-політичної течії. Показано, що спільним для ідеологів анархізму є критика капіталізму й проголошення необхідності його заміни іншим ладом за умови ліквідації держави, централізації влади як несумісних із особистою свободою й правами людини. У той же час ідеї анархізму й анархо-синдикалізму й натепер залишаються достатньо популярними. Ідеї анархізму в розрізі концепції місцевого самоврядування потребують свого вивчення й нового осмислення.

Ключові слова: *анархізм, анархо-синдикалізм, капіталізм, централізація влади, громада, свобода, права людини, самоврядування.*

Рассматриваются идеи анархизма и анархо-синдикализма как общественно-политического течения. Показано, что общей для идеологов анархизма является критика капитализма и провозглашение необходимости его замены другим строем при условии ликвидации государства, централизации власти как несовместимых с личной свободой и правами человека. В то же время идеи анархизма и анархо-синдикализма и сегодня остаются достаточно популярными. Идеи анархизма в разрезе концепции местного самоуправления требуют своего изучения и нового осмысления.

Ключевые слова: *анархизм, анархо-синдикализм, капитализм, централизация власти, общество, свобода, права человека, самоуправление.*

The ideas of anarchism and anarcho-syndicalism are examined as a social and political flow. It is shown that general for the ideologists of anarchism are criticism of capitalism and proclamation of necessity of his replacement other line-up on condition of liquidation of the state, centralizations of power as incompatible with the personal freedom and human rights. At the same time ideas of anarchism and anarcho-syndicalism and now remain popular enough. The ideas of anarchism in the cut of conception of local self-government require the study and new comprehension.

Key words: *anarchism, anarcho-syndicalism, capitalism, centralization of power, society, freedom, human rights, self-government.*

УДК 327.39

Дунаєва Л.М.,
доктор політичних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту інформаційних та соціальних технологій
Одеського національного університету

Проблема політичного значення самоврядування, можливості використання його інститутів у якості альтернативи традиційній публічній владі у вигляді державних інститутів особливо цікавила представників анархістських вчень. Теоретики кінця XIX–початку XX ст. були схильні вбачати в самоврядуванні насамперед антидержавну сутність. У той же час анархізм як ідейно-теоретична й суспільно-політична течія, в основі якої – заперечення інституціонального, передусім державного, управління суспільством, виник набагато раніше. Так, ще в VI – V ст. до н. е. давньогрецький філософ Зенон заперечував будь-яку форму державного ладу на користь вільної солідарності громадян. Відштовхуючись від універсального характеру природного закону, Зенон і його послідовники, зокрема Хрисипп, у своїх творах про державу обґрунтовували космополітичні уявлення про те, що всі люди (і за своєю природою, і за законом всесвіту в цілому) – громадяни єдиної світової держави (космополіта), і що людина – громадянин всесвіту [1, с. 97–101].

Основоположником анархізму іноді вважають У. Годвіна, однак, він пропонував не негайне знищення держави, що є наріжним постулатом анархізму, а мінімізацію її функцій із можливою наступною ліквідацією. Засадничі положення анархізму були сформульовані в 40-і роки XIX ст. П.Ж. Прудоном, який запровадив термін «анархія», і М. Штірнером. Політичну доктрину анархізму розробили М.О. Бакунін і П.О. Кропоткін. До відомих теоретиків цієї суспільно-політичної течії належать також Дж. Белделлі, Е. Реклю, Б. Такер, Д. Уоррен, К. Хесс та інші.

Спільним для ідеологів анархізму є критика капіталізму й проголошення необхідності його заміни іншим ладом за умови ліквідації держави. Державу вони вважали другою після церкви основною помилкою людей. Будь-яка концентрація, централізація влади проголошувалась несумісною із свободою. Висловлювалися застереження й щодо переродження соціалістичної держави, в якій народні обранці й чиновники можуть зловживати службовим становищем, посилаючись на «державний інтерес» [2, с. 105–107].

Заперечення теоретиками анархізму держави тягнуло за собою невизнання нав'язаних зовні, хай навіть рамкових принципів діяльності вільних асоціацій і об'єднань індивідів, у тому числі й органів місцевого самоврядування. М.О. Бакунін, наприклад, вважав, що «експлуатація й управління, з

яких перша дає засоби управляти й складає необхідну базу, так само як і мета усякого управління, яке у свою чергу гарантує й узаконює можливість експлуатації, є двома нероздільними сторонами того, що називають політикою. Із початку історії вони складали власне реальне життя держав» [3, с. 131].

На думку М.О. Бакуніна, тільки «після знищення держави індивід стає вільним і отримує можливість для добровільного вільного об'єднання в асоціації з іншими індивідами». Народ може бути тільки тоді щасливим, вільним, коли, організовуючись знизу догори, шляхом самостійних і повністю вільних об'єднань і поза усілякої опіки, але не поза різних і рівно вільних впливів осіб і партій, він сам створить своє життя» [4, с. 133]. Можна погодитись із твердженням, що «бунт проти авторитету, політичної влади зумовлюється багато в чому тим, що анархісти усвідомлюють і відчувають діяльність держави, державну регламентацію людського співіснування як знищення найвищої соціальної цінності, якою має володіти індивід – свободи» [5, с. 134]. Таким чином, із точки зору політичного напряму анархізму самоврядування слід розглядати як реалізацію індивідами, які об'єднані в місцеві й інші співтовариства, права на вільне самовизначення й самоорганізацію всіх процесів життєдіяльності даного суспільства.

Інший представник ідеології анархізму – Л. Гумплович писав, що «протилежністю до «державної діяльності» в більш вузькому її сенсі є поняття «самоврядування». Якщо «самоврядування» слід розуміти як діючий у державі політичний устрій, то його можна розглядати, безумовно, лише як доповнення до необхідної діяльності держави, і слід уявляти собі його тільки в обмеженому розмірі». За Л. Гумпловичем, самоврядування «проводиться відомим самоврядним організмом, під яким слід розуміти існуючі в державі форми товариств і союзи; наділені правом самоврядування, вони відають великою або малою кількістю своїх громадських справ за допомогою ними ж обраних представників і посадових осіб. Найменшими самоврядними організмами є громади» [6, с. 274].

Відомо, що для анархізму характерне висування й розвиток ідей децентралізму, федералізму, автономії, а також самоврядування, самоорганізації й саморегуляції особи, соціальних груп, регіонів тощо. В проектах анархістів планувалось утворити місцеві представницькі органи громадського самоврядування – міські союзи й ради, міські думи й районні управи; місцеві органи громадського управління (виконавчі органи) – місцеві Палаци Злагоди, виконкоми союзів і рад, анкетно-статистичні бюро; інші інституції – виборний суд, міліцію (міську армію), добровільну армію самооборони, різні «громадські служби» тощо. Крім того, відповідно до теорії анархізму, проголошувалися різні форми безпосередньої демократії й громадської самодіяльності – збори, асоціації, товариства, союзи, клуби тощо, які мали компенсувати в організаційному плані відсутність держави.

Так, П. Прудон, по суті ототожнюючи самоврядування й анархію, розумів федерацію як договір, контракт, угоду, союз, завдяки якому група глав сімей, об'єднання кількох громад або держав зобов'язуються одне перед одним проводити спільний курс. На місце сучасної йому централізованої держави слід поставити союз, створений за двома напрямами: територіально – по комунах і провінціях і адміністративно – за окремими галузями суспільного життя. Л. Мамут вказує, що для визначення самоврядування П. Прудон обрав англійський термін self-government, який, на його думку, точніше передає соціально-організаційний сенс анархії [7, с. 211] індивідів, асоціацію їх і регіонів, націй в ієрархічну федеративну організацію із складною системою громадської влади, утвореною знизу догори, ніж автономна комуна відомого теоретика анархізму П. Кропоткіна.

Як представник політичної теорії анархізму, він розвивав ідею про необхідність скорішого утвердження вільного, федеративного, самоорганізованого комуністичного громадівського устрою. В якості принципів відносин між людьми він висував взаємодопомогу й гуманізм.

Поглядам П. Кропоткіна були притаманні характерні для анархізму аполітичність, негативне відношення до будь-якої державності, законодавства, орієнтація на швидку заміну держави різними громадськими організаціями й союзами.

Заперечуючи державність як «віджилу форму суспільного життя», він вважав, що переходу до майбутнього ладу громадського самоврядування сприяють різноманітні форми місцевої автономії, регіонального самоврядування. Держава, вважав П. Кропоткін, монополізувала ті функції, які без неї ще краще здійснювалися додержавними органами управління. Держава передбачає, писав він, «зосередження управління місцевим життям в одному центрі, тобто територіальну концентрацію, а також зосередження багатьох важелів громадського життя в руках небагатьох» [8, с. 148].

Протиставляючи федералізм і централізм, він вважав, що федерація утворює реальну єдність країни, а централізм призводить до розпаду держави. При цьому соціальна й політична єдність, на його думку, нібито зворотно пропорційна централізації влади. Федералізм розумівся ним як засіб територіальної й функціональної децентралізації влади, а ідея децентралізації визнавалася прогресивнішою ідеєю століття. У своєму вченні про федералізм він фактично запропонував альтернативний шлях утворення вільного суспільства, заснований на тезі, що вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх через

побудову його не згори донизу, а навпаки. За його уявленням, кожний індивідуальний «мир» сільської громади певним чином і в певний час пов'язується із «мирами» більшого масштабу, що й забезпечує громадську згоду. Підвалини демократичного суспільства більшою мірою формуються саме селянськими «мирами», а також – в об'єднаннях колег і сусідів, аніж державними інститутами [9, с. 34–39].

Як зазначають дослідники, П. Кропоткін пропонував радикальний варіант вирішення проблеми: сфера необхідної діяльності держави в його теорії фактично зводилася нанівець. Як зазначає С. Ударцев, він не враховував багатьох обставин, які змушували виходити із реально існуючою форми організації суспільства й викликали потребу поєднання держави із громадським самоврядуванням [10, с. 78].

Окремою течією в анархізмі, яка переносила анархістські ідеї в професійні спілки, є анархо-синдикалізм. В основі цього напряму – концепція безпосереднього знищення держави й передачі керівництва новим суспільством профспілкам. Найбільше розповсюдження анархо-синдикалізм отримав наприкінці XIX – початку XX ст. у Франції, Італії, Іспанії, Швейцарії. На початку XX ст. він набув великого впливу в Загальній конфедерації праці (Франція), організації «Індустріальні робітники світу» (США), Національній конфедерації праці Іспанії тощо. Ряд синдикалістських рухів співпрацював із Червоним інтернаціоналом профспілок.

Ідеал суспільного устрою в теоретиків анархо-синдикалізму (Ж. Сорель та ін) – федералізм, повна автономія, незалежність місцевих органів самоврядування від центру, самоорганізація суспільства, добровільне об'єднання виробничих асоціацій, яке має відати організацією виробництва й розподілу. Ланками майбутнього суспільства проголошувались революційні робочі синдикати (спілки виробничого й громадського самоврядування) [11, с. 48–49].

Визнаючи важливість внеску, який був зроблений в політико-правових вченнях і теорії самоврядування анархістами, слід все ж таки зазначити, що відомі в історії спроби реалізувати такі ідеї на практиці (досвід «Комісії» у Гуляйпільській республіці Н. Махна, «Консехерія по розслідуванню» в контрольованих анархістами регіонах Арагону й Навари в Іспанії в період громадянської війни) свідчать про нестійкість такого роду утворень, причина якої полягає у відсутності оформленої публічної влади. Неспроможність анархістських конструкцій полягає саме у вимозі миттєвої ліквідації держави без заміни її іншою соціальною організацією влади.

У той же час ідеї анархізму й анархо-синдикалізму й досі залишаються достатньо популярними. Ідеї анархізму в розрізі концепції місцевого самоврядування потребують свого вивчення й нового осмислення. По суті П. Прудон визнавав, що федеральний принцип забезпечує альтернативний шлях до досягнення вільного розвитку кожного, що може бути досягнуто не тільки через вільний розвиток усіх. На жаль, М. Бакуніна, П. Кропоткіна, П. Прудона й ін., як в Україні, так і на Заході досі вважають «лише» анархістами, не розуміючи зв'язку сформульованих ними концепцій із поглядами А. Токвіля, Й. Альтузіуса й демократичними принципами федералізму.

Так, в дусі цих ідей конструює свої погляди професор Індіанського університету (США) В. Остром, який у своїх дослідженнях виходить із того, що побудова демократичного суспільства повинна спиратись на «концепцію громади («миру»), яка існує мирно й в добробуті, заснована на передумові творчого характеру людського інтелекту». Реальна альтернатива державної автократії, на думку цього автора, – утворення таких систем правління, які засновані на принципах самоврядування й прав людини [12, с. 20]. Майбутнє демократії, таким чином, залежить від того, наскільки кожен із нас зможе навчитися користуватися наукою й мистецтвом асоціацій, заснованих на взаємодопомозі й договірних механізмах взаємовідносин.

На прикладі анархістських і анархо-синдикалістських теорій чітко проглядається, що впродовж тривалого історичного відтинку часу реальна дійсність і наука змінювали акценти й аксіологічні орієнтації в підходах до проблем влади й місцевого самоврядування. Однак, незважаючи на всі політичні, соціальні й економічні перетворення, домінуючою цінністю є розуміння того, що люди, які живуть в одному місці й потребують певних послуг, повинні мати демократичні інституції, через які вони мали б можливість виражати свої інтереси.

Тому, на наше глибоке переконання, незважаючи на значною мірою утопічний і радикальний характер анархістського розуміння організації влади у суспільстві, ідеї М. Бакуніна, П. Кропоткіна, П. Прудона не втратили своєї актуальності. У зв'язку із цим думається, що вихідною теоретико-методологічною основою формування публічної, у тому числі самоврядної, влади в Україні є громадівська й природно-правова доктрина влади й самоврядування, оскільки вони «олюднюють», «гуманізують» публічну владу, роблять її більш наближеною до громадян, їх реалізація істотно розширює сферу свободи індивіда, його соціальної дії, формуючи істотний «сегмент» його соціальної взаємодії із державою, в результаті якої оптимально здійснюються індивідуальні й колективні права особистості.

Відтак, на прикладі анархістських і анархо-синдикалістських теорій можна дійти висновку, що, незважаючи на всі політичні, соціальні й економічні перетворення, домінуючою цінністю є розуміння того, що люди, які живуть в одному місці

й потребують певних послуг, повинні мати демократичні інституції, через які вони мали б можливість виражати свої інтереси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кампо В. Конституційні ідеї місцевого самоврядування в політичній філософії Західної Європи ХУІІІ–ХІХ ст. / В.Кампо // Українське право. – 2000. – № 1. – С. 95–104.

2. Жолковський К.Е. Анархізм / К. Е. Жолковський. – К. : Укр. енцикл., 1998. – С. 105–107. // (Юридична енциклопедія: в 6тт.) / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – Т. 1: А–Г. – 1998. – 534 с.

3. Графский В.Г. Бакунин / В.Г. Графский. – М.: Мысль, 1985. – 345 с.

4. Графский В.Г. Институты самоуправления: историко-правовое исследование / Графский В.Г., Ефремова Н.Н., Карпец В.И. – М.: Наука, 1995. – 301 с.

5. Графский В.Г. Вказ. робота, 1995.

6. Гумплович Л. Общее учение о государстве / Гумплович Л. – [2-е изд.] – СПб., 1910. – 437 с.

7. Мамут Л.С. Этатизм и анархизм как типы политического сознания (домарксистский период) / Л.С. Мамут. – М.: Международные отношения, 1989. – 275 с.

8. Кропоткин П.А. Современная наука и анархия / П.А. Кропоткин. – М.: Знание, 1920. – 347 с.

9. Батанов О.В. Місцеве самоврядування в політичній системі України: історія, проблеми, перспективи / О.В. Батанов // Часопис Київського університету права. – 2004. – № 1. – С. 34–39.

10. Ударцев С.Ф. Кропоткин (из истории политической и правовой мысли) / С.Ф. Ударцев. – М.: Наука, 1989. – 258 с.

11. Яшлавский А.Э. Анархо-синдикализм / А.Э. Яшлавский // Федерализм. – 2000. – № 7. – С. 8–49.

12. Политико-правовые ценности: история и современность / [под ред. В.С. Нерсесянца]. – М.: Логос, 2000. – 280 с.

Кравець А.В.

Інтерпретація сучасного політичного процесу в межах політичної науки

У статті розглядаються сучасні теоретичні підходи до аналізу поняття «політичний процес» у межах зарубіжної та вітчизняної політичної науки. Аналізується застосування категорії «політичний процес» у двох аспектах – «макро-» й «мікрозначенні». Показано, що напрям розвитку концептуальних поглядів на політичний процес пов'язаний із розробкою двох основних парадигмальних поглядів: мікро- та макрорівнів. Розглянута політична діяльність як складник політичного процесу, що характеризується спрямованістю дій політичних акторів щодо зміни або розвитку політичної системи. Обґрунтовано, що політичний процес має дворівневу структуру: перший рівень являє собою офіційні акти й дії, які нормативно визначають розташування політичних сил і характер їхню діяльності; другий рівень – це неофіційні взаємодії політичних акторів щодо доступу до ресурсів і важелів влади.

Ключові слова: *політичний процес, політична діяльність, політична влада, політичні актори, культурний код, політична поведінка, політична взаємодія, політична система.*

В статье рассматриваются современные теоретические подходы к анализу понятия «политический процесс» в рамках зарубежной и отечественной политической науки. Анализируется применение категории «политический процесс» в двух аспектах – «макро-» и «микрозначении». Показано, что направление развития концептуальных взглядов на политический процесс связано с разработкой двух основных парадигмальных взглядов: микро- и макроуровней. Рассмотрена политическая деятельность как составляющая политического процесса, который характеризуется направленностью действий политических акторов относительно изменения или развития политической системы. Обосновано, что политический процесс имеет двухуровневую структуру: первый уровень представляет собой официальные акты и действия, которые нормативно определяют расположение политических сил и характер их деятельности; второй уровень – это неофициальные взаимодействия политических акторов по поводу доступа к ресурсам и рычагам власти.

Ключевые слова: *политический процесс, политическая деятельность, политическая власть, политические акторы, культурный код, политическое поведение, политическое взаимодействие, политическая система.*

The modern theoretical going is examined the analysis of concept "Political process" by the foreign and home political science. The category "political process" is analysed in two aspects – "macro" and "microvalue". It is shown that direction of development of conceptual looks to the political process is related by two basic looks: micro- and macrolevels. Political activity as constituent of political process that is characterized by the orientation of actions of political actors in relation to a change or development of the political system is considered. It is reasonable, that a political process has a two-tier structure: the first level is official acts and actions, that determine the location of political forces and character of their activity, and second level normatively, are unofficial co-operations of political actors concerning access to the resources and levers of power.

Key words: *political process, political activity, political power, political actors, cultural code, political behavior, political co-operation, political system.*

УДК 321.02

Кравець А.В.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціальних теорій
Навчально-наукового інституту
інформаційних та соціальних технологій
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

У західній політичній думці існує декілька інтерпретацій політичного процесу. Спочатку більшість із них розглядали політичний процес у контексті протиставлення політичних взаємодій у західних і незахідних країнах, ігноруючи подекуди сам факт неоднорідності культури західного світу, яка складається із субкультур, що відображають цивілізаційну та історичну специфіку певних західних країн. Ця обставина стала основою для появи й існування безлічі форм політичної демократії. Зокрема, протиставлення західних і незахідних країн залежно від культурного коду простежується в роботах американського дослідника Люсіана Пая в статті «Незахідний політичний процес». Такий підхід, безумовно, має право на життя, однак не варто перебільшувати роль культурного коду в політичному процесі. Такий штучний поділ на західні/незахідні країни має слизькі місця, адже в західному світі існують країни, які складаються з багатьох етнічних, релігійних і культурних спільнот, а поширення глобалізаційних процесів узагалі призводить до появи єдиної глобальної культури.

Категорія «політичний процес» у сучасній політологічній літературі застосовується у двох аспектах, які умовно можна визначити, як його «макро-» та «мікрозначення». У макроаспекті політичний процес визначається як динамічна характеристика всієї політичної системи загалом, послідовна зміна її станів, стадій розвитку тощо. Що стосується мікроаспекту, то під політичним процесом у цьому випадку розуміється певна рівнодіюча сукупність акцій різноманітних соціально-політичних суб'єктів, тобто сукупність субпроцесів, або мікропроцесів.

Отже, визначення поняття «політичний процес» здійснюється через складові його елементи, субпроцеси, а політична діяльність його окремих учасників постає як вихідний субстрат. А. Циганков під

час дослідження політичних процесів сучасності застосовує два методологічні підходи: системно-функціональний (вигляд «системи») та процесуально-динамічний (вигляд «динамічного поля»). З позицій першого підходу категорія «політичний процес» виглядає як певна похідна функція базового концепту політичної системи, хоча й простежується спроба автора ввести характеристику «зміна станів». Але функціональний стереотип домінує в цій дефініції, доводячи передусім моменти статистичної сталості та консервативної адаптації системної моделі в умовах циклічного відтворення її незмінної матриці. Такий підхід тривалий час домінував в англо-американській і радянській літературі, але більшість сучасних політологів піддали його сумніву, описуючи політичне життя не як незмінну константу, а, навпаки, як постійно діючий і змінний потік подій.

Другий підхід, що набуває все більшої популярності в сучасній науці, виходить не з існування статичних систем, а з протилежної ідеї про пріоритет динамічного руху, плинного соціально-політичного поля (П. Бурд'є) та інваріантів політичних структур, що постійно розпадаються (А. Гідденс).

Напрям розвитку концептуальних поглядів на політичний процес можна пов'язати з розробкою двох основних парадигмальних поглядів: мікро- та макрорівнів. Якщо оцінювати пріоритет цих підходів із позицій їх історичної появи, то дедуктивний спосіб макроаналізу виник дещо раніше за індуктивний мікропідхід і бере свій початок із Всесвітньої історії Полібія (II ст. до н. ч.). Сучасний етап розвитку концепцій політичного процесу відкривається у XX ст. мікротеоріями, пов'язаними з іменами А. Бентлі та В. Парето. Від А. Бентлі категорія «політичний процес» охоплює два типи відносин: по-перше, неформальні, реальні та групові, по-друге, похідні, офіційно-інституціональні, такі, що являють собою лише проекцію групових інтересів, у силу чого державні інститути виступають лише як один із видів «груп інтересів».

Поширив і поглибив цю теорію Д. Трумен, який під політичним процесом розумів боротьбу соціальних груп за владу й контроль за розподілом ресурсів. Однак саме Д. Трумен ґрунтовно розробив ідею зміни рівноваги та нестійкості, а як основне поняття запровадив категорію «стабільність», яка визначалася ним як усталений тип групової взаємодії. Отже, за Д. Труменом, політичний процес набуває просторово-часового вигляду, оскільки групова динаміка являє собою хвилеподібний цикл переходу від нестабільних взаємодій до встановлення відносної рівноваги між групами, до відтворення старої моделі стабільності або створення нової [1, с. 168].

Починаючи із середини XX ст. в США накопичено чимало емпіричних досліджень індивідуальної та групової політичної поведінки, а в середині 50-х рр. XX ст. виникає теорія політичних систем Д. Істона, що ґрунтується на теорії систем. Згідно із цим підходом, політичний процес постає водночас і як відтворення цілісної структури, і як циклічне функціонування політичної системи у взаємодії із соціальною та позасоціальною сферами, що вміщують вплив на процеси політичних, економічних, екологічних, культурних тощо факторів. Процеси функціонування окремих державних, партійних та інших інститутів залучаються як елементи в політичний процес на рівні макросистеми. У ході політичного процесу інституціональна система адаптується та пристосовується загалом і в окремих її елементах, що забезпечує відтворення та зберігання як її окремих системних якостей, так і її складових компонентів.

Підводячи підсумок, А. Циганков наводить таке визначення політичного процесу, яке включає в себе низку вказаних вище характеристик: «Політичний процес – це такий соціальний макропроцес, який, по-перше, характеризує тимчасову послідовність цілісних станів спілкування людей щодо влади в просторі її легітимного підтримання, по-друге, такий, що виражає рівнодіючий результат активності цієї спільноти, по-третє, такий, що включає способи взаємодії держави й суспільства, інститутів і груп, політичної системи та соціального середовища, уряду та громадян, по-четверте, такий, що одночасно відтворює та змінює структурно-функціональну й інституціональну матрицю (ієрархію правил і форм) політичного порядку (системи)» [2, с. 148].

Структура політичного процесу включає систему політичних владних стосунків і політичну діяльність соціальних спільностей верств та індивідів.

При цьому А. Циганков указує на можливі два підходи до трактування взаємин між керованим і стихійним рухами в межах політичного процесу: горизонтальний і вертикальний. І хоча цей підхід запропонований у 90-і рр. минулого століття, він не втратив своєї актуальності й значення й у теперішній час. У першому випадку в політичному процесі держава та соціальні групи виступають на паритетних засадах як рівноправні партнери, які свідомо прагнуть до раціонального досягнення узгоджених громадських цілей. А в другому випадку політичний процес трактується як певна стихія, якій протистоять органи державної влади, що відіграють роль управлінської підсистеми цього процесу шляхом формулювання цілей та ухвалення рішень щодо пріоритетних громадських проблем [3, с. 154].

Цілком природно постає питання про те, який підхід переважає в сучасний демократіях особливо на пострадянському просторі та в сучасній Україні зокрема. Можна наводити приклади як на користь одного, так і другого. Справа в тому, що

сучасні політики, намагаючись винайти золоту середину у відносинах між органами влади будь-якого рівня та громадськими інституціями, виступають за можливість вдалого поєднання таких підходів. «Горизонтальні мережеві стосунки» та «вміння домовлятися» є, по суті, не стільки ознаками демократії високого рівня, скільки типовими рисами мережевого суспільства. Однак останнє як модель суспільства для сучасних пострадянських країн та України зокрема виявляється такою самою перспективною моделлю, як і сама демократія.

Іншим найважливішим складником політичного процесу більшість дослідників уважають політичну діяльність. Так, зокрема, український дослідник П. Кузьмін, із позицією якого повністю погоджується автор статті, під політичною діяльністю розуміє «специфічний вид людської діяльності, що базується на використанні політичної влади та спрямований на регулювання й узгодження соціальних інтересів і відносин, самозбереження та розвиток суспільства як цілісної системи» [4, с. 136]. Сутністю політичної діяльності є цілеспрямовані політичні дії її суб'єктів щодо соціального конструктування й управління суспільними відносинами, щодо артикуляції та агрегування групових інтересів з метою розвитку соціальної системи і збереження її цілісності.

Політичній діяльності властиві три основні ознаки. По-перше, використання політичної влади як необхідного засобу здійснення політичної діяльності. При цьому підкреслимо, що до моменту отримання влади й легітимних повноважень політична діяльність як така відсутня. Активність громадян і їхніх численних інституцій може мати політичну забарвленість, але це буде не політичною діяльністю, а лише формами громадської активності, формами громадської діяльності.

По-друге, політична діяльність за своєю природою виявляється діяльністю щодо зміни або розвитку явища загалом, чи місто, село, область, чи держава. При цьому під політичними змінами розуміють процес виникнення, відтворення, видозміни та якісного оновлення політичної системи, його соціальної природи, зв'язків з іншими підсистемами суспільства. Зміни можуть стосуватися як трансформації рис щодо основних структур і механізмів влади, так і модифікації базових компонентів, які сприяють досягненню системою нового якісного стану. Під політичним розвитком розуміють організовану, спрямовану зміну політичного життя в бік усе більшої демократизації та лібералізації. Він є національним за своєю природою та витоками, здійснюється без потрясінь і руйнування основ життя.

І, нарешті, по-третє, політична діяльність – це ризикова, не гарантована своїми результатами діяльність. Під ризиком тут розуміють вірогідність несприятливих наслідків політичних рішень, які приймалися в умовах невизначеності, дефіциту ресурсів, що призвело до втрат для учасників політичних дій, а також вірогідність здійснення небажаних політичних подій. На думку суб'єкта політики, політичний ризик виникає внаслідок невідповідності ідеальних вимог наявним можливостям управління політичною ситуацією [5, с. 137–142].

Але, незважаючи на таку новітню ідеологію, що формується на терені пострадянських країн, спробуємо виділити вертикальний і горизонтальний підходи до розгляду політичного процесу. Вертикальний підхід вимагає аналізу сформованих інститутів демократії, діяльності органів влади, правил гри тощо. Для аналізу горизонтальних зв'язків і «відгуків» самого суспільства на демократизацію більш корисним видається саме горизонтальний підхід, який акцентує увагу на самоорганізації та самоврядності суспільства. Але для всебічного розуміння самоврядного процесу як складового елемента сучасного демократичного процесу необхідно застосовувати обидва підходи, оскільки самоврядність суспільства й самоврядна активність окремих його інституцій ще не сформовані в повному обсязі, а тому на практиці спостерігається домінування вертикального підходу.

Зазначимо також те, що застосування цих підходів відбувається до аналізу одного й того самого політичного процесу, до єдиного кола його учасників, за одних умов існування, тобто мова йде про певну політичну систему, в межах якої відбувається політичний процес, який визнано як демократичний і всередині якого виокремлено самоврядний процес.

Апелювання до політичних інститутів, громадських організацій, окремих індивідів чи соціальних груп, які залучені в політичний процес, вимагає їх переліку та класифікації. Детальну модель, що описує функції інститутів у політичному процесі, розробили Г. Алмонд і Г. Пауел. Вони виділяють п'ять основних функціональних фаз розгортання політичної динаміки та відповідних їм носіїв у вигляді інститутів, які переважно пов'язані зі здійсненням тієї чи іншої функції в політичному процесі. У цій концепції кожний інститут відіграє в цілісній системі свою особливу роль. Нагадаємо, що політичні інститути, як, наприклад, застосування інституціоналізму до аналізу політичних систем, усередині яких відбувається політичний процес, поступаються місцем іншому науковому підходу – мережевому, який спроможний охопити всіх учасників політичного процесу, що випали з кола уваги інституціоналізму.

Політичні мережі мають низку характеристик, що відрізняє їх від інших форм управлінської діяльності. Л. Сморгунов виділяє щонайменше п'ять особливостей і переваг політичних мереж. По-перше, вони являють собою таку струк-

туру управління публічними справами, яка описується як множина різноманітних державних, приватних, громадських організацій та установ, що мають певний загальний інтерес. Необхідно зазначити, що принципове значення має те, що це не просто коло, система акторів, а те, що їх об'єднує одна загальна мета – добробут громади загалом і кожного члена зокрема.

По-друге, політична мережа складається для розробки спільних рішень у процесі обміну ресурсами, якими володіють актори. Це означає, що останні зацікавлені один в одному. Ресурси можуть бути розподілені неоднаково, нерівномірно, але, незважаючи на розбіжності в ступені забезпеченості ресурсами, всі учасники мережі вимушені вступати у взаємодію.

По-третє, важливим елементом політичної мережі є загальний корпоративний інтерес. Багато дослідників особливо виділяють цю рису, оскільки вона відрізняє цю регулятивну систему від ринку, де кожен учасник переслідує передусім власний інтерес.

По-четверте, учасники мережі не утворюють ієрархії: з погляду можливостей формування спільного рішення з проблем і питань, у яких усі зацікавлені, вони всі рівні. Інакше кажучи, тут спостерігаються не вертикальні, а горизонтальні відносини.

По-п'яте, мережа – це договірна структура, яка складається з набору контрактів, що основані на узгоджених формальних і неформальних правилах комунікації. У політичних мережах діє особлива культура консенсусу [6, с. 103–105].

Загалом така мережа є системою державних і недержавних утворень у певній сфері політики, які взаємодіють між собою на основі ресурсної залежності з метою досягнення порозуміння в спільному для всіх політичному питанні, використовуючи при цьому формальні та неформальні норми.

Отже, політична мережа постає як науковий інструмент аналізу нестійкості й відкритості в разі взаємодії великої кількості політичних акторів, об'єднаних загальним інтересом, взаємозалежністю, добровільною співпрацею та рівноправ'ям. Але найбільш вагомим наслідком застосування мережевих організаційних форм у політичній сфері є те, що вони призводять до появи нових політичних суб'єктів у політичній системі світу.

Нові організаційні схеми й технології часом просто підривають колишні інституції, змінюючи звичний вигляд влади. Починає простежуватися тенденція маргіналізації всього корпусу «легальної влади», національної публічної політики, її відчуження від вирішення низки ключових питань, підміна соціальної регуляції альтернативною системою, владою «неформальною», транснаціональною, геоекономічною. «Паралельно відбувається природна в цих умовах експансія мережевих структур – розмаїтого конгломерату «амбіційних» корпорацій, соціальних, політичних, економічних, культурних організмів. У їхньому колі присутні клуби з різним рівнем впливу й компетенції, різноманітні релігійні та квазірелігійні організації, глобалістські й антиглобалістські структури, нарешті, усілякі асоціальні, терористичні організації, весь строкатий і еклектичний світовий андеґраунд» [7, с. 230].

Серед нових форм соціальної організації, нового покоління квазіполітичних організмів сучасні соціологи виділяють дві галузі, що розрізняються досить помітно. Одна з них пов'язана з процесом економічної транснаціоналізації, яка різко підсилилася ще наприкінці XIX ст. з виходом індустріальних активів держав за межі національної території, що спричинило появу транснаціональних корпорацій, банків, інших аналогічних утворень, нарешті, оформлення контурів геоекономічного світоустрою.

Інша тенденція пов'язана з формуванням у рамках постіндустріального укладу динамічної і квазіекономічної культури амбіційних корпорацій, які сьогодні виступають як діючі агенти змін і мають власне історичне цілеспрямування. Останні виникли, на думку О. Неклесси, внаслідок існування паралельного з глобалізацією процесу індивідуалізації: становлення енергійної, поліфонічної особистості чи групи особистостей, що володіють доступом до фінансових, організаційних, технічних, технологічних важелів індустріального й постіндустріального укладу, яких люди раніше ніколи не мали. Діяльні молекули цієї соціальної субстанції створюють пластичні й перспективні організаційно-діяльнісні конфігурації. Ці різного роду амбіційні корпорації – економічні і трансекономічні, глобальні діаспори, міжнародні неурядові організації, клуби різного генезису, роду діяльності і пропорцій, кримінальні консорціуми тощо. Усі вони становлять нову пластичну ойкумену, картографія якої виходить далеко за межі традиційної адміністративно-політичної карти [8, с. 119].

Функціонуванню молодих інститутів перешкоджає політична практика минулого, що дісталася в спадщину від авторитарного й тоталітарного управління, може в разі переваги неформальних практик призвести назад до цих форм правління.

Політичний процес постає і як зміна станів, які характеризуються різним співвідношенням сил, переходом від рівноваги між ними до дисбалансу та встановлення нової рівноваги, від стану сталості до несталості й навпаки. Стан рівноваги сил, його сталість або несталість виявляються суттєвим параметром розгортання політичного процесу.

Отже, аналіз сучасного політичного процесу в межах політичної науки дає змогу зробити такі висновки:

По-перше, політичний процес є видом соціального процесу, який характеризує певну сторону, механізм дії політичної системи суспільства, політичну свідомість, політичну культуру тощо. Відображаючи реальності суспільства, політичний процес є сукупністю результатів переплетіння різноманітних прикладів політичної поведінки соціальних спільностей, соціальних верств і громадян, діяльності владних органів і структур, на сукупну дію яких безупинно впливає щось нове, нестандартне.

По-друге, політичний процес за своєю структурою складається з політичних відносин між його учасниками та політичної діяльності. Сучасність, що характеризується домінуванням горизонтальних мережевих форм організації взаємин, відбивається відповідним чином і на відносинах усередині політичного процесу, що характеризується мережевістю й обов'язковістю отримання владних легітимних повноважень щодо здійснення певних дій в інтересах усього суспільства або його частини, якщо мова йде про локальний політичний процес. Політична діяльність як складник політичного процесу характеризується спрямованістю дій політичних акторів щодо зміни або розвитку політичної системи.

По-третє, політичний процес має дворівневу структуру: перший рівень являє собою офіційні акти й дії, які нормативно визначають розташування політичних сил і характер їхньої діяльності, а другий рівень – це неофіційні взаємодії політичних акторів щодо доступу до ресурсів і важелів влади.

Якщо інтегрувати всі основні характеристики, то до основних компонентів, необхідних для моделювання та інтерпретації політичного процесу, входять такі його параметри: фактори (або середовище); актори або учасники; їхні дії та взаємодії; норми, що регулюють відносини; рівень рівноваги й, нарешті, континуум (простір і час) зони його протікання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Политическая наука: новые направления / пер. с англ. М.М. Гурвица, А.Л. Демчука, Т.В. Якушевой ; науч. ред. Е.Б. Шестопал. – М. : Вече, 1999. – 816 с.
2. Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика : [учебное пособие] / А.П. Цыганков. – М. : Интерпракс, 1995. – 298 с.
3. Цыганков А.П. Указ. робота.
4. Кузьмин П.В. Политическая деятельность: теория и практика в современной Украине : [монография] / П.В. Кузьмин. – Симферополь : Оригинал-М, 2007. – 456 с.
5. Кузьмин П.В. Указ. монографія.
6. Сморгунов Л.В. Сетевой подход к политике и управлению / Л.В. Сморгунов // Политические исследования. – 2011. – № 3. – С. 103–113.
7. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / під заг. ред. А.П. Гальчинського. – К. : Вид-во НІСД, 2004. – 261 с.
8. Мегатренды мирового развития / под ред. М.В. Ильина, В.Л. Иноземцева. – М. : Экономика, 2013. – 295 с.

Литвиненко І.І.

Некласичні версії політичної легітимації соціального порядку

У статті розглянуто основні напрями критики класичних версій політичної легітимації соціального порядку та виявлено переваги, які пропонують некласичні її версії. Класичні версії легітимації передбачали опертя на заздалегідь визначені й усіма визнані цінності, а сама проблема легітимації полягала в необхідності більш точної та адекватної інтерпретації цих цінностей, тоді як некласичні теорії легітимації із самого початку виходять із переконання щодо відкритого характеру базових цінностей: так, наприклад, у концепції деліберативної демократії основні цінності є не просто предметом дискурсу, вони мають бути утверджені щоразу заново в ході такого дискурсу. Норми постають як взірець, до якого мають прагнути громадяни, якщо вони визнають ті цінності, які ці норми виражають і захищають. Нормативізм у політичній теорії утверджує відповідність (більшу чи меншу, але неминучу й визначальну) соціальної дійсності певним нормам. Нормативістські засади все ж не можуть бути єдиними підставами для утвердження соціального порядку, у тому числі й не є вони єдиними засадами для утворення політичних інститутів. Можна вирізняти чотири підходи до легітимації соціального порядку в суспільстві: лінійно-ієрархічна легітимація за допомогою примусу й авторитетних владних рішень, легітимація на плюралістичних засадах утилітарних цінностей (від особистих зобов'язань до легальних інституційних норм), легітимація на основі паралельної лінійності системної раціональності, легітимація на основі утворення соціальних мереж та інших горизонтальних соціальних зв'язків.

Ключові слова: *політична легітимація, класична політична легітимація соціального порядку, некласична політична легітимація соціального порядку, нормативізм у політичній теорії, соціальний порядок, цінності.*

В статье рассмотрены основные направления критики классических версий политической легитимации социального порядка и выявлены преимущества, которые предлагают неклассические ее версии. Классические версии легитимации предусматривали обоснование заранее определенными и всеми признанными ценностями, а сама проблема легитимации заключалась в необходимости более точной и адекватной интерпретации этих ценностей, тогда как неклассические теории легитимации изначально исходят из убеждения относительно открытого характера базовых ценностей: так, например, в концепции делиберативной демократии основные ценности являются не просто предметом дискурса, они должны быть утверждены каждый раз заново в ходе такого дискурса. Нормы возникают как образец, к которому должны стремиться граждане, если они признают те ценности, которые эти нормы выражают и защищают. Нормативизм в политической теории утверждает соответствие (большее или меньшее, но неизбежное и определяющее) социальной действительности определенным нормам. Нормативистские принципы все же не могут быть единственными основаниями для утверждения социального порядка, в том числе они не являются единственным основанием для образования политических институтов. Можно различать четыре подхода к легитимации социального порядка в обществе: линейно-иерархическая легитимация с помощью принуждения и авторитетных властных решений, легитимация на плюралистических началах утилитарных ценностей (от личных обязательств до легальных институциональных норм), легитимация на основе параллельной линейности системной рациональности, легитимация на основе образования социальных сетей и других горизонтальных социальных связей.

Ключевые слова: *политическая легитимация, классическая политическая легитимация социального порядка, неклассическая политическая легитимация социального порядка, нормативизм в политической теории, социальный порядок, ценности.*

The article examines the main areas of criticism of the classic versions of political legitimation of the social order and identified the benefits that non-classical version offers. Classic legitimation provided by reliance on values pre-defined and recognized by everybody – and the very problem was to legitimize the need for more accurate and appropriate interpretation of these values. While non-classical theory of legitimation from the start insist on the open nature of basic values – for example, according to the concept of deliberative democracy the core values are not just a subject of discourse, they should be established again and again in the process of this discourse. The rules are seen as a model to which citizens should seek if they recognize some values that these rules express and defend. Normativism in political theory asserts match (more or less, but inevitable and decisive) certain standards of social reality, is the basis of the modern theory of legitimacy. Normative principles still can not be the sole basis for the establishment of social order – including the principles for the formation of political institutions. One can differentiate four approaches to legitimize the social order in society: hierarchical linear legitimation by means of coercion and authoritative government decisions, legitimacy in pluralist principles utilitarian values (from personal liability to the legal institutional norms), legitimation by parallel linear system of rationality, legitimacy based on the formation of social networks and other horizontal social ties.

Key words: *political legitimacy, classical political legitimation of social order, nonclassical political legitimation of social order, normativism in political theory, social order, values.*

УДК 321.6:316.2

Литвиненко І.І.,
кандидат політичних наук,
завідувач кафедри суспільних дисциплін
Черкаського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Некласичні версії легітимації соціального порядку передбачають як розширення засобів забезпечення такої легітимації, так і передусім уточнення її цілей. Це пов'язано зі зміною базових цінностей легітимації. Класичні версії легітимації передбачали опертя на заздалегідь визначені й усіма визнані цінності, а сама проблема легітимації полягала в необхідності більш точної та адекватної інтерпретації цих цінностей, тоді як некласичні теорії легітимації із самого початку виходять із переконання щодо відкритого характеру базових цінностей: так, наприклад, у концепції деліберативної демократії основні цінності є не просто предметом дискурсу, вони мають бути утверджені щоразу заново в ході такого дискурсу. У статті ми з'ясуємо як основні етапи становлення таких некласичних версій легітимації соціального порядку, так й основні їх відмінності від класичних.

Із цією метою в статті стисло викладено класичну теорію політичної легітимації соціального порядку у версіях Макса Вебера [6] і Толкота Парсонса [17], а також некласичні концепції політичної легітимації соціального порядку, розроблені Нікласом Луманом [27], Джоном Ролзом [22] і Юргеном Габермасом [7–8]. Крім того, ми будемо залучати елементи наукової аргументації, напрацьовані сучасними вітчизняними дослідниками – М. Бойченком [4; 5; 26], А. Карасем [10], М. Туром [18], Я. Пасько [24] та іншими.

Завдання легітимації соціального порядку постає перед усіма соціальними інститутами, але передусім перед політичними. Справа полягає в тому, що питання соціального порядку розглядається насамперед під кутом зору нормативізму, тобто вчення про відповідність (більшу чи меншу, але неминучу й визначальну) соціальної дійсності певним нормам, певному нормативному ідеалу. Норми постають як взірець, до якого мають прагнути громадяни, якщо вони визнають ті цінності, які ці норми виражають і захищають. Так, наприклад, у Конституції України закріплено статус України як демократичної, соціальної та правової держави (стаття 1): «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [12]. До окремих частин цього визначення можуть виникати й постійно виникають запитання, адже рівень розвитку демократії, рівень добробуту, якість виконання законів і якість самих законів нерідко викликають справедливі зауваження не лише в рядових громадян, а й професійних політиків і науковців. Водночас мова не може йти про те, щоб відмовитися від зазначеного в Конституції статусу України, норма статті 1 задає напрям стратегічного розвитку всієї країни, і якщо не все досягнуто або не все досконало виконується, це не означає, що потрібно відмовитися від самої норми. Завдання полягає в тому, щоб наближати всі підпорядковані Конституції правові норми до цього взірця, щоб вони слугували нехай і тимчасовими, але такими засобами досягнення мети існування нашої держави, що зазначена в статті 1 Конституції України, які сприятимуть поступовому та послідовному досягненню кінцевої мети. У цьому сенсі Конституція як правовий вираз базової системи цінностей українського суспільства постає як основний засіб політичної легітимації цілісного соціального порядку нашої країни. Конституція постає як класичний приклад нормативізму в забезпеченні легітимації соціального порядку.

Саме нормативізм лежить в основі сучасного вчення про легітимацію, а тому, перш ніж визначати свою позицію щодо питання соціального порядку та можливих шляхів його легітимації (зокрема спеціальною темою цієї статті є легітимація за допомогою політичних інститутів), варто спочатку визначити основні характеристики нормативізму як соціально-філософської позиції.

Можна вирізняти дещо відмінні версії самого нормативізму: ті, що тяжіють до визнання нормативним наявного соціального порядку, тобто консервативні за своїм ідеологічним підґрунтям, і ті, що тяжіють до обґрунтування нормативності як опису бажаного соціального порядку, тобто революційні за своїм ідеологічним підґрунтям. Класичним прикладом перших можна вважати теорію Талкота Парсонса, класичним прикладом других – теорію Юргена Габермаса. При цьому й консерватизм, і революційність виявляються доволі поміркованими, адже нормативістський консерватизм не заперечує часткового реформування наявного соціального та політичного порядку, тоді як революційний нормативізм не закликає до повної зміни наявного соціального і політичного порядку, адже щонайменше норми, згідно з якими має себе оновлювати суспільство, уже наявні в ньому, хоча й лише у вигляді нормативно-регулятивної вимоги до змін.

У попередніх дослідженнях ми вже здійснювали аналіз природи нормативізму в політичній теорії [14] та огляд основних версій теоретичного обґрунтування основ утвердження соціального порядку [13], нині ми зупинимося на порівнянні класичних теорій соціального порядку Макса Вебера й Талкота Парсонса з некласичними концепціями Джона Ролза та Юргена Габермаса на підставі зіставлення класичного й некласичного бачення ними природи нормативізму.

Тема соціального порядку виникає на початку праці «Господарство і суспільство» Макса Вебера не в контексті встановлення чи пізнання об'єктивного порядку, а як виявлення панівних уявлень про «законний порядок»: «Дії, зокрема соціальні дії, знову ж зокрема соціальне ставлення, можуть орієнтуватися з боку учасників на *уявлення* про існування *законного порядку*» [6, с. 44]. Тобто в М. Вебера мова йде завжди про

порядок як результат легітимації, без легітимації М. Вебер узагалі не говорить про порядок, фактично в нього законний порядок – це результат легітимації, її фіксована форма. Звідси легітимність характеризує соціальний порядок, який має престиж і тому диктує індивідам, що включені до нього, обов'язкові вимоги й установлює зразок поведінки. Веберівське визначення легітимного порядку має стрижневе значення, якщо всю нормативну систему суспільства розглядати з функціонального погляду, а не як лише одиничні соціальні дії: «Фактично орієнтування дій за порядком відбувається в учасників зазвичай із різних мотивів. Однак та обставина, що поряд з іншими мотивами порядок принаймні якійсь частині діючих осіб видається таким, що має діяти як зразок чи як обов'язок, посилює, звичайно, можливість того, що дію орієнтуватимуть за ним і часто дуже значною мірою. Порядок, якого дотримуються тільки із цілераціональних мотивів на загал значно хиткіший, ніж орієнтування за ним, здійснюване лише завдяки звичці, внаслідок сталості поведінки: це найчастіший вид внутрішньої позиції. Однак він ще незрівнянно хиткіший, ніж порядок, що постає з престижем зразковості або обов'язковості, сказати б, «законності». Переходи від просто традиційного або просто цілераціонально мотивованого орієнтування за порядком до віри в законність є насправді зазвичай дуже плавними» [6, с. 45].

Легальний порядок, на відміну від легітимного, потребує закону, дотримання якого гарантується певним штатом людей, котрі мають право застосовувати примус і застосовувати санкції. Максимою, на котру тут орієнтована соціальна поведінка, є влада як можливість реалізації волі групи людей навіть супроти згоди членів спільноти. «Закон існує тоді, коли є ймовірність того, що деякий порядок буде підтримуватись певним штатом людей, які використовують фізичний або психологічний примус з метою домогтися лояльності стосовно цього порядку або накладають санкції на тих, хто порушує його. Структура будь-якого легального порядку безпосередньо впливає на розподіл економічної або якої-небудь іншої влади в межах відповідної спільноти. Це справедливо для всіх типів легального порядку, а не тільки для державного», – заявляє М. Вебер [6, с. 280].

Отже, легальний порядок є однією з форм легітимації соціального порядку. Вона також впливає на розподіл влади, яку М. Вебер витлумачує як «можливість для однієї людини або групи людей реалізувати власну волю у спільній дії навіть супроти опору інших людей, котрі беруть участь у зазначеній дії» [6, с. 62]. Легальний порядок виступає у М. Вебера як додатковий чинник, який підвищує шанси домогтися влади й поваги, але ніколи не гарантує їх. Отже, порядок як такий трактується М. Вебером як орієнтація на максими, які чітко визначаються, тобто на норми поведінки. Останні, у свою чергу, визначаються конвенційно, є різними в різних колах людей. Будь-який соціальний порядок буде легітимним для індивіда, якщо він має практичну значущість для поведінки. Тут важливо, щоб він слугував взірцем та умовою діяльності, лише тоді він має шанси стати законним, легальним.

Слідом за М. Вебером Т. Парсонс стверджує, що соціальний порядок стає стійким, якщо нормативна система інтегрує інтереси й ціннісні орієнтації більшості членів суспільства. Чим вищий рівень легітимності порядку, тим меншою є потреба використання ресурсів владного примусу й навпаки [17, с. 72]. Правові засади соціального порядку завжди мають легальний характер, але не завжди є легітимними. Легітимний порядок включає в себе форми-зразки поведінки загального і структурного нормативного рівнів за умови їх престижності. Слідування цим зразкам означає перетворення легального порядку в легітимний. Для легітимного порядку характерна моральна та правомірна поведінка, яка відповідає певним культурним цінностям суспільства. У правовому аспекті проблема полягає у відповідності конституційних норм метаюридичним цінностям. Якщо конституційна норма суперечить ціннісним передумовам порядку, то вона втрачає юридичну силу.

Можна вирізняти, отже, як мінімум, чотири підходи до легітимізації соціального порядку в суспільстві.

Перший підхід передбачає пріоритет примусу з використанням сили. Це стратегія так званої «реальної політики» (Realpolitik – нім.), яку сповідував, зокрема, Карл Шміт [25]. Тут соціальний порядок легітимує сила, точніше схиляння громадян перед силою (поліцейської держави, тирана чи держави в стані війни). Тут установлюється доволі жорстка вертикаль влади й лінійна легітимація – легітимація ієрархічна, у чомусь подібна до харизматичного типу панування, який проаналізовано М. Вебером.

За другого підходу перевага надається утилітаристським міркуванням. Соціальний порядок, згідно із цією логікою, підтримується шляхом установлення між соціальними суб'єктами численних відносин взаємозалежності, що приносять користь. Такої позиції багато в чому дотримувався Макс Вебер, однак він усе ж схилявся до того, що користь повинна отримувати вираження нехай у відносних, але все ж нормативних домовленостях. Близькою до цих поглядів є й теорія відкритого суспільства Карла Поппера [20]. Цю позицію згодом розвиває також і Джон Ролз у вченні про прийняття рішення щодо соціальних і політичних норм кожним громадянином [22]. Це підхід переважно інституційний, а легітимація тут тяжіє до легального типу панування; за типологією

М. Вебера, норми постійно коригуються, але лише за наявності нагальної практичної потреби та її раціонального обґрунтування.

За третім підходом, дослідники (зокрема Т. Парсонс) схиляються до принципово нормативної позиції, коли можливість соціального порядку визначається за допомогою загальноприйнятих цінностей, оскільки діючі соціальні суб'єкти – істоти нормативні. Розуміючи під соціальним порядком «невипадковість соціальної взаємодії індивідів» [17, с. 160], Т. Парсонс подає соціальну систему, в якій індивіди, визнаючи певні стандарти, цінності і практичні способи поведінки, діють здебільшого впорядковано. Такі відносини цілком реальні, оскільки соціальні суб'єкти використовують очікувані ролі, що регламентовані конкретними нормами. Ці ролі інтегруються в особистості індивідів. Конформізм індивідів стосовно очікуваних ролей стає ключовим моментом підтримання соціального порядку. Соціалізація, отже, набуває статусу фундаментального процесу, за допомогою якого цінності й норми передаються та нав'язуються. Такий підхід може бути використаний як теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження інституційних засад нового соціального порядку, відповідно, легітимації (суспільного визнання) й нормативності (правового та ціннісного регулювання й контролю) нових відносин, що підтримують у суспільстві стабільність і порядок. Легітимація тут відбувається також лінійно, але на засадах раціональності соціальних систем, примус фізичний тут заміняє примус інструментальної раціональності – це примус найбільш продуманих і раціональних варіантів вирішення соціальних завдань. За великим рахунком його добре унаочнює традиційний тип панування, описаний М. Вебером. Соціальні системи діють непомітно, їх авторитет, за визначенням, не може піддаватися сумніву, адже вони є підґрунтям самої соціальності.

Позиція четвертих (яку яскраво подає, зокрема, Зігмунт Бауман [2]) зводиться до думки, що «панування правопорядку рано чи пізно трансформується у «творчий безлад» як неминучу умову нового гнучкого життєзабезпечення» [1, с. 51]. Ця позиція виглядає дещо анархістськи або, точніше, лібертаристськи, тобто відкидає соціальні інститути як такі, а соціальний порядок тоді виявляється порядком спонтанного потоку подій, який навряд чи можна взагалі структурувати. До цієї позиції дещо приховано, але все ж тяжіє й концепція деліберативної демократії Юргена Габермаса, адже вище за самі норми в нього завжди виявляється дискурс щодо норм [7]. Також таку позицію «ручного управління» в питаннях наведення й відновлення соціального ладу пропонує фактично Ульріх Бек у концепції суспільства ризику [3]. До цієї «анархічно-лібертаристської» концепції легітимації тяжіють теорії соціальних мереж, які надають можливість убачати все ж певні структури релевантностей у «плинному соціальному світі», як його характеризує З. Бауман. Такі теорії сучасних соціальних мереж аналізує, зокрема, Мануель Кастельс [11], а саму ідею мережевості варто шукати в концепції ризоми, запропонованій Жилем Дельозом і Феліксом Гваттарі [9].

Тому під час з'ясування природи легітимації соціального порядку, вибираючи між надмірною жорсткістю, лінійністю й безальтернативністю, а тому недостатньою надійністю репресивних засад силових соціальних інституцій і раціонального примусу соціальних систем, з одного боку, та кореневою несумірністю, а тому конфліктністю утилітарних домагань різних учасників громадянського суспільства – з іншого, шукатимемо золоту середину у визначенні джерел нормативності соціального порядку в ціннісних теоріях легітимації, які певною мірою намагаються враховувати сильні сторони кожного з вищезгаданих підходів. Такою некласичною, синтетичною концепцією легітимації можна розглядати концепцію соціальних систем Нікласа Лумана, який переосмислює теорію соціальних систем Т. Парсонса в бік її операціоналізації: легітимація, згідно з Н. Луманом, є передусім проблемою правильної соціальної процедури, а не готових змістових рішень. Однак така процедура не може бути редукована до юридичної законності, як це відбувалося в класичних теоріях легітимації й до цього тяжіли М. Вебер і Т. Парсонс: «Ядро будь-яких класичних учень про процедуру становить співвіднесення з істиною або справжньою законністю як метою» [27, s. 18]. Тобто в класичних концепціях легітимації процедура ототожнюється з єдино можливим правильним витлумаченням законності як істинності, тоді як некласичні концепції легітимації якраз, навпаки, розглядають істинність і законність плюралістично й уже не як джерело, а як результат процедурного вирішення питання легітимації. Мова, отже, йде про те, як можна для дотримання процедури легітимізації звертатися до примусу, наявної структури інтересів, яку виражають чинні соціальні інститути, базових цінностей соціальних систем і цінностей множинних соціальних спільнот.

У Карла Шміта приваблює його концепція децизіонізму, у якій він наголошує на тому, що в кожному конкретному питанні застосування правової норми варто з'ясувати, чия саме воля, чиє рішення знаходяться в основі такого застосування [25]. Дійсно, норми набувають силу не самі по собі – люди підкоряються волі того, хто пропонує їм ці норми. Можна не погодитись із Карлом Шмітом хіба що в тому, що найбільш ефективно люди підкоряються тій волі, яка має відверто брутальний характер. Досвід останніх років, у тому числі й український досвід Револю-

ції Гідності, показує, що навіть смерть не може примусити людей підкоритися тим політичним рішенням, які вони вважають для себе несправедливими і принизливими. Утім якщо не абсолютизувати владу сили, тоді уявлення про персональність рішень, які контекстуально стають утіленням певних загальних норм, є цілком операційно виправданим і коректним. Критика позиції К. Шміта й обґрунтування демократії на засадах розвитку громадянського суспільства представлені у фундаментальній праці А. Карася [10].

У Дж. Ролза ефект легітимації досягається завдяки наданню процедурі легітимації характеру моделювання індивідами інтересів провідних соціальних груп при зверненні до процедури, яку Дж. Ролз називає «завіса незнання» [22]. Насправді політичний ефект від такої процедури настає лише тоді, коли її здійснює нехай і частково значна частина громадян, в ідеалі більшість. Таку процедуру громадяни здійснюють індуковано – під впливом політичних інститутів, їхньої агітації та пропаганди. Останніми десятиліттями все більшу роль у такому моделювання інтересів основних соціальних груп відіграють мас-медіа, про що доволі ґрунтовно писали згаданий нами Н. Луман [15], а також ще раніше Маршал Маклюен [16]. Ці питання докладно проаналізовано у працях Я. Паська [18] і М. Тура [24].

Н. Луман у версії теорії соціальних систем розглядає процедуру як спосіб самовідтворення системи: легітимація для нього – це завжди внутрішня узгодженість системи (наприклад, політичної). Така політична легітимація має відбуватися на засадах аутопоезису, тобто такого типу самовідтворення системи, коли вона хоча й обмежено, але контролює своє навколишнє соціальне середовище. Зокрема, це означає, що політична система не піддається тиску правових, економічних та інших неполітичних чинників. За допомогою власних процедур легітимації політична система редукує складність, тобто всі неполітичні формулювання суспільних проблем (економічні, правові, релігійні, наукові, моральні тощо) до простої логіки політики й можливих політичних рішень [27, s. 26]. Докладніше легітимацію з позицій теорії соціальних систем аналізує М. Бойченко [4; 5; 26].

Що стосується поточності, неперервності здійснення процедур легітимації, варто звертатися до праць Юргена Габермаса, присвячених проблемі політичної участі [7–8], і концепту «субполітики» Ульріха Бека, який він аналізує в останньому розділі праці, присвяченої суспільству ризику [3, с. 278–248]. У цих працях питання процедурності переноситься із загальнодержавного на локальний рівень: саме тут ці процедури відбуваються не періодично, як правило, під час політичних виборів, а невпинно передусім під час вирішення поточних політичних завдань місцевого самоврядування. Про це свого часу писали Роберт Патнам під час аналізу італійських процесів самоврядування [19, с. 31–79] і нещодавно П'єр Розанвалон під час аналізу природи сучасної демократії, яка має орієнтуватися на наближення влади до конкретних громадян і їхніх місцевих спільнот [21, с. 203–271]. Загальний висновок – політика є стабільно ефективною саме на локальному рівні, адже тут легітимація спирається не лише на системну раціональність та інституційні структури, а й на конкретні спільноти, а найголовніше – на перманентну практику підтвердження особистістю політично вмотивованих рішень. Такі рішення на рівні «великої» політики не лише приймаються рядовими громадянами з великими перервами (від виборів до виборів), а й усе менш легітимізовано: формальної легітимності великих політичних проектів уже давно не вистачає. Невпинно наростають процеси поширення й укорінення політичної апатії, які не можуть бути радикально компенсовані спорадичними спробами штучного пожвавлення політикуму новими, все більш популістськими проектами.

Отже, навіть не стільки національні політичні інститути, тобто національні партії й інші суб'єкти національних громадянських суспільств, скільки місцеві політичні рухи та громадські організації, попри зростання тиску глобалізаційних соціальних інституцій, усе ж залишаються провідними засобами легітимації соціального порядку політичними засобами: національні політичні інститути мають постійно підтверджувати свою легітимність через звернення до політичної проблематики місцевого рівня й місцевих політичних організацій.

І все ж місцеві проблеми та місцеві громадські організації – це все ж швидше не політика, а, як слушно це називає У. Бек, «субполітика», або ж «не зовсім політика», як сказали б ми. Так, це той політичний матеріал, без якого неможливо форматувати політичні партії, і все ж до набуття загальнодержавного рівня дії й вирішення проблем громадські рухи є лише потенційно політичними. Також вони мають хоча й виходити з конкретики місцевих проблем, однак отримувати певну тривалу перспективу, без цього також не набути статусу політичних суб'єктів. Таку перспективу якраз і задає нормативність, яка дає змогу екстраполювати проблеми місцевої громади як вшир – на інші громади, так і в глибину історичної перспективи. Нормативістські засади все ж не можуть бути єдиними підставами для утвердження соціального порядку, у тому числі й не є вони єдиними засадами для утворення політичних інститутів. Так, нормативізм має надбудовуватися над іншими, більш традиційними складниками соціального порядку та політичних інститутів. Нерідко нормативізм суттєво коригує ці задані соціальні й політичні елементи, інколи навіть слугує вихідним пунктом

для появи нових соціальних і політичних структур і соціальних груп, однак нормативізм не може розглядатися у відриві від останніх. Від реальних соціальних і політичних структур і груп нормативізм отримує не лише свою соціальну й політичну базу (носія), а й ту суб'єктність, яка надає нормативізму силу впливу. Адже сама по собі нормативність – лише проект, який потребує своїх виконавців. Отже, легітимація постає тим процесом, у якому політичні норми здобувають своїх прихильників, а громадяни стають реальними суб'єктами політичної дії та політичної комунікації.

З погляду нормативізму соціальний порядок не може розглядатися як самодостатній феномен: він складається з конкретних легітимацій. Серед таких легітимацій одну з найбільш важливих займають легітимації за допомогою політичних інститутів. Такі інститути, у кінцевому підсумку, мають базуватися на цінностях місцевих громад, які, отже, і виявляються кінцевим пунктом у пошуку граничної легітимації соціального порядку. Ці цінності є результатом здобуття спільного досвіду громадянами , які входять до складу різних громад. Отже, соціальний порядок критично залежить від цінностей громадян певної країни, а саме тих цінностей, які актуалізуються завдяки їх залученню в процеси легітимації соціального порядку політичними засобами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман ; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390 с.
2. Бауман З. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності / З. Бауман, Л. Донскіс ; пер. з англ. О. Буценка. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. – 280 с.
3. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
4. Бойченко М.І. Історичне становлення інституційних засад критичного мислення: ідейний, освітній, правовий та політичний виміри / М.І. Бойченко // Філософія освіти. – 2014. – № 2. – С. 80–97.
5. Бойченко М.І. Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісні та функціональні аспекти : [монографія] / М.І. Бойченко. – К. : ПРОМІНЬ, 2011. – 320 с.
6. Вебер М. Господарство і суспільство / М. Вебер ; пер. з нім. М. Кушнір. – К. : Всесвіт, 2012. – 1112 с.
7. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Ю. Габермас ; пер. з нім. А. Дахній. – Львів : Астролябія, 2005. – 416 с.
8. Габермас Ю. Структурні зміни у сфері відкритости / Ю. Габермас ; пер. з нім. А. Онишко ; редактор М. Прихода. – Львів : Літопис, 2000. – 317 с.
9. Делез Ж. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари ; пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина ; науч. ред. В. Кузнецов. – Екатеринбург : У-Фактория, 2007. – 672 с.
10. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / А. Карась. – К. ; Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 520 с.
11. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под научн. ред. О.И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
12. Конституція України. Документ 254к/96-вр, чинний, поточна редакція. Редакція від 30.09.2016, підстава 1401-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page.
13. Литвиненко І.І. Динамічний соціальний порядок в умовах радикальних змін суспільства / І.І. Литвиненко // Гілея : збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 114. – С. 322–326.
14. Литвиненко І.І. Легітимація соціального порядку як завдання політичних інститутів / І.І. Литвиненко // Гілея : збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 115. – С. 394–398.
15. Луман Н. Общество общества / Н. Луман ; пер. с нем. – М. : Логос, 2004. – Часть II : Медиа коммуникации. – 2005. – 280 с.
16. Маклюэн Г.М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Г.М. Маклюэн ; пер. с англ. В. Николаева. – М. : Кучково поле, 2007. – 464 с.
17. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л.А. Седова, А.Д. Ковалева ; под ред. М.С. Ковалевой. – М. : Аспект пресс, 1998. – 270 с.
18. Пасько Я.І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння : [монографія] / Я.І. Пасько. – К. : ПАРАПАН, 2008. – 272 с.
19. Патнем Р.Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р.Д. Патнем, Р. Леонарді, Р.Й. Нанетті ; пер. з англ. – К. : Основи, 2001. – 300 с.
20. Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги : у 2 т. / К. Поппер ; пер. з англ. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 1994. – 444 с.
21. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон ; пер. з фр. Євгена Марічева. – К. : В. д. «Києво-Могилянська академія», 2009. – 287 с.
22. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз ; пер. з англ. О. Мокровольський. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.
23. Сміт Е.Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Наукове видання / Е.Д. Сміт. – К. : Темпора, 2009. – 312 с.
24. Тур М.Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів / М.Г. Тур. – К. : ПАРАПАН, 2006. – 395 с.
25. Шмитт К. Понятие политического / К. Шмитт. – М. : Наука, 2016. – 568 с.
26. Boychenko M. Making global justice as a valuable functionalism in action / M. Boychenko // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць. – К. : ВІР УАН, 2015. – Вип. 99. – С. 140–143.
27. Luhmann N. Legitimation durch Verfahren / N. Luhmann. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1983. – 260 s.

Мінєнкова Н.Є.

Специфіка публіцистичного дискурсу з теми люстрації в Польщі в 90-х рр. XX ст.

У статті визначено специфіку публіцистичного дискурсу з теми люстрації на підставі аналізу польських медіаресурсів 1990–1997 рр. Доведено, що в публіцистиці цього періоду було сформовано дві закриті антагоністичні візії: контрлюстраційна й пролюстраційна. Люстрація поділила не тільки політичну сцену, але й медійний простір, зокрема, два найвпливовіших видання «Rzeczpospolita» та «Gazeta Wyborcza» опинилися по різні боки полеміки. Емоційність, антагонізм та закритість аргументації перешкоджала конструктивному обговоренню проблеми.

Ключові слова: *люстрація, публіцистичний дискурс, Польща, декомунізація.*

В статье определена специфика публицистического дискурса на тему люстрации на основании анализа польских медиаресурсов 1990–1997 гг. Доказано, что в публицистике этого периода были сформированы две закрытые антагонистические визии: контрлюстрационная и пролюстрационная. Люстрация разделила не только политическую сцену, но и медийное пространство, в частности, два самых влиятельных издания «Rzeczpospolita» и «Gazeta Wyborcza» оказались по разные стороны полемики. Эмоциональность, антагонизм и закрытость аргументации препятствовала конструктивному обсуждению проблемы.

Ключевые слова: *люстрация, публицистический дискурс, Польша, декоммунизация.*

The article discovered the specifics of topics of Summary publicistic discourse of lustration based on the analysis of the Polish media resources in 1990-1997. Proved that the two closed antagonistic visions: counter-lustration and pro-lustration, were formed by journalism in this period. Lustration divided not only the political scene, but also the media space, including two of the most influential editions – "Rzeczpospolita" and "Gazeta Wyborcza" which found themselves on opposite sides of the controversy. Emotionality, antagonism and secrecy of reasoning prevented the constructive discussion of issues.

Key words: *lustration, journalistic discourse, Poland, de-communization.*

УДК 323.22/.28:070(438)«19»

Мінєнкова Н.Є.,
докторант
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Постановка проблеми. Актуальність теми цього дослідження обумовлюється багатьма чинниками, серед яких найважливішими, на наш погляд, є:

– значимість публіцистичного дискурсу як фактора, який мав різний вплив (сприяв / перешкоджав) на здійснення люстрацій у країнах Центрально-Східної Європи;

– фрагментарність вітчизняних наукових досліджень, присвячених люстрації в Польщі, незважаючи на те, що «без люстрації неможливо зрозуміти польські проблеми» (вислів належить польському досліднику А. Зубертовичу) і, на думку авторки, подолати свої, українські;

– важливість теми дослідження в українському контексті (це доводять спроби здійснити люстрацію в Україні більше ніж через 20 років від початку трансформаційних змін у державі, міфологізація сутності й змісту феномена, радикалізм оцінок, заперечення в українському публіцистичному дискурсі необхідності люстрації).

Стан дослідження проблеми та мета статті. Пріоритет у вивченні люстрації належить зарубіжним авторам (Роман Девід, Адам Чарнота, Лавінія Стан, Павел Жачек, Ян Холінський, Пьотр Блажек та ін.). Праці цих авторів присвячені різноманітним аспектам проблеми, зокрема, специфіці люстрацій у різних країнах Центрально-Східної Європи, ролі, місцю, наслідкам люстраційних практик у процесах демократичної трансформації тощо. Питання люстрації також є актуальним і для польських авторів (Агнешка Опалінська, Наталія Леткі, Пьотр Гжеляк, Ян Воленський, Павел Гонтарчик, Славомір Ценкевіч та інші). Після української революції 2013–2014 рр. та інституалізації люстраційного процесу в Україні інтерес вітчизняних науковців до цієї проблеми також поступово збільшується, розширюється тематика досліджень. Зокрема, правові аспекти люстрації розглядаються в публікаціях Станіслава Шевчука, Валерія Кравчука, Ірини Орловської та інших. У контексті процесів демократизації люстрацію вивчають Ярина Турчин, Олександр Радченко, Галина Малкіна. Специфікою вітчизняного наукового доробку є зосередження на українському аспекті.

Отже, весь об'єм наукової літератури з теми є достатньо різноманітним, дискусійним, проте багато питань і досі не мають остаточних відповідей. Серед них, на наш погляд, і проблема люстрації в публіцистичному дискурсі, як у Польщі, так і в Україні.

Саме тому метою цього дослідження є окреслення специфіки публіцистичного дискурсу на тему люстрації в Польщі в 90-х рр. минулого століття, зокрема, визначення основних аргументів, окреслення лексичних маркерів. Публіцистичний дискурс у цьому дослідженні розуміється як текст, основним призначенням якого є інформування, висловлювання позиції та формування громадської думки. Дослідження базується на дискурсивному аналізі різноманітних публіцистичних текстів (понад 100 матеріалів) із теми люстрації, що друкувалися в 90-х роках

XX ст., переважна більшість із них у «Газеті Виборчій» (пол. «Gazeta Wyborcza»), «Тигодніку Повшехному» (пол. «Tygodnik Powszechny»), «Політиці» (пол. «Politycy») та інших виданнях. Часові рамки визначаються 1990–1998 рр., що обумовлюється початком трансформаційних змін і обмежується інституалізацією процесу (прийняття закону та створення Інституту національної пам'яті). Це не означає, що тема люстрації зникла з публіцистичного дискурсу, вона залишається актуальною й сьогодні. Проте обсяг цього дослідження дозволяє зосередитися виключно на першому етапі (1990–1998 рр.).

Люстрація в Польщі: історичні та правові аспекти. Інституалізація процесу люстрації в Польщі відбулася через вісім років від початку процесів трансформації, хоча спроби прийняти закон та розпочати люстраційні перевірки були й раніше. У 1991 р. керівник Управління державної охорони А. Мілчановський підготував список «агентів» («список Мілчановського»), які працювали в публічному секторі. У 1992 р. депутат Я. Корвін-Міккі (партія Unia Polityki Realnej) подав на розгляд Сейму проект люстраційного закону, парламент прийняв рішення про початок процедури, але після оприлюднення так званого «списку А. Мачеревича» та відставки уряду Я. Ольшевського в ніч із 4 на 5 червня 1992 р. («ніч тек») дія закону та процедура перевірок були призупинені. Закон про люстрацію був ухвалений у 1997 р. У 1998 р. створено Інститут національної пам'яті (ІНП., пол. Instytut Pamięci Narodowej). Ураховуючи зазначені та подальші оновлення законодавства в 2001–2002 рр., 2006 р., у 2017 р. польська модель люстрації була унікальною для країн ЦСЄ, головним чином, через її предмет (тобто визначення змісту «покарання»). Засуджувалася не праця (чи співпраця) в органах таємної поліції (SB, Służba Bezpieczeństwa PRL), а приховування цього факту (брехня, пол. kłamstwo), що й було підставою для заборони здійснення публічних функцій протягом 10 років. Не підлягали люстрації особи, народжені після 31 липня 1972 р. До прийняття нового закону в 2006 р. перевірку люстраційних заяв здійснював Апеляційний Суд у Варшаві, а контроль – Речник публічного інтересу. Згідно із законом 2006 р. ці дві інституції були ліквідовані, а функції перевірки й оприлюднення інформації став виконувати Інститут національної пам'яті, проте предмет люстрації не змінився.

Особливості публіцистичного дискурсу в Польщі в 90-х рр. XX ст.: зміст і лексичні маркери. Публічна дискусія на тему люстрації в контексті зведення рахунків із минулим у польських медіа починається вже на початку 90-х рр. XX ст. До уваги бралися різні актуальні аспекти люстраційної проблеми: спалення архівів Служби безпеки, правові засади закону про люстрацію й декомунізацію, історичний досвід інших країн Центрально-Східної Європи тощо. Більшість текстів, що були написані в той час на люстраційну тематику, прямо чи опосередковано (що залежало від теми, професійних переконань автора й інших чинників) намагалися відповісти на ключове питання: чи взагалі потрібна люстрація й у чому її доцільність для Польщі? У «боротьбі за читача» автори публікацій (а також медіапростір) умовно поділилися на прибічників та противників люстрації.

Розглянемо детальніше анти- й пролюстраційні позиції, що були представлені в польських медіа в період між 1990–1998 рр.

Більшість текстів із негативним ставленням до люстрації було надруковано в «Gazecie Wyborczej», тижневиках «Tygodnik Powszechny», «Polityka». Серед авторів були й відомі в минулому діячі опозиції: А. Міхнік, Я. Куронь, В. Шимборська та інші.

Автори по-різному пояснювали свою позицію. Усю негативну аргументацію можна розділити на чотири умовні групи за змістом обґрунтувань: а) онтологічні; б) морально-релігійні; в) інструментальні; г) змістовно-наслідкові.

Онтологічні пояснення в принципі відкидали люстрацію як таку. Їхній зміст можна передати в такий спосіб: «комунізм у Польщі закінчився ще в 1989 р., і на його місці з'явилися демократія й правова держава, відповідно, ніякого зведення рахунків із минулим і люстрацій не потрібно, усе вже закінчилося»; «немає війни – немає й ворога». «Займатися минулим немає сенсу, уваги потребує майбутнє та сьогодення, більш важливими є питання доріг, каналізації, <…> ніж агентів» [1].

Чинники морального та релігійного змісту підкреслювали необхідність прояву милосердя, прощення, оскільки людська сутність є недосконалою, і всі можуть помилятися, але всім слід учитися пробачати, це правильно й відповідає християнській моралі [2].

Аргументи інструментальні – це твердження про неможливість проведення люстрації в Польщі. Так, один із розповсюджених аргументів – це те, що архіви неповні, знищені. «Gazeta Wyborcza» опублікувала цикл інтерв'ю з працівниками спеціальних служб, у яких вони розповідали про знищення документів [3]. Більше того, у тижневику «Prawo i Życie» також були надруковані тексти, в яких розповідалося про існування особливої системи записів агентурної мережі мертвих душ [4]. Ще одне досить популярне обґрунтування – невдалий час для люстрації, причому на початку було зарано, що обумовлювалося певним страхом перед представниками ancient regime, можливістю їхнього повернення, а потім – уже запізно, оскільки в цьому не було сенсу. Зокрема, журналіст «Gazety Wyborczej» К. Герберт окреслив три причини, чому на початку III Речі Посполитої не були зведені

рахунки з минулим: по-перше, під час переговорів «за круглим столом» люді з комуністичного апарату з «ворогів» перетворилися на «партнерів»; по-друге, представники ancient regime усе ще були при владі; по-третє, існував страх перед контрреволюцією, путчем [5].

Чинники змісту та наслідків. Люстрація зображувалася як «війна у верхівці влади», а декомунізація – як продовження комуністичних практик. Отже, політика зведення рахунків із минулим шляхом люстрації й декомунізації спричинить безлад серед еліт й у суспільстві й нашкодить демократії [6]. Тобто люстрація є смертельно небезпечною для молодої демократії, оскільки заперечує засади правової держави й демократичні основи в цілому. Такі аргументи висловлював П. Поспіхал (радник президента В. Гавела) у статтях, що друкувалися в «Gazeta Wyborcza» [7]. Дуже часто на підтвердження шкідливості люстрації для політичного розвитку Польщі наводилися різноманітні казуси, наприклад, так званий «казус Л. Колаковського» (польський інтелектуал, філософ, який був членом Польської об'єднаної робітничої партії (далі – ПОРП)) чи «казус Т. Ломніцького» (польського артиста, члена ЦК ПОРП) – як свідчення того, що навіть таких видатних людей люстраційні / декомунізаційні закони позбавляли можливості працювати [8].

Розглянемо пролюстраційну аргументацію. Її також розділено на чотири групи за тим самим принципом, що й контраргументацію. Позиції пролюстраційні найчастіше були представлені в текстах таких щоденних видань, як «Rzeczpospolita», «Nowy Świat».

Онтологічні пояснення на підтримку люстрації, необхідності її проведення в Польщі були на кшталт того, що нова демократична держава потребує «нових» людей, які не викликають підозри. А якщо хтось у минулому піддався й співпрацював із тоталітарним режимом, то це свідчить про слабкість характеру, і це може повторитися; більше того, демократична політика вимагає прозорості політичного життя [9]. Люстрація є певним кроком на шляху до завершення антикомуністичної революції.

На відміну від аргументів морально-релігійного змісту, що підкреслювали необхідність прощення й милосердя (спрямованих проти люстрації), пролюстраційна аргументація була зосереджена на тому, що недооцінювання проблеми «провини й відповідальності» є дуже небезпечним явищем, оскільки пробачення має виключно індивідуальний характер, і ніхто не може вирішити за все суспільство, «не можна прощати від імені інших людей та всього народу» [10].

Пролюстраційні інструментальні аргументи за логікою побудови були подібні до аргументів проти люстрації. Медіа шукали людей, що працювали в різних структурах безпеки держави, і вони розповідали про незначні втрати архівних документів, про розвинуту систему копіювання в політичній поліції. Зокрема, П. Наїмський, який був головою Управління державної охорони (UOP, Urząd ochrony Państwa), в інтерв'ю, надрукованому в газеті «Rzecz Pospolita», наголошував на тому, що зовсім невелика частина документів була знищена, а можливість підробки мала маргінальний характер [11].

З приводу негативних наслідків люстрації прибічники її проведення зазначали, що відсутність верифікації, а також приховування інформації про працівників політичної поліції є дуже небезпечними, оскільки це може стати підставою для шантажу й тиску з боку спеціальних служб Російської Федерації (як спадкоємиці СРСР й усіх структур політичної поліції), що буде загрожувати суверенітету та цілісності Польщі. Небезпека полягала й у збереженні номенклатурних мереж, проникненні представників ancient regime в економічний сектор і продовженні деструктивної діяльності зсередини країни [12].

Отже, полеміка з питання люстрації в Польщі в 90-х рр. XX ст. мала антагоністичний і дуже емоційний характер. Противники люстраційних процедур розглядалися як агенти або як ті, хто відстоює їхні інтереси, прибічники – як «дурні», які не розуміють, на чому базується добробут у державі.

Обидві сторони («pro» et «contra») пропонували сформовані й закриті системи аргументів (візії), що не передбачали можливостей для дискусії й обговорення. Протилежна позиція інтерпретувалася як помилкова й ворожа. Люстрація поділила не тільки політичну сцену, але й медійний простір, зокрема, два найвпливовіших друкованих видання, «Rzeczpospolita» та «Gazeta Wyborcza», з приводу цього питання опинилися «по різні боки барикад».

Для посилення аргументів дуже часто вживалися лексичні маркери та фразеологічні одиниці (прислів'я, приказки). Зокрема, «війна у верхівці влади» («wojna na górze»), «шахрайство» («oszustwo»), «підробка» («fałszerstwo»), «хто не з нами, той проти нас» («kto nie z nami, ten przeciw nam»), скринька Пандори («puszka Pandory»), «гра в теки» («gra w teczki»), «люстрація – це сліпа вуличка» тощо.

Висновки. По-перше, у публіцистичному дискурсі з теми люстрації в 90-х рр. XX ст. у Польщі було сформовано дві закриті антагоністичні візії: контрлюстраційна й пролюстраційна.

По-друге, закритість системи аргументів, емоційність, антагоністичність дискусії унеможливили конструктивне обговорення проблем щодо правових засад закону про люстрацію, сфери застосування люстраційних процедур, властивості моделі люстрації, можливості доступу до архівів та їх відкриття тощо.

По-третє, люстрація поділила не тільки політичну сцену, але й медійний простір, зокрема, два найвпливовіших друкованих видання, «Rzeczpospolita» та «Gazeta Wyborcza», з приводу цього питання опинилися «по різні боки барикад».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Maziarski W. Komentarz // Gazeta Wyborcza. – 1992. – № 126; Bogucka T. Polak po komunizmoe. – Kraków : Znak; Warszawa : Fundacja im. Stefana Batorego, 1997. S. 39–41, 57.
2. Michnik A. Kościół, lewica dialog / A. Michnik. – Warszawa : «Świat książki», 1998. – S. 343.
3. Jak rozłożyć polski wywiad // Gazeta Wyborcza. – 1992. – № 139.
4. Bohaterowie rozdziału trzeciego // Prawo i Życie. – 1992. – № 26; Nie wierze w fałszowanie // Gazeta Wyborcza. – 1992. – № 151.
5. Krasnodębski Z. O genezie II Rzeczypospolitej raz jeszcze / Z. Krasnodębski // Ius et Lex ; red. nacz. Janusz Kochanowskij. – S. 301.
6. Pospichał P. Przeszłość z ubeckich teczek / P. Pospichał // Gazeta Wyborcza. – 1992. – № 132.
7. Turowicz J. Dekomunizacja, ale jaka? / J. Turowicz // Tygodnik Powszechny. – 1993. – II // Spór o Polsce. Wybór tekstów prasowych / Wstęp i wybór tekstów P. Spiewak. – Warszawa : Wyd. PWN, 2000. – S. 181–183.
8. Karpiński J. Agenci i lustracja – politycy i przeszłość / Rzeczpospolita. – 1992. – 15. VII / J. Karpiński // Spór o Polsce. Wybór tekstów prasowych. – Warszawa: Wyd. PWN, 2000. – S. 187–189.
9. Gry małych graczy // Rzecz Pospolita. – 1994. – № 188. – 13–15.VIII.
10. Cień Pastora Gauka nad Polską // Rzecz Pospolita. – 1996. – № 19. – 23-I.

Наумкіна С.М., Кокорєв О.В.

Країни Балтії після розпаду СРСР: проблеми національної самоідентифікації різних етносів

УДК 321.01/327.7

Наумкіна С.М.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
і права
ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»
Кокорєв О.В.,
кандидат філософських наук,
докторант кафедри політичних наук
і права
ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

У статті розглядаються проблеми й наслідки національної самоідентифікації різних етносів – великих і малих народів після розпаду СРСР. Підкреслюється, що саме на прикладі країн Балтії історія чітко продемонструвала утопізм комуністичної тези про кінцеве злиття націй і народів в єдину «історичну спільність». Обґрунтовано, що відмінності в психології численних і нечисленних народів проявляються насамперед на рівні взаємного інтересу.

Ключові слова: *СРСР, країни Балтії, етнос, національна самоідентифікація, великі й малі народи, «титульна» нація, національна психологія.*

В статье рассматриваются проблемы и последствия национальной самоидентификации разных этносов – больших и малых народов после распада СССР. Подчеркивается, что именно на примере стран Балтии история четко продемонстрировала утопизм коммунистического тезиса о конечном слиянии наций и народов в одну «историческую общность». Обосновано, что отличия в психологии многочисленных и немногочисленных народов проявляются, прежде всего, на уровне взаимного интереса.

Ключевые слова: *СССР, страны Балтии, этнос, национальная самоидентификация, большие и малые народы, «титульная» нация, национальная психология.*

Problems and consequences of national self-definition of different ethnos are examined in the article – large and small people after disintegration of the USSR. It is shown that exactly on the example of countries of Baltic history clearly showed utopianism of communist thesis about eventual confluence of nations and people in one only "historical community". Reasonably, that differences show up in psychology of numerous and not numerous people, foremost, at the level of mutual interest.

Key words: *the USSR, countries of Baltic, ethnos, national self-definition, large and small people, «title» nation, national psychology.*

Обрана тема статті є актуальною у зв'язку з невирішеністю на світовому рівні проблеми взаємодії різних етносів, великих і малих народів. Тому метою статті є визначення проблем і наслідків національної самоідентифікації різних етносів на прикладі країн Балтії після розпаду СРСР та їхньої взаємодії з російським етносом після здобуття незалежності.

Соціально-політична історія багаторазово підтверджувала гіпотезу, що для представників нечисленних етносів характерні різні механізми захисту популяції, наприклад, більш глибока національна самоідентифікація, ніж у представників великих народів. У цьому сенсі великі етноси, як це не парадоксально, виявляються менш захищеними.

Як відомо, пануюча більше 70 років комуністична ідеологія, що була спрямована на реалізацію тези про кінцеве злиття націй і народів в єдину «історичну спільність», найбільш руйнівною стала саме для національних традицій російського етносу. Багато елементів російської культури за три чверті століття панування комуністичної ідеології виявилися втраченими. Це наочно проявилося вже на самому початку демократичних змін у СРСР.

Особливості національної психології трьох балтійських народів багато в чому визначили ті відмінності в політиці, яку за радянських часів вони проводили стосовно центру. Якщо естонці тримали себе дещо відсторонено, демонструючи, з одного боку, граничну лояльність, а з другого – не виявляючи особливої зацікавленості у визнанні центру, то для латишів таке визнання було пріоритетною цінністю. Латвійське керівництво завжди виявляло максимум ініціативи, щоб досягти схвалення Москви, і це відповідним чином винагороджувалося. До складу Політбюро ЦК КПРС латиші входили постійно (А. Пельше, А. Восс, Б. Путо), а Рига офіційно вважалася столицею Прибалтики. Можна навести дуже характерний приклад, що підкреслює відмінність Латвії від сусідів. У цій республіці, за даними перепису 1989 р., серед росіян було в два рази більше працівників управлінського апарату (6,4%), ніж серед латишів (3,0%), а питома вага керівників корінної національності в Латвії складала всього 51% (у Литві – 79,6%, в Естонії – 61,5%) [3, с. 63].

Після здобуття незалежності це викликало зворотну реакцію: у Латвії російська громада пережила найсильніший порівняно з іншими країнами Балтії тиск націонал-радикальних урядів. Можливо, саме ця атмосфера надмірної ворожості до росіян, яка виявилася найсильнішою в Балтійському регіоні, обмежила елітний потенціал нації, не дозволивши з'явитися тут політикам масштабу А. Бразаускаса і Є. Сависаара.

Щоб краще зрозуміти подібні соціально-культурні процеси, варто звернутися до історичних витоків. Так, включення російських земель до складу Великого князівства Литовського в XIV столітті виявилося історично взаємовигідним для обох сторін. Воно не лише захистило цю частину Русі від монголо-татарського нашестя, але й ґрунтовно зміцнило державність і збагатило культуру Литви. Південно-Західна Русь у складі Великого князівства Литовського зберегла правові

традиції Староруської держави, тоді як Московія в складі Орди засвоїла багато чого з того, що було властиве для створеної Чингісханом держави: її систему влади, стиль правління, характер стосунків і менталітет політичної еліти, особливості розуміння права й самого характеру правосвідомості. Тодішня Литва була прикладом для інших країн не лише завдяки досягненням у галузі державного права й політичної культури, але й завдяки ефективності внутрішньої політики, спрямованої на консолідацію мультикультурного суспільства.

Високий рівень соціалізації був характерний не лише для титульного етносу, але й для інших народів, з якими звела литовців історія, насамперед, для білоруського народу, українців, поляків, росіян, євреїв, німців, татар, караїмів, вірмен, що становили населення Великого князівства Литовського. Своєрідність формування литовської державності була зумовлена проміжним положенням регіону, розташованого між двома частинами європейського континенту, де «стикалися і взаємодіяли Pax Orthodoxa і Pax Latina – два кола культури внутрішньо диференційованої спільності християнської цивілізації, в яких аксіологічно загальні цінності за ступенем засвоєння й розвитку в межах окремих державних об'єднань різних етносів набували локального колориту» [1, с. 60–61].

Відмінності в психології численних і нечисленних народів проявляються насамперед на рівні взаємного інтересу. Так, балтійські етноси краще знають росіян, ніж росіяни – латишів, литовців або естонців. Росіянам властиво екстраполювати свої власні уявлення й установки на представників етносів, які живуть поруч. А це є помилкою. І тому реакції на ті чи інші події в інших етносів і народів відрізняються від тих, що очікувалися «елітною» нацією. Нечисленні етноси, як правило, тісніше згуртовані. Тому не дивно, що почуття спільності зі своїм етносом у балтійських народів набагато вище, ніж у росіян. Це підтверджується даними, отриманими наприкінці XX століття латвійським соціологом Б. Зепой. Так, ним було обґрунтовано, що територіальна ідентичність у росіян виявляється сильніше, ніж у представників титульних етносів Балтії. Можна припустити, що це пов'язано з більш високою оцінкою своїх сусідів росіянами, ніж оцінка з боку цих сусідів, а також із різницею взаємного сприйняття (в історичній свідомості титульних етносів росіяни ототожнюються із завойовниками, носіями чужих, не цілком європейських цінностей, тоді як народи Балтії сприймаються росіянами як більш європеїзовані, з європейськими цінностями й способом життя) [6, с. 18–19].

Як правило, російські жителі Балтії дають більш високу оцінку титульним етносам, ніж та, яку самі росіяни отримують від балтійських народів. Найбільш контрастними є взаємні характеристики в Естонії. Соціологічні дані кінця 90-х років, які наводив Х. Хейно, показують, що російські респонденти приписують позитивні якості естонцям навіть частіше, ніж естонці приписують їх самим собі [8]. Цим можна пояснити одну з причин привабливості цього регіону для росіян. Усвідомлено чи неусвідомлено росіян притягує все те, у чому для них утілюється європейський спосіб життя. Якщо не брати до уваги націоналізм, який є дуже поширеним серед представників як великих, так і нечисленних етносів, то найбільшу невідповідність в оцінках демонструє така якість естонців, як чесність. Чому сучасні російські жителі Балтії сприймають так перебільшено звичайний стан нормальної людської особистості? Можливо, це пов'язано з базовими етнічними відмінностями в суспільно-політичній організації Росії й країн Балтії. Адже три або навіть чотири покоління росіян жили в державі, відмінною рисою якої була брехня, що пронизувала всі сфери громадської організації, а насамперед – ставлення керівників до пересічної людини. Постійний обман населення (на зразок «сучасне покоління житиме при комунізмі», «окрема квартира кожній сім'ї до 2000 року», «ваучер вартістю два автомобілі «Волга» кожному» тощо), що насаджувався згори, деформував ціннісні установки росіян, зробивши популярними такі якості, як брехливість, лицемірство, необов'язковість слідування загальноприйнятим нормам. Адміністративні відносини в країнах Балтії засновані на виконанні законів, які можуть бути оцінені населенням як необґрунтовані, жорсткі або несправедливі, але ці відносини ніколи не виходять за рамки правового поля. Державна система там уявляється холодною, але відкритою й чесною, а тому легко прогнозованою. Ця система не вимагає тривалої адаптації, оскільки вона виключає такі (малозрозумілі для європейської свідомості) категорії, як законодавчий хаос, адміністративний ресурс, телефонне право, державний обман, свавілля влади. У Росії, навпаки, домінуючою рисою державного управління була і є закритість, а закони складені або з таким розрахунком, щоб чиновник міг скористатися їх двоїстістю у власних корисливих інтересах, або відверто порушуються. Тому росіянин, опинившись у соціальному оточенні, де нормою є обов'язковість, послідовність, прозорість і чесність, передусім у відносинах між політичними верхами й низами, не може уникнути деякого емоційного потрясіння, звідси й випливають перебільшення в оцінці абсолютно природних форм стосунків між людьми. Подібна норма є результатом громадського діалогу, який зв'язує людей у єдиному соціальному процесі. Ідеться не про моральну норму, яка породжує громадський діалог, а про сам діалог, який робить можливим панування цієї норми. У суспільстві, заснованому на

монологічній системі комунікації, подібна норма або відсутня зовсім, або її вплив обмежується локальними соціальними групами. Тому характеристики, що приписуються російськими жителями Балтії самим собі, істотно гірші за ті, які приписують собі естонці, а ті характеристики, які естонці дають росіянам – іще гірші [5].

Щодо ситуації в Литві, то вона в 90-х рр. минулого століття була аналогічною. Так, за даними дослідження С. Савоскула, на той час у Литві лише 6% росіян вважали, що литовці ставляться до них із повагою (серед литовців так вважали 5%), 31% – зі зневагою (серед литовців – 15%) і 15% – навіть із ненавистю (13%). У той же час 32% росіян висловили свою повагу до литовців, тільки 4% – зневагу, а ще 4% – ненависть [2]. Для порівняння з аналогічними даними в Естонії: 9% росіян вважали, що естонці їх поважають, 38% – ставляться зі зневагою й 17% – ненавидять. Цифри, що характеризують ставлення росіян до естонців, були відповідно 43%, 6% і 3% [4]. На жаль, досліджень щодо ситуації наприкінці другого десятиліття XXI століття не існує. Але прогнози, думається, невтішні.

Усі ці події можна обґрунтувати й пояснити історичним розвитком цих країн. Після розпаду СРСР росіяни втратили своє особливе положення, яке спочатку було пов'язане з їхньою історичною функцією в утворенні російської держави – Російської імперії, а потім – Радянського Союзу, з інтегруючою роллю російської мови й російської культури, але також і з упровадженням у масову свідомість тези про те, що російський народ – це «старший брат», «перший серед рівних». Більше того, росіянам була відведена тепер абсолютно інша роль. В очах титульного населення вони ставали уособленням (чи нагадуванням) того самого тоталітарного режиму, якого щойно вдалося позбавитися. Масштаби й наслідки проблем, з якими зіткнулися різні етноси після розпаду Союзу (особливо в країнах Балтії), лежали не стільки у сфері економіки й політики, скільки в психологічній площині. Російськомовне населення було значно менше підготовлене до розпаду СРСР і утворення незалежних держав, ніж титульне в республіках Прибалтики [7]. Цей соціально-психологічний шок лише посилився в результаті того, що переважна більшість російськомовного населення в Латвії й Естонії опинилася в ситуації масової відсутності громадянства нових держав. Юридичною основою цього став факт визнання незаконності включення країн Балтії до складу СРСР у 1940 році, що відповідає міжнародному юридичному принципу, згідно з яким злочинний акт не може створити прав. Безумовно, включення Прибалтійського регіону до складу СРСР перед Другою світовою війною було порушенням суверенітету й незалежності цих країн із подальшим порушенням їхніх прав на самовизначення й незалежність. Тому ніяких несподіванок у зазначеному процесі після розпаду СРСР не було.

Загальні проблеми виживання в умовах постійних змін політичної конфігурації в цій частині Європи, загальні завдання опору могутнішим загарбникам (шведам, данцям, полякам, німцям, росіянам) певним чином згуртували ці народи, змусили їхніх керівників в екстремальних ситуаціях діяти в загальнорегіональних інтересах, що й було повною мірою продемонстровано в період боротьби за суверенітет (спочатку економічний, а потім, у кінці 80-х – на початку 90-х років XX століття, – політичний). Тому прогнозувати подальші позитивні зміни в стосунках Росії й країн Балтії не видається можливим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Липатов Ф. Великое княжество Литовское: исторический феномен симбиоза этнических культур. К вопросу о национальных путях возвращения в наднациональную Европу / Ф. Липатов // Вопросы философии. – 2003. – № 1. – С. 60–61.
2. Литва и Россия: настоящее и будущее экономического партнёрства (по материалам социологического мониторинга) // Varslo ginios. – Вильнюс, 1998. – № 36.
3. Народне господарство СРСР. Статистична збірка. – М., 1991. – С. 280.
4. Куда идти? // Puevalecht. – Таллинн, 2009. – № 19.
5. Симонян Р. Россия и страны Балтии / Р. Симонян. – М. : Academia, 2003. – 520 с.
6. Симонян Р. Социально-культурные процессы переходного периода в странах Балтии и России (сравнительный анализ) : автореферат дис. … доктора социологических наук, специальность 22.00.04 – социальная структура, социальные институты и процессы / Р. Симонян. – М., 2004. – 48 с.

Сазонов В.В.

Методологічні аспекти екологічної політики держави і її вплив на підготовку кваліфікованих кадрів в архітектурі

Досліджено стан та проблеми екологічної політики в Україні. Аналізуються поняття «екологія», «політика», «екологічна політика»; визначаються методологічні складники екологічної політики (протиріччя, закони, принципи); зміст екологічної політики (сукупність принципів, цілей і завдань державної діяльності). Робиться висновок, що реалізація екологічної політики може здійснюватися за такими основними напрямами й пріоритетами: створення єдиної екологічної інформаційної інфраструктури; пошук і впровадження науково-технічних рішень і технологій, направлених на збереження природи; формування правової системи екологічних законів і механізму їх реалізації; розробка й упровадження програм збереження й поліпшення здоров'я населення; екологічна освіта й виховання населення; підготовка екологічних кадрів, зокрема в архітектурі. Визначені основні напрями сучасних досліджень екологічної політики. Стверджується, що формування сучасної екологічної політики держави потребує термінового запровадження нових принципів і підходів та дієвих заходів держави, суспільства, агентів освіти, спрямованих на імплементацію європейської екологічної ініціативи, упровадження державного екологічного складника в усі галузі економіки та сфери діяльності, зокрема, в освіту й виховання архітектурних кадрів, які забезпечать збереження, невиснажливе використання та відтворення природних ресурсів з урахуванням процесів глобалізації економіки, розвитку в країні ринкових відносин, низки міжнародних зобов'язань України в галузі охорони навколишнього природного середовища, формування екологічного мислення громадян.

Ключові слова: *екологія, екополітика, екологічне мислення, екологічне виховання, екологічна освіта, екологічна архітектура.*

Исследовано состояние и проблемы экологической политики в Украине. Анализируются понятия «экология», «политика», «экологическая политика»; определяются методологические составляющие экологической политики (противоречия, законы, принципы); содержание экологической политики (совокупность принципов, целей и задач государственной деятельности). Делается вывод, что реализация экологической политики может осуществляться по следующим основным направлениям и приоритетам: создание единой экологической информационной инфраструктуры; поиск и внедрение научно-технических решений и технологий, направленных на сохранение природы; формирование правовой системы экологических законов и механизма их реализации; разработка и внедрение программ сохранения и улучшения здоровья населения; экологическое образование и воспитание населения; подготовка экологических кадров, в том числе и в архитектуре. Определены основные направления современных исследований экологической политики. Утверждается, что формирование современной экологической политики государства требует срочного внедрения новых принципов, подходов и действенных мер государства, общества, агентов образования, направленных на имплементацию европейской экологической инициативы, внедрение государственной экологической составляющей во все отрасли экономики и сферы деятельности, в том числе в образование и воспитание архитектурных кадров, которые обеспечат сохранение, неизнурительное использование и воспроизводство природных ресурсов с учетом процессов глобализации экономики, развития в стране рыночных отношений, ряда международных обязательств Украины в области охраны окружающей природной среды, формирования экологического мышления граждан.

Ключевые слова: *экология, экополитика, экологическое мышление, экологическое воспитание, экологическое образование, экологическая архитектура.*

The article investigates the status and challenges of environmental policy in Ukraine. Namely analyzed the concept of "ecology", "policy", "environmental policy": determined by methodological components of environmental policy: contradictions, laws, principles and content of the environmental policy: a set of principles, goals and objectives of state activity. It is concluded that the implementation of environmental policy can be carried out in the following main directions and priorities: the creation of a unified environmental information infrastructure; search for and implementation of scientific and technical solutions and technologies aimed at the conservation of nature: the formation of the legal system of environmental laws and the mechanism for their implementation: development and implementation of programs to preserve and improve the health of the population: environmental education and education of the population; training of environmental specialists, in fact in architecture. The basic directions of modern environmental policy research. It is argued that the formation of the modern state environmental policy requires urgent implementation of new principles and approaches, and effective action of the state, society, education agents, aimed at the implementation of European environmental initiatives, the implementation of the state environmental component in all economic sectors and activities, including education and training that will ensure the conservation, sustainable use and restoration of natural resources, taking into account the processes of economic globalization, the development of market relations in the country', the provisions of a number of international obligations in the field of environmental protection, formation of ecological thinking of citizens.

Key words: *ecology. environmental policy, environmental thinking, environmental education, environmental education, ecological architecture.*

УДК 321.01

Сазонов В.В.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури

Першочерговою функцією будь-якої держави є забезпечення її національної безпеки, яка включає й екологічний складник, що особливо актуалізується у світлі останніх подій в Україні. Основними цінностями людської цивілізації є права людини на мир, екологічну безпеку, добробут, свободу, конституційний порядок, екологічну архітектуру.

Екологічна архітектура – архітектура, яка співзвучна з природним оточенням і орієнтується на застосування форм і методів, властивих природі [4]. Вона розглядається як важливий чинник, який належить брати до уваги під час розробки екологічної політики й вирішення сучасних архітектурних питань.

Перед світом і державою Україна наразі постало багато різноманітних викликів. Проблема безпекової екологічної політики за значущістю й гостротою вийшла на рівень таких проблем, як боротьба з тероризмом та сепаратизмом, роззброєння, врегулювання регіональних і міжнаціональних конфліктів, ліквідація наслідків гібридних воєн.

Актуальність проблеми визначається обставинами, вказаними нижче.

По-перше, практичними потребами забезпечення екологічної політики людства на національному й глобальному рівнях. Екологічна ситуація у світовій спільноті характеризується не просто як кризова, а як катастрофічна.

Суспільство все більше й більше схиляється до думки про те, що для виявлення меж людської діяльності в рамках системи «суспільство – природа», для подолання екологічної кризи, що склалася, необхідна науково розроблена екологічна політика держави, визначення загальної стратегії й пріоритетів, форм і напрямів екологічних заходів, їх зв'язаності з національною безпекою.

Глобальні зміни клімату, екологічний тероризм, антиекологічна експансія космосу (наприклад, транспортування гелію-2 з Місяця) вимагають колективної політичної волі в проведенні превентивних екологічних заходів щодо недопущення сповзання до екологічного апокаліпсису.

Україна входить у десятку країн світу з найгіршою екологічною ситуацією. Такий висновок оприлюднила американська неурядова організація Blacksmith Institute. Щорічно ця науково-дослідна установа називає найзабрудненіші місця планети. Україна потрапила в перелік екологічно небезпечних держав через землі навколо Чорнобильської атомної станції. До списку також увійшли Перу, Замбія, Китай, Індія, Киргизстан, Домініканська республіка, окремі міста в Росії. Екологічна «міна» України – Чорнобиль (впливає на повітря, воду, екологічно чисту продукцію, конкурентоспроможність, стійкість, екологічну привабливість інвестиційного клімату та зеленого туризму).

У світі 2 млрд людей п'ють брудну воду. А в Україні – найбрудніша вода в Європі (в Україні 25 параметрів чистоти води, а у світі – 100). Вода стала чинником національної безпеки. Україна також перетворюється на екологічний смітник Європи (ядерне сховище для ВЯП – відпрацьованого ядерного палива, альтернатива – переробка, але поки що відходи зберігають у контейнерах, пеналах).

Непередбаченими є екологічні наслідки добування сланцевого газу, техногенних аварій та пожеж, використання ядерних сховищ, низького рівня переробки сміття.

По-друге, актуальність цих проблем зумовлюється висуненням у розряд сутнісних проблем виживання людини й суспільства в цілому, їх залежністю від радикальної гуманізації всіх соціальних відносин, зокрема екологічних; необхідністю екологічного вимірювання діяльності всіх інститутів суспільства. Соціально-екологічне пізнання має стати чинником існування й розвитку цивілізації загалом й України зокрема.

У соціальній практиці дуже нечітко вимальовується усвідомлення важливості проблеми, хоча йдеться про майбутнє всього людського роду. Екологічний стан на планеті спонукає людей до пошуку шляхів подолання екологічної кризи.

По-третє, актуальність екологічних проблем зумовлена ускладненням екологічної діяльності й зростанням об'єму архітектурних завдань, що виконуються в рамках державних програм розбудови інфраструктури міст та населених пунктів, демілітаризації діяльності військово-промислового комплексу, конверсії військового виробництва, ліквідації наслідків антитерористичної операції (АТО), упровадження в життя екологічної архітектури.

Першочерговою функцією будь-якої держави, будь-якого міста є забезпечення існування всіх складників екологічної, національної безпеки, що актуалізується у світлі останніх подій в Україні (наприклад, пожежі на смітнику у Львові, побудова смітника для шкідливих відходів у Чернігівській області). Це обумовлює необхідність постійного впливу суб'єктів екологічної політики на стан екології, ступінь її якості, на вдосконалення екологічного знання, екологізацію всієї системи освіти (зокрема, кадрів архітектури) на основі парадигми екологічного імперативу.

По-четверте, актуальність проблеми зумовлюється впровадженням кращого досвіду будівельників держав Європейського Союзу й інших країн світу. Наприклад, 70-метровий тунель під автомобільною трасою голландські будівельники побудували всього за одні вихідні, не порушивши жодного екологічного закону. Або будівництво доріг із пластикових пляшок у тих же Нідерландах. Заслуговує на увагу досвід будівництва та переробки сміття у Швеції, мистецького хайтеку архітектора Гауді (храм Святого Сімейства в Іспанії).

Екологічний імператив – складова частина філософії підготовки кваліфікованих кадрів

будівельного комплексу; навчити людину самостійно, творчо мислити та діяти – нагальне завдання освіти. Вимога часу – якісна кваліфікація архітектурних кадрів, їхня екологічна компетенція, адекватна рефлексія та діяльність у гармонії з природою. Наразі суспільству потрібна методологія виходу із системної кризи.

Об'єкт дослідження – екологічна сфера діяльності держави. Предмет дослідження – зв'язки людей із природою. Мета дослідження – систематизувати методологічні основи екологічної політики держави та її вплив на підготовку кваліфікованих кадрів архітектури.

Правляча еліта захоплюється боротьбою за виборця на перманентних виборах. А в політичних діячів немає часу думати про майбутні покоління громадян України. У державі слабкий практичний складник реалізації концепції екологічної політики, відсутній стабільний державний екологічний менеджмент.

Незавершеність політичної, конституційної, судової, освітньої реформ, реформи децентралізації веде до того, що про «зелені проблеми», «зелену економіку», «зелену архітектуру», екологічну безпекову політику згадують тільки перед виборами й після екологічних катастроф, фінансуючи екологічні проекти за залишковим принципом. Ураховуючи побудову конфайнменту на ЧАЕС, нагадаємо положення статті 16 Конституції України: «Забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [1].

Термін «політика» має глибокий зміст та обсяг. На думку Платона, політика – це «мистецтво жити разом». Додамо, що політика – це мистецтво жити разом у гармонії із законами природи.

Термін «екологія» був запроваджений відомим німецьким науковцем Е. Геккелем у 1866 році в книзі «Загальна морфологія організмів». Екологія (від грецького oicos – дім, logos – наука) – це наука про взаємодію живих організмів і їх спільнот між собою і з навколишнім середовищем.

Сама ж екологія як галузь наукового дослідження була закладена дуже давно: у перших індійських епосах, «Махабхараті» й «Рамаяні», говориться про те, як природні умови впливають на психологічний і фізичний стан людини. Остаточне становлення ідей класичної екології відбулося після появи теорії Ч. Дарвіна. Значний внесок у подальший розвиток екології як науки зробили українці В. Вернадський, М. Левітт, В. Межжерін, І. Дида та інші.

Екологічна політика держави – це науково обґрунтована система поглядів, ідей, принципів, відповідних екологічних відносин, а також діяльність соціальних інститутів держави, яка спрямована на вирішення протиріч між природою й суспільством, на забезпечення екологічної безпеки країни й громадян.

Знаходження найбільш прийнятних форм співіснування людини й природи – це не тільки вираховування антропогенних чинників, але й усебічне екологічне обґрунтування господарських проектів, організація постійного моніторингу стану довкілля, запровадження незалежної, обов'язково компетентної служби екологічних експертів, охорона окремих важливих природних об'єктів, контроль за раціональним використанням природних ресурсів, усебічний розвиток екологічної освіти, виховання, а найголовніше – екологічної свідомості.

У свідомості людини повинні закарбуватися методологічні складники екологічної політики: протиріччя, закони, принципи.

До основних суперечностей природи й суспільства належать: потреба суспільства в збільшенні обсягу і якості використовуваної води і її обмежений запас, тривалий цикл самоочищення в природі; потреба в чистому повітрі й перевищення гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин; потреба суспільства в енергії й речовині й зменшення їх фізичного обсягу, зниження запасів, тривалість відновлення. Головна суперечність природи й суспільства полягає в потребах суспільства, що росте, в натуральних умовах життя й природних джерелах сировини і в обмежених можливостях природи щодо їх задоволення, у порушенні меж динамічної екологічної рівноваги.

До принципів взаємин природи й суспільства належать: принцип провідної ролі еволюції біосфери в навколишньому середовищі; принцип геоеквівалентного обміну у сфері матеріального виробництва; принцип домінуючого впливу невиробничого природокористування на характер матеріального виробництва; принцип облагороджування природи людиною; принцип оптимізації соціоприродної взаємодії.

До основних законів природи й суспільства належать: закон хвилеподібного розвитку ноосфери; закон домінування багатства над засобами праці; закон послідовного виробничого освоєння форм руху матерії; закон узгодження стану природного середовища з характером і темпами розвитку цивілізації [2].

Екологічні закони мають ще й громадсько-політичні функції, бо екологічні знання необхідні для ефективного розв'язання проблем управління соціальними процесами й у державі, і в усьому світі. Американським екологом Б. Коммонером були сформульовані такі закони:

1) «усе пов'язане з усім». Це означає, що жива динаміка складних і розгалужених екологічних ланцюжків утворює єдину взаємопов'язану систему; в абстрактному варіанті це твердження повторює

відоме діалектико-матеріалістичне твердження про всезагальний зв'язок речей і явищ;

2) «усе повинно кудись подітися» (неформальне перефразування фундаментального фізичного закону збереження матерії). Тут Коммонер ставить одну з найважчих проблем прикладної екології – проблему асиміляції біосферою відходів людської цивілізації;

3) «природа знає краще». Цей закон викликає в літературі найбільшу критику; його положення розпадається на дві відносно незалежні тези. Перша перегукується з відомим лозунгом «Назад до природи», який нині не може бути прийнятий через свою нереалістичність; друга пов'язана із закликом до обережності під час використання природних екосистем;

4) «ніщо не дається даром». Цей екологічний закон об'єднує в собі три попередніх закони; на думку Коммонера, глобальна екосистема є єдиним цілим, у межах якого ніщо не може бути вигране або втрачене і яка не може бути об'єктом загального покращення; усе, що було взяте з неї людською працею, повинне бути відшкодоване. Пла́ти за цим векселем не можна уникнути, вона може бути тільки відстрочена.

Екологічна політика держави своєю безпосередньою метою має відновлення природних систем, що деградували; ослаблення, а в деяких сферах – повне усунення несприятливих екологічних наслідків, пов'язаних з антропогенною діяльністю; забезпечення права кожної людини на здорове екологічне середовище. Зміст екологічної політики складає сукупність принципів, цілей і завдань державної діяльності, законодавчо закріплених у формі актів і рішень уряду, визначення заходів уряду і його органів, спрямованих на забезпечення національної безпеки.

Реалізація екологічної політики може здійснюватися за такими основними напрямами та пріоритетами: створення єдиної екологічної інформаційної інфраструктури; пошук і впровадження науково-технічних рішень і технологій, направлених на збереження природи; формування правової системи екологічних законів і механізму їх реалізації; розробка і впровадження програм збереження і поліпшення здоров'я населення; екологічна освіта і виховання населення; підготовка екологічних кадрів [3]. Збільшуються «зелені» можливості впровадження екологічної політики у зв'язку з децентралізацією місцевого самоуправління, зокрема м. Одеси. Екологічна політика має багато вимірів. Вона й категорія політична, і соціальна, і етична, і економічна; вона є ефективним інструментом тоді, коли адекватно фінансується.

Основні напрями сучасних досліджень екологічної політики:

– дослідження впливу різних чинників довкілля (зокрема, антропогенного походження) на біосистеми різного рівня інтеграції (організмового, популяційного, біоценотичного тощо);

– з'ясування специфіки дії екологічних чинників на поширення, чисельність та еволюцію організмів на нашій планеті;

– розроблення проблем популяційної екології та екології екосистем, вивчення структурно-функціональної організації популяційних систем, угруповань рослин, тварин, мікроорганізмів, біотичних угруповань, дослідження структури й особливостей функціональної стійкості екосистем;

– вивчення закономірностей трансформації енергії та кругообігу в екосистемах і біосфері, дослідження динаміки біогеоценотичного покриву, біотичних угруповань, екосистем;

– розроблення підходів і методів, що забезпечують системні екологічні дослідження, моделювання сукцесійних та еволюційних процесів в екосистемах;

– вивчення дії екологічних чинників на продуктивність популяцій окремих видів рослин і тварин, біотичних угруповань і екосистем, з'ясування механізмів взаємодії компонентів екосистем, що забезпечують їхню цілісність і стійкість;

– розроблення і впровадження методів екологічного моніторингу та систем біоіндикації, моніторингові дослідження стану довкілля й біоти екосистем;

– розроблення методів нормування антропогенного навантаження на екосистеми, прогнозування стану природних комплексів і екосистем під впливом екологічних чинників;

– розв'язання проблем збереження природних комплексів і біорізноманіття в сучасних умовах та опрацювання наукових основ заповідної справи;

– математична екологія, моделювання екологічних та соціальних процесів;

– розвиток екологічної архітектури та впровадження її рекомендацій в архітектурну науку й практику.

Екологічна політика є інструментом євроінтеграції України. У 2012 році Європейська комісія представила нову Програму дій Союзу з охорони навколишнього середовища до 2020 року, яка проходитиме під гаслом «Жити добре в межах можливостей нашої планети». Ця Програма спрямована на підвищення екологічної сталості в Європі та перетворення ЄС на інклюзивну й сталу «зелену» економіку. Серед основних тематичних пріоритетів такі: захист, збереження та розвиток природного капіталу ЄС; перетворення ЄС на ресурсозберігаючу, «зелену» та конкурентоспроможну низьковуглецеву економіку; захист громадян ЄС від екологічних тисків та ризиків для здоров'я й благополуччя; максимізація переваг екологічного права ЄС; поліпшення доказової бази екологічної політики; забезпечення інвестицій в екологічну та кліматичну політику та досягнення відповідної вар-

тості інвестицій; поліпшення екологічної інтеграції та узгодженості політики; підвищення сталості міст ЄС; підвищення ефективності діяльності ЄС щодо реагування на регіональні й глобальні екологічні та кліматичні виклики.

В області екологічної освіти й виховання сучасних архітектурних кадрів, удосконалення екологічного інформаційного забезпечення навчально-виховного процесу необхідно в учбових планах із гуманітарних дисциплін розширити тематику й збільшити об'єм часу на вивчення взаємозв'язку природи й суспільства. Наприклад, ввести в навчальний план для всіх магістрів навчальну дисципліну «екологічна та соціальна безпека»; ЗМІ мають частіше включати в програми матеріали стосовно проблем екологічної політики; необхідно покращити екологічну інформованість, екологічну архітектуру; розширити наявну систему включення студентів у підготовку педагогічних, виховних, архітектурних, будівельних проектів з екологічним складником.

Головною проблемою реалізації ефективної державної екологічної політики є повільна інтеграція екологічного складника, що базується на принципах сталого розвитку, у всі галузі економіки та сфери діяльності, зокрема й архітектуру. Екологічний складник ще не став обов'язковою частиною розроблених у державі стратегій, національних та регіональних програм розвитку.

Соціально-економічні реформи, політична модернізація, децентралізація місцевого самоуправління в Україні проходять без достатнього аналізу та врахування екологічного чинника, що призводить до подальшого послаблення екологічної політики та інституцій, сповільнення необхідних змін у законодавстві, послаблення дієвості моніторингу та контролю за дотриманням екологічних вимог поєднання архітектури й природних умов.

Для того, щоб виконати аналіз архітектурного довкілля стосовно природи, потрібно спиратися на об'єктивні характеристики, які виявляють ставлення людей до навколишнього середовища. Такими характеристиками є: спосіб ставлення до простору; рівень урбанізації середовища; підхід до забезпечення довговічності архітектурних об'єктів і до використання матеріалів; застосування у вирішенні простору регулярних геометричних форм; масштабність архітектурного середовища [4].

Таким чином, формування сучасної екологічної політики України потребує термінового запровадження екологічних принципів і підходів та дієвих заходів держави, суспільства, агентів освіти, спрямованих на імплементацію європейської екологічної ініціативи, упровадження державного екологічного складника в усі галузі економіки та сфери діяльності, зокрема, освіту й виховання, які забезпечать збереження, невиснажливе використання та відтворення природних ресурсів з урахуванням процесів глобалізації економіки, низки міжнародних зобов'язань України в галузі охорони навколишнього природного середовища, гармонізації природного й соціального середовища міст, формування екологічного мислення кадрів архітектури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. – К. : Просвіта, 2014. – С. 6.
2. Комаров В. Социальная экология: Философские аспекты / В. Комаров. – Л. : 1990. – С. 145, 154.
3. Заверуха Н. Основи екології : [навч. посібн.] / Н. Заверуха, В. Серебряков, Ю. Скиба. – К. : Каравела, 2011. – С. 280.
4. Дида І. Екологічні основи традиційної української архітектури : [монографія] / І. Дида. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 6, 97.

Скриль С.А.

Політичні системи в глобальному суспільстві

УДК 32.01:323

Скриль С.А.,
кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри
загальноюридичних дисциплін
Херсонського економічно-правового
інституту

У статті досліджуються проблеми кризового розвитку сучасного світового правопорядку. Аналізуються тенденції розвитку політичних систем в умовах глобального суспільства.

Ключові слова: *міжнародний порядок, глобалізація, криза, глобальне суспільство, політична система, Європейський Союз.*

В статье исследуются проблемы кризисного развития современного мирового правопорядка. Анализируются тенденции развития политических систем в условиях глобального общества.

Ключевые слова: *международный порядок, глобализация, кризис, глобальное общество, политическая система, Европейский Союз.*

The article is dedicated to the examination of the problems of the recessionary development of the modern system of justice in the world. The author analyzes tendencies of the development of political systems under the conditions of the global society.

Key words: *international order, globalization, crisis, global society, political system, European Union.*

Основним критерієм науковості будь-якого дослідження є дотримання дослідником певних методологічних принципів у межах домінуючої на той час та визнаної вченим співтовариством наукової парадигми, під якою розуміється сукупність метатеорій, концепцій, які формують уявлення про фундаментальні основи буття. Одним із вимірів політичних систем сучасних держав є глобалізаційний підхід, який обраний в якості головного для розкриття мети дослідження.

Об'єктом дослідження у статті є глобальне суспільство як елемент сучасного світового правопорядку.

Предметом дослідження є політичні системи, сформовані на різних соціокультурних рівнях глобального суспільства.

Сутність глобального суспільства досліджувалась у наукових працях Д. Белла, Дж. Бенігера, Зб. Бжезинського, І. Валлерстайна, Дж. Гелбрейта, Р. Дарендорфа, П. Дракера, М. Кайку, Г. Кана, М. Кастельса, М. Маклюена, Й. Масуди, Дж. Нейсбіта, У. Ростоу, К. Томінага, О. Тоффлера, А. Турена, Ф. Уебстера, Ж. Фурастьє та ін.

Глобалізація – це об'єктивний процес світового порядку. Її сенсом є перетворення людства в єдину структурно-функціональну систему, в якій окремі елементи, блоки, субсистеми будуть працювати для забезпечення один одного. У зв'язку із цим впадає в око разюча нерівноправність компонентів, що утворюють глобальну цивілізацію, а також значний розрив між Заходом, групою найбільш розвинених країн, що вийшли на рівень інформаційного суспільства, та рештою людства [1, с. 572].

Проблеми економічної й політичної глобалізації в сучасному світі глибоко досліджені українським ученим-суспільствознавцем В. Зінченком, який у монографії «Глобалізація й глобалістика» слушно зазначає, що глобалізація є продуктом епохи постмодерну, формування основ ноосферної цивілізації та переходу від індустріальної до постіндустріальної стадії економічного розвитку. Далі він визначає сутнісні ознаки глобалізації як історичного процесу, що призводить до уніфікації світу, суспільного існування за єдиними принципами, сповідування єдиних цінностей, додержання єдиних звичаїв і норм поведінки. Результат глобалізації – зростаюча взаємозалежність, головним наслідком якої є підрив, руйнування національного державного суверенітету під натиском дій нових акторів загальнопланетарної сцени – глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських структур, які взаємодіють на рівних основах не лише між собою, але й із самими державами – традиційними дійовими особами міжнародних відносин [2, с. 20].

Науковий системний підхід до сучасних тенденцій розвитку глобального суспільства як єдиного організму в багатьох аспектах спирається на погляди І. Валлерстайна, який обґрунтував необхідність дослідження так званих «історичних систем». Кожна з таких систем вибудовується на основі розподілу праці, що дозволяє їй зберігати стабільний розвиток і відтворювати себе. Кожна система має різноманітні види інститутів (економічні, політичні, соціокультурні), які у взаємодії забезпечують ефективність її функціонування. При цьому розвиток історичних систем має нелінійний характер [3, с. 14]. Сучасне глобальне суспільство також слід розглядати як історичну систему, що характеризується існуванням наднаціональних економічних та політичних інститутів, а також певним «нав'язуванням» державами – лідерами світового порядку стандартів політичних, економічних та соціокультурних практик «периферійним акторам».

Як зазначає В. Зінченко, глобальна світова надсистема – світовий суперорганізм – формується на ґрунті існуючих соціоісторичних систем / організмів, які зараз можна розподілити на чотири групи. Перша група – світова ортокапіталістична система. Друга – стара залежна периферія. Третя – соціоісторичні організми, що раніше входили до неополітарної системи, а зараз стали

на шлях капіталізму. Усі вони знаходяться на різному ступені залежності від центру, у всіх них формується периферійний капіталізм. Це – нова залежна периферія. Разом друга й третя групи утворюють залежну периферію нової епохи. Четверта група – країни, що зберегли свою незалежність від центру. У неї входять декілька соціоісторичних організмів, ті, які раніше прямо або опосередковано входили до неополітарної системи (Китай, В'єтнам, Куба, Білорусь, до 2000 р. – Югославія), і низка країн старої периферії, що розірвали ланцюги залежності від центру (Венесуела, Іран). Це – незалежна периферія. Соціори першої, другої й третьої груп інтегруються у світовий суперорганізм, але в абсолютно різній якості. Ортокапіталістичний центр завжди експлуатував і зараз продовжує експлуатувати розширену за рахунок неополітарної світової системи паракапіталістичну периферію. І коли почав формуватися світовий надорганізм, ортокапіталістичний центр і паракапіталістична периферія почали ставати суспільними класами, які (на відміну від звичайних класів) безпосередньо складаються не з людських істот, а із соціоісторичних організмів. Такого роду соціальні класи можна було б назвати глобальними класами. Таким чином, виникнення світового соціоісторичного надорганізму є становленням глобального класового суспільства. Але там, де існують класи й класове суспільство, неминуче повинна початися й класова боротьба. Глобальна класова боротьба вже точиться, причому в найрізноманітніших формах. Історія сучасної суспільної епохи світу набуває рис глобальної класової боротьби [2, с. 49]. Під глобальною класовою боротьбою у вказаному контексті слід розуміти, по-перше, протистояння економічно розвинених та інших країн. По-друге, це протистояння великих транснаціональних корпорацій та національного середнього й малого бізнесу («економічного інтернаціоналізму» та «економічного націоналізму»). Економічна глобалізація призводить до перерозподілу ресурсів та матеріальних благ на світовому рівні. Наслідками цього процесу є соціальні конфлікти (у деяких регіонах набувають воєнного характеру). Звісно, економічна експансія більш розвинутих країн є певним «локомотивом» для політичної та культурної глобальної асиміляції (спроби такої асиміляції). Варто зазначити, що існує певний зв'язок між глибиною економічного поглинання периферійних країн та рівнем їхньої «політичної вестернізації». Під останньою розуміється запозичення державами різних правових систем класичних західних політичних інститутів та цінностей. Таке запозичення складається з декількох стадій, які умовно називаються «стадіями керованої політичної вестернізації». Перша стадія – формування прозахідної політичної еліти та приведення її до влади, тобто процес легалізації й легітимації нової політичної сили. Друга стадія – вироблення нових конституційних актів та імплементація західних правових цінностей, а також утворення «імпортованих» державних інститутів. Глобалізаційні процеси у світовому масштабі створюють умови для уніфікації державних інститутів у різних країнах. Але така уніфікація вступає в конфлікт із соціокультурними системами. Серед важливих конфліктогенних чинників слід також відзначити економічний.

Як зазначає Т. Орлова, сучасна політична історія засвідчила, що демократизація в бідних країнах має ефект, протилежний тому, що спостерігається в багатих. Якщо в державах хоча б із середнім рівнем економічного розвитку вона знижує ризик політичного насильства, то в слаборозвинених країнах вона робить суспільства більш вибухонебезпечними; якщо в розвинених країнах вона сприяє політичній стабільності, то в тих, що розвиваються, посилює наявні передумови нестабільності. Демократія, хоч вона й вважається найсправедливішою формою правління, має багато недоліків через розв'язування пристрастей, емоцій, ворожості та конфліктів, які раніше утримувалися в залізних лещатах авторитарною владою. Парадоксальний факт: разом зі збільшенням кількості країн, що стали на шлях демократичного розвитку, зросла й кількість етнічних, територіальних та інших конфліктів, громадянських та міждержавних війн. Часом до військових зіткнень того чи іншого формату призводить бажання західних країн «сприяти поширенню демократії у світі». Особливу активність у цьому виявляють Сполучені Штати Америки. По-перше, вони не звертають уваги на ту обставину, що експорт демократії насправді є агресією проти суверенної держави, і таким чином порушується її суверенне право на самовизначення. По-друге, найчастіше в діях американських військових прихований егоїстичний інтерес держави, яка не полишила претензій на панування у світі, особливо в тих районах, де зосереджується «кров» сучасної економіки – енергоносії, навколо яких обертається сучасна міжнародна політика. Звичайно, сутність демократії внаслідок цього девальвується в очах тих спільнот, які сповідують інші, незахідні цінності [4, с. 12–13].

Систему сучасного міжнародного правопорядку слід розглядати як стан протистояння різних соціокультурних систем. Таке протистояння має конфліктні прояви та відзначається певними рисами. По-перше, глобалізаційні процеси найбільшою мірою охоплюють економічні відносини. По-друге, політична вестернізація значно відстала від економічної і (окрім держав західної культури) зіткнулася з жорстким протистоянням або «м'яким несприйняттям» із боку держав незахідних історико-культурних традицій. По-третє, культурна вестернізація призводить до загострення міжциві-

лізаційних конфліктів, а також до руйнації «нестійких соціокультурних систем» (держави колишнього СРСР, країни тропікоафриканської цивілізації) без формування нової, сталої, адаптованої до західних зразків соціокультурної системи. За таких умов міжнародний правопорядок втрачає риси єдності та стабільності. Ідеться про співіснування декількох самостійних правопорядків / квазіправопорядків на різних рівнях взаємодії держав (співробітництво – конфлікт). «Західний правопорядок», заснований на ліберально-демократичних цінностях та неухильному дотриманні принципів міжнародного права, охоплює країни відповідної цивілізаційної культури. У XX столітті ці держави ввійшли до інформаційного суспільства. «Східний правопорядок» – це правопорядок, заснований на традиційних (системоцентристських) цінностях та стриманій повазі до імперативів міжнародного права. Правопорядок проміжних цивілізацій (євразійської, латиноамериканської) має внутрішньоконфліктний характер. Тропікоафриканська квазіцивілізаційна спільнота характеризується внутрішньополітичною та зовнішньополітичною нестабільністю й нездатністю сформувати самодостатні ефективні політичні системи. За таких умов норми міжнародного права (зокрема jus cogens) втрачають інтегруючу стабілізаційно-безпекову функцію. Глобалізаційні процеси фактично призводять до розхитування світового політичного порядку, поглиблення протиріч між різними соціокультурними системами. Цілком логічним наслідком зазначених тенденцій є формування протилежних за своєю суттю політичних систем у державах різних цивілізацій, а також актуалізація регіоналізації як антиглобалістського фактора. Отже, «глобальну класову боротьбу» можна розглядати насамперед як протистояння різних соціокультурних систем.

Політичні системи держав інформаційного суспільства (західна цивілізаційна спільнота) характеризуються відкритістю та плюралізмом. Для розуміння сутності й особливостей таких політичних систем необхідно звернутися до наукових концепцій інформаційного суспільства, які є різновидом теорій постіндустріального суспільства.

Інформаційне суспільство – це суспільство, у якому всі сфери його життєдіяльності (політична, економічна, культурна) майже повністю знаходяться під впливом інформаційних комунікативних технологій. Домінування теоретичних знань у такому суспільстві є ключовою його особливістю, осьовим принципом суспільства (за визначенням Д. Белла).

У соціологічній енциклопедії знаходимо таке визначення: «Інформаційне суспільство – поняття модернізаційної парадигми філософії історії й соціальних дисциплін, згідно з яким будь-яке суспільство проходить такі стадії у своєму розвитку: 1) аграрне (доіндустріальне, традиційне); 2) сучасне (індустріальне); 3) постсучасне (постіндустріальне, інформаційне). Інформаційне суспільство розглядається як якісно новий період у розвитку цивілізації. Головним фактором суспільних змін стає вироблення й використання інформації; теоретичне знання як вища цінність і основний товар стає фактором формування нової соціальної структури суспільства, нових моделей управління» [5, с. 386].

На думку Д. Белла, інформаційне суспільство характеризується незбалансованим функціонуванням соціокультурної системи, яка перебуває в стані «постійно оновлюваної самоорганізації». Акцентуючи увагу на інтенсифікації соціальних змін, учений зазначає, що знання й інформація стають стратегічними ресурсами й агентом трансформацій постіндустріального суспільства. Бурхливий перебіг суспільних змін, особливо коли вони здійснюються за посередництвом специфічних технологій, із неминучістю ставить перед суспільством складні політичні проблеми. Кожне суспільство внутрішньо пов'язане різними каналами, що дозволяють його членам здійснювати матеріальний і духовний обмін. Організація, фінансування, підтримка цих каналів, а також керування ними або інфраструктурою звичайно перебували в компетенції уряду [6, с. 335]. Тобто державні та недержавні інститути політичної системи мають адаптивно трансформуватися, реагуючи на виклики суспільних змін.

Відомий російський дослідник постіндустріалізму В. Іноземцев так визначає його сутність: «По-перше, концепція постіндустріального суспільства оптимально сполучає елементи соціально-філософської теорії й риси прикладної соціологічної доктрини, вона гармонійно поєднує вирішення завдань історичної періодизації й типізації з визначенням структури, характеру й історичного місця сучасних західних суспільств. По-друге, основоположники постіндустріалізму в досить чіткій і недвозначній формі визначають формування нового суспільства поняттями прогресу наукового знання й технологічних досягнень, і це виявилося більш ніж доречним у післявоєнному світі, коли не тільки в соціології, а й у громадській думці стала домінувати виключно висока оцінка науки, освіти та розвитку технологій. По-третє, ця доктрина від самого початку піддавала різкій критиці розмежування суспільств на капіталістичні й соціалістичні, відзначаючи, що таке розмежування не є належною мірою сутнісним; поразка й крах комуністичних режимів зміцнили цю позицію (саме її засвоєння сильно поповнило в 90-і роки лави прихильників постіндустріалізму). І, нарешті, четверта причина, яку, мабуть, сьогодні ще непросто сприйняти досить адекватно (і це стане предметом активних дискусій у найближче десятиліття), полягає в

кризі, що вразила сьогодні країни Азії, які прагнули піти шляхом наздоганяючого індустріального розвитку. Це остаточно продемонструвало, наскільки важко для країн, що знаходяться на індустріальній стадії прогресу, стати повноправними учасниками спільноти постіндустріальних держав, і підкреслило розділ планети на постіндустріальну зону й решту світу» [7, с. 4–5]. Таке бачення суперечливого розвитку постіндустріального суспільства у світовому дискурсі підтверджує концепції світсистемного протистояння різних соціокультурних спільнот (І. Валлерстайн) та глобальної класової боротьби (В. Зінченко).

Серед сучасних українських дослідників зазначеної проблематики слід виділити О. Білоусова, який у монографії «Інформаційне суспільство в сучасній Україні: тенденції розвитку» вказує, що головний сенс використання поняття «інформаційне суспільство» у суспільствознавчих (зокрема, і в політологічних) дослідженнях та в соціальній практиці полягає в його сприйнятті як певної світоглядної парадигми, що містить системно-параметричну матрицю, осьовою детермінантою якої є зростання впливу інформаційно-комунікативних технологій на глобальні цивілізаційні зміни. При такому підході парадигма інформаційного суспільства має відкритий характер, оскільки її сутнісні риси визначаються та конкретизуються не лише вже оприлюдненими концептуальними моделями, але й корегуються новими, які ще тільки розробляються або будуть розроблені в найближчому майбутньому. Експлікація тенденцій, спричинених глобальними змінами, зумовленими формуванням інформаційного суспільства, свідчить про те, що йдеться не лише про наділення цього суспільства новими атрибутивними властивостями, але й про змістовне наповнення самого поняття «суспільство». Домінування інформаційно-комунікативних складників у глобалізаційних процесах спричиняє такий вплив на структурно-функціональний зріз політичних систем сучасності, який фактично призводить до втрати значення деяких атрибутів суспільства класичних соціологічних моделей. Змінюється, зокрема, зміст та значення таких понять, як «політична система», «національна держава», «суверенітет», «громадянство» та ін. [8, с. 69].

Інформаційне суспільство (як соціокультурна спільнота західної цивілізації) характеризується відкритістю політичної системи, тісною взаємодією інститутів держави та громадянського суспільства. Таке суспільство можна визначити як синергетичну демократію.

Важливою ознакою сучасного глобального світового порядку є активізація наддержавних політико-економічних інститутів. Необхідно зазначити, що ці інститути мають не тільки публічний, але й приватний транснаціональний характер. Їхній вплив на синергетичні демократії та на авторитарні соціокультурні системи здійснюється не завжди в легітимний та легальний спосіб.

Глобальні проблеми міжнародної спільноти досліджувалися, зокрема, ученими-правознавцями. Так, колишній суддя Європейського суду з прав людини В. Буткевич, аналізуючи роль транснаціональної приватної економічної системи у формуванні внутрішньої політики держав, зазначає: «Транснаціональні компанії майже безконтрольно діяли практично в більшості сфер, життєво важливих для світової спільноти. Чому «майже безконтрольно»? Тому що самі держави постійно відмовляли їм у міжнародно-правовому статусі. Як відомо, коли відмовляють у правовій визначеності, тоді шукають позаправові лазівки. Тут транснаціональні компанії досягли таких успіхів, що багато суверенних держав, які відмовляли їм у чіткому статусі в міжнародно-правових відносинах, сьогодні самі слугують їм, але вже так, як заманеться цим компаніям. Утім, вони хоча б намагаються зберегти видимість права» [9, с. 21]. Далі дослідник характеризує вплив міжнародних публічно-правових інститутів на національні політичні системи: «Глобалізація в економічних, фінансових і близьких їм сферах веде до того, що сьогодні все частіше політика в економічній, податковій чи фінансовій системі національних держав формується в кабінетах МВФ, МБРР і подібних організацій, а не демократично обраними парламентами держав. Указані міжнародні організації й установи безпосередньо, а коли потрібно, то з підключенням транснаціональних компаній, можуть вплинути на зміну політики будь-якої держави, окрім основних донорів цих організацій та установ. Вони здатні не лише знехтувати класичними вимогами суверенітету, а й спровокувати недовіру до легітимно обраних органів і трансформувати демократичну легітимну систему, що склалася в певній країні… Засоби масової інформації, особливо Інтернет, зробили практично відкритою й прозорою сферу міждержавних відносин, і з цим держави не можуть не рахуватися. Ті економічні, соціальні чи культурні питання, які раніше вирішувалися за домовленістю, сьогодні, будучи очевидними для всіх, вимагають паритетного, рівноправного вирішення, в іншому разі виникає збурення й протест у національних демократичних суспільствах чи конфлікти в міжнародних відносинах. Там, де держави прагнуть до рівноправності, там народи й нації вимагають справедливого розподілу ресурсів. Держави, які тривалий час ігнорували транснаціональні корпорації, сьогодні ризикують опинитися на узбіччі світового співробітництва й конкуренції. Світовий потенціал транснаціональних компаній такий, що в їхніх межах сконцентровані основні науково-технічні знання, досвід, людські здібності, міжнародна

глобальна система управління цими процесами й цінностями, і сьогодні вони здатні розміщувати джерела постачання, виробництва й збуту так, що отримуватимуть прибуток (на відміну від держав), лише враховуючи міжнародні відмінності будь-якого циклу: економічної політики, податків, митних зборів, темпів інфляції, ставки заробітної плати, номенклатури попиту, технічних і виробничих стандартів та ін. Держави, які консервативно чіпляються за свій суверенітет, програють таким компаніям і корпораціям і, щоб уникнути економічного краху, часто прислуговують їм за елементарні фінансові подачки» [9, с. 22].

Особливу роль транснаціональних корпорацій у глобальній економіці та політиці відзначає Ю. Павленко: «Становлення глобального суспільства здійснювалося та здійснюється відповідно до принципу нерівного обміну… Сучасна глобалізація посилює протиріччя між групою найбільш розвинених країн Заходу й іншим людством. Це протиріччя має інформаційно-технологічний, економічний, соціальний, політичний, демографічний, екологічний та культурний аспекти. Нерівний економічний обмін останніх століть (спочатку між Європою та Новим Світом, пізніше – між західноєвропейсько-північноамериканським центром та іншим світом) дозволив Заходу акумулювати у своїх руках великий капітал. Нині він набуває характеру капіталу транснаціональних компаній, що знаходяться в країнах Заходу, передусім у США. Капітал ТНК визначає темпи й напрями розвитку окремих держав» [1, с. 584–586].

Існує певна взаємозалежність між функціонуванням політичних систем держав різних соціокультурних спільнот і станом світового правопорядку. З одного боку, соціально-економічні та політичні кризи в державах західної цивілізації впливають на фундаментальні засади мирного співіснування націй і народів. Ця тенденція знайшла своє історичне підтвердження як у XX столітті, так і на початку XXI століття. З другого боку, політичні й економічні кризи в країнах третього світу, що нерідко мають військовий характер, призводять до світової ізоляції таких держав та формування самостійного міжнародного локального квазіпорядку у відносинах спільнот незахідного світу. Важливою особливістю політичних систем більшості держав (за виключенням китайської і японської спільнот) у XXI столітті є їхня відкритість та залежність від світових глобалізаційних процесів. При цьому взаємовідносини (зокрема правовідносини) між світовим правопорядком (його первинними та вторинними суб'єктами) як політичною надсистемою та політичними системами держав характеризуються постійним відставанням національних політичних інститутів від викликів світового співтовариства. Крім того, незмінність фундаментальних засад співіснування націй та народів (jus cogens), а також принципів функціонування універсальних міжнародних організацій породжує неефективність рішень та дій світових акторів у сфері попередження й розв'язання глобальних і локальних конфліктів. Таку тенденцію слід назвати перманентною кризою, а її наслідком є нездатність групи домінуючих у міжнародних відносинах держав своєчасно адаптуватися до глобальних змін, що призводить до некерованості світових політичних процесів. У XXI столітті міжнародне співтовариство перетворилося на самоорганізаційну систему, яка має деякі ознаки.

По-перше, міжнародний правопорядок характеризується нестабільністю та збільшенням кількості етнічних, релігійних, соціально-політичних конфліктів, що розповсюджуються з периферійних до інших країн.

По-друге, загальні імперативні норми міжнародного права (jus cogens) охоплюють усе меншу сферу регулювання та коло суб'єктів (держав). «Протягом еволюції сучасного міжнародного права міжнародна правосуб'єктність <…> перестала бути монополією держави. Остання, так само, як міжнародні організації й люди (індивідуально чи колективно), стала такою, що володіє правами і є носієм обов'язків, які випливають безпосередньо з міжнародного права. Усе людство мало-помалу йде до утвердження в якості суб'єкта сучасного міжнародного права нового jus gentium XXI століття» [10]. Міжнародний правопорядок розділяється на дві системи: легальну (засновану на принципах міжнародного права, установлених Статутом ООН, Декларацією про принципи міжнародного права 1970 р., Заключним Актом НБСЄ 1975 р.) та нелегальну (засновану на звичаях міжетнічного та міжрелігійного спілкування).

По-третє, універсальні міжнародні організації (насамперед, Організація Об'єднаних Націй) втрачають вплив на міжнародні політичні процеси. Міжнародна відповідальність, не маючи кодифікованого характеру та легітимних механізмів, перетворюється на фіктивний інститут.

По-четверте, публічна влада в периферійних державах втрачає здатність забезпечувати сталий політичний розвиток без застосування збройних сил. Внутрішні військові конфлікти все частіше стають невід'ємною складовою частиною політичної боротьби.

По-п'яте, постсоціалістичні країни в системі світового правопорядку розділилися на дві групи, прозахідної та проросійської орієнтації. Якщо країни прозахідної (центральної та східної європейської) групи майже повністю знаходяться у фокусі геополітичних інтересів Європейського Союзу та США й дотримуються jus cogens, то країни другої групи підтримують міждержавний локальний квазіпорядок із застосуванням політичних та звичаєвих інструментів.

Для політичних систем постсоціалістичних держав Центральної та Східної Європи характерна залежність від зовнішнього мобілізаційного впливу. Така особливість має історично-культурні й економічні причини. Модернізаційні процеси в цих державах проходили синхронно майже за типовим алгоритмом: «м'який» прихід до влади демократичних (прозахідних) політичних сил – створення конституційних актів за західноєвропейським зразком – «імпорт» західних державних інститутів – стандартизована децентралізація влади.

Як зазначає Т. Орлова, швидке набуття стабільності й функціональності демократичних інститутів та процедур у постсоціалістичних державах Центральної та Східної Європи визначали два фактори. По-перше, загальне прагнення «повернутися» до Європи, орієнтуватися на Захід. Східноєвропейські культури ідентифікували себе із західноєвропейською культурою, що виявилося могутнім ціннісним ресурсом. Другий фактор – це сам Захід в особі ЄС та США з їхніми потужними ресурсами, які певною мірою відіграли роль зовнішнього джерела легітимності, що компенсувало дефіцит її внутрішніх джерел. Падіння комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної й Південно-Східної Європи сприяло встановленню принципу відкритості в усіх сферах (ідеологічній, культурній, політичній та економічній), що є неодмінною умовою успішного розвитку відповідно до законів синергетики. Зростання взаємодії між Східною та Західною Європою дало можливість континентові перетворитися на єдиний політико-правовий і цивілізаційний простір, заснований на ліберальній демократії, соціально орієнтованому ринковому господарстві та європейській ідеї [4, с. 176]. Саме глобалізаційні процеси стали одним із найважливіших факторів «повернення» держав зазначеного регіону в лоно локальної європейської цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримський С. Цивілізаційні моделі сучасності та їх історичні корені / С. Кримський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, С. Сіденко, А. Шморгун. – К. : НАНУ, 2002. – 630 с.
2. Зінченко В. Глобалізація і глобалістика : [навчальний посібник] / В. Зінченко. – Львів, 2014. – 427 с.
3. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? / И. Валлерстайн // Социс. – 1997. – № 1. – С. 8–31.
4. Орлова Т. Сучасна політична історія країн світу / Т. Орлова. – К., 2013. – 677 с.
5. Костюк В. Информационное общество / В. Костюк // Социология : Энциклопедия / Сост. А. Грицанов и др. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – С. 386–387.
6. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 330–342.
7. Иноземцев В. Перспективы постиндустриальной теории в меняющемся мире / В. Иноземцев // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М. : Academia, 1999. – 640 с.
8. Білоусов О. Інформаційне суспільство в сучасній Україні: тенденції розвитку : [монографія] // О. Білоусов. – Одеса, 2015. – 359 с.
9. Буткевич В. Виклик міжнародному праву в умовах глобалізації світу / В. Буткевич // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 12–51.
10. Bourguin M. L'Himanisation du droits des gens / M. Bourguin // La Technique et les principles du Droit Public – Etudes en honneur de George Scetle. – Paris, 1950. – Vol. 1. – P. 21–54.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Байрак С.О.

Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування й державної влади Республіки Польща

У статті розкрито сутність механізму взаємодії органів місцевого самоврядування й державної влади Республіки Польща, який зумовлений поєднанням на місцях елементів місцевого самоврядування та державного управління; значною підконтрольністю самоврядних органів центральному апарату держави; принципом «негативного регулювання», внаслідок якого місцеві органи здійснюють повноваженнями, які не заборонені законом; наповненням бюджетів муніципальних одиниць як власними доходами, так і державними дотаціями тощо.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, органи державної влади, Республіка Польща, державний контроль, повноваження.*

В статье раскрыта сущность механизма взаимодействия органов местного самоуправления и государственной власти Республики Польша, который обусловлен сочетанием на местах элементов местного самоуправления и государственного управления; значительной подконтрольностью органов самоуправления центральному аппарату государства; принципом «негативного регулирования», в результате которого местные органы осуществляют полномочиями, которые не запрещены законом; наполнением бюджетов муниципальных единиц как собственными доходами, так и государственными дотациями.

Ключевые слова: *местное самоуправление, органы государственной власти, Республика Польша, государственный контроль, полномочия.*

It was revealed the basic nature of the mechanism of interaction of local authorities and the state power of the Republic of Poland which is predetermined by: combination at places of the elements of local self-government and state administration; significant control of self-governing bodies by the central state apparatus; the principle of "negative regulation" as a result of which local bodies carry out powers which are not prohibited by law; filling the budgets of municipal units with own revenues and state subsidies.

Key words: *local government, bodies of state authority, the Republic of Poland, state control, authority.*

УДК 352:342.5(438)

Байрак С.О.,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та державного управління
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

В умовах реформи місцевого самоврядування, децентралізації й деконцентрації влади в Україні питання розподілу компетенцій і побудови ефективного механізму взаємодії державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування є одним із ключових. Його актуалізує нечітке розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування й місцевими державними адміністраціями, їх дублювання, неефективний механізм їх взаємодії, відсутність чіткого розподілу відповідальності й повноважень між органами місцевого самоврядування різного рівня, проблема з виконанням делегованих повноважень тощо. У цьому контексті доцільним убачається дослідити досвід Республіки Польща (далі – РП), країни, що успішно та динамічно провела реформу місцевого самоврядування й, за експертними оцінками спеціалістів Ради Європи, є взірцем такого роду перетворень у Центральній і Східній Європі.

Цій проблемі присвячено низку публікацій як вітчизняних авторів (В. Бакуменко, В. Князев, Л. Прокопеко, Л. Токар та інші), так і польських учених (М. Стек, В. Витражек та інші). Однак у більшості праць взаємодія органів місцевого самоврядування й державного управління висвітлюється не системно, а фрагментарно, обмежуючись окремими аспектами.

Метою статті є системний аналіз механізму взаємодії органів місцевого самоврядування та державного управління Республіки Польща.

Реформи місцевого самоврядування, яка була розпочата в 1990 р. в РП, забезпечила формування адміністративного устрою, який складається з трьох рівнів публічної влади: локальний рівень, що охоплює самоврядування гмін, міст і повітів; регіональний рівень – самоврядування воєводства; урядовий рівень, що включає уряд, центральну адміністрацію та урядову адміністрацію у воєводстві. Відповідно, система місцевого самоврядування в Польщі є триступеневою: гміна, повіт, воєводство.

Відповідно до реформи, базовою одиницею адміністративно-територіального устрою РП є гміна. Вона характеризується незалежністю від воєводств і повітів, є юридичним і самостійним суб'єктом у виконанні власних завдань.

Повіт, як і гміна, є виключно самоврядною територією, де відсутні центральні органи виконавчої влади.

Особливостями інституту воєводств є те, що на їх рівні передбачалося співіснування органів самоврядування й державної адміністрації з розділенням сфер компетенції. Зокрема, самоврядні органи відповідають в основному за регіональ-

ний розвиток підвідомчих територій, особливо за те, що стосується їх довгострокових стратегій. Органи ж центральної влади здійснюють контроль за законністю рішень, які приймаються територіальними урядами всіх трьох ланок. Іще однією специфічною властивістю як воєводського, так й інших самоврядних рівнів є оптимальний рівень їх повноважень і відсутність ієрархічного співіснування. Кожен орган місцевого самоврядування є єдиноначальним у своєму віданні [1].

Отже, у РП створена управлінська модель, яка базувалася на двох підсистемах: урядовій адміністрації, що діяла на засадах централізації, і місцевого самоврядування, в основу функціонування якого покладено принципи децентралізації та субсидіарності.

Ця модель характеризується як континентальна. Вона й визначає основні засади функціонування місцевого самоврядування в РП та його взаємодії з органами державної влади на основі:

– поєднання на місцях елементів місцевого самоврядування й державного управління;

– значної підконтрольності самоврядних органів центральному апарату держави;

– принципу «негативного регулювання», внаслідок якого місцеві органи здійснюють повноваженнями, які не заборонені законом;

– наповнення бюджетів муніципальних одиниць як власними доходами, так і державними дотаціями тощо.

З огляду на зазначене, у РП принцип децентралізації, уособленням якого є діяльність органів місцевого самоврядування, протистоїть принципу централізації, що передбачає наявність механізму узгодження місцевих інтересів із загальнодержавними.

В основному він виражається в контролі за органами місцевого самоврядування щодо забезпечення дієвості місцевого управління, стандартизації послуг, що надаються місцевими владами, захищеності громадян від зловживання владою з боку місцевих органів та окремих осіб, сприянні реалізації національного політичного курсу в галузі фінансів, економіки й загального планування [2, с. 230].

На основі вищевказаних аргументів і з урахуванням специфіки діяльності органів місцевого самоврядування в Польщі доцільним видається аналіз взаємодії державних органів із самоврядними на основі законодавчого та адміністративного регулювання й фінансового контролю.

За умови законодавчого регулювання втручання державних органів у діяльність самоврядних одиниць зводиться до мінімуму. Це свого роду «дистанційний» контроль, який окреслює межі та сферу діяльності органів місцевого самоврядування. Реалізація завдань відбувається у визначених законодавчими актами рамках. Основним інструментом законодавчого регулювання є Конституція, яка визначає положення місцевого самоврядування в конституційній системі держави. Зокрема, ст. 16 Основного Закону Республіки Польща місцеве самоврядування визначається як органи, що беруть участь у реалізації публічної влади в державі в межах закону від свого імені та під власну відповідальність. У розділі VII законодавець визначає, що суб'єкти місцевого самоврядування реалізують свої функції через систему законодавчих і виконавчих органів. У Конституції РП також визначено структуру місцевого самоврядування, джерела та процедури його фінансового забезпечення, судовий захист, окреслено механізми контролю з боку державних органів влади [3].

Правову основу діяльності місцевого самоврядування становлять не тільки конституційні положення, а й норми чинного законодавства. Питання організації самоврядних органів досить детально регламентуються ратифікованими міжнародними актами та підписаними угодами, спеціальними законами про місцеве самоврядування, розпорядженнями, актами місцевого права, зокрема гмінними положеннями, актами, встановленими повітами й органами воєводського самоврядування, воєводами та органами спеціальної адміністрації. Ступеневу систему місцевого самоврядування РП характеризують три окремі Закони РП: «Про гмінне самоврядування» [4], «Про повітове самоврядування» [5] і «Про самоврядування воєводства» [6]. Окрім цього, регулювання місцевого самоврядування кожного з цих рівнів доповнюється статутами гмін, повітів і воєводств, які підлягають опублікуванню в урядових щоденниках воєводства (ст. 22) [4].

Діяльність урядової адміністрації у воєводстві регулює Закон РП «Про воєводу та урядову адміністрацію» [8], а виборчі процедури в самоврядні органи й порядок їх реалізації визначено в Законах РП: «Про вибори війта, бурмістра та президента міста» і «Про вибори до рад гмін, рад повітів і сеймиків воєводств».

Отже, законодавче регулювання місцевого самоврядування Польщі визначає його структуру й функції, фінансову основу, організацію, порядок та умови роботи.

Іншим варіантом контролю за діяльністю місцевого самоврядування РП є адміністративне регулювання, яке можна охарактеризувати як відомчу діяльність органів державної влади, спрямовану на визначення ефективності функціонування й реального стану підвідомчої системи організації.

Порядок адміністративного контролю центральних органів за діяльністю місцевого самоврядування закріплено в ст. 171 Конституції РП. Основними напрями його реалізації є діяльність органів місцевого самоврядування (прийняття рішень і реалізація доручених центральною владою завдань на основі відповідності закону) – здійсню-

ють Голова Ради Міністрів і воєводи; у фінансовій сфері контроль здійснюється регіональними рахунковими (ревізійними) палатами [3].

Положення про нагляд за органами місцевого самоврядування Основного Закону Республіки Польщі дають можливість визначити і класифікувати засоби його здійснення:

– інформаційні – зобов'язання самоврядних органів представляти наглядовим структурам інформацію про свої рішення;

– застережні – здатність органів нагляду перевіряти законність рішень, що приймаються органами місцевого самоврядування;

– репресивні – анулювання рішень органів місцевого самоврядування [7].

Засадничі основи реалізації контрольних функцій воєводою викладені в Законі Республіки Польща «Про урядову адміністрацію в воєводствах» від 5 червня 1998 р., а пізніше в Законі РП «Про воєводу й урядову адміністрацію у воєводстві», прийнятому 23 січня 2009 р. [8]. Виступаючи представником центрального уряду, воєвода відповідає за дотримання закону та захист унітарного характеру держави, здійснює нагляд за роботою органів місцевого самоврядування, може анулювати їхні дії, якщо вони суперечать закону. Оскільки повноваження самоврядних органів діляться на власні й доручені завдання, то реалізація власних завдань підлягає нагляду тільки на підставі критеріїв дотримання права й під час застосування форм нагляду, визначених правом. Засоби нагляду, передбачені законом про самоврядування, можна поділити на засоби, спрямовані проти правових дій органів самоврядування, зокрема наглядове рішення воєводи або регіональної рахункової палати про нечинність постанови ради гміни чи повіту, і на засоби, спрямовані проти органів гміни, зокрема можливість розпуску органу чи призупинення його діяльності [6].

Що стосується делегованих справ, нагляд здійснюється ще й за ознаками доцільності, добросовісності й господарності.

Закон РП «Про воєводу й урядову адміністрацію у воєводстві» передбачає різні форми контролю:

– комплексний, який охоплює всю діяльність контрольованого об'єкта;

– тематичний, який охоплює окремі питання діяльності контрольованого об'єкта;

– перевіряючий, що полягає в перевірці реагування на зауваження і пропозиції попередніх перевірок;

– невідкладний, присвячений вивченню питань, визначених керівним контролем;

– координований, який охоплює ці самі питання в декількох контрольованих об'єктах [8].

Контроль здійснюється воєводою на основі річних планів, які розробляються відділом контролю й затверджуються воєводою. У річному плані мають бути окреслені тема контролю, назва контрольованого об'єкта, вид контролю та його планований термін. Перевірка здійснюється відповідно до програми, затвердженої керівником відділу контролю (ст. ст. 32–34) [8].

Механізм організації нагляду за діяльністю органів територіального самоврядування викладено в розділі 10 Закону РП «Про гмінне самоврядування», розділі 8 Закону РП «Про повітове самоврядування» й розділі 7 Закону РП «Про самоврядування воєводства».

Він передбачає, що війт або бурмістр гміни, староста повіту, маршалок воєводства впродовж семи днів зобов'язані подати воєводі чи прем'єру рішення відповідної ради або сеймику. У цьому випадку наглядовий орган може його відхилити або затвердити. Правом, яке відрізняє воєводу від прем'єра, є можливість призупинити постанову органу гміни й передати справу на черговий розгляд, указуючи на допущені порушення. Якщо під час перегляду не враховано зауважень воєводи, він має право відхилити постанову й повідомити відповідного міністра. Альтернативне рішення воєводи вступає в дію впродовж 30-денного строку з дня його прийняття, якщо міністр не прийняв іншого рішення. Рішення, яке суперечить законодавству, вважається недійсним, про що орган нагляду повідомляє не пізніше як за 30 днів із дня його отримання [5; 6].

Розпочинаючи провадження у справі визнання недійсності рішення, орган нагляду може призупинити його виконання. Рішення наглядового органу повинно містити фактичну та юридичну підстави, а також роз'яснення про можливість подачі скарги до адміністративного суду. Остаточне рішення приймається адміністративним судом, з огляду на Кодекс про адміністративне провадження. У випадку незначного порушення закону наглядовий орган не визнає рішення не чинним, обмежуючись зауваженням, що рішення прийняте з порушенням закону. Голова Ради Міністрів в разі систематичного порушення Конституції й законів, неефективного виконання громадських завдань і відсутності надії на швидке виправлення ситуації має право за поданням Міністра внутрішніх справ та адміністрації розпустити органи територіального самоврядування і призначити на термін до двох років комісарське правління (у воєводствах функції самоврядних органів, які було розпущено, передаються у відомство воєводи), однак не довше як до наступних виборів ради/сеймику та війта/бурмістра/президента. Його встановлення можливе після попереднього висунення претензій органам самоврядування та вимоги про негайне представлення програми виправлення кризової ситуації [4; 5; 6].

Процедура розпуску ради гміни, повіту чи сеймику воєводства передбачає внесення головою уряду РП пропозиції із цього питання на розгляд у

Сейм, де й відбувається голосування щодо її реалізації.

Відкликання голів виконавчих структур самоврядних органів, війта/бурмістра/президента, які виявили свою неспроможність виконувати покладені на них повноваження, належить до компетенції Прем'єр-міністра за поданням воєводи.

У разі призупинення діяльності ради гміни/повіту, сеймику чи відкликання голів виконавчих структур цих органів Прем'єр-міністр за поданням Міністра внутрішніх справ і громадської адміністрації призначає урядового комісара, особу, яка виконуватиме повноваження цих органів у рамках і термінах, передбачених законом.

Вищезазначені процедури контролю застосовуються й до міжгмінних спілок, об'єктом аналізу яких є угоди, що визначають діяльність цих утворень. Коли їхня діяльність виходить за межі воєводств, наглядові органи здійснюють свою діяльність у територіальних межах своєї компетенції за посередництва органів, діяльність яких спрямована на нагляд за територією місцезнаходження учасників угод і за умови, якщо наглядові права статутом спілки чи угодою не передані Прем'єру (ст. 99) [4].

Отже, чітка регламентація процедури вирішення ситуацій, у яких виявляється «управлінська та фінансова неспроможність самоврядних органів» виконувати покладені на них завдання, засвідчує реальність і дієвість організаційно-правового механізму юридичної відповідальності суб'єктів публічної влади.

Контроль за органами місцевого самоврядування РП на основі принципів законності, економності й добросовісності (лише для делегованих функцій) здійснює й Верховна Палата Контролю [3]. Наглядаючи за діяльністю організаційних одиниць, цей орган досліджує передусім виконання державного бюджету, а також реалізацію законів та інших нормативних актів фінансової, господарської й організаційно-адміністративної сфер функціонування цих структур.

Отже, попри свої контрольні функції, влада воєводства не має жодного прямого впливу на формування бюджету повіту чи гміни. Це можливо лише у випадках, передбачених законом. Об'єктом нагляду та контролю є комунальна діяльність, тобто вся діяльність на рівні гміни. На основі критерію законності аналізується також комунальна діяльність, що ведеться з метою реалізації власних завдань. Делеговані ж державою завдання контролюються відповідними органами (прем'єром, воєводою, рахунковою палатою) згідно з поставленими цілями, проте, окрім принципу законності, у діяльності самоврядних структур визначається її економічність і доцільність.

Значну роль у взаємовідносинах центральних і місцевих влад відіграє фінансовий контроль. Відповідно до ст. 171 Конституції РП, органом його реалізації є регіональна рахункова палата [3]. Статус цього органу визначений Законом РП «Про регіональні рахункові палати» від 7 жовтня 1992 р. До сфери її повноважень належить нагляд за фінансовою діяльністю одиниць територіального самоврядування на основі принципів законності, ефективності й економічності. Регіональні відділення контролюють планування та виконання місцевих бюджетів.

Особливість і специфіка взаємовідносин центральних і самоврядних органів у цій сфері зумовлені кількома факторами. По-перше, як відомо, фінансову базу місцевих органів РП становлять власні доходи й дотації з державного бюджету. Її дуалістичний характер відображає, з одного боку, деякі елементи самоврядування в діяльності місцевих органів і їх певне відокремлення в рамках державного механізму, а з іншого – входження місцевої влади в процес державного управління, зокрема вирішення завдань загальнонаціонального значення. На підставі викладеного варто зробити висновок, що наявність фінансового контролю з боку держави зумовлена специфікою бюджетного забезпечення самоврядних органів і характером їхніх повноважень.

По-друге, запровадження фінансового контролю за органами місцевого самоврядування РП мало політичний підтекст. Його сутність полягала в намаганнях центральних органів вирівняти економічні показники суміжних за своєю сутністю муніципалітетів, тобто забезпечити справедливий розподіл фінансових ресурсів, необхідних для стабільного та поступального розвитку всього муніципального рівня.

Процедура реалізації своїх функцій регіональною рахунковою палатою передбачає зобов'язання голів правління самоврядних органів надавати вищевказаному контролюючому органу, з метою здійснення аналізу відповідності нормам чинного законодавства, рішення щодо бюджетних питань упродовж семи днів від моменту його прийняття. У разі невідповідності цієї ухвали вимогам закону контролюючий орган має право зобов'язати відповідну установу вжити заходів щодо усунення виявлених недоліків. Якщо в установлений термін цього не відбулося, регіональна рахункова палата протягом 30 днів приймає рішення про скасування повністю або частково відповідної ухвали.

Наглядова діяльність рахункової палати полягає також і в можливості встановлення нею бюджету одиниць місцевого самоврядування, якщо неможливе його прийняття самоврядними органами в порядку й термін, визначені законом [3].

Отже, специфіка взаємодії органів місцевого самоврядування з державною владою у фінансовій сфері зумовлена особливістю фінансового забезпечення самоврядних органів як власними коштами, так і дотаціями з державного бюджету.

На основі викладеного матеріалу варто зазначити, що механізмом урегулювання проблеми взаємовідносин державної влади й місцевого самоврядування на регіональному рівні є чітке розмежування їхніх повноважень і сфери компетенції. Дотримання цієї вимоги забезпечує чіткість переліку завдань, а відтак і реальну необхідність та обґрунтованість дій відповідних органів, спрямованих на їх належне виконання. Зазначений розподіл дає змогу унеможливити дублювання функцій самоврядних і державних органів, ліквідувати їх «конкуренцію компетенцій». Розмежування повноважень на основі принципів доцільності, економічності й ефективності забезпечує об'єктивний вибір відповідальних органів за виконання конкретних завдань. Чітке визначення сфер діяльності державної та муніципальної адміністрації дає можливість значно розширити межі політико-правової компетенції органів місцевого самоврядування за рахунок низки нових питань, вирішення яких не залежить від суб'єктивізму державних чиновників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горжелак Г. Децентралізація територіальної організації в Польщі / Г. Горжелак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.largis.ldp.lviv.ua/ukraine/documu.htm.

2. Корицька В. Характеристика та сутність основних моделей місцевого самоврядування: на прикладах розвинених країн світу / В. Корицька // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К. ; Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 13. – С. 224–237.

3. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kvietnia 1992 roku. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wos.net.pl/konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej.html.

4. Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://isip.sejm.gov.pl.

5. Ustawa o samorządzie powiatowym z dnia 5 czerwca 1998 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://isip.sejm.gov.pl.

6. Ustawa o samorządzie wojewodztwa z dnia 5 czerwca 1998 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://isip.sejm.gov.pl.

7. Wytrążek W. Środki nadzoru nad samorządem terytorialnym / W. Wytrążek // Prawo – Administracja – Kościół. – 2004. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kul.pl/dr-wojciech-wytrazek,art_1125.html.

8. Ustawa o wojewodzie i administracji rządowej w województwie z dnia 23 stycznia 2009 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://isap.sejm.gov.pl.

Бацюкова С.Ю.

Статус свободи як відображення існування адвокації в суспільстві

УДК 321.01:316

Бацюкова С.Ю.,
аспірант кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, ключовий експерт з питань тренінгів проекту Європейського Союзу «Підтримка впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС»

У статті розглядається методологія визначення статусу свободи у співвідношенні з факторами, що визначають адвокацію в суспільстві. За допомогою такого підходу доводиться, що статус свободи відображає можливість виникнення й характеристики адвокаційних дій у тій чи іншій країні або в тому чи іншому суспільстві.
Ключові слова: *адвокація, статус свободи, політичні права, громадянські свободи.*

В статье рассматривается методология определения статуса свободы в соотношении с факторами, которые определяют адвокацию в обществе. С помощью такого подхода доказывается, что статус свободы отображает возможность возникновения и характеристики адвокационных действий в той или иной стране либо в том или ином обществе.
Ключевые слова: *адвокация, статус свободы, политические права, гражданские свободы.*

The article looks at the methodology that determines the freedom status, in correlation with factors that define advocacy in society. This approach is used to prove that freedom status shows the probability of advocacy implementation and its characteristics in a country/society.
Key words: *advocacy, freedom status, political rights, civil liberties.*

Одним із висновків, зазначених у статті “Motivating factors for advocacy”, опублікованій автором у збірнику «Ідеологія та політика» (“Ideology and Politics”) [1], є те, що адвокація існує в будь-якому суспільстві (бідному й багатому, вільному й невільному тощо), проте вагомість факторів, які мотивують адвокацію, залежить від режиму свободи в країні (freedom status). Серед мотиваційних факторів автором розглядаються такі фактори, як тиск з боку міжнародної спільноти, організацій; незадоволення діями влади; порушення прав і свобод; відсутність законів, норм або їх невиконання; відчуття несправедливості в суспільстві; промоція нової ідеї. Згідно з висновками, зробленими в зазначеній статті, наприклад, вірогідність виникнення адвокації через порушення прав і свобод є різною для суспільств із різними статусами свободи. Для розуміння релевантності й валідності (вірності) зв’язку між мотиваційними факторами та режимом свободи важливо зазначити, як саме визначається режим свободи і якою мірою він пов’язаний з адвокацією або може визначати можливість виникнення адвокаційних дій у тій чи іншій країні.

Freedom status («статус свободи») – це індекс, що використовується для визначення рівня свободи. Індекс розроблений міжнародною правозахисною неурядовою організацією Freedom House, який основується на рівні реалізації в країні політичних прав і громадянських свобод. Статус свободи з року в рік публікується в рамках міжнародного дослідження-звіту Freedom in the World [2].

Мета статті – продемонструвати, як методологія визначення статусу свободи в країні враховує елементи-фактори адвокації та як саме режим свободи в країні відображає можливість виникнення й характеристики адвокації.

Дослідження статусу свободи в науковій літературі часто обмежується критикою методології стосовно визначення статусу. Так, наприклад, дослідник Боллен [3] критикує дослідження, проведені в рамках звіту Freedom in the World, як неточні, а висновки цього дослідження – як такі, що основані на історіях із політичного та суспільного життя, а не на науковому підході. Оскільки визначення статусу свободи зводиться до кількісного обрахування величин двох індикаторів – політичних прав і громадянських свобод, то неможливо визначити, чим відрізняється статус свободи країни, де політичні права дорівнюють 4, а громадянські свободи – 2, від статусу свободи країни, де політичні права дорівнюють 2, а громадянські свободи – 4. На факт обрахування статусу свободи також звертають увагу дослідники Скобл і Візеберг [4].

У дослідженні проекту “Map-Making and Analysis of the Main International Initiatives” [5] ідеться, що статус свободи через свою сфокусованість на політичних правах і громадянських свободах досить чітко відображає рівень демократії в країні, демократичне врядування, ситуацію з правами людини. Незважаючи на зауваження, надані в дослідженні Kellogg Institute [6], щодо низького рівня вірогідності первинних даних, які використовуються для обрахування індексу свободи, сприйняття політичних прав і громадянських свобод у світі і їх перелік постійно змінюються, а отже, змінюється й методологія збирання первинних даних, а через це встановити допустимий рівень вірогідності не завжди можливо. Останнє, зокрема, описується в Стенфордській енциклопедії філософії [7].

Економічні та політичні права і свободи реалізуються в прогресії, вимагають часу й волі суспільства, тиску на владу з метою реалізації цих прав. Разом із боротьбою за права і свободи, відповідно до дослідження “Map-Making and Analysis of the Main International Initiatives” [5], розбудовуються адвокаційні компетентності в суспільстві. Говорячи про права і свободи, якими визначається статус свободи в суспільстві, важливо розуміти, що, з одного боку, існують обов’язки влади щодо гарантії прав і свобод, а з іншого – реалізація прав і свобод відбувається з власної волі людини, групи

осіб. Останнє невід'ємно пов'язане з розумінням і вмінням відстоювати свої права – з адвокацією.

Статус свободи визначається відповідно до методології, запропонованої Freedom House [8]. Статус свободи визначається 25 індикаторами, які описують рівень утілення в крані політичних прав і громадянських свобод. Кожен із 25 індикаторів оцінюється за шкалою, і в сумі вони мають давати 100%. Статус свободи загалом оцінюється за шкалою від 0 до 7, де сім – це відсутність свободи в країні:

- Вільна країна – рейтинг від 1 до 2,5.
- Частково вільна країна – рейтинг від 3 до 5.
- Невільна країна – рейтинг від 5,5 до 7.

Рівень політичних прав і громадянських свобод у суспільстві визначається за допомогою запитань:

- політичні права – 10 запитань по 4 бали, 40 балів разом;
- громадянські свободи – 15 запитань по 4 бали, 60 балів разом.

Аналіз статусу свободи з року в рік проводиться більше ніж 100 радниками та аналітиками (80 аналітиків і 30 радників працювали над звітом у 2016 році).

Наприклад, відповідно до "Freedom in the World Report", у 2016 році статус свободи Литви був оцінений як «1», що означає «вільна країна», статус свободи України був оцінений як «3», що означає частково вільна країна, статус свободи Білорусі був оцінений як «6,5» – невільна країна. За таким принципом щороку оцінюється більше ніж 200 країн і територій (у 2015 році, наприклад, оцінено 195 країн і 15 територій).

Зв'язок між політичними правами і громадянськими свободами, що визначають статус свободи країни, є очевидним: відсутність політичних свобод у державі зазвичай означає низьку активність громадянського суспільства, а за відсутності свободи преси, свободи зібрань і верховенства права реалізація політичних свобод і прав є неможливою. Одне з питань, що визначає рівень реалізації політичних прав, ставить наголос на рівному доступі до промоції політичних кампаній у засобах морсової інформації (далі – ЗМІ) всіма політичними кандидатами, на реалізації в країні свободи зібрань. Обмеження свободи зібрань чи обмеження доступу до ЗМІ можуть стати причинами для виникнення незадоволення в суспільстві, а отже, адвокаційних дій [1]. Ці обмеження характерні для країн із низьким рівнем свободи (індекс, більший за «3»).

«Чи представники опозиції переслідуються, арештовуються?» – це запитання, що належить до переліку визначення статусу свободи, відображає рівень реалізації свободи слова, політичних поглядів. Отже, відповідь «так» на це запитання характеризує суспільство та країну як невільні. У таких країнах адвокація обмежена несвободою, тому часто має локальний (іноді міжнародний) рівень. Утілення адвокаційних ініціатив на національному рівні в таких країнах є дуже обмеженим. У зв'язку з авторитарними законами, людина часто не має вибору, окрім того, щоб підкоритися режиму. Громадянське суспільство в невільних країнах слабке й не є актором у прийнятті суспільно важливих рішень.

Під найвищим рівнем утілення громадянських свобод розуміється свобода асоціацій, зібрань, віросповідання, висловлювань, що можливо в країні, де ефективно реалізується верховенство права, існує незалежна правова система, втілюються принципи недискримінації, рівності в суспільстві, де групи осіб можуть відкрито просувати інтереси чи ідеї, а отже, втілювати адвокаційні дії, якщо для цього є причини. Адвокація в країнах із високим рівнем утілення прав і свобод має досить мирний характер, бо існує висока вірогідність досягнення домовленості між владою та громадянським суспільством, останнє вважається важливим актором у процесі прийняття рішень.

У країнах, де реалізується широкий спектр політичних прав і свобод, що входять до обрахування індексу «статус свободи», існує справедлива конкуренція між політичними силами, опозиція має вплив, інтереси меншин ефективно представлені в політичній сфері. Це такі країни, як Польща, Естонія, Франція, Литва.

У частково вільних країнах (статус свободи = від 3,5 до 5) деякі політичні права і громадянські свободи захищаються, а інші – ні. Адвокація в таких країнах часто викликана незадоволенням діями влади й відчуттям несправедливості в суспільстві. Частково вільні країни часто характеризуються потужним громадянським суспільством (Молдова, Україна, Туреччина), яке може і здатне адвокатувати за свої права й інтереси, чинить тиск на владу й бореться за можливість брати участь у процесі прийняття рішень. Адвокація при цьому може мати як мирний, так і агресивний характер, може бути реалізованою як на національному, так і на локальному рівнях. За умови бездіяльності влади перехід країни від статусу «невільної» до «вільної» часто здійснюється завдяки масовим протестам, а іноді революціям.

У невільних країнах (статус свободи = від 5,5 до 7) політичні права не можуть бути реалізовані через утиски з боку влади, через авторитарний стиль правління тощо (Російська Федерація, Білорусь, Казахстан). Свобода висловлювань, мирних зібрань та асоціацій практично не існує. Опозиція в таких країнах дуже слабка, неконсолідована або її немає. Адвокація в невільних країнах нечасто виникає через покарання та легалізовані обмеження активності громадянського суспільства, проте якщо виникає, то має масовий характер і застосовує агресивні методи тиску на владу. Для

таких країн типова адвокація локального характеру, наприклад, спрямована, на промоуцію нової ідеї, що не шкодить інтересам і позиції влади.

Методологія оцінювання статусу свободи бере за основу Загальну декларацію прав людини 1948 року [9] – міжнародний документ, що визначає права та фундаментальні свободи людини. З огляду на всеохопний рівень Декларації, критерій «статус свободи», у свою чергу, також застосовується до будь-якої країни й території, не пов'язаний із культурним, гендерним чи релігійним розумінням свободи, тому що стандарти, закладені в Декларації, є однаковими для будь-якої географічної території, для бідних і багатих країн, для країн із демократичним і авторитарним режимом.

Відповідно до зображеної методології визначення статусу свободи, можна зробити висновок, що статус свободи демонструє, якою мірою громадянське суспільство в країні має можливість використати й захистити політичні права та громадянські свободи. Реалізація прав і свобод, як зазначається в статті, напряму пов'язана з волевиявленням громадян, із їхньою здатністю впливати на процес прийняття рішень (що, у свою чергу, визначає адвокацію) [10]. Виходячи із цього, можемо сказати, що статус свободи будь-якої країни відображає факт існування чи неіснування адвокації в країні й такі її характеристики, як масовість, мирність (агресивність).

З огляду на політичні права і громадянські свободи, індикатор «статус свободи» не оцінює забезпечення політичних прав і свобод законодавчими нормами, а сфокусований на втіленні цих свобод громадянами. Закони можуть існувати й бути гармонізованими з найкращими міжнародними законодавчими актами, деклараціями, проте можуть не виконуватися, що означатиме, що в країні, наприклад, недостатньо політичної волі для виконання цих законів, існують обмеження щодо здійснення тиску на владу з боку громадянського суспільства.

Рівень утілення прав і свобод громадянським суспільством – складник статусу свободи, пов'язаний з активністю суспільства як такого, зі здатністю суспільства виступати «проти» чи, навпаки, захищати права й інтереси, що є відображенням існування чи неіснування адвокації в суспільстві.

Зіставлення методології визначення статусу свободи як характеристики суспільства з основними елементами, що визначають адвокацію, такими як участь громадян у процесі прийняття рішень, волевиявлення, можливість масових консолідованих дій тощо, доводить, що статус свободи характеризує, якою мірою адвокація може бути реалізована в суспільстві та які її характеристики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Svitlana Batsyukova. Motivating factors for advocacy in countries with different freedom statuses: Ukraine and Belarus // The Ideology and Politics Jourrnal. – 2016. – P. 5–29. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ideopol.org/?page_id=7.

2. Freedom House. Freedom in the World 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf.

3. Bollen. Political Rights and Political Liberties in Nations: An Evaluation of Human Rights Measures // Human Rights Quarterly. – 1986. – Vol. 8. – № 4. – P. 567–591.

4. Scoble, Harry and Laurie Wiseberg. Problems of Comparative Research in Human Rights // Global Human Rights: Public Policies, Comparative Measures and NGO Strategies. – 1981. – P. 147–171

5. Todd Landman. Map-Making and Analysis of the Main International Initiatives on Developing Indicators on Democracy and Good Governance // Final Report, University of Essex. – 2003. – 95 p.

6. Kellogg Institute. Authoritarian Regimes: Stability, change, and pathways to democracy, 1972–2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/331.pdf.

7. James Nickel. Stanford Encyclopedia of Philosophy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://plato.stanford.edu/entries/rights-human/.

8. Methodology: Freedom in the World [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2016/methodology.

9. Всеобщая декларация прав человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

10. Бацюкова С. Визначення адвокації як предмету дослідження в політології / С. Бацюкова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – 2014. – Вип. 27. – 320 с. – С. 77–82.

Бусленко В.В.

Специфіка стосунків між урядом і парламентською опозицією в Польщі на початку 90-х рр. XX ст.

У статті досліджено особливості взаємодії між урядом і парламентською опозицією в Республіці Польща в умовах становлення демократії. Звернута увага на інституційні чинники, які впливали на характер відносин між провладними й опозиційними угрупованнями. Простежено зміну моделі взаємодії між урядом і парламентською опозицією в контексті протікання політичних процесів у країні.

Ключові слова: *уряд, парламентська опозиція, взаємодія, парламентська більшість.*

В статье исследованы особенности взаимодействия между правительством и парламентской оппозицией в Республике Польша в условиях становления демократии. Обращено внимание на институциональные факторы, которые влияли на характер отношений между провластными и оппозиционными группами. Прослежено изменение модели взаимодействия между правительством и парламентской оппозицией в контексте протекания политических процессов в стране.

Ключевые слова: *правительство, парламентская оппозиция, взаимодействие, парламентское большинство.*

The article explores the specifics of the interaction between the government and the parliamentary opposition in the Republic of Poland in conditions of democracy formation. Attention is drawn to the institutional factors that influenced the nature of relations between pro-government and opposition groups. The change in the model of interaction between the government and the parliamentary opposition in the context of the political processes in the country is traced.

Key words: *government, parliamentary opposition, interaction, parliamentary majority.*

УДК 323:328(091)(438)«19»

Бусленко В.В.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
та державного управління
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

Формування урядів у демократичних державах – це складний процес, що залежить від багатьох чинників. Важливими серед них є взаємовідносини між парламентськими партіями щодо узгодження кандидатури прем'єр-міністра та персонального складу кабінету. Прагнення увійти до уряду слугує для партій потужним стимулом з метою об'єднання зусиль задля створення дієздатної парламентської коаліції. Стабільність діяльності кабінету, тривалість його роботи значною мірою залежать від підтримки парламентської більшості.

Принцип більшості закладений в основі парламентського формування урядів у «молодих» демократіях країн Центрально-Східної Європи. На етапі демократичного переходу функціонування урядів його персональний склад, рівень стабільності, ефективність значно залежали від моделі взаємовідносин між основними політичними акторами – комуністичною владою, яка поступово втрачала свій вплив у суспільстві, та опозицією, що ставала дієвим політичним суб'єктом. Характер стосунків між опонентами визначав також напрям та успіх демократичних перетворень, стійкість і легітимність новостворених демократичних інституцій. Усе це актуалізує дослідження особливостей взаємодії між урядом та опозицією в посткомуністичних країнах у період після перших демократичних виборів. Для прикладу візьмемо Республіку Польщу. Вибір країни зумовлений досвідом досягнення високого рівня компромісів між політичними силами в умовах переходу до парламентської форми демократії. Завданням дослідження є аналіз моделі взаємодії в динаміці й виявлення її детермінант.

Специфіка, чинники та характер взаємодії уряду й парламентської опозиції в Республіці Польща на початку 90-х рр. XX ст. є недостатньо дослідженими. Окремі їх аспекти розглядаються в контексті визначення моделей організації влади, перехідного періоду, процедури відставки уряду, механізмів парламентського контролю, парламентської відповідальності й аналізу інституційного середовища формування конструктивної опозиції. Цьому присвячені праці вітчизняних і зарубіжних науковців: Г. Зеленько [1], А. Романюк, В. Литвин [3], О. Кукуруз [2]. Окремо виділимо праці польських науковців: А. Дудека [4], М. Хмая та М. Жмігродського [5], Т. Кравчика [9], Р. Хербута [6], К. Ковальчика [8], В. Єднаку [7]. У дослідженні ми маємо на меті проаналізувати детермінанти й тенденції розвитку взаємовідносин між урядом і парламентською опозицією в Польщі в контексті протікання політичних процесів.

Перед тим як перейти до висвітлення проблеми, варто проаналізувати специфіку міжпартійної взаємодії на етапі формування урядових коаліцій. Результати виборів остаточно не вирішують питання, які політичні сили сформують уряд. Звичайно, коли партія володіє більшістю місць у парламенті, то немає потреби ділитися ними з іншими парламентськими угрупованнями. Однак у більшості випадків утворюються урядові коаліції. На етапі міжпартійних перемовин кожна сторона виходить зі свого становища та ймовірних потенційних ризиків. Скажімо, політична партія, яка увійшла до парламентської більшості, має своїх представників в уряді й, відповідно, несе відповідальність за ефективність його діяльності.

Усередині утвореної коаліції відбуваються складні міжпартійні відносини. Кожен із учасників має різний статус. Скажімо, партія, яка

«контролює» прем'єра, має більш вигідне становище, займає ключові посади в кабінеті. Менш чисельні партії мають, відповідно, меншу кількість місць і вагу в уряді. Іншими словами, в результаті коаліційних торгів між учасниками узгоджується розподіл владного ресурсу. У силу того, що статус і доступ до владного ресурсу серед коаліційних партнерів є неоднаковим, це може призвести до ускладнення стосунків між ними. Усе це з перспективи майбутніх парламентських виборів створює умови для появи внутрішньої опозиції всередині урядової коаліції. Незадоволені своїм становищем провладні партії можуть вийти з урядової коаліції, зайнявши нейтральну позицію, або увійти до парламентської опозиції.

Щодо конструктивної парламентської опозиції, то її метою є прихід до влади шляхом формування парламентської коаліції. Тому вона намагається дистанціюватися від уряду, зайняти критичну щодо нього позицію та посилити свою політичну значимість за допомогою парламентських і позапарламентських методів.

Однак у кожній країні до цієї класичної схеми додавалась своя специфіка. Не була винятком і Польща. Якісні трансформаційні зміни в ній почали відбуватись після «оксамитових революцій», які хвилею прокотились країнами Центрально-Східної Європи в кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. Ключовим моментом процесу демократизації стало проведення в 1989 р. «круглого столу», в якому взяли участь представники комуністичної влади та опозиції. У результаті порозумінь було узгоджено подальші напрями демократизації країни. Зокрема, сторони досягнули консенсусу щодо легалізації опозиції та її участі в парламентських виборах, узгодили підходи до формування Сейму й Сенату та виборів Президента.

4 червня 1989 р. вперше в післявоєнній історії Польщі відбулися перші, напівдемократичні, вибори до нижньої палати польського парламенту – Сейму. Ці вибори були частково вільними, оскільки було узгоджено паритет, відповідно до якого опозиція могла розраховувати лише на 35% місць. 65% місць мало належати Польській об'єднаній робітничій партії (далі – ПОРП) та її союзникам (Об'єднаній селянській партії (далі – ОСП) і Демократичному союзу (далі – ДС)). У результаті запровадження квотного виборчого принципу представники опозиції отримали 161 місце з 460. Провладна ПОРП мала 173 місць і разом з іншими союзними партіями утворила парламентську більшість, яка нараховувала 299 депутатів [7, с. 69]. Така диспропорція надавала колишній опозиції, представленій в основному профспілковою організацією «Солідарність», статус парламентської меншості. Її представники утворили Громадянський парламентарний клуб (далі – ГПБ).

Однак, попри вигідне становище в Сеймі, ПОРП як найбільшій за чисельністю партії так і не вдалося сформувати уряд і провести свого кандидата С. Кишчака на посаду прем'єра. Причинами цього стали криза комуністичної системи, низький рівень легітимності прокомуністичних партійних структурі внутрішня конкурентна боротьба в середовищі партії. Кандидатура С. Кишчака не отримала повної підтримки від союзників ПОРП – ДС і ОСП. Уже напередодні виборів було помітним їх намагання дистанціюватися від ПОРП як на ідеологічній площині, так і на рівні репрезентації інтересів певних суспільних і демографічних груп. Після виборів ця дистанція помітно зросла. Проте про повну автономію від комуністів не можна було говорити. Адже ПОРП, незважаючи на ідеологічну й організаційну кризу, на той час була ще досить сильним політичним гравцем, який не втратив зовнішньої підтримки з боку керівництва СРСР і значною мірою контролював політичну ситуацію в країні. У руках партії зберігався вплив на силові структури. Тому з ПОРП рахувалися політичні опоненти, в тому числі й «Солідарність».

12 вересня 1989 р. був сформований непартійний коаліційний уряд, у якому взяла участь і постопозиція. Очолив його Т. Мазовецький. Коаліція ДС-ОСП-ГПБ теоретично могла сама утворити уряд більшості з підтримкою 263 голосів. Проте до кабінету ввійшли представники ПОРП. У новосформованому кабінеті з 23 міністерств 11 місць отримали представники профспілки «Солідарність», 4 – ПОРП, 4 – ОСП, 3 − ДС і 1 міністр мав статус незалежного [6, с. 115].

На думку В. Литвина, «іноді непартійні уряди створюють задля того, щоб вивести країну із соціально-економічної чи політичної кризи, коли довіра до партій є низькою» [3, с. 238]. У цьому разі належність міністрів до тієї чи іншої парламентської партії чи групи не мала істотного значення. Тривалість таких урядів, як правило, є не значною, вони діють поки не сформується уряд на партійній основі.

Сам уряд Т. Мазовецького не можна назвати не комуністичним, хоча його метою був демонтаж комуністичної системи. Це свідчить про те, що між парламентською більшістю й меншістю в т. зв. «контрактовому» Сеймі встановилися відносини не конкуренції, а співпраці. Це був фактично уряд національної згоди. На тому етапі між таборами посткомуністів і постопозиції не спостерігаємо якихось серйозних розбіжностей щодо фундаментальних питань, пов'язаних із устроєм держави та напрямами здійснення реформ. Це можна пояснити, з одного боку, браком чіткої узгодженої програми політичних та економічних реформ в обох таборах; з іншого – багато питань уже були узгоджені під час засідань «круглих столів». Тому досить складно вписати в класичні схеми ідентифікацію парламентської більшості й парламент-

ської опозиції. На початку роботи парламенту відбувалося швидше формування парламентської меншості, яку представляла ПОРП. Ми не можемо назвати опозицією цю фракцію, так як її представники посіли становище віце-прем'єра та зайняли важливі посади в міністерствах. Натомість в уряді спостерігалася поява внутрішньої опозиції. Детермінантами цього процесу стало поступове наростання внутрішніх конфліктів у середовищі ПОРП і таборі «Солідарність».

У країнах усталеної демократії парламентська опозиція − це насамперед політичні партії, які опонують уряду. Партійна система в Польщі на той час була на етапі становлення, а громадські організації ще не набули статусу політичної партії. Тому, попри фракціоналізацію парламенту, на той час не відбулося його чітке партійне структурування. У країні діяли швидше протопартії, які не виробили чітку програмову та персональну альтернативу. Профспілкова організація «Солідарність» за своїм характером перебирала на себе функції політичної партії, однак де-юре залишалася громадським об'єднанням, що нагадував суспільно-політичний рух. У цей період, на думку Г. Зеленько, відбувалося правове проектування політичної опозиції як політичного інституту [1, с. 67]. Однак на той час ще не було вироблено політичних практик повноцінної міжпартійної конкуренції, заснованої на консенсусі щодо стратегічних напрямів розвитку країни.

Появу організованої опозиції ускладнювала й правова неврегульованість статусу опозиції. Чинна на той час нормативно-правова база мінімізувала здійснення функцій контролю уряду з боку інших депутатських груп і фракцій. Питання відповідальності кабінету перед парламентом не регулював жоден нормативно-правовий акт. Це виникало з неможливості ефективної діяльності уряду в разі виникнення розбіжностей між політичною програмою й діяльністю кабінету та поглядами парламентської більшості. Критика діяльності уряду чи окремого міністра могла бути лише одноосібною через інтерпеляцію чи запитання. На думку польського дослідника Т. Кравчика, «предмет інтерпеляцій послів до членів кабінету Т. Мазовецького не мав ознак критики уряду через опозицію. Вони мали характер указування уряду лінії його політики через членів прихильної до нього парламентарної групи» [9, с. 312].

Формування уряду на основі широкої коаліції із залученням як прокомуністичних, так і опозиційних структур можна розглядати як продовження функціонування інституту кооперативної взаємодії влади й опозиції, започаткованої за «круглим столом». Це яскраво простежується під час голосування за посаду прем'єр-міністра. Підтримка провладними угрупованнями кандидатури представника постопозиції на цю посаду відбувалася в обмін на їхню лояльність до кандидатури В. Ярузельського на посаду Президента.

У цей період у таборі «Солідарність» загострюються суперечності стосовно темпів демонтажу старої недемократичної системи, подальших напрямів реформ і компромісу з комуністами. Різне бачення стратегії організації призвело до т. зв. «війни на горі», а в кінцевому результаті – до появи в організації лівоцентристського та правоцентристського крил. Перше уособлював створений 16 липня 1990 р. Громадянський рух «Демократична акція». Друге було представлене Центром громадянського порозуміння, який виник 12 травня 1990 р.

Дезінтеграційні тенденції відбувалися й на лівому фланзі. 27 січня 1990 р. саморозпустилася ПОРП. Комуністична партія поділилася на Соціал-демократію Польської Речі Посполитої, Соціал-демократичний союз і Союз польських комуністів «Пролетаріат». Еволюціонування колишніх комуністів у бік соціал-демократії посилило лівоцентристське крило. Отже, партійна система Польщі стала відображати весь ідеологічний спектр, який складався з лівих, лівоцентристів, центристів, правоцентристів і правих. Зрозуміло, що на цьому етапі в Сеймі відбувалися складні міжпартійні відносини, з'ясування союзників на майбутніх парламентських виборах, уточнення стратегії й тактики партій, розробка ідеології та пошук власної електоральної бази. Разом із тим позитивним моментом цих процесів було більш виразне розмежування політичних таборів і поглиблення міжпартійної конкуренції.

На характер взаємин між парламентськими партіями та групами істотним чином впливав Президент країни. Якщо перші президентські вибори відбувалися в контексті реалізації контрактових рішень, мали закритий характер і були намаганням законсервувати вплив ПОРП, то вибори 1990 р. були демократичним волевиявленням громадян і призвели до зміни балансу сил на користь постопозиції. Відмітимо, що Л. Валенса як переможець президентських виборів 1990 р. володів, на відміну від його попередника, значною підтримкою в суспільстві. Це був істотний ресурс, використання якого давало змогу вести власну політичну гру. У Польщі на той час фактично діяли два інститути виконавчої влади. При цьому президентські інституції володіли більшою політичною вагою, ніж урядові. Новопризначений Президент міг скористатись своїм правом розпустити парламент, що робило його в одних умовах потенційним патроном урядового кабінету, а в інших − потенційним опонентом Ради Міністрів. Він міг сформувати навколо узгодженої кандидатури прем'єра парламентську більшість і здійснювати вплив на формування уряду. Однак у ситуації необхідності переформатування уряду шляхом висловлення вотуму недовіри Президент міг зробити ставку на парламентську опозицію. У грудні

1990 р. Л. Валенса скористався своїм правом і доручив формування уряду Я. Білецькому. 4 січня 1992 р. Сенат більшістю голосів затвердив новий склад уряду, який складався з 19 міністрів, 13 із яких були безпартійними [4, с. 136]. Кабінет був явно пропрезидентським, мав перехідний характер і проіснував до осені 1991 р. Спроби опозиційних партій унести пропозицію про вотум недовіри не знайшли підтримки в інших депутатів, і цей уряд функціонував до парламентських виборів [2, с. 81].

Перші вільні демократичні вибори відбулися 27 жовтня 1991 р. Боротьба за посольські та сенатські мандати мала відкритий характер. Однак жодна з партій, які ввійшли до складу парламенту, не набрала більше ніж 12% голосів виборців. Це було зумовлено досить сильною фрагментацією партійної системи, особливо серед правих партій. Індекс Rae був 0,942, що означав крайню фрагментацію, а показник ефективної кількість партій становив 13,9 і був найвищим у Європі [8, с. 13−14].

Найбільшу підтримку в країні отримав ДС. Однак президенту не вдалося об'єднати інші фракції та групи навколо цієї політичної сили. Ускладнювала становище певна ізоляція посткомуністів − Союзу демократичної лівиці (СДЛ) і Польської селянської партії (ПСП). Формуванню більшості й опозиції заважали й особисті неприязні між лідерами партійних груп, які були досить близькими за ідеологією.

23 грудня 1991 р. Сейм затвердив уряд, запропонований Я. Ольшевським. Це був уряд меншості, який складався з 4 партій (Центристська угода, Християнський національний союз, Селянський альянс і ПСП), які сумарно контролювали 27% місць у Сеймі. Підтримували уряд також Партія християнських демократів і Християнська демократія.

До опозиції належав ДС − угруповання, яке фактично виграло парламентські вибори. Партія разом із меншими за кількістю угрупованнями (Ліберально-демократичним конгресом і частиною Партії польських друзів пива) неформально утворили коаліцію [5, с. 87].

Відмітимо, що високий рівень фракціоналізації парламенту не давав змоги об'єднатися опозиції. Стримуючим чинником також залишалося ідеологічне розмежування між посткомуністами та опозиційними партіями, що походили із середовища «Солідарності». Парламентська опозиція залишалася роз'єднаною й маловпливовою, що давало можливість уряду меншості уникати вотуму недовіри.

Стабільність уряду значною мірою залежала не лише від підтримки союзниками, а й від здатності опозиційно налаштованих до уряду угруповань створити нову коаліцію. У цій ситуації Я. Ольшевський пішов на перемовини з найбільшими опозиційними фракціями щодо питання розширення коаліції за їх рахунок. Із цією метою восени 1992 р. активно велись перемовини з ДС і КНП. Згода цих партій увійти на певних умовах до кабінету свідчила про слабкість опозиційних утворень і домінування міжпартійної моделі взаємодії між урядом та опозицією. Подальші контакти супроводжувалися численними конфліктами й невдалими спробами зміцнення уряду за рахунок нових союзів.

У середині травня ДС і Ліберально-демократичний конгрес формально створили «малу коаліцію» й через Консультаційну раду закликали всі реформаторські сили до створення «конструктивної альтернативи уряду». Фактично відбулося об'єднання опозиції. 4 червня за підтримки КНП і Польської селянської партії опозиція відправила прем'єра Я. Ольшевського та його уряд у відставку.

Нестабільність функціонування уряду дещо зменшилася після прийняття Конституційного закону від 17 жовтня 1992 р. (т. зв. «Мала Конституція»). У результаті було прописано п'ять варіантів формування уряду. Однією з новел стали процедури конструктивного висловлення уряду вотуму недовіри. Сейм, який ухвалював вотум недовіри, повинен більшістю голосів одночасно вибрати нового прем'єра. Це означало, що коли така ситуація могла виникнути, то має сформуватися парламентська більшість, яка здатна проголосувати за узгодженого кандидата.

Якщо опозиційним партіям не вдасться визначитися з кандидатом, погодженим із більшістю, то попередній кабінет хоча й із незначною підтримкою не йде у відставку, а діятиме й далі. Відсутністю конструктивного вотуму недовіри до уряду міг скористатись Президент і розпустити Сейм та оголосити позачергові парламентські вибори. Це зменшувало деструктивну дію опозиції й зумовлювало збільшення термінів діяльності уряду.

Отже, досвід взаємовідносин між урядом та опозицією в Польщі демонструє, що в умовах функціонування «контрактового» парламенту спостерігався низький рівень міжпартійної конкуренції й домінувала кооперaційна модель взаємовідносин. Цьому сприяли квотний принцип голосування та слабкий рівень інституціоналізації партій. Новий парламент функціонував в умовах гібридної, перехідної системи, яка охоплювала інститути попередньої, соціалістичної, й упроваджувала елементи нової, демократичної. Це значною мірою робило невиразною демаркаційну лінію між проурядовими та опозиційними партіями.

Після перших демократичних виборів взаємовідносини ускладнювала значна партійна фрагментизація парламенту, невизначеність полі-

тико-правового статусу опозиції, значний рівень конфліктності в партійному середовищі. Кооперaційна модель стосунків поступово перейшла в конфліктну. Конкуренція в таборі посткомуністичному й таборі постопозиційному (із середовища колишньої «Солідарності») призвела до диференціювання партійного середовище на провладний та опозиційний табори.

Формування парламентської опозиції відбувалося в умовах організаційного становлення партій, визначення їхніх ідеологічних позицій і пошуків власної соціальної бази. Тому вона в цей період мала ситуативний характер, не була сформована як повноцінний інститут. Перманентні урядові кризи свідчили про відсутність узгоджених «правил гри». Проте часте репозиціонування політичних сил мало й позитивний ефект, так як відпрацьовувався та адаптувався механізм демократичної зміни влади, що було важливим для «звикання» громадян до такої демократичної практики як передумови формування консолідованої демократії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зеленько Г. Передумови формування конструктивної опозиції в країнах Вишеградської групи / Г. Зеленько // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. − 2015. − Вип. 2. − С. 64−84.

2. Кукуруз О. Парламентська більшість та опозиція в Сеймі Республіки Польща / О. Кукуруз // Політичний менеджмент. – 2008. − № 6. – С. 79−89.

3. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи / А. Романюк, В. Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 548 с.

4. Dudek A. Historia polityczna Polski 1989−2005 / A. Dudek. – Kraków : ARCANA, 2007. – 535 s.

5. Gabinety koalicyjne w Polsce w latach 1989-1996 / pod red. M. Chmaja, M. Żmigrodzkiego. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1998. − 194 s.

6. Herbut R. Proces tworzenia koalicji gabinetowych w III Rzeczypospolitej / R. Herbut // Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki / red. A. Antoszewski. − Wrocław : Wyd. U. Wr., 1994. − S. 97−130.

7. Jednaka W. Gabinety koalicyjne w III RP / W. Jednaka. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. – 344 s.

8. Kowalczyk K. Polskie partie i ugrupowania parlamentarne / K. Kowalczyk, J. Sielski. − Toruń : Adam Marszałek, 2005. – 342 s.

9. Krawczyk T. Stosunki między rządem a opozycją w wybranych państwach Europy / T. Krawczyk. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. – 480 s.

Веденєєв В.О.

Застосування принципу холізму до сучасного бачення сутності держави

У статті автор, ураховуючи суттєвий конвенціональний фактор, що виявляється під час використання понятійного апарату, і підкреслюючи, що деякі його положення відверто страждають на релятивізм, по-перше, робить спробу відійти від формалізованого підходу тлумачення держави, згідно з яким вона інтерпретується лише як політичний інститут суспільства; по-друге, намагається застосувати принцип холізму, в межах якого вона визначається як особлива організаційна структура, що органічно поєднує в собі ієрархічні й мережеві, ринкові структури суспільного буття.

Ключові слова: *держава, соціальний ракурс, політичний ракурс, ієрархічна структура, мережева структура.*

В статье автор, учитывая существенный конвенциональный фактор, проявляющийся при использовании понятийного аппарата, и подчеркивая, что некоторые его положения откровенно страдают релятивизмом, во-первых, делает попытку отойти от формализированного подхода толкования государства, согласно которому оно интерпретируется лишь как политический институт общества; во-вторых, пытается применить принцип холизма, в рамках которого оно может определяться как особая организационная структура, которая органично сочетает в себе иерархические и сетевые, рыночные структуры общественного бытия.

Ключевые слова: *государство, социальный ракурс, политический ракурс, иерархическая структура, сетевая структура.*

Taking into account a substantial convention factor showing up at the use of concept instrument, and underlining that some of its positions frankly suffer relativism, an author gives it a shot, firstly, to step back from the formalized approach of interpretation of the state, in that it is interpreted only as a political institute of society and, secondly, to apply principle of holism, within the framework of that it can determined as the special organizational structure that organically combines in itself the hierarchical and network, market structures of public life.

Key words: *state, social foreshortening, political foreshortening, hierarchical structure, network structure.*

УДК 32.1.8

Веденєєв В.О.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
і соціальних наук
ДВНЗ «Криворізький
національний університет»

Відповіддю на трансформації суспільства упродовж останнього століття під впливом особливостей соціально-економічного, соціокультурного та власне політичного процесів стало ускладнення суспільного буття, в межах якого доволі суттєво змінився суспільний ландшафт нашої країни, характер стосунків між суспільством і державою, власно кажучи, змінилась і сама держава. Усе це, безумовно, потребує усвідомлення, зміни культури політичної комунікації між громадянином, суспільством і державою, оскільки остання досить суттєво впливає на публічне життя людини особливо в суспільстві, демократичні цінності якого не набули стійкого характеру. Тому за вище описаних умов є доволі природною спроба подати інтегральне з використанням принципу холізму сучасне бачення сутності держави як особливої структури, що серйозно впливає на всі без винятку сфери життєдіяльності громадян України.

Мета статті – подати, застосувавши принцип холізму, сучасне визначення сутності держави як складно організованої структури, що переживає процес системних змін. Завдання статті: 1) визначити якісну різницю соціального й політичного ракурсів держави як суспільної структури; 2) уточнити, якими суперечностями соціального середовища, що існують за будь-якої форми організації державної влади, визначається загальна картина політичного життя; 3) відштовхуючись від власне політичного змісту інституціональної організації держави, охарактеризувати її найбільш суттєві параметри й тенденції розвитку.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали роботи закордонних авторів: Дж. Гевенти [1], Б. Дамхарта [2], Д. Дзола [3], К. Доудинга [4], Т. Журавльової [5], Х. Компстона [6], М. Кренсона [7], Я. Куімана [8], С. Лукса [9], І. Мірошніченко [10], Дж. Пірре [11], О. Соловйова [12], Х. Хекло [13] та ін., які вивчали різні аспекти взаємодії широкого кола автономних ресурсообмежених і взаємозалежних акторів диференційованих і диверсифікованих підсистем державного, громадського та приватного секторів суспільного буття.

Доволі часто формалізовані методи вивчення об’єктів дослідження, які демонструють свою ефективність у сфері природознавчих наук, демонструють свою когнітивну неспроможність під час вивчення тих або інших інститутів і процесів соціокультурного та соціально-політичного середовища. Держава, на жаль, є таким пізнавальним об’єктом, який у силу наявних наукових традицій потрапив у вищезгаданий когнітивний дисонанс.

Ледве політично освіченому широкому загалу знайом меседж про те, що держава – це головний політичний інститут суспільства; вчені, враховуючи суттєвий конвенціональний фактор у використанні понятійного апарату, підкреслюють, що ця характеристика явища доволі суттєво страждає на релятивізм.

Вірогідніше за все, з огляду на накопичений світовий досвід вивчення цього явища в соціальному ракурсі, ми можемо його визначити як певну

складно інтегровану структуру, до складу якої входять як нормативні форми визначення різних способів взаємодії (пов'язані з процесом упорядкування, ієрархізації середовища, що є інституалізацією), так і зовсім неієрархізовані системи організації соціального простору, тобто певні «сірі зони» або фрактальні порожнечі на тлі вельми організованого політичного організму. Такі порожнечі свідчать про те, що державний політичний організм за певних обставин не в змозі спрямовувати, контролювати поведінку людини, підтримувати соціальний порядок на територіях, що входять до складу держави.

У політичному ракурсі вимальовується дещо інше уявлення про державу: вона постає особливою структурою, яка не є тотожною державі як суспільній структурі. Їй притаманна особлива морфологія та механізми функціонування, які запускаються в дію під впливом боротьби різних груп інтересів за владу. Ураховувати потрібно й те, що за різних обставин постійно змінюється кількість активованих і деактивованих систем, які забезпечують нормальне функціонування цієї особливої структури. Така політична інституалізація має свої логіку, ритм і внутрішню організацію, які свідчить про те, що на цьому соціальному майданчику в держави існують потужні джерела суперечностей і водночас меж із погляду впливу останньої на внутрішні та зовнішні соціальні процеси.

Також варто мати на увазі, що загальна картина політичного життя визначається найбільш загальними суперечностями соціального середовища, які постійно існують за будь-якої форми організації державної влади.

По-перше, це суперечність між тенденціями до персоналізації та інституалізації влади. Загальносвітовий досвід політичного розвитку свідчить про те, що у владних структурах динаміка подібного типу супроводжує практично всі процеси розвитку національної державності. На цьому етапі розвитку української державності, спостерігаючи за сучасною логікою еволюції нашого соціуму, ми можемо констатувати, що вплив іміджу лідерів, їхньої політичної риторики або загальних форм позиціонування суттєво перекриває вплив інститутів на різні соціальні процеси й, врешті-решт, стає тим механізмом, який дає людям змогу ідентифікувати себе в політичному середовищі, а головне визначати напрям суспільного розвитку.

По-друге, суперечності між трансценденталізацією та детрансценденталізацією. Трансценденталізація – це спроба використати ідеологію як інструмент інтеграції. Якщо подивитися на українську історію, то ми майже від пізнього середньовіччя – доби Гетьманщини (кін. XV ст. – 1654 р.) перебуваємо в пошуку дієвої української національної ідеї, інтеграційної ідеології [14]. Безумовно, відновлення незалежності України в 1991 р. сприяло формальному утворенню української нації. Але, як писали свого часу у «Дзеркалі тижня» А. Ротовський і Ю. Штепа, тягар «постколоніальної» ментальності, відсутність гордості за власну мову та культуру [15] свідчать про те, що суспільство й далі потребує єднання, неформалізованого ставлення влади до процесу інтеграції. Але влада продовжує демонструвати формальне ставлення до проблеми та власну неефективність. У громадському дискурсі порушуються питання декомунізації, дерусифікації, частина з яких уже набула статусу офіційної позиції щодо національної внутрішньої політики, а інша, вірогідніше за все, трансформується в державні закони найближчим часом. Проте думка пересічних громадян свідчить про те, що в умовах війни на Сході й обмеженості фінансових ресурсів така полеміка є не на часі, тому що вона розпорошує ресурси та ідеологічно розколює суспільство [16]. Безумовно, процес об'єднання українського багатонаціонального, поліконфесійного, мультикультурного суспільства в єдиний із духовного погляду організм багато в чому ускладнюється й діями з боку представників конфліктуючих груп інтересів у владних структурах різних рівнів і регіонів країни, які керуються різними доктринами [17, с. 167].

На жаль, для багатьох чиновників типовим є спрощення ситуації і зведення її до утопічного розуміння того, що за допомогою офіційного узаконення державної ідеології можливо вирішити завдання, пов'язане з інтеграцією українського суспільства. У цьому сенсі завдання можновладців полягає в тому, щоб зрозуміти, що така формалізація ідейних, доктринальних принципів на рівні держави не може сприяти вирішенню проблеми інтеграції соціуму. Офіційна ідеологія як ефективний інструмент інтеграції соціуму – це реалії радянського періоду, а на сучасному етапі української історії лише рудимент минулого, що веде нас у нікуди. Мова може йти лише про те, що держава як загальногромадянська структура повинна орієнтуватися не на групові пріоритети, до чого, власне кажучи, і підштовхує нас ідеологія, а на ті принципи, які сприяють налагодженню комунікації влади з кожним громадянином. До цих принципів ми можемо зарахувати відкрите правосуддя, гарантії прав людини, відсутність корумпованості влади. У цьому випадку держава буде соціальним організмом, здатним обмежити багато внутрішніх конфліктів, які можуть призводити до політичних або адміністративних непорозумінь.

По-третє, це суперечності між одночасними наявними тенденціями соціального середовища як до інтеграції, так і до парцеляції, тобто прагнення як до об'єднання, так і до локалізації різних форм взаємодії. У свою чергу, локальним формам взаємодії, які постійно конкурують із загальнодержавними центрами впливу, притаманні свої стійкі вну-

трішні джерела влади. Такий стан речей дає змогу говорити, звертаючи увагу на перманентну внутрішня дезінтегрованність будь-якої держави, про те, що вона як система постійно перебуває в стані «внутрішнього напіврозпаду». І коли в суспільстві не достатньо економічних, соціокультурних або інших ресурсів інтеграції, то така система досить швидко може змінитися з погляду соціально-політичної організації влади, територіальних параметрів суспільства або інших характеристик.

Стосовно власне політичного змісту інституціональної організації держави варто звернути увагу на низку її параметрів, які характеризують політичне тіло держави. Передусім це особлива морфологія держави, її організаційні структури, які поєднують у собі не лише ієрархічні, а й мережеві, ринкові структури.

Упадає в очі те, що розпочата в 1997 р. адміністративна реформа України протягом майже двадцяти років не дає очікуваних результатів. Можливо, відповіддю на питання, чому все складається саме так, буде усвідомлення того, що під адміністративною реформою в державі чиновники та політики мають на увазі зміни суто ієрархічної структури останньої. Водночас основними чинниками впливу в цій політико-управлінській структурі є мережеві утворення – альянси між представниками різних олігархічних фінансово-промислових груп, які, власне кажучи, як мінімум лобіюють різні рішення та як максимум загалом визначають вектор розвитку країни. Досить часто ми бачимо як одні й ті самі представники тієї або іншої олігархічної правлячої фінансово-промислової групи з'являються в ході ротації на різних посадах в абсолютно різних відомствах (прикладом є доволі одіозні за наших теперішніх обставин фігури З. Шкіряка, Р. Насірова).

Причому цей перехід доволі часто пов'язаний не з очевидними успіхами в роботі на попередній посаді, а найчастіше з провалом. Але належність до правлячої фінансово-промислової групи не дає їм змоги випасти з обойми діючих держслужбовців. Виникає питання: які перспективи європейського шляху розвитку в Україні, якщо всі ідеї, пов'язані з модернізацією, структурною перебудовою економіки, соціальної та культурної сфери, реалізовуватимуть представники олігархічних фінансово-промислових груп? Тому вищезгадані мережі організаційної структури держави, що складаються з угруповань зацікавлених людей, які володіють реальними ресурсами та є основою будь-яких політичних рішень, стратегій, об'єктивно показують нам, що така ситуація є «проблемною зоною» реформи сучасної української держави. Щодо реалізації адміністративних регламентів різними гілками сучасної української влади, то ситуація свідчить про те, що нинішня влада не керується у своїй діяльності чинними законодавчими актами. І в цьому сенсі показовою є ситуація у Верховній Раді, де для отримання «потрібних» результатів у розріз із регламентом пленарних засідань переголосовування відбуваються по декілька разів підряд. Отже, нинішні реалії засвідчують, що прогресивні адміністративні регламенти абсолютно не є запорукою вибудовування державою європейської стратегії, пов'язаної з раніше декларованими владою демократичними ідеалами. І перспективи розвитку з'являться в країни саме тоді, коли в держави знайдеться розуміння того, на що потрібно перенести акценти в цій реформаторській діяльності, тобто як саме треба поєднувати цю інституціональну структуру із цим мережевим ландшафтом, що безпосередньо пов'язаний із перерозподілом сил між правлячими елітарними структурами. Інакше всі ці ідеї про реформаторство так і залишаться лише проектами, благими намірами, якими, на жаль, уже два з половиною роки залишається передвиборна програма нинішнього президента України П. Порошенка «Жити по-новому» [18]. Загалом же необхідно усвідомити, що ієрархія не може створити для сучасної української держави ту організаційну перспективу й те підґрунтя, які допоможуть їй досягти успіхів у своєму розвитку.

Вищезгадане накладається на ще одну політичну характеристику держави як інституту, яку ми називаємо територіально-функціональною дифузією. Ідеться про те, що внутрішня будова будь-яких державних інститутів пов'язана з абсолютно особливим форматом взаємовідносин. Ми бачимо, що й у нас, в Україні, і в будь-якій державі світу існує така система внутрішньо державних взаємовідносин, якій притаманна певна міра міжвідомчої конфліктності. Різні відомства намагаються перехопити одне в одного додаткові бюджетні кошти, додаткові прерогативи, залучити перспективні проекти й позбавитися неперспективних. До того ж керівники різних рівнів влади всередині цих відомств намагаються посилити свій вплив на підвладну собі структуру. У результаті виникає так зване «вороже партнерство», яке показує, що в кожного структурного утворення держави існує своя самостійна внутрішня стратегія, яка може доволі слабо, а то й узагалі не вписатися в загальнодержавну стратегію. Цей внутрішній розкол не дає суспільству консолідувати ті структури управління, які повинні працювати на перспективу розвитку країни та підвищення добробуту громадян.

Тут можна наводити чимало прикладів, але проблема полягає в тому, що змусити чиновника відмовитися від такого типу діяльності практично неможливо, тому що будь-яка ієрархічна структура спирається сама на себе, тобто виходить з власних інтересів. Ми говоримо про те, що в державі існує вертикаль влади, а насправді цих вертикалей влади, систем підзвітності дуже багато. І всі вони

досить самостійні й досить ізольовані одна від одної. В основі завжди лежать ці мережеві елітарні угруповання. І коли в засобах масової інформації зустрічаєш інформацію, що з'явилася в публічній сфері, про якісь міжвідомчі суперечності, то розумієш, що корені цієї внутрішньодержавної динаміки пов'язане не адмініструванням.

Звертає на себе увагу ще одна політична характеристика держави – наявність різних форм організації політичної взаємодії. У будь-якій країні діють різні латентні структури, які можуть бути й тіньовими, і напівтіньовими. Таку взаємодію відрізняють різні форми зрощення з кримінальною економікою. У цьому просторі діють абсолютно неформальні структури, які через різного роду механізми мають реальний вплив на загальнодержавні й місцеві центри влади. По суті, йдеться про те, що вони і є одним із найважливіших чинників, який визначає політичний вигляд держави. Тому в цьому стосунку різного роду ділові й політичні зв'язки та комунікації мають транскордонний характер. Й існують мережі, які дають змогу місцевим чиновникам та окремим керівникам дивитися на національні програми, проекти або реформи абсолютно іншими очима, з урахуванням абсолютно інших інтересів. Тому із цього погляду латентна структура в організації політичної влади є ключовою для розуміння того, що відбувається і що може статися із цією державою.

Завдяки великій кількості прикладів життя дає можливість ще багато говорити про такі риси політичного тіла держави, але насамкінець можна сказати тільки одне: ця логіка політичної динаміки держави як інституціональної структури є особливою, вона безпосередньо не пов'язана з багатьма процесами, які характеризують соціально-економічну динаміку, морально-етичний прогрес або регрес суспільства й тому подібні явища. Тому політика може дуже легко перепрофілювати діяльність держави та суспільства на найрізноманітніші орієнтири. Це пов'язано з тим, що мережі можуть легко долати адміністративні бар'єри і створювати партикулярні, вузькогрупові цілі для розвитку будь-яких державних структур.

На завершення цього огляду специфікації політичного тіла держави хочеться додати ще декілька слів про майбутнє держави. Життя показує, що найскладніше оцінити системні перетворення, сучасником яких ти є, тому, що сьогодні такого роду джерела майбутніх змін непомітні, але саме вони мають принциповий характер і здатність значною мірою зумовлювати розвиток держави в майбутньому. У цьому плані на тлі тієї гострої полеміки, яка ведеться про перспективи розвитку цієї структури, можна ризикнути й висловити припущення про те, що нині існують дві потужні тенденції, які в найкоротший історичний час (можливо, в межах чверті століття) досить серйозно змінять саму структуру організації держави.

Загальновідомим є той факт, що внаслідок глобалізації утворюються нові зв'язки, виникають великі політичні об'єднання, за яких низка функцій держави переходить на міжнародний рівень під контроль наддержавних структур. Вірогідніше за все в майбутньому розвиток західноєвропейського, тихоокеанського регіонів і Російської Федерації створить для України ще більш потужні центри політичного, соціокультурного та іншого тяжінь, які будуть здатні, врешті-решт, суттєво впливати на політику нашої держави й викликати певні адміністративно-територіальні наслідки.

Усередині самого державного організму існує й інша тенденція, яка сприятиме так званій корпоративізації регіональних структур управління. Для нас знайомим є той факт, що в багатьох містах країни склалася така ситуація, коли великі національні і транснаціональні корпорації, по суті, є структурами, які зумовлюють політичний і соціально-економічний розвиток регіону. З часом подібного роду організації, звичайно, набудуть державно-адміністративного характеру, у якому форми тіньового впливу бізнесменів на виборні органи влади або на представників держадміністрації трансформуються в доволі органічні структури, що будуть управляти окремими регіонами. Імовірніше, що саме тоді і станеться чітка градація на власне політичні та господарсько-розподільчі процеси, для керівництва якими вже буде неважливе громадянство. Подібні інновації розпочалися в Україні з 2014 р. У законодавстві з'явилися поправки, і керівники-експати стали звичними для топ-менеджменту української держслужби, пов'язаної з господарсько-економічною діяльністю. Власне владно-політичні структури можуть і далі формуватися виборним/псевдовиборним шляхом, а у сфері господарсько-економічного топ-менеджменту швидше за все переважатиме конкурсний відбір, який в ідеалі здатний забезпечити ефективність управління.

На останок можна підкреслити, що системний процес зміни вигляду держави стає все більш і більш очевидним. Серйозно впливають на зміну структури організації держави дві потужні тенденції, пов'язані із загальносвітовим процесом глобалізації (утворенням наддержавних об'єднань, до яких переходить низка функцій держави) та процесом корпоративізації регіональних структур управління (коли тіньовий вплив бізнесу на виборні органи влади трансформується в доволі органічні структури державно-адміністративного характеру). Власне політичний зміст інституціональної організації держави характеризують такі параметри: організаційна структура держави поєднує ієрархічні й мережеві, ринкові структури; внутрішньодержавним взаємовідносинам притаманна певна міжвідомча конфліктність, що не дає суспільству консолідувати структури управ-

ління для вирішення проблем, пов'язаних із розвитком країни; політичний вигляд держави визначають латентні (тіньові/напівтіньові) структури, які існують в організації політичної взаємодії й мають змогу через різні механізми впливати на центри державної влади. Усе перераховане свідчить про те, що держава є досить складно організованим утворенням, сутність якого не здатні розкрити традиційні формалізовані підходи. Застосування принципу холізму в інтерпретації сучасної держави залишає сподівання на те, що можна наблизитися до інтегрального бачення сутності цієї особливої організаційної структури, врахувати всі особливості структури, всі аспекти її функціонування, потенціал, на цій підставі свідомо прогнозувати ймовірний напрям розвитку українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Gaventa J. Power and Powerlessness: Quiescence and Rebellion in an Appalachian Valley / J. Gaventa. – Urbana, Chicago, London: university of illinois press, 1980. – 249 p.

2. Damgaard B. Do Policy Networks Lead to Network Governing? / B. Damgaard // Publik Administration. – 2006. – Vol. 84. – № 3. – P. 673–691.

3. Дзола Д. Демократия и сложность: реалистический подход / Д. Дзола ; пер. с англ. А.А. Калинина. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшая школа экономики, 2010. – 320 с.

4. Dowding K. Model or Metaphor? A Critical Review of the Policy Network Approach. / K. Dowding // Political Studies. – 1995. – Vol. 43. – P. 136–158.

5. Журавлева Т.А. Латентные сети в публичной политике / Т.А. Журавлева // Власть. – 2016. – № 6. – С. 22–28.

6. Compston H. Policy Networks and Policy Change. Putting Policy Network Theory to the Test / H. Compston. – New York : Palgrave Macmillan, 2009. – 272 p.

7. Crenson M.A. The Un-politics of Air Pollution: A Study of Non-decisionmaking in the Cities / M.A. Crenson. – Baltimore and London : The Johns Hopkins Press, 1971. – 227 p.

8. Kooiman J. Governing as Governance / J. Kooiman. – London : Sage Publications, 2003. – 256 p.

9. Lukes S. Power: A Radical View / S. Lukes. – [2nd ed.]. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2005. – 200 p.

10. Мирошниченко И.В. Сетевой подход в политических исследованиях: содержание и направления развития / И.В. Мирошниченко // Человек. Сообщество. Управление. – 2013. – № 3. – С. 68–86.

11. Pierre J. Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy / J. Pierre. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 272 p.

12. Соловьев А.И. Латентные структуры управления государством или игра теней на лике власти / А.И. Соловьев // Полис. – 2011. – № 5. – С. 70–98.

13. Heclo H. Issue Networks and the Executive Establishment / H. Heclo // The New American Political System /ed. by A. King. – Washington : American Enterprise Institute. – 1978. – P. 87–124.

14. Мосейчук В.В. Українська національна ідея / В.В. Мосейчук. – Тернопіль ; Львів : Вид-во Мосейчука В.В., 2007. – 80 с.

15. Ротовський А. Українська національна ідея: від плачу до конструктивного діалогу. Навіщо потрібна загальнонаціональна ідея Україні? / А. Ротовський, Ю. Штепа // Дзеркало тижня. – 2006. – № 34.

16. Луцишин Г. Аналіз політичних рішень у справі національної консолідації українського суспільства / Г.І. Луцишин // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – К., 2012. – Вип. 64 (№ 9). – С. 529–534.

17. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання : [аналітична доповідь] / ред. кол. В.О. Котигоренко, М.І. Панчук, О.О. Рафальський (голова). – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. – 268 с.

18. Топ-10 обещаний Порошенко: разница между словами и делами. Инфографика: за данными Апостроф. – 22 мая 2015 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://apostrophe.ua/ua/article/politics/2015-05-22/top-10-obeschaniy-poroshenko-raznitsa-mejdu-slovami-i-delami-infografika/1754.

Гонагов Р.Р.

Геополитический аспект подхода Азербайджана к международно-правовому статусу Каспийского моря

В статье с политологической точки зрения анализируются различные подходы Каспийского моря к сопредельным государствам с даты создания статуса Каспийского моря и его международного статуса юридического лица. Автор комментирует независимый и справедливый подход Азербайджана на основе различных взглядов, мысли Запада, Востока относительно Каспийского моря, прилегающих государств, России, Ирана, Казахстана, Туркменистана и Азербайджана. Ученые и эксперты прокомментировали эту проблему, наблюдается объективный подход Азербайджана в этом контексте.

Ключевые слова: *Азербайджан, Каспийское море, международный статус, геополитический подход, стратегии, геоэкономика, энергетические ресурсы, интересы Каспийского моря и великих держав, национальные интересы.*

У статті з політологічного погляду аналізуються різні підходи Каспійського моря до суміжних держав із дати створення статусу Каспійського моря та його міжнародного статусу юридичної особи. Автор коментує незалежний і справедливий підхід Азербайджану на основі різних поглядів, думки Заходу, Сходу, особливо Каспійського моря, прилеглих держав, Росії, Ірану, Казахстану, Туркменістану та Азербайджану. Учені й експерти прокоментували цю проблему, спостерігається об'єктивний підхід Азербайджану в цьому контексті.

Ключові слова: *Азербайджан, Каспійське море, міжнародний статус, геополітичний підхід, стратегії, геоекономіка, енергетичні ресурси, інтереси Каспійського моря й великих держав, національні інтереси.*

Various approaches of the Caspian Sea adjoining states to the creation date of the status of the Caspian Sea and its international juridical status are analyzed from the politological point if view in the article. The author comments Azerbaijan's independent and just approach in the base of the various views in the article, thoughts of the West, East, especially Caspian Sea adjoining states, Russia, Iran, Kazakhstan, Turkmenistan and Azerbaijan scientists and experts commented with the problem, it is observed to the Azerbaijan's objective approach in this context.

Key words: *Azerbaijan, the Caspian Sea, international status, geo-political approach, strategy, geoeconomics, energy resources, interests of the Caspian and the great states (powers).*

УДК 321.01

Гонагов Р.Р.,
докторант
Академии государственного управления при Президенте Азербайджанской Республики

В начале XX и XXI веков нефть стала одним из наиболее стратегически важных продуктов в развитии мировой экономики в качестве важного энергетического ресурса. Страны, имеющие нефтяные запасы, играют большую роль в развитии мировой экономики. Великий лидер Гейдар Алиев говорил: «Нефть являлась самым большим богатством Азербайджана, она принадлежит народу, не только этому поколению, но и будущим поколениям» [1, с. 50]. Именно из-за этого фактора Каспийское море, спорные вопросы, связанные с его статусом, время от времени становились предметом конференций, форумов и «круглых столов» в прикаспийских странах. Именно в этом аспекте посмотрим на геостратегическое положение и статус Каспийского моря. Политические и исторические мотивы, обусловленные Каспийским морем, и использование нефти в этом регионе являются очень древними. Существование Каспийского моря упоминается в трудах историков, философов, таких как Гомер, Аристотель, Геродот, Милетский и др. Хотя в истории Каспийское море называют разными именами, но в настоящее время оно называется «Каспийское море» (Caspian Sea). Правовой статус Каспийского моря имеет 300-летнюю историю. Великобритания, Османская империя, Иран, Германия, Россия, которые стали великими империями мира еще в XVIII веке, вели войну за Каспийское море. В соответствии с межгосударственным документом, подписанным между Россией и Ираном в 1722–1723 годах, побережье Каспийского моря было разделено на различные области. Россия, возвращая обратно южное побережье Каспийского моря, получила право на свободное судоходство в Каспийском море. Согласно Туркменчайскому договору, подписанному в 1828 году, Россия получила право на торговлю с Ираном, сохраняя при этом флот в Каспийском море. Таким образом, до начала XX века были подписаны Санкт-Петербургский (1723), Раштский (1732), Гюлистанский (1813) и Туркменчайский (1828) договоры о Каспийском море. В этих документах отсутствует юридическое понятие «статус». Эти договоры предоставили льготы россиянам в Каспийском море в основном потому, что они были подписаны после военных успехов России [10; 16].

Особое внимание уделено правовому статусу Каспийского моря в договоре между Россией и Ираном, подписанном в Москве в 1921 году, и договоре между СССР и Ираном 1940 года. Кроме этого, в 1949, 1964, 1966 годах подписаны соглашения, охватывающие различные сферы, в них тоже рассмотрены некоторые вопросы, связанные с Каспийским морем. В 1970 году Министерство нефтяной промышленности СССР приняло решение о разделении Каспийского моря на секторальные секторы [2]. В соответствии с решением, в Каспийском море около 113 000 км² принадлежит Казахстану, 80 000 км² – Туркменистану, 80 000 км² –

Азербайджану, 64 000 км² – России, 55 000 км² – Ирану. После распада Советского Союза создан новый геополитический ландшафт в Каспийском регионе.

Появились новые независимые государства (Российская Федерация, Туркменистан, Казахстан, Азербайджан).

Положен конец правовой базе и практике между СССР и Ираном относительно статуса Каспийского моря.

Начались дискуссии о международно-правовом статусе Каспийского моря и создании новой правовой основы.

Определение нового международно-правового статуса Каспийского моря в новых геополитических условиях, отмечает А. Гасанов, «подняло ряд межгосударственных геополитических вопросов, таких как право проведения работ в бассейне Каспийского моря, право доминирующего положения, разделение моря между прикаспийскими странами, методика этого разделения и т. д.» [3; 8].

В связи с этим, не только Россия, Туркменистан, Казахстан, Азербайджан, но и другие великие государства и международные силы начали формировать свои геополитические стратегии.

Конечно, именно в этом контексте произошли изменения относительно роли Каспийского моря в геополитической реальности. Из-за того, что бассейн Каспийского моря непосредственно связан с национальной, военной, политической, экономической безопасностью соседних стран, решение о правовом статусе Каспийского моря было не таким простым. Как показано азербайджанским исследователем Р. Мамедовом, «из-за различий во мнениях по поводу споров Каспийского моря этот вопрос не находит своего совместного решения. Каждое из пяти прикаспийских государств пытается определить международно-правовой статус Каспийского моря в зависимости от своих экономических и политических интересов» [4; 11].

В 1992–1993 годы впервые велись переговоры по статусу Каспийского моря, но никаких результатов не было достигнуто из-за серьезных различий во мнениях. Международно-правовая борьба национальных интересов России и Ирана под предлогом пересмотра статуса Каспийского моря вызвала напряженность в отношениях между прикаспийскими странами. Здесь, по словам А. Гасанова, следует отметить следующее: «Впервые в 1993 году некоторые дипломатические круги России серьезно выдвинули статус Каспийского моря и пытались создать международный конфликт вокруг него. В то время Министерство иностранных дел России выступило с заявлением, что, так как Россия является единственным наследником СССР, в соответствии с договором, подписанным с Ираном в 1921 и 1940 годы, обязательно должно было получено согласие России и Ирана на ведение какой-либо деятельности в Каспийском море» [3; 11].

На самом деле это заявление не соответствует действительности, потому что Алматинская декларация 21 декабря 1991 года подписана всеми прикаспийскими государствами. В то же время, согласно договорам 1921 и 1940 годов, эти договоры стали недействительными, этот регион стал самым важным планетарным геополитическим фактором. Многие государства расширили свои геополитические и геоэкономические интересы в этом регионе. По словам П. Дарабади, наряду с «Россией, США, Великобританией, Турцией и Ираном – «традиционными геополитическими игроками», Франция, Китай, Пакистан, Саудовская Аравия и ряд других стран также увеличили свою активность в Каспийском регионе» [5, с. 158–159].

Определение правового статуса Каспийского моря на основе многосторонних международных отношений подразделяется на следующие этапы: 1) первый этап охватывает период 1991–1994 годов; 2) второй этап охватывает период 1995–1999 годов; 3) третий этап начинается с 2000 года, продолжается и по сей день. Третий этап в основном связан с приходом Владимира Путина к власти и новой концепцией России о статусе Каспийского моря. Одним из наиболее важных шагов третьего этапа является создание специальной рабочей группы по подготовке Конвенции о правовом статусе Каспийского моря и укрепление ее деятельности. Хотя на всех заседаниях были выдвинуты различные проекты, концепции, идеи, варианты о Каспийском море, для обозначения которого используются термины «пограничное озеро», «закрытое море», «море», его правовой статус остается нерешенным. Появление новой геополитической ситуации вызвало серьезные изменения во взаимоотношениях национальных интересов прикаспийских государств, а также в международных отношениях в регионе.

В 1994 году подписание «Контракта века» в Баку привело к изменению позиций России и Ирана в определении статуса Каспийского моря. Р. Мамедов отмечает: «До принятия этого контракта Россия и Иран не хотели рассматривать вопрос о необходимости обновления статуса Каспийского моря. После принятия контракта они подняли вопрос о формировании нового статуса Каспийского моря» [4, с. 54].

Несмотря на конфликт и различия во мнениях об определении международно-правового статуса Каспийского моря на первом этапе, именно в то время была заложена основа для будущего сотрудничества.

Исследователи и эксперты отмечают, что именно на втором этапе добились первых практических результатов по вопросу о статусе Каспийского моря, на заседании, состоявшемся в Ашха-

баде в11–12 ноября 1996 года. На этом заседании была создана специальная рабочая группа заместителей министров иностранных дел прикаспийских стран по разработке конвенции о правовом статусе Каспийского моря [6].

На втором этапе США, Великобритания, Норвегия, Франция, Италия, Турция, Китай, Япония осуществляли свои экономические интересы в Каспийском регионе. Несмотря на споры и сложность переговоров, в этом периоде были предприняты новые шаги в развитии диалога по статусу Каспийского моря.

С одной стороны, геостратегические императивы США и НАТО, с другой стороны, России и Ирана выходили на первый план. В то же время атлантизм оказывал политическое давление на этот регион в трех основных направлениях: Запад – Средиземное море (через Турцию), Юг (Аравия) и Восток – Пакистан (через Афганистан и Центральную Азию). При этом, в связи с вытеснением России из Каспийского региона и ее лишением преимуществ на море, возникает реальная угроза [5, с. 159–160].

Геостратег России З. Бежинский пишет о стране в соответствии с ее геополитической ситуацией, политическим и экономическим положением в Каспийском регионе: «Несмотря на ограниченный территориальный охват и небольшое количество населения, Азербайджан имеет большое значение из-за огромных энергетических ресурсов, а также с геополитической точки зрения» [7, с. 62].

Азербайджан наряду с обеспечением определения статуса Каспийского моря уважает общие интересы всех прикаспийских государств, для него международное право является приоритетом.

Азербайджан поддерживает идею совместного, а также согласованного регионального сотрудничества на Каспийском море. Азербайджанская Республика как независимое государство всегда принимает активное участие в саммите глав прикаспийских государств. Общенациональный лидер Гейдар Алиев так выразил позицию Азербайджана на саммите в Ашхабаде 22 апреля 2002: «Решение вопроса о правовом статусе Каспийского моря между прикаспийскими государствами должно осуществляться в духе уважения их суверенных прав и взаимовыгодного партнерства, а также мирными средствами» [8].

Официальный визит В. Путина в Азербайджан 9–10 января 2002 года рассматривается как новая эра в российско-азербайджанских отношениях, в том числе и в решении проблемы правового статуса Каспийского моря. В Баку были подписаны два важных документа между президентом России Владимиром Путиным и Общенациональным лидером Гейдаром Алиевом: заявление о принципах сотрудничества в Каспийском море, начиная с Бакинской декларации. В соответствии с желанием двух стран, Азербайджан согласился с идеей о разделении дна Каспийского моря [9].

«В общем Азербайджан выдвинул идею об обозначении Каспийского моря «пограничным озером» и делении на национальные секторы. Согласно позиции Азербайджана, Каспийское море является международным пограничным озером; Каспийское море должно быть разделено на национальные секторы на все направления (воздушное пространство, поверхность моря, его глубина и дно) с принципом срединной линии. Деление Каспийского моря на национальные секторы основано на опыте бывшего СССР и на делении, принятом в 1970 году, так как линия Астары-Гасангулы принадлежит Южному Ирану. Северная часть этой линии распределяется между республиками СССР.

От того, что такое деление уже существует, прикаспийские государства могут начать работу до определения статуса национального сектора» [16; 20].

Исследователь статуса Каспийского моря Р. Мамедов указывает на то, что «последняя геополитическая ситуация не допускает создания различий во мнениях о Каспийском море, потому что если правовой статус Каспийского моря сформируется, то государства будут иметь возможность изложить свои позиции. Поэтому конфликт продолжается до сих пор и государства не в состоянии сформировать статус Каспийского моря» [11].

При определении правового статуса Каспийского моря вновь возникает три подхода: «Во-первых, создание национальных секторов с расширением международных сухопутных границ вдоль средней линии до моря и наличие суверенитета и права прибрежных государств в пределах своих национальных секторов. Такой подход противостоит России и Казахстану. Во-вторых, в соответствии с соглашением по морскому праву ООН от 1982 года, предназначение 12-мильных морских вод для любой страны, а остальная часть предполагает равное разделение моря между пятью странами» [17].

Очевидно, что, когда мы концентрируем внимание на этих идеях, решение этой проблемы является спорным. А стоящая перед нами задача – это принцип защиты неприкосновенности национальных интересов и международного права.

В своем интервью о текущем статусе Каспийского моря заместитель министра иностранных дел Азербайджана Халаф Халафов отмечает о расхождении во мнениях и значительном прогрессе в этой области. На сегодняшний день Азербайджан коснулся нового нюанса о статусе Каспийского моря. Также были подчеркнуты расхождения во мнениях о правах прибрежных стран, не имеющих доступа к другим морям и океанам. Известно, что Иран и Россия имеют доступ к другим океанам и

морям среди пяти стран, Азербайджан, Казахстан и Туркменистан лишены этой возможности [12].

Одним из факторов, затрудняющих решение статуса Каспийского моря, является проблемой милитаризации Каспийского моря. На 41-м заседании, состоявшемся в Москве 8–10 сентября 2015 года, специальной рабочей группой по вопросу Конвенции о правовом статусе Каспийского моря были обсуждены следующие вопросы: метод установки выходных линий; проведение научных исследований в Каспийском море; совершенствование системы судоходства [13].

Во время конкретизации определения статуса Каспийского моря, которое является одной из самых горячих точек геополитических интересов России и Запада, Азербайджан способен защитить свои национальные интересы со своей сбалансированной внешней политикой. Это также признают и иностранные специалисты. Директор программы «Россия/Евразия» Германского совета по внешней политике А. Раар, сотрудник этой программы С. Риндер пишут: «После обретения независимости в 1991 году геополитическая роль Азербайджана растет постоянно и фундаментально, благодаря странам с богатыми энергоресурсами. Это создает большой шанс для Азербайджана… Правильное использование нефтяных и газовых трубопроводов может превратить Азербайджан в интегратор и магнат во всем регионе. Было бы интересно посмотреть, как страны ГУАМ будут сотрудничать по вопросам энергетики в будущем… Конца большой игры в Каспийском регионе еще не видно» [14, с. 57].

Азербайджан подписал договоры, соглашения и протоколы по статусу Каспийского моря: Соглашение о сотрудничестве в сфере безопасности на Каспийском море, Совместное заявление о принципах сотрудничества на Каспийском море, О разделе сопредельных участков Каспийского моря между Азербайджанской Республикой и Российской Федерации, о точке стыка линий разграничения сопредельных участков дна Каспийского моря между Россией, Азербайджаном и Казахстаном, Рамочная конвенция по защите морской среды Каспийского моря, Протокол по защите Каспийского моря от загрязнения из наземных источников и в результате осуществляемой на суше деятельности и т. д.

Эти соглашения сосредоточены на двух основных вопросах:

1. Определение международно-правового статуса Каспийского моря.

2. Защита окружающей природной среды Каспийского моря.

«От того, что эта страна является источником постоянного напряжения с точки зрения региональной и глобальной политики, а также использует терроризм в качестве средства в своей внешней политике, является источником большой опасности для Азербайджана, в то же время характеризуется как государство, создающее определенные возможности во внешней политике» [16, с. 41].

Казахстан в последние годы является ближайшим союзником Азербайджана по вопросу статуса Каспийского моря. Позиции Азербайджана и Казахстана являются одинаковыми в отношении статуса Каспийского моря: из-за того, что дно моря является геологическим продолжением сухопутной территории страны, та зона должна считаться территорией той страны.

Азербайджан, который считает Каспийское море уникальным морем, соединенным с морями и океанами мира, реками, предлагает соблюдать все требования Конвенции Организации Объединенных Наций по морскому праву к определению его статуса и реализации национальных прав прикаспийских стран. «Согласно этому подходу, дно и поверхность моря должны быть поделены на секторальные сектора с учетом принципа средней линии и каждая страна должна иметь свободу действий в своем секторе в соответствии с нормами международного права» [3, с. 13].

Таким образом, статус Каспийского моря стал геополитической и геоэкономической проблемой, которая является сферой интереса не только прикаспийских государств, но и великих держав. Каспийские энергетические ресурсы являются геополитическим феноменом, охватывающим Каспийское море – Черноморье – Средиземное море – Атлантический океан на западе, Каспийское море – Китай – Азию и Тихий океан на востоке, бассейн Каспийского моря – Персидский залив – Индийский океан на юге. Закончим статью словами президента Ильхама Алиева: «Мы считаем известный принцип средней линии основной нормой в делении прилегающих территорий дна моря и неприкосновенным, а также мы придаем большое значение вопросам транзита, судоходства и свободного доступа с Каспийского моря к другим морям» [18].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Алиев Г. Путь независимости / Г. Алиев. – Баку : Издательский дом «Университет», 1997. – 136 с.

2. Yolbars, A; Kerbanov, A. The New Legal Status of the Caspian is The Batis of Regional nCo-Operation and Stability // Journalof İnternational Affairs, December, 199 7, February, 1998, Volume II, Number 4. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://sam.qov.tr/üp-content/uploads/2012/ou.pdf (13.06.2014).

3. Гасанов А. Вопрос о правовом статусе Каспийского моря и геоэкономические интересы Азербайджана / А. Гасанов. – Баку, 2010.

4. Мамедов Р. Международно-правовой статус Каспийского моря: вчера, сегодня, завтра / Р. Мамедов. – Баку : Азернешр, 2006. – 456 с.

5. Дарабади П. Геостратегия Каспийского региона и геополитика современности / П. Дарабади. – Баку : Элм, 2002. – 192 с.

6. О правовом статусе Каспийского моря // HTTP: azembassy.ga? Параметры = Content ID = 22 (14.06.2014).

7. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М. : Международные отношения, 1999. – 190 с.

8. Прошел саммит в Ашхабаде по статусу Каспийского моря // Республика. – 25 апреля 2002.

9. Соколова В. Дошли до дна. Владимир Путин согласен закончить разделения Каспия / В. Соколова // Известия. – 2001. – 10 января.

10. Совместное заявление Российской Федерации и Азербайджанской Республики о принципах сотрудничества на Каспийском море от 9 января 2001 г. // Бакинский рабочий. – 2001. – 16 января.

11. Правовой статус Каспийского моря будет определен через 5 лет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http: www.ria.az.

12. Гарибли М. Уникальная перспектива для Азербайджана в контексте статуса Каспийского моря / М. Гарибли [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http: www.baki-xeber.com/siyasət/ 38019. html.

13. Военные события в статусе Каспийского моря были омрачены вопросом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.baki-xeber.com/siyasət~~V 26252. HTML.

14. Александр Р.А. Геополитическая роль Азербайджана в Черноморско-Каспийском регионе: предложения и возможности / Р.А. Александр, Ридер Себастьян // Focus. – 2009. – С. 27–43.

15. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https: az.m.wikipedia.orq/wiki/Xəzər-dənizi.

16. Лев А. Геополитические и геоэкономические интересы на основе конкуренции в Каспийском бассейне, «узел страха». Сотрудничество в контексте Транскаспия и ирано-азербайджанских отношений / А. Лев. – Баку : Konrad-Adenayer ; Страсбург, 2014. – 47 с.

17. Даглы О. Правовой статус Каспийского моря: Кто хочет что? / О. Даглы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.publika. az /news / nida/15138. htmL.

18. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http: Xalq qəzeti. com.01.10.2014/www.arxiv.az/az/xalq qəzeti.com/20043098.

Грабіна Г.В.

Феномен культури в структурі політичних матриць модерних соціумів: визначення адаптивного потенціалу

Стаття присвячена виявленню ролі, яку відіграє феномен культури у визначенні траєкторій трансформацій сучасних соціумів. Досягнення поставленої мети здійснюється через використання концепту «політична матриця». Останній вживається автором для позначення фундаментальних структур, сформованих внаслідок процесів спільнотної еволюції й актів цілеспрямованого соціального інжинірингу політичних і інтелектуальних еліт, які визначають потенціал адаптації суспільства до викликів модернізації й демократизації.

Ключові слова: *адаптація, демократизація, політична культура, політична матриця, політичний транзит.*

Статья посвящена выявлению роли, которую играет феномен культуры в определении траекторий трансформаций современных социумов. Поставленная цель достигается посредством использования концепта «политическая матрица». Последний используется автором для обозначения фундаментальных структур, сформированных вследствие процессов коллективной эволюции и актов целенаправленного социального инжиниринга политических и интеллектуальных элит, которые определяют потенциал адаптации общества к вызовам модернизации и демократизации.

Ключевые слова: *адаптация, демократизация, политическая культура, политическая матрица, политический транзит.*

The purpose of the article is to outline a role, which is played by the cultural phenomenon in determining trajectories of modern social mediums transformations. In order to achieve this objective, a concept of "political matrix" is used. The latter is used by the author to define fundamental structures formed as a consequence of communal evolution and acts of purposeful social engineering of political and intellectual elites, which define the potential of societal adaptation to the challenges of modernization and democracy.

Key words: *adaptation, democratization, political culture, political matrix, political transit.*

УДК 321.01.+323.174 (477)

Грабіна Г.В.,
аспірант кафедри політології
Інституту соціальних наук
Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова

Нелінійна динаміка політичного життя людських соціумів об'єктивно стимулює представників різних напрямів суспільствознавства до пошуків ендогенних і екзогенних чинників, які забезпечують статику й впливають на динаміку великих соціальних організмів. Аналіз зарубіжної й вітчизняної історіографії проблеми свідчить про існування принаймні трьох «поворотів» наукового дискурсу до феномену культури: німецька філософія доби Просвітництва; антропологічні студії середини – другої половини XIX століття; сучасний етап, що розпочався в 1960-х рр. XX ст. у зв'язку із виходом на світову арену постколоніальних народів і політичних систем, створених ними. Із певною мірою узагальнення всю багатоманітність сучасних визначень сутності культури як чинника стабілізації й трансформації модерних соціумів можна звести до двох генеральних інтерпретацій – комунікативної й субстанційної.

Серед прихильників комунікативного тлумачення феномену культури слід назвати, зокрема, російського дослідника К. Завершинського. Із його точки зору, політичну культуру треба інтерпретувати як специфічну форму соціальної пам'яті, яка за допомогою символічних практик легітимації забезпечує конструювання колективних ідентичностей у суспільстві [5, с. 35].

На противагу комунікативній інтерпретації сутності культури, субстанційний підхід виводить проблему генезису фундаментальних атрибутів існування людських колективів за межі виключно групової та/або індивідуальної взаємодії, хоч остаточно й не заперечує її цінність. Цей підхід пов'язує сутність культури із такими до-модерними «артефактами» людської діяльності, як традиції, звичаї, соціальні габітуси тощо.

Субстанційний підхід асоціюється з іменами таких «класиків» сучасної західної політології, як Г. Алмонд, С. Верба й К. Гірц. Як це добре відомо, Г. Алмонд і С. Верба визначали культуру як сукупність вірувань і цінностей суспільства, пов'язаних із політичною системою. Дослідники відстоювали думку про те, що політична культура формується завдяки «інтерпретаційним кодам», включаючи мову, цінності й переконання й проявляється на трьох основних рівнях суспільного буття: когнітивному, оціночному й експресивному [2, с. 142].

Специфічне розуміння культури запропонував К. Гірц у 1973 р. у праці «Інтерпретація культур». На його думку, культуру без специфікації на «політичну», «духовну», «виробничу» тощо слід сприймати як універсальний для даної спільноти «дескриптор». У ньому містяться «описи» успадкованих індивідами життєвих концепцій, знань про світ і ставлень до життя, які використовуються особами для налагодження позитивної взаємодії [2, с. 131]. Концепція К. Гірца акцентує увагу на тому, що рецепти, правила й інструкції, вироблені конкретною спільнотою, історично передаються новим генераціям у вигляді символів, за допомогою яких нові члени спільноти «розшифровують» знання своїх попередників.

Якщо підсумувати основні тези прихильників субстанційного пояснення сутності й ролі культури у визначенні алгоритмів функціонування соціальних спільнот, то виникають вагомі підстави зарахувати її до фундаментальних складових політичних матриць людських колективів. Таке узагальнення добре кореспондується із концепцією С. Кара-Мурзи, відповідно до якої «життєустрій народу базується на великих техніко-соціальних системах» [7, с. 2]. Віддаючи належне місце у формуванні цих систем саме культурі, російський дослідник називає їх «матрицями», на яких відтворюються конкретні суспільства, й констатує велику інерційність існування цих «матриць» [7, с. 2].

Із точки зору автора статті, історичне «входження» культури до складу згаданих матриць зумовлено, передусім, її структурою. Попри багаточисленні наукові дискусії, які точаться навколо питання архітектоніки культури, є вагомі підстави пристати до точки зору антрополога У. Гуденау, відповідно до якої будь-яка культура складається із чотирьох елементів:

1. Поняття (концепти). Вони містяться, головним чином, у мові конкретної групи.

2. Цінності – загальноприйняті в групі переконання відносно цілей, до яких повинна прагнути людина.

3. Правила. Вони регулюють поведінку людей у відповідності до ціннісного коду конкретної спільноти.

4. Відносини. Будь-яка культура формує чіткі алгоритми щодо взаємозв'язку між людьми й оточуючим світом (реальним і сакральним) [9, с. 258].

Ці алгоритми в сукупності із трьома згаданими вище елементами внутрішньої будови культури надають їй статусу потужного механізму самозбереження й самовідтворення конкретної спільноти.

Слід наголосити на тому, що перший і другий елементи структури культури у своїй сукупності створюють так звану соціальну онтологію – концептуальну модель базових уявлень про світ. В свою чергу, третій і четвертий елементи утворюють операційний досвід конкретної спільноти, який носить на собі відбиток тривалої історії адаптації спільноти до викликів різного походження, характеризує специфіку її реактивності тощо. У цьому сенсі слід особливо зазначити, що згадана «специфіка реактивності» соціальної групи, визначена культурою, може бути адекватно інтерпретована лише за умови врахування операційного коду, закладеного в таких її «артефактах», як традиції й звичаї. Не даремно Р. Парк вважав, що саме звичай закладає підґрунтя й обмежує свободу настільки, що кожному новому поколінню доводиться пристосовуватися до умовностей не лише «найближчої» старшої генерації, але й фактично всіх попередніх [8, с. 196]. Проте це зовсім не означає, що саме завдяки культурі будь-яке суспільство ризикує абсолютно втратити динаміку й позбавитися перспектив розвитку. Звичаї надають атрибути сталості саме ядру, осередку культури. Завдяки їм вона в переважній частині випадків виникнення різноманітних «викликів» зберігає самототожність, залишається «сама собою». Але поряд із цим, саме традиції і є умовами розвитку народу. Використовуючи аналогію із генетикою, найбільш консервативне осереддя будь-якої культури соціуму слід порівнювати із геномом живої істоти – він забезпечує трансляцію спільних родових рис у часі, одночасно даючи можливість для внутрішньовидової адаптації й трансформації.

Наведені вище факти, попри свою «вкоріненість» у політико-антропологічну проблематику, не дають жодних підстав констатувати, що культура взагалі й політична культура зокрема існує як тотально гомогенний феномен. Слід взяти до особливої уваги диференціацію культури за вертикальною (соціальна стратифікація) й горизонтальною (просторове різноманіття) осями. У свою чергу, за вертикальною віссю культура, як і будь-який феномен, що проявляється у сфері політики, диференціюється за двома рівнями: елітарним і масовим. Кожен із зазначених рівнів формує свій стиль життя. Функція цієї ознаки культурної інваріантності (власне – субкультури) подвійна: в суб'єктивному вимірі вона полягає в ідентифікації індивіда із певною групою, класом, прошарком. Із боку соціальної групи завданням стиля життя є окреслення власних меж, визначення «кодів доступу» до колективної участі тощо [3, с. 15].

Констатація наявності двох рівнів культури конкретної спільноти не повинна (у переважній більшості випадків) сприйматися як ознака існування нездоланних бар'єрів між ними. Риси обох рівнів знаходяться в амбівалентному зв'язку одна з одною, тяжіють одна до одної, взаємно транслюють життєві сенси, цінності й моделі поведінки. Проте елітарні риси культури концентруються переважно в публічній сфері, в той час як масові паттерни знаходять своє буття в повсякденному житті соціуму. Наочним доказом того, що зазначені рівні культури кореспондуються один із одним, є те, що обидва вони беруть участь у генерації «стандартизованого» типу «людини політичної», поширеного в конкретній спільноті в конкретний історичний проміжок її існування.

У зв'язку із констатацією такого розшарування культури на «елітарну» й «народну», а також питанням щодо її ролі в забезпеченні статики або динаміки конкретного суспільства, корисним буде звернення до питання про те, який саме із вказаних шарів виступає в ролі провідника або противника соціальних змін та інновацій. Аксіоматичним є той факт, що еліта будь-якого суспільства завдяки контролю над інститутами держави здійснює символічне панування над своїми мінори-

тарними партнерами. Вона виробляє й нав'язує категорії мислення, які підлеглі, за умови вдалої інкорпорації до структур масової свідомості, потім застосовують «спонтанно» по відношенню до оточуючого світу. У цьому відношенні соціум влади виступає в ролі супротивника змін status quo, розглядаючи вихід суспільної системи за усталені параметри її функціонування в якості небажаної колективної перспективи. За таких умов елітарна культура в даний конкретній момент часу відіграє роль стабілізатора суспільного життя.

Так само аксіоматично слід сприймати й думку С. Верби про те, що «народна» культура, яка існує тривалий час, є внутрішньо збалансованою й «узгодженою» як із внутрішнім, так і із зовнішнім середовищем. Тому її не так легко змінити, і для її модифікації необхідні «певні обставини» [6, с. 24]. Згадані «обставини» виникають у сучасному світі достатньо часто, і вся модерна історія країн другого й третього «ешелонів розвитку» сповнена прикладами так званого «вимушеного переходу». Це ті ситуації, коли саме представники соціумів влади змушені виступати в ролі інноваторів – агентів соціальних змін, іноді таких, що покликані трансформувати й саму культурну традицію.

За умови здійснення політичного транзиту за так званим «процедурним сценарієм» еліта вимушена вдаватися до важкої й не завжди результативної праці по зміні антропологічного проекту, закладеного в глибинних структурах національної культури. Культурна політика модернізаторів у цьому випадку націлена на творення нових сенсів і комунікацій, покликана побудувати оновлені простори для можливих і бажаних в межах даного культурного архетипу соціальних практик.

Із певними зауваженнями щодо справжньої політичної суб'єктності мас слід пригадати й приклади того, як останні – носії повсякденного інваріанту культури конкретного суспільства – виступали в ролі ініціаторів фундаментальних соціальних змін або їх супротивників. Таке відбувається, зокрема, тоді, коли правлячий клас, захоплений модернізаційними проектами, не враховує глибинних структур культурної матриці свого народу. Численні приклади «транзитних реверсів», які відбулися в багатьох країнах «третього світу» внаслідок несприйняття стресів прискореної модернізації (в тому числі – антишахська революція в Ірані), свідчать про те, що досить часто суспільство опиняється бранцем ранніх стадій власного розвитку, які, внаслідок комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників, раптово актуалізуються й починають використовуватися представниками конкретної великої соціальної групи як тактики й стратегії адаптації до навколишнього середовища.

Таким чином, із врахуванням наведених вище фактів є всі підстави констатувати потенційну можливість наявності субкультур «інгібіторів» і «інноваторів» як у структурі правлячих еліт, так і в структурі народних мас. Якщо перші відповідають за консервацію культурного коду свого суспільства, то другі ініціюють його трансформацію. Саме через фактор культури можна пояснити й на перший погляд парадоксальну ситуацію, коли в межах єдиної політії уживаються діахронні за своєю логікою політичні явища й процеси (наприклад, структури парламентаризму й цензи за расовою, статевою чи етнічною ознаками).

Із точки зору автора статті, є всі підстави твердити, що у своєму «готовому» варіанті політична матриця конкретного суспільства складається із двох основних елементів: власне культури, яка виконує роль «базису» спільноти, й інституційної «надбудови», інтегрована сукупність елементів яких виконує функцію регуляції функціонування спеціалізованих підсистем суспільства: економічної, інформаційної, духовної тощо. Завдяки «геному культури», створені даною спільнотою інститути «розгортаються» й проявляються в новій якості в різних історичних контекстах. Враховуючи, що взаємозв'язок між зазначеним «базисом» і «надбудовою» має морфологічний характер, інститути постають як легітимізовані зразки соціальних практик, визначених культурою, а остання задає межі потенційно можливої трансформації інституційної мережі.

Для сучасної науки статус аксіоми має твердження про безумовну унікальність і самототожність кожної з існуючих культур. Проте такий природний стан речей значно ускладнює наукові пошуки, спрямовані на виявлення тих спільних рис політичних матриць модерних спільнот, які б давали змогу зараховувати їх до певних типологічних груп і класів. Зазначена перешкода долається за допомогою апробованої стратегії формування «чистих соціологічних типів» досліджуваних явищ, в яких незначні національні особливості редукуються, а загальні спільні риси подаються рельєфно й виступають основними кластерами аналізу.

Підставою для застосування стратегії побудови «чистих соціологічних типів» у вирішенні завдань цієї статті є той факт, що лише по відношенню до суспільств Заходу (який тлумачиться в даному випадку не в географічному, а в цивілізаційному сенсі) автономність сфер життя – релігії, економіки, політики тощо – є наочним фактом. На противагу цьому, щодо «незахідних» спільнот про таку автономність можна казати лише із певною долею припущення. Усі спеціалізовані суспільні підсистеми, структури й інститути «задаються» тут усією культурою, створюючи «холістську» політико-культурну парадигму [4, с. 10]. Зазначені відмінності конкретизуються в принципово відмінних рисах ментальності індивідів – носіїв «західного» й «незахідного» цивілізаційних типів. Перші є прихильниками раціональних, логічно обґрунто-

ваних шляхів вирішення проблем, другі віддають перевагу інтуїтивним рішенням. Ю. Александров і С. Кірдіна вважають за доцільне ототожнювати ці різні типи прийняття рішень із аналітичним і холістським типами ментальності відповідно [1, с. 7]. Для виявлення особливостей прояву культурного чинника в політичному житті модерних соціумів дослідники пропонують застосовувати аналітичну модель «аналітико-холістського континууму» – своєрідної цивілізаційної осі, на якій двома полюсами є США (аналітика) і країни Південно-Східної Азії (холізм), а між ними розташовані країни Західної, Центральної й Східної Європи [1, с. 7].

Виходячи на більш високий рівень наукової абстракції, Ю. Александров і С. Кірдіна констатують наявність двох полярних політичних «X» і «Y» матриць. З їхньої точки зору, характерними ознаками «Y» матриці є такі:

1. Ринкова економіка (приватна власність, конкуренція, прибуток);

2. Інститути федеративного політичного устрою (самоврядування, субсидіарність, змагальність);

3. Індивідуалізм (права й свободи особи).

У свою чергу, до найбільш значних культурних атрибутів «X» матриці, на думку вчених, належать:

1. Редистрибутивна економіка;

2. Інститути унітарного політичного устрою (виконавча вертикаль влади, субординація у відносинах Центру й Периферії);

3. Комунітарна ідеологія (колективізм, егалітаризм, «Порядок») [1, с. 9].

Російські вчені зазначають, що протягом історичного розвитку суспільно-політичних систем у них зберігається домінантне положення базових ознак, притаманних або «X» або «Y» матриці, що, у свою чергу, забезпечує цілісність, виживання й розвиток відповідного типу суспільства [1, с. 10].

Наявність таких чітких детермінант різних політичних матриць, звісно, не виключає можливості певного «цивілізаційного синтезу». Навіть той факт, що згадані дослідники кажуть про існування пограничних між класичними «X» і «Y» матрицями культурних варіантів (на зразок Східної Європи), свідчить на користь того, що запозичення елементів культури інших спільнот все ж таки є можливим. Якщо при цьому не йдеться про суттєве «пошкодження» культурного ядра суспільства-реципієнта, то інститути, запозичені із матриці протилежного типу, сприйняті в якості позитивної інновації, відіграють допоміжну роль у системі засобів адаптації приймаючого суспільства [1, с. 10]. Повертаючись до використаного вже автором статті порівняння культурного ядра із геномом живого організму, співвідношення елементів різних політичних матриць можна уподібнити до взаємовідносин домінантних і рецесивних генів. Перші виконують роль передачі системної інформації, другі – лише «доповнюють до цілого» арсенал засобів пристосування до викликів зовнішнього середовища, який використовується конкретною культурою.

Використання аналітичного інструментарію протиставлення «X» і «Y» матриць дає можливість методологічно коректно позиціонувати український суспільно-політичний організм на кордоні різних цивілізаційних типів і виявити специфічні коливання представників вітчизняного соціуму влади між двома альтернативними полюсами політичної культури. Так, наприклад, Конституцію України 1996 р. в її «політичних» розділах слід відносити до класичної «X» матриці (вертикаль виконавчої влади, підзвітної Президенту, унітаризм тощо), проект реформ територіального устрою, запропонований Р. Безсмертним, – до «Y» матриці (децентралізація, субсидіарніст1ь), проект змін до Конституції, запропонований Президентом П. Порошенко, – до «X» матриці (інститут префектів, що мають повноваження припиняти діяльність органів місцевого самоврядування) із симулякром «Y» матриці (бюджетна децентралізація).

Згадані «культурні коливання» представників українського політикуму є не лише наслідком знаходження вітчизняної політії на межі (або розломі) різних цивілізаційних циклів. Вони можуть бути витлумачені як локальний прояв більш глобальної тенденції, яка позначається в транзитології поняттям «третьої хвилі демократизації». По відношенню до концепції наявності двох полярних цивілізаційних «X» і «Y» матриць ця «хвиля» повинна бути інтерпретована як чергове порушення балансу між двома полюсами на користь останньої.

Узагальнюючи викладення матеріалу, слід констатувати, що культура, інтерпретована в її субстанційному вимірі, виступає в якості важливої складової архітектоніки політичної матриці конкретної спільноти. Внутрішнім кодом культури визначаються алгоритми взаємовідносин між окремими індивідами й соціальними групами, задаються параметри статики й динаміки існування конкретного суспільства.

Специфіка культурного коду визначає також і припустимі межі трансформації політичної матриці певного соціуму. Від того, наскільки адекватно ця інформація буде «прочитана» й інтерпретована всіма агентами політичного транзиту, залежатиме й кінцевий підсумок переходу. Ним може бути або якісна трансформація культури і її вихід на принципово нові рівні функціонування, або пошкодження інформаційного ядра й зростання тенденцій ентропії в усіх спеціалізованих підсистемах соціуму. Відповідно до цього виникатимуть об’єктивні підстави для констатації наявності «вдалого» чи «невдалого» суспільно-політичного переходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александров Ю.И., Кирдина С.Г. Типы ментальности и институциональные матрицы: мультидисциплинарный подход / Ю.И. Александров, С.Г. Кирдина //Социологические исследования. – 2012. – С. 3–13.

2. Алексеева Т.А. Стратегическая культура: эволюция концепции /Т.А. Алексеева //Политические исследования. – 2012. – №5. – С.130–147.

3. Бевзенко Л. Стили жизни переходного общества / Бевзенко Л. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2008. – 144 с.

4. Дука А.В. Политическая культура – поиск теоретических оснований / А.В. Дука //Политическая экспертиза. – 2006. – № 1. – С. 7–30.

5. Завершинский К.Ф. Политическая культура общества: от «зависимых переменных» к «сильной программе» /К.Ф. Завершинский //Политическая экспертиза. – 2012. – Том 8. – № 1. – С. 30–39.

6. Зоткин А.А. «Львы» и «лисы» украинской политики. О властвующей элите. /Зоткин А.А. – К.: Наукова думка, 2010. – 341 с.

7. Кара-Мурза С.Г. Матрица «Россия» / Кара-Мурза С.Г. – М.: Алгоритм, 2007. – 320 с.

8. Парк Р.Э Современное общество /Парк Р.Э. Избранные очерки. Сборник переводов. – М.: ИНИОН, 2011. – С. 180–200.

9. Смелзер Н. Социология /Смелзер Н. / Пер. с англ. – М.: Феникс, 1998. – 688 с.

Іщейкін К.Є.

Передумови впровадження інструментів учасницької демократії

Розглянуто контекст, що зумовив популярність ідей демократії участі в кінці XX ст.; виділено й проаналізовано п'ять груп акторів, зацікавлених у широкому використанні інструментів демократії участі, зокрема бюджету участі; розглянуто три основні причини, що визначили підвищений інтерес до впровадження інноваційних механізмів участі.

Ключові слова: *учасницька демократія, бюджет участі, державне управління, громадянське суспільство, місцеве самоврядування.*

Рассмотрен контекст, обусловивший популярность идей демократии участия в конце XX в.; выделены и проанализированы пять групп актеров, заинтересованных в широком использовании инструментов демократии участия, в частности – бюджета участия; рассмотрены три основные причины, определившие повышенный интерес к внедрению инновационных механизмов участия.

Ключевые слова: *демократия участия, бюджет участия, государственное управление, гражданское общество, местное самоуправление.*

The context which led to the popularity of participatory democracy ideas at the end of the 20th century is considered. Five groups of actors interested in the wide use of participatory democracy tools, in particular the participation budget, are identified and analyzed. Three main reasons for the increased interest in the introduction of innovative participation mechanisms are examined.

Key words: *participation democracy, participation budget, public administration, civil society, local government.*

УДК 328.187

Іщейкін К.Є.,
доктор медичних наук, професор,
народний депутат України

Протягом останніх двох десятиліть «участь» і «демократія» стали першочерговими питаннями порядку денного в більшості країн Заходу. Різноманітні місцеві, регіональні, національні й міжнародні організації, такі як Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) і Світовий Банк, так само, як територіальні утворення й держави, визнавали важливість участі чи схожих ідей, таких як інформація, залучення, консультація, уповноваження, урядування, співуправління, орієнтація на споживача тощо.

Така популяризація «учасницького підходу» [1] призвела до значного поширення учасницьких практик. Як слушно зазначив П. Розанваллон, «розвиток процедур, що включають громадян у прийняття рішень, що стосуються їх, є однією з основних характеристик сучасної еволюції демократичних режимів» [2, p. 301]. Він описав «нову граматику демократичних інститутів», що включає такі аспекти, як поширення партиципаторних практик і критику чисто ієрархічних форм управління, що базуються на експертах. На його думку, ці процеси свідчать про радикальні зміни, «розрив» із класичною, партійною моделлю представницької демократії.

П. Розанваллон заявив про появу «нового сучасного демократичного порядку», що включає інші форми «посвяти» на посади в органах державної влади, що не обмежувались актом голосування на виборчих дільницях [3, с. 19, 26]. Натепер вибори політичних представників самі по собі вже не є достатніми для визнання повної демократичної легітимності політичних рішень, а саме активне залучення громадян становить центральний вимір політичного процесу. Ця тенденція є частиною ширшого процесу трансформації в країнах Заходу після закінчення Другої світової війни, що знаходить своє відображення в збільшенні рівнів освіти, впровадженні гендерної рівності, зростанні значення постматеріальних цінностей, таких як особиста самореалізація й бажання брати участь у громадських справах тощо.

Ця «учасницька тенденція» проявляється не лише в західних демократіях, які характеризуються суперечливим розвитком. А. Фанг і Е. Райт, двоє відомих дослідників нових учасницьких ініціатив у державному управлінні, вважають, що «прагнення до більшої політичної енергії в розвинених індустріальних демократіях за останні роки в підсумку призвело до зменшення ролі політики. Дерегуляція, приватизація, зменшення соціальних послуг і урізання державних видатків були радше гаслами, на відміну від участі, чутливості, креативніших і ефективніших форм втручання демократичної держави» [4, с. 4].

Це зауваження особливо слушне для англосаксонського світу, де неоліберальна політика здійснювалась урядами Р. Рейгана й М. Тетчер. Однак неоліберальні принципи, запозичені різними країнами світу, стали викликом таким основам демократій, як соціальне включення й безпека, які реалізувались в умовах держави соціального добробуту.

Так, І. Сінтомер стверджує, що західні політичні системи сьогодні стикаються із викликом із боку шести структурних проблем, які взаємно посилюють одна одну. Це, по-перше, нездатність урядів із кінця 1970-х років впоратись із соціально-економічною кризою, прояв якої у вигляді глобальної рецесії 2008–2009 років ще більше загострює проблему. У світі зростає нерівномірність, а відсоток людей, які страждають від структурних недоліків чи навіть виключені із системи, збільшується. По-друге, відбувається політична корозія соціальних кла-

сів, насамперед, у результаті розмивання класових ідентичностей. По-третє, поява «суспільства ризику» характеризується збільшенням важливості небезпек і загроз, які неможливо передбачити і якими не можна керувати. По-четверте, має місце управлінська криза, оскільки реформа традиційної адміністративної структури згідно ідей Нового державного управління в багатьох країнах призвела до оринковлення державного апарату, зведення споживачів державних послуг до ролі клієнтів і узаконення приватизації [5, с. 24]. По-п'яте, ідеологічна перешкода стала результатом ослаблення ідеалів, які лежать в основі мобілізації людей, насамперед, соціалізму й демократично-християнської ідеології. Остання проблема пов'язана із політичною елітою, що досить однорідна в соціальному плані (за віком, статтю, етнічним походженням), але становить окрему від решти населення групу за звичками, світоглядом і інтересами.

Крім цих елементів, можна також згадати зростання рівня недовіри до політиків і державних інститутів, поширення відчуття політичного незадоволення, зменшення явки на виборах у всіх західних демократіях і зростання популістських і/або націоналістичних тенденцій.

У свою чергу, К. Крауч досить критично оцінював поточний стан розвитку демократії, яку він назвав постдемократією. Згідно із його аналізом, інституційний скелет представницької демократії існує лише формально, оскільки втратив сенс через постійне зростання впливовості політичної еліти й бізнесу. В умовах постдемократії, коли вибори ще проводяться й можуть призвести до зміни уряду, публічні виборчі дебати є чітко контрольованим спектаклем, що режисується конкуруючими командами професійних експертів із маніпулятивних технік, у ході якого розглядаються лише кілька із безлічі реальних проблем, відібраних цими командами. Масовий виборець відіграє роль пасивного, мовчазного, навіть апатичного глядача, реагуючи лише на надіслані йому сигнали. За лаштунками цього спектаклю електоральної гри політика формується таємно, в результаті взаємодії між обраним урядом і елітою, що представляє, насамперед, інтереси бізнесу [6, с. 4].

Після глобальної фінансової кризи, що розпочалась у 2007 році, гасло М. Тетчер «Альтернатива [глобальному капіталізму – К.І.] відсутня» (TINA – There Is No Alternative) стало основним принципом політичного життя, що виключив із міжнародної «експертократії» не лише пересічних громадян, а й парламенти.

У свою чергу, В. Стрік йде далі й висуває гіпотезу, що повоєнні домовленості між демократією й капіталізмом (що характеризуються контролем уряду над промисловістю, політичною гарантією повної зайнятості й масштабних державних послуг) відкрили шлях для нової угоди. Сучасні держави вже не є «податковими», як вважав Й. Шумпетер [7], а швидше «борговими державами», виставленими на ринок капіталу, які змушені орієнтуватись на задоволення інтересів двох, а не однієї спільноти: народу й ринку, сформованого з інвесторів і кредиторів, які використовують міжнародну політику, щоб дисциплінувати держави-нації [8].

В. Стрік не ставить питання про спроможність громадян посилити демократичні інститути в їх протистоянні ринку. Однак, на думку К. Крауча, можна стверджувати про спроможність чи радше нездатність громадян впоратись із означеними тенденціями, оскільки суспільство є надто апатичним, спантеличеним і пасивним у визначенні власного порядку денного.

Однак не лише Арабська весна піддала сумніву такий підхід, у всьому світі члени руху Occupy й низки інших соціальних рухів кинули виклик політичним елітам, вимагаючи активнішої участі в процесі прийняття рішень. Особливу роль у поширенні таких нетрадиційних форм протесту відіграє мережа Інтернет, яка значно розширила можливості громадян щодо участі в політичних процесах. Більш того, симптоми «нездужання демократії» не слід розглядати як синоніми втрати загального інтересу до політики чи віри в політичні чи демократичні ідеали [9, с. 4]. Р. Далтон вважає, що «зменшення вірності демократичним принципам може бути одним із чинників, що сприяють розчаруванню в сучасних урядах» [10, с. 192]. Щоб протидіяти цій негативній тенденції, багато людей прагнуть до більшого впливу на політику, активнішого залучення у волонтерській діяльності як традиційними, так і нетрадиційними способами.

Без активної ролі індивідів і мереж, які намагаються просувати власну модель участі чи шукають альтернативи існуючим практикам, глобальне зростання учасницьких інститутів пояснити досить складно. Якщо взяти за основу такий інноваційний інструмент, як бюджет участі (далі – БУ), то можна виділити п'ять груп акторів, зацікавлених у його активному використанні: політичні партії; соціальні рухи й неурядові організації; міжнародні організації; фахівці й місцеві активісти; національні чи міжнародні мережі й фонди.

1. Політичні партії, точніше – члени лівих політичних партій (комуністичних і екс-комуністичних, соціал-демократичних і соціалістичних) виступали за впровадження бюджету участі на перших етапах поширення цієї практики. Багато мерів, зокрема в Іспанії, Італії й Франції, впровадили механізми БУ. Значно менше прихильників було серед «зелених» і консервативних партій. Для політиків із лівого флангу БУ був цікавий як процес із певним радикальним ухилом (хоча й протилежний авторитарному соціалізму), який міг сприяти відродженню політичної ідентичності лівих після падіння Берлінської стіни. Крім того, впровадження процесів на

кшталт БУ створювало для мерів можливість переходити до прямого діалогу із мешканцями й таким чином посилити власні позиції у взаємодії із представницькими органами.

2. Соціальні рухи, місцеві асоціації й неурядові організації виступали на підтримку БУ, оскільки для більшості із них він став вихідним пунктом у намаганні відродити демократію й надати пересічним громадянам більшого впливу на політичні процеси на місцевому й загальнонаціональному рівнях. Ослаблення позицій критиків лівої ідеології відіграла основну роль популяризації демократії в якості провідної теми соціальних рухів 1990-х років. Як зазначав Ж. Тальпін, «вигнання «матеріалістів», чи соціально-економічних критиків, які втратили свою легітимність із невдачею реального соціалізму, й відсутність чітких економічних альтернатив відкрили двері для більш якісних вимог, пов'язаних із участю. Нові соціальні рухи фокусувались на «невдачах» представницького уряду й бажанні поглибити демократію. Коротше кажучи, вони рухались від критики капіталізму до критики демократії» [1, с. 35]. Порту-Алегрі, в якому вперше був реалізований бюджет участі, стало столицею демократії для антиглобалізаційного руху, який із 2001 року кілька разів збирався в цьому місті для проведення Світових соціальних форумів. Починаючи із 2001 року, як свідчать дані, кількість випадків впровадження БУ в Європі зросла із 13 до понад 200 у 2009 році [11].

3. Міжнародні організації, такі як Світовий банк і ООН, почали підтримувати БУ як модель для належного урядування й відкритої політики. Ці міжнародні організації відіграли важливу роль у запровадженні бюджету участі в Південно-Східній Європі.

4. Участь професіоналів, місцевих активістів, приватних консультантів або дослідників сприяло поширенню цієї процедури із Бразилії в інші частини світу. Вони утворили відкриту міжнародну мережу, учасники якої зустрічались на різноманітних заходах, таких як національні чи міжнародні конференції, соціальні форуми – європейські чи світові. Деякі із них були задіяні в якості формальних чи неформальних консультантів у себе вдома або ж надавали консультації в інших країнах.

5. Національні чи міжнародні мережі й фонди, що мають на меті поширення й реалізацію БУ. Завдяки їм було налагоджено активний процес обміну досвідом і знаннями, що значною мірою сприяв поширенню практики нового бюджетування. Що стосується національних мереж, то слід згадати ті, що були створені територіальними одиницями (муніципалітетами, регіонами), наприклад, Nuovo Municipio в Італії або ж Kaleidos в Іспанії. У Німеччині група фондів пов'язала впровадження реформи Нового державного управління із запозиченням механізмів БУ, в той час як у Португалії цю роль взяв на себе дослідницький центр при університеті Коімбра – Centro de Estudos Sociais.

Іншими словами, у всьому світі політики, державні службовці й представники громадянського суспільства підтримували різноманітні механізми участі, але робили це із різних міркувань. Можна виділити три основних цілі, пов'язані з інститутами участі: політичні, адміністративні й соціальні. Із точки зору політики впровадження інститутів участі розглядалось як спосіб зменшення незадоволення функціонуванням інститутів демократії. Так, участь громадян у публічних справах вважалася «школою демократії», оскільки завдяки реальній участі у вирішенні конкретних проблем пересічні громадяни дізнавались про правила й особливості діяльності політичної сфери; вони вчились відстоювати свої позиції й реалізувати спільні проекти у взаємодії з іншими. Із такої точки зору участь не лише продукувала «кращих громадян», але уповноважувала народ і таким чином «поглиблювала демократію» [4, с. 22]. Це також додало легітимності рішенням, які приймались політиками, оскільки вони мали високий ступінь прийняття, бо стали результатом реальних консультацій із громадянами.

Крім політичної цілі, учасницькі процеси запроваджувались і з адміністративних міркувань. Управлінська ціль виходила із припущення, що державні послуги стають ефективнішими тоді, коли надаються в тісній співпраці із споживачами (тобто, завдяки опитуванням щодо рівня задоволення, громадських панелей і каналів зворотного зв'язку). Користувачі й споживачі краще знають свої повсякденні потреби, тому консультування є важливим елементом при розробці кращих послуг, оскільки ті, хто їх потребує, отримують те, що їм потрібно. Ця теза розглядалась у літературі із Нового державного управління із кінця 1990-х років разом із двома іншими складовими реформи: внутрішньою реформою адміністративних організацій і впровадженням ринкових механізмів.

Третя ціль вказує на соціальний вимір участі. Залучення громадян може призвести до зміцнення соціальних зв'язків між людьми, збільшення соціального капіталу й підвищення довіри між індивідами, між громадянами й політиками. Цей підхід лежить в основі низки програм міського соціального розвитку, таких як «Відродження сусідства (Neighbourhood Renewal) у Великобританії, міська політика (Politique de la Ville) у Франції чи «Соціальне місто» у Німеччині.

Отже, передумовами відродження інтересу до інструментів учасницької демократії стала нездатність органів державної влади впоратись із соціально-економічними труднощами, дифузія традиційних соціальних класів, інфляція ідеології, зростання рівня недовіри громадян до політи-

ків, державних і демократичних інститутів. У запровадженні інноваційних механізмів участі, зокрема бюджету участі, зацікавлені п'ять груп акторів: політичні партії; соціальні рухи й неурядові організації; міжнародні організації; фахівці й місцеві активісти; національні чи міжнародні мережі й фонди. Наважуючись на такі реформи, вони виходять із політичних, адміністративних і соціальних міркувань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Talpin J. Schools of democracy. How ordinary citizens (sometimes) become competent in participatory budgeting institutions. Essex: ECPR Press, 2011. 252 p.
2. Rosanvallon P. La contre-démocratie. La politique á l'âge de la defiance. Paris: Seuil, 2006. 352 p.
3. Rosanvallon P. La légitimité démocratique. Imparti alité, réflexivité, proximité. Paris: Seuil, 2008. 345 p.
4. Fung A., Wright E.O. Deepening democracy – institutional innovations in empowered participatory governance. London: Verso Books, 2003. 310 p.
5. Sintomer Y. Petite histoire de l'expérimentation démocratique. Tirage au sort et politique d'Athènes à nos jours. Paris: La Découverte, 2011. 296 p.
6. Crouch C. Post-democracy. Oxford: Oxford University Press, 2004. 144 p.
7. Schumpeter J. The crisis of the tax state / Swedberg R., Joseph A. Schumpeter, The economics and sociology of capitalism. Princeton University Press, 1991. P. 37–53.
8. Streeck W. The crises of democratic capitalism // New Left Review. 2011. Vol. 71. P. 5–29.
9. Newton K. Curing the democratic malaise with democratic innovations / Geissel B., Newton K. Evaluating democratic innovations. Curing the democratic malaise? London: Routledge, 2012. P. 3–20.
10. Dalton R. Democratic challenges. Democratic choices: The erosion of political support in advanced industrial democracies. Oxford: Oxford University Press, 2007. 244 p.
11. Sintomer Y., Röcke A., Talpin J. Participatory democracy or «proximity» democracy? The «High school participatory budget» in Poitou-Charentes, France / Sintomer Y., Traub-Merz R., Zhang J. Participatory budgeting in Asia and Europe. Key challenges of participation. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013. P. 245–259.

Каменчук Т.О., Ярох Г.М.

Співвідношення політичного й державного управління

Немає необхідності доводити, що між політикою й управлінням існує тісний взаємозв'язок. Але справа не обмежується взаємозв'язком цих двох явищ. Кожне із них може бути не тільки причиною, але й наслідком іншого. Неважко також помітити наявність сфери, в якій поняття політики й управління здобувають настільки тісне спорідненння, що починають збігатися за значенням. Наприклад, коли мова йде про політичні рішення вищого рівня управління країни, то ці рішення відносять до сфери політики. У той же час ці самі рішення і є основою управління суспільством.

Ключові слова: *політичне управління, пізнання, політична влада, державне управління, політичне управління.*

Нет необходимости доказывать, что между политикой и управлением существует тесная взаимосвязь. Но дело не ограничивается взаимосвязью двух этих явлений. Каждое из них может быть не только причиной, но и следствием другого. Нетрудно также заметить наличие сферы, в которой понятие политики и управления приобретают столь тесное родство, что начинают совпадать по значению. Например, когда речь идет о политических решениях высшего уровня управления страны, то эти решения относятся к сфере политики. В то же время эти самые решения и являются основой управления обществом.

Ключевые слова: *политическое управление, познание, политическая власть, государственное управление, политическое управление.*

It is not necessary to prove that there is a close relationship between politics and administration. But it is not limited to the relationship of these two phenomena. Each of them can be not only a cause but also a consequence of the other. It is easy to notice the presence of the sphere, where the concept of politics and governance become such a close relationship is starting to match the value. For example, when it comes to political decisions of the highest management level of the country, these decisions belong to the sphere of politics. At the same time, these same decisions and is the basis of governance.

Key words: *political management, knowledge, political power, public administration, political management.*

УДК 328.187

Каменчук Т.О.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»,
Ярох Г.М.,
студентка факультету початкових класів
ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

Слід почати із того, що політика становить собою рід діяльності, а діяльність можна розглядати як процес, який обумовлює свідомість людини і її навколишній світ, буття. Кожен факт буття, що стає відомим людині, кожна подія в її житті відображаються у свідомості, здобуваючи форму образа. І якщо останній не вписується в уявлення людини про належне, у свідомості людини з'являється новий образ – ціль, реалізована в процесі впливу на середовище. У результаті народжується новий факт. І так до нескінченності. Загалом це і є шлях пізнання. Не пасивного відображення, а пізнання творчого, що включає елемент перетворення навколишнього світу, експеримент. Але в кожному такому акті присутня мета, яка реалізується відповідно до задуму. У таких випадках ми говоримо про управління.

У першому випадку наша діяльність носить характер евристичний, у другому – прагматичний. Обидва компоненти присутні, отже, і в політиці, раз це теж діяльність. Але тут домінування другого компонента особливо помітно. У політиці більше, ніж у будь-якій іншій сфері людської діяльності, задовольняється мета. Політика, як і управління, – діяльність прагматична. От чому вони настільки близькі за змістом, але, зрозуміло, не тотожні.

Отже, поняття політики й управління дійсно близькі й мають загальну предметну сферу. У той же час під управлінням розуміється галузь, незрівнянно більш широка. Водій, який керує автомобілем; директор, який керує колективом підприємства; мозок, що керує рухами тіла. Усі вони здійснюють функції, далекі від політики.

У свою чергу, і в політиці не все можна віднести до управління. Розглядаючи діяльність як зв'язок «факт – образ – ціль – новий факт», слід також враховувати, що діяльність може бути не тільки доцільною або, у всякому разі, не завжди може бути прямо поставлена у зв'язок із реалізацією заданої мети.

Так само не будь-яка політична діяльність становить собою процес управління. Не завжди, коли лідери двох партій зустрічаються для розробки загальної стратегії, можна говорити, що один із них керує іншим. Можна, таким чином, сказати, що існує галузь перетинання предметів теорії управління й політичної науки, або політології (політика). Назвемо цю область політичним управління, а відповідну науку – управлінською політологією.

У даному контексті необхідно прояснити, що ж все-таки називаємо політикою. Різночитань і неузгодженостей тут виявляється значно більше, ніж у випадку з управлінням. Єдності щодо поняття політики, що позначає, по суті, предмет політології, поки не досягнуто. Не будемо перелічувати всі існуючі підходи – їх десятки, і вони добре проаналізовані в багатьох виданнях. Різноманіття підходів саме по собі не знецінює їх евристичного значення. На те саме явище можна поглянути із різних боків.

Спробуємо подивитись на політику із погляду управління. Навряд чи хто стане заперечувати, що в центрі будь-якої політики стоїть питання домінування одних груп людей над іншими групами, про політичну владу, – оволодіння нею і її використання. Але поняття влади використовується в науці про управління для позначення одного із компонентів взаємодії в системі управління – прямому зв'язку, впливу керуючої підсистеми на керовану. Політична влада – це влада людей над людьми, домінування одних груп над іншими. Тут до керуючої підсистеми застосовне поняття суб'єкта, і у випадку політичної влади суб'єкт управління стає одночасно й суб'єктом політики. Здійснення політичної влади і є політика. Але це не все. Підпорядкування однієї людини іншій породжує в суспільстві й цілу гаму інших відносин, за допомогою яких люди включаються в боротьбу за вплив на керуючих, за можливість самим зайняти домінуюче положення стосовно інших. Одним із них є реакція керованих на прояви влади – зворотний зв'язок. Оскільки в даному випадку мова йде про реакції на владу політичну, то для її позначення, напевно, має сенс ввести й спеціальне поняття політичного зворотного зв'язку. Інші відносини не можна віднести до відносин управління, в них відсутній елемент підпорядкування. Це – рівноправна взаємодія між партіями і їх лідерами, засобами масової інформації, державою й партіями й т.п.

Усе це теж політика, поняття якої в самому загальному вигляді уявляється можливим визначити як реалізацію політичної влади й відносини із приводу цієї влади. Структуруючи в управлінському ракурсі сферу політики, одержуємо можливість структурувати відповідним чином і наочно зіставити основні підходи до розуміння політичного управління.

При першому підході до політичного управління, політичних методів управління відносять суб'єкт-суб'єктні, горизонтальні зв'язки, на противагу зв'язкам суб'єкт-об'єктним, вертикальним. Тим самим поняття політики обмежують відносинами суб'єктів політики «із приводу» влади. Мається на увазі, що політика – це переговори, пошук компромісів, досягнення консенсусу, апеляція до свідомості й громадських почуттів. Вона виведена за рамки застосування права й примусу із боку адміністрації. Тут немає місця політичним репресіям, застосуванню сили.

Таке розуміння політики не позбавлене сенсу й може бути обґрунтовано посиланнями на загальновизнані авторитети. Так, М. Вебер теж, наприклад, бачив у політиці не застосування влади, а лише «прагнення до участі у владі або до набуття впливу на розподіл влади...» [1]. У сучасній західній функціоналистичній і системній теорії до управління відносять прийняття важливих для суспільства рішень, а до політики – забезпечення їх легітимності . У нашій країні історія терміну «політичні методи» у цьому розумінні починається із 70-х років XX століття, коли в КПРС почалася санкціонована кампанія із відмови від адміністративних методів.

Для другого підходу теж існує аналог, і теж – в історії нашого суспільства. «Партія керує, Рада управляє» – така формула визначала співвідношення політики й управління донедавна. Натепер в Україні їй відповідає уявлення, що політика – справа верхівки, а управління – організаційних структур, що знаходяться начебто поза політикою.

Для прикладу слід звернутися до ґрунтовного дослідження Р. Драго [3]. Аналізуючи логіку М. Вебера, він розводить поняття політичної влади й підлеглої їй адміністрації [2]. Тільки на вищих адміністративних посадах, на рівні кабінету міністрів сполучаються, на його думку, політика й управління. І все-таки він не може не відзначити офіційний і «завуальований» вплив на сучасну адміністрацію груп тиску, а ще нижче констатує, що й сама вона може не тільки діяти як звичайна група тиску, але й «інспірувати» рішення уряду, підмінювати політичні інстанції .

Багато західних дослідників відзначають сьогодні ріст впливу суспільних структур, груп інтересів на державне управління й бюрократичний апарат у своїх країнах. Говорячи ж про Україну, варто мати на увазі ще й те, що М. Вебер зв'язував свою конструкцію раціональної бюрократії із «концепцією професійного покликання» [2], що випливає зі специфічних особливостей протестантської етики. В Україні державна служба будується на зовсім іншій культурній підставі.

Третій підхід, який розглядається звичайно як марксистський, припускає, що суб'єктами політики й управління є також і соціальні прошарки, класи. Це правомірно, якщо під управлінням розуміти будь-яку взаємодію. Тоді суб'єктом управління може ставати не тільки клас, але й будь-який неживий предмет. Але такий підхід уявляється малопродуктивним. У вертикальних же взаємодіях клас, нація, соціальна група беруть участь, насамперед, як об'єкти. За винятком рідких випадків, таких, як вибори, референдуми, коли їм все-таки надається можливість вирішувати.

Застосування сукупності перших двох приведених підходів відповідає інтересам чиновників усіх рангів. З одного боку, застосування силових аргументів як би виноситься при цьому за межі політики, за межі компетенції вищого політичного управління. З іншого боку, і рядовий чиновник за виконання «непопулярних» рішень відповідальності не несе. Втім, і третій підхід влаштовує чиновників, тому що перекладає тягар відповідальності на клас.

Відомий французький дослідник Морис Дюверже поділив політичні теорії на дві групи:

ту, де політика є конфліктом, боротьбою, в якій ті, хто має владу, забезпечують собі контроль над суспільством і одержанням благ, і іншу, в якій політика з'являється як спроба здійснити правління порядку й справедливості. Реальна політика, здається, припускає й те, й інше. І участь у політиці визначається не тільки близькістю до керівної еліти [4].

Віднесемо до політичного управління все, до чого застосовні ці два поняття – управління й політика. Іншими словами, під політичним управлінням слід розуміти функціонування в суспільстві таких політичних механізмів, у яких суб'єкти й об'єкти зв'язані відносинами управління – влади й зворотного зв'язку. До них відносини політичної влади й політичного зворотного зв'язку, що виникають у рамках державного управління, і відносини підпорядкування в інших організаційних структурах суспільства, включених у політичний процес.

У рамках такого підходу можна вичленувати й політичну сферу для рядового, «неполітичного» чиновника, включеного в здійснення функції організації. Цю сферу позначимо поняттям політико-адміністративне управління.

Політичним управлінням механізм управління в суспільній системі не вичерпується. І недержавні інститути, і саму державу здійснюють також функції управління, далекі від політики. Примус стосовно злочинців, управління дорожнім рухом самі по собі позбавлені політичного змісту, так само, як і управління виробництвом. Щоб відрізняти такого роду управління від політичного, назвемо його технологічним управлінням. Межа між технологічним і політичним управлінням не настільки велика. Варто оголосити визначені види політичної діяльності злочинними, як судочинство й каральні міри перетворюються на механізм політичного впливу.

Отже, було визначене загальне уявлення про структуру адаптера соціальної системи й про місце в ньому механізму політичного управління. Предмет нашого розгляду – та частина політики, що є одночасно й частиною механізму управління.

Для суспільних же систем визначення мети – їхня внутрішня справа. Хто й яким чином може визначити, що краще, що є благом, а що – злом? Якщо благо – це розвиток, прогрес, то в чому критерій розвитку? Помилка в оцінці має тут не тільки моральне, але й сугубо прагматичне значення. Тому що оцінку дає людина, включена в систему управління або як його суб'єкт, або як об'єкт. І від цієї оцінки залежить воля до управління в одних і готовність до слухняності в інших.

Тобто нас цікавить не будь-яка влада, а влада політична. Найпростіше визначити її через політичне управління, як сукупність функцій прямого впливу. Загалом вести мову про політичне управління можна у випадках, коли воно здійснюється із використанням державних механізмів, застосовуваних до людей, і торкається інтересів великих соціальних груп.

Отже, розглядаючи політику в її управлінському ракурсі, можна сказати, що політична влада – це сукупність функцій політичного управління, через які керівники впливають на тих, ким керують, підпорядкують їх собі, використовуючи для цього державний механізм. Це, зокрема, означає, що поділяти державні функції на владу й управління неправомірно. Питання не в тому, керує держава або панує, а в тому, чи є об'єктом його впливу людина або умови її існування. За цим критерієм функції державного управління можна поділити на політичні й неполітичні. У свою чергу, владою не вичерпуються й політичні функції держави: в її структурі знаходять місце й механізми зворотного зв'язку.

Із розмежуванням політичних і неполітичних функцій пов'язував фактично своє представлення про історичні перспективи держави А. Сен-Симон. «Уряди не будуть більше керувати людьми, – писав він, – їх обов'язок обмежиться лише усуненням усього того, що заважає корисним роботам». Саме тут бере початок ідея марксизму й анархізму про бездержавний устрій суспільства майбутнього [5].

Усупереч існуючому ототожненню анархії із хаосом, у ньому міститься відмова від управління політичного, а не від управління взагалі. А виведена із незаперечної потреби складної суспільної системи в управлінні версія вічної необхідності держави не настільки незаперечна. Адже далеко не до кожного механізму управління людськими співтовариствами застосовується поняття держави й політичної влади. Політична влада припускає підпорядкування, яке утискає інтереси одних груп людей волею інших груп.

Але й управління, у свою чергу, не зводиться лише до управління політичного. І так само, як існує межа між управлінням політичним і технологічним, влада в суспільстві теж містить, відповідно, політичний і технологічний компоненти . Можливо, перша із них і буде існувати завжди. Але навряд чи можна довести це сьогодні досить переконливо.

Проте, які б не були віддалені перспективи політичної влади, сьогодні вона не тільки існує, але й значною мірою визначає стан суспільства і його еволюцію. Саме вона знаходиться в центрі будь-якої політики й входить до предмету даного дослідження.

Державне управління містить у собі сукупність механізмів і засобів, за допомогою яких забезпечується стабільне функціонування, яке упорядковує розвиток соціуму. Коли говориться про державне управління, то мається на увазі великий обсяг організаційно-технічної роботи, що виконується державними органами різних рівнів. Державне управління здійснюється через три форми влади –

законодавчу, виконавчу й судову. У даному контексті автора роботи цікавить, насамперед, виконавча й законодавча влада. Державне управління здійснюється на центральному й регіональному рівнях, воно припускає також ведення внутрішньої й зовнішньої політики.

Політичне управління, характеризуючи діяльність держави і її структур, все ж таки пов'язане не із техніко-організаційними аспектами цієї діяльності (воно їх використовує як інструменти), а із визначенням генеральних шляхів розвитку суспільства. Політичне управління впливає на взаємодію великих соціальних груп у суспільстві, на характер їхнього зв'язку. Воно формує й коректує взаємини економічних, владно-політичних (пов'язаних із владою) і етнокультурних страт. У компетенції політичного управління знаходиться визначення провідної, домінуючої в даному суспільстві ідеології, визначення легітимізованих, офіційно-визнаних цілей, ідеалів, вищих цінностей. Саме політичне управління забезпечує баланс між центром і регіонами.

Політичне управління завжди пов'язане із питанням про те, в чиїх інтересах проводиться конкретна політика. Політика виражає інтереси визначених груп, класів, страт, і цьому істотному моменту варто приділити значну увагу при розгляді проблеми компетентності. Тобто, важливим є питання: кому вигідна й для чого потрібна компетентність при вирішенні реальних політичних задач, чиїм цілям вона слугує.

Політичне управління – це реалізація організаційних функцій, які створюють необхідні умови для досягнення в процесі спільної діяльності людей поставленої мети. Система політичного управління є широкою й багатоплановою, такою, що базується на існуванні й функціонуванні інститутів громадянського суспільства й держави – політичних партій, недержавних організацій, органів місцевого самоврядування й органів державної влади.

Таким чином, без політичного управління неможливе системне функціонування суспільства, саме тому його важливою складовою є державне управління, яке співвідноситься із першим як часткове й загальне. Державне управління входить до політичного управління, тобто останнє є значно ширшим. Доказом цього є те, що політико-управлінські відносини виходять за межі державного управління, торкаючись відносин підпорядкування в інших організаційних структурах громадянського суспільства, що включені до політичного процесу. Якщо в цілому управління в суспільстві є загальною політичною функцією, що реалізується через владно-організуючу діяльність із метою узгодженості суспільних інтересів для досягнення суспільне значимих завдань, то державне управління можна віднести до однієї із функцій держави, яка вносить у цю діяльність організуюче начало відповідно до визначених політичних орієнтирів, принципів, цілей, інтересів і врегульованих правових норм.

Отже, державне управління буде розглядатися автором даної роботи як соціальне явище, передусім складова політичного управління. Інші види управління мають свій окремий предмет дослідження, групу наук і фахівців, які їх вивчають, а тому в даному контексті розглядатися не будуть.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вебер М. Избранное. Политика как призвание и профессия. – М.: Юрист, 1994. – С. 520– 524.
2. Вебер М. Избранное. Образ общества. – М.: Юрист, 1994. – С. 328–332.
3. Драго Р. Административная наука. – М.: Прогресс, 1982. – С. 118–121.
4. Дюверже М. Политические партии. – М.: Академический проект, 2005. – С. 425–429.
5. Сен-Симон А. Избранные сочинения. Т. 1. – М.: Прогресс, 1964. – С. 67–70.

Кольцов В.М.

До вузького й широкого дефініювання політичної опозиції в західній політичній науці

Наукове дослідження присвячене проблематиці дефініювання й генералізації політичної опозиції в західній політичній науці. Обґрунтовано, що західна політична наука неуніфікована в розрізі дефініювання політичної опозиції, оскільки в ній на підставі різнофакторного теоретико-методологічного аналізу інкорпоровано вузьке й широке дефініювання політичної опозиції. Виявлено, що у вузькому (класичному) розумінні політична опозиція тяжіє до парламентської опозиції, а в широкому (сучасному) розумінні – до парламентської опозиції й інших форм опозиційності на підставі політизації суспільного/суспільно-політичного процесу. Доведено, що про політичну опозицію потрібно говорити мультиваріативно й у множині.

Ключові слова: *опозиція, політична опозиція, парламентська опозиція, західна політична наука, вузьке й широке визначення.*

Научное исследование посвящено проблематике дефинирования и генерализации политической оппозиции в западной политической науке. Обосновано, что западная политическая наука не унифицирована в разрезе дефинирования политической оппозиции, так как в ней на основе разнофакторного теоретико-методологического анализа инкорпорировано узкое и широкое дефинирование политической оппозиции. Выявлено, что в узком (классическом) смысле политическая оппозиция тяготеет к парламентской оппозиции, а в широком (современном) понимании – к парламентской оппозиции и другим формам оппозиционности на основании политизации общественного (общественно-политического) процесса. Доказано, что о политической оппозиции нужно говорить мультивариативно и во множественном числе.

Ключевые слова: *оппозиция, политическая оппозиция, парламентская оппозиция, западная политическая наука, узкое и широкое определение.*

The scientific research is devoted to the problems of definition and generalization of political opposition in the Western Political Science. It was proved that the Western Political Science is not unified in the context of political opposition's definition, since it is based on multifactorial theoretical and methodological analysis incorporated in narrow and wide definitions of political opposition. The author found that a narrow (classical) definition of political opposition tends to parliamentary opposition and a wide (modern) definition of political opposition tends to parliamentary opposition and other forms of opposition based on the politicization of public, social and political process. It is proved that political opposition should be talked about in plural.

Key words: *opposition, political opposition, parliamentary opposition, the Western Political Science, narrow and wide definitions.*

УДК 323.22+328.123+328.18

Кольцов В.М.,
докторант кафедри
політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

Як демонструє політична практика і як вказує Л. Шапіро [37, с. 2], «мабуть, надто очевидно вимагати, щоб процес управління вивчався тільки у світлі того, що влада намагається зробити й насправді досягає під своїм контролем», адже доцільно зважати й на те, хто в процесі управління/урядування виступає проти цілей влади, або, іншими словами, на те, чиї інтереси й опір мають бути погоджені чи подолані перед тим, як реалізовуватиметься влада. Це фундаментальна ознака/основа розвитку демократичного політичного режиму, суть якої зводиться до визнання права політичних і громадських діячів публічно критикувати, а також оскаржувати уряд/владу/політичну систему, їхні дії, наміри й політику [18]. З огляду на це зрозуміло, що той, хто зацікавлений у вивченні й верифікації/апробації (реалізації) демократії, змушений тією чи іншою мірою ставити й вирішувати питання про політичну опозицію [41], яку Р. Даль визначив як «першу вісь» і складову поліархії/демократії (поряд із віссю «участі») [11]. А тому не дивно, що проблематика політичної опозиції привернула увагу багатьох вчених, які вирішували її із різних поглядів і кутів зору, що стало підставою вироблення сучасною західною політичною наукою своєрідного власного теоретико-методологічного модусу, з'ясування й генералізація якого не зовсім очевидна у вітчизняній політичній науці, а тому й потребує актуалізації, диверсифікації й комплексного розгляду.

Оскільки заявлена наукова проблематика стосується винятково дефініювання й операціоналізації політичної опозиції в західній політичній науці, то вона генерується й вирішується винятково на підставі апелювання до доробків зарубіжних науковців, зокрема таких найбільш відомих із них, як Р. Андевег, Л. де Вінтер і В. Мюллер [1; 2], Ж. Блондель [3], Н. Брак [5; 6], Ф. Крістіансен і Е. Дамгаард [8; 9], Р. Даль [10–12], Е. де Джорджі [13], Л. Хелмс [17; 18], Р. Хользхакер [19], Г. Іонеску й І. Мадаріага [20], А. Кайзер [21], Г. Керр [22], О. Кіркхаймер [23], П. Копецькі й М. Спірова [24], Л. Крамм [25], Дж. Лавау [26; 27], П. Мейр [28], А. Мілнор і М. Франклін [29], Ф. Нортон [32], Г. Паррі [33], А. Піззорно [34], Дж. Сарторі [35; 36], Л. Шапіро [37; 38], А. Степан [39], У. Сурел [40], Г. Зеллентін [41]. Вони в теоретико-методологічному контексті сконцентрувались на таких питаннях, як: класичне й сучасне розуміння політичної опозиції; визначення меж політичної опозиції; виявлення й дослідження напрямів, акторів/гравців та/або типів відносин в площині наукового

трактування політичної опозиції; диверсифікація вузького й широкого розуміння політичної опозиції, а також з'ясування їхнього нормативного й контекстуального значення, ролі, суб'єктів, об'єктів і локусу тощо. У цьому контексті ініціального теоретико-методологічного зауваження потребує врахування того факту, що в статті не розглянуто всіх аспектів опозиції як соціального феномену, а натомість увагу зосереджено лише на понятті й різносторонній проблематиці/варіативності політичної опозиції, зокрема її організованих і неорганізованих суб'єктів. Притримуючись теоретико-методологічної логіки, ми виходимо із зауваження, що політична опозиція відіграє важливу роль у механізмі стримувань і противаг в умовах демократії/демократизації. Разом із тим, якщо деякі актори відіграють важливу роль у політичній опозиції, але політика не є їхнім головним завданням і метою, то теоретико-методологічно й емпірично вони виключаються з аналізу. Такий політико- й суб'єкт-орієнтований підхід (побудований на обмеженні предмету дослідження) є умовою забезпечення потенціалу цілісного дефініювання й обґрунтування політичної опозиції як безумовно політичної за своєю суттю й поставленими завданнями.

У такій теоретико-методологічній диспозиції приховано намагання конструювати синтетичне або оновлене визначення політичної опозиції. Відповідно, доцільно зважати на існуючі класичні й сучасні визначення політичної опозиції, здійснені різними науковцями в межах різних теоретико-методологічних підходів. Розгляд починаємо із перегляду класичних напрацювань і дефініювань політичної опозиції, внаслідок чого помічаємо, що вивчення класичної наукової літератури дає досить розмите й широке визначення політичної опозиції. Політична опозиція, яка в межах свого класичного дефініювання іноді прирівнюється до механізмів стримувань і противаг, до інституційних конфліктів чи до феномену партій меншості/меншин, не дуже легко піддається комплексній операціоналізації. Річ у тому, що в класичному розумінні поняття політичної опозиції використовується у відносному трактуванні, коли на увазі мають відношення «перебування в тій чи іншій формі незгоди з іншим органом влади» [32]. Таке розуміння політичної опозиції похідне від зауважень Р. Даля, Г. Іонеску й І. Мадаріаги, адже перший наголошує, що опозиція існує, коли сила «Б» протистоїть поведінці уряду «А» [10, с. 18], а другі зазначають, що політична опозиція є «логічним і морфологічним ... діалектичним противником влади» [20, с. 2].

На противагу цьому значна частина науковців апелюють до дефініювання політичної опозиції в більш вузькому й навіть нормативному/інструментальному сенсі. Значною мірою це зумовлено тим, що при вивченні емпіричних кейсів політичної опозиції чи при вимозі й потребі її типологізації/класифікації навіть «класики» політичної теорії опозиції здебільшого зосереджують свою увагу на одному конкретному виді політичної опозиції, а саме – на парламентській опозиції, яка розуміється Г. Іонеску й І. Мадаріагою у формі «найбільш передового й інституційного зразку політичного конфлікту» [20, с. 9]. За схожою методологічною логікою Л. Шапіро визначає політичну опозицію як «організовану політичну групу або групу, мета якої полягає в тому, щоб усунути уряд від влади й замінити його одним із власних варіантів» [38]. Із такого визначення цілком очевидно, що політична опозиція в її класичному дефініюванні найчастіше обмежується однією конкретною політичною сферою – парламентом/легіслатурою або одним конкретним актором/гравцем – партією (або партіями), яка представляє (які представляють) меншість у легіслатурі. Причому головною метою політичної опозиції в її класичному дефініюванні є отримання політичної/урядової влади. А це означає, що політична й парламентська опозиція в класичному підході є рівноцінними.

Протилежність класичному дефініюванню політичної опозиції становить історичний і культурний контекст, вбудований у конкретні випадки дослідження політичних інститутів і процесів (наприклад, після завершення Другої світової війни, в процесі «холодної війни», напередодні «третьої хвилі» демократизації тощо). Саме він спричинив вироблення й інституціоналізацію нормативного акценту в обговоренні ролей і «функцій» політичної опозиції. Крім того, на відміну від еволюціоністського (або ж класичного) погляду, нормативний теоретико-методологічний підхід виявився більш вражаючим і далекоглядним, адже саме в його межах вперше почали обговорювати різні типи/форми політичної опозиції, тим самим розширивши її дефініцію теоретико-методологічно. Зокрема, саме в контексті нормативного підходу до дефініювання політичної опозиції було виокремлено такі її типи, як «нормальна опозиція» (яка, зі слів Л. Шапіро [38], становить «організовану політичну групу чи групи, завдання яких полягає в поваленні уряду … й заміні його на власний вибір») і «девіантна опозиція» (яка синонімізується із поняттям «ненормальної», «нелояльної», антисистемної чи екстремістської опозиції, що, очікувано й логічно, більш руйнівна й менш адаптивна, ніж «нормальна опозиція» в умовах демократичного політичного режиму чи процесу демократизації). Ще далі пішов О. Кіркхаймер [23], який, намагаючись дефініювати політичну опозицію інструментально або нормативно, виділив такі її форми/типи, як: «класична» чи «лояльна» політична опозиція, яка, пропонуючи альтернативу обраній політиці (чи обраному політичному курсу), визнає право уряду управляти/урядувати в межах певного конституційного типу й

політичного режиму; «принципова» політична опозиції, яка протистоїть політиці уряду, політичній системі і її конституційним вимогам; опозиція за типом «політичної конкуренції», яка характеризується тим, що меншість (наприклад, партія чи партії, які мають меншість у легіслатурі) конкурує із більшістю (зокрема, партією чи партіями, які мають більшість у легіслатурі) за владу, проте, перестає пропонувати альтернативні цілі й завдання, відмінні від тих, які репрезентує уряд/політична система. Схожим чином Дж. Сарторі аргументував якість і об'єктивність саме нормативного/сучасного підходу до дефініювання політичної опозиції й на свій манер виділив такі її типи, як: «конституційна»/«реальна» (передбачає згоду із фундаментальними принципами організації суспільства й політичного режиму, внаслідок чого виступає «проти уряду, а не проти політичної системи» [36, с. 151] й функціонує «спокійно й конструктивно», виступаючи проти, але не перешкоджаючи) й «анти системна»/«девіантна» (ставить під сумнів легітимність політичного режиму в цілому (особливо в авторитарних режимах), діє «безвідповідально», оскільки не має жодних шансів бути репрезентованою при владі й тому практично не несе політичної відповідальності) або, іншими словами, «парламентська» й «непарламентська».

Усе це сумарно означає, що, згідно із політологічною традицією, класичне визначення й детермінування політичної опозиції традиційно є вузьким/одностороннім, а сучасне/нормативне визначення й детермінування – широким/багатостороннім. Перше визначення політичної опозиції часто йде в розріз із сучасною політичною теорією, особливою політичною компаративістикою. Натомість, друге визначення є менш проблемним, адже, згідно із ним, поняття політичної опозиції є частиною політичної теорії, яка накладає свій безпосередній відбиток на сучасні дослідження політичної опозиції. Теоретико-методологічним наслідком розуміння політичної опозиції є те, що її суб'єкти мають конкретні функції й завдання, внаслідок чого науковці змушені інтегрувати їх усіх у категорію «політична опозиція». Таким чином відбувається якщо не звуження, то чітке оформлення сфери дослідження політичної опозиції, головний локус якого, особливо в демократичних країнах, зосереджений на парламентській опозиції, постановка питання про дослідження якої регламентована й обґрунтована, передусім, принципами неоінституціоналізму. Водночас помічено й звуження попиту й причинно-наслідкового поступу цілей і завдань порівняльного дослідження політичної опозиції.

Але потрібно розуміти й той факт, що широке чи нормативне/сучасне визначення політичної опозиції теж здатне генерувати певні теоретико-методологічні й дефінітивні обмеження із приводу концепту, ролі й цілей політичної опозиції як такої. Це часто ускладнюється тим, що теоретико-методологічні непорозуміння із приводу означення політичної опозиції не є унілатеральними, а, натомість, переплітаються в політологічній літературі. Одне із таких обмежень/непорозумінь стосується ролі, яку відводять політичній опозиції, бо вчені найчастіше трактують політичну опозицію у вузькому сенсі, тобто з обмеженою кількістю акторів/гравців. Інше обмеження стосується того факту, що актори/гравці політичної опозиції мають специфічні ролі/функції й чітко визначені цілі, передусім – отримати владу, що призводить до обмеженого бачення змісту діяльності політичної опозиції. Нарешті останнє (із представлених у нашому дослідженні) обмеження/непорозуміння безпосередньо дотичне до того, що основним (а часто і єдиним) локусом дослідження місця політичної опозиції є легіслатура, внаслідок цього відбувається звуження сфери її політологічного аналізу. Але навіть і така аналітична специфіка досить ефективно вписується в площину дослідження політичної опозиції крізь призму неоінституціональної, структурно-функціональної, біхевіоральної й інших методології. Це зумовлено тим, що навіть крізь призму звуження широкого або нормативного підходу до дефініювання й детермінування політичної опозиції, роль і «функція» політичної опозиції визначаються в забезпеченні альтернативних стратегій політичного розвитку, хоча, в основному, й у контексті ідеї й крізь призму генерування альтернативного уряду. Як наслідок цього політична опозиція, згідно із сучасним/нормативним підходом, традиційно розглядається, за словами Ф. Нортона [32, с. 237], як цілісне організаційне явище із чітко визначеним і визнаним статутом. У такому контексті часто вважають, що політична опозиція – це, передусім, лояльна опозиція у формі альтернативного чи тіньового уряду «у складі тіньових міністрів, тіньового кабінету й «тіні» законодавчої програми» [22, с. 52; 29, с. 433], що відповідає вузькому трактуванню політичної опозиції. Доповнює цю ситуацію й ще один варіант звуження широкого/нормативного дефініювання політичної опозиції як політичної сили, яка намагається впливати на законодавчу владу й встановлений нею порядок денний. З огляду на це очевидно, що більшість вчених, незалежно від того, яким дефінітивним і теоретико-методологічним підходом вони послуговуються, все ж таки фокусуються на трактуванні політичної опозиції, передусім, як парламентської опозиції або ж, іншими словами, політичної сили, яка може маневрувати й суттєво впливати на законодавчий процес із інституційної/міжінституційної перспективи [2; 8; 9; 17; 18; 21; 24; 30; 32]. Це, на думку Л. Хелмса [18] й У. Сурела [40, с. 63], вказує, що політична опозиція – це здебільшого квазіоднорідна композиція/структура в складі парламентської меншості (акторів/гравців парламентської меншості), які не змогли увійти до композиції уряду.

Однак навіть у цьому контексті, зокрема в широкому розумінні опозиційності, парламентська опозиція несумірна із політичною опозицією, адже парламентська опозиція в будь-якій легіслатурі може мати значно більше ролей, аніж просто пропонувати альтернативний політичний курс і формувати альтернативний («тіньовий») кабінет. Наприклад, у багатоскладових, скажімо, етнічно диференційованих суспільствах парламентська опозиція відіграє важливу функцію представництва й артикуляції інтересів різних соціальних груп, навіть якщо вони не можуть бути прийняті до уваги й враховані [33]. Але замість того, щоб пропонувати альтернативну політику, парламентська/політична опозиція суплементарно може співпрацювати із більшістю в легіслатурі/політичній системі із приводу реформування політичної системи в цілому, особливо із приводу узгодження принципів політичного режиму [30]. Крім того, політична опозиція може використовувати свої формальні повноваження (якщо такі передбачені), щоб переконатися, що парламентська більшість і урядовий кабінет політично відповідальні й виправдовують своє перебування при владі (зокрема, один перед одним в умовах парламентських і президентських демократій, інкорпорованих у різних системах державного правління, зокрема в парламентських республіках і монархіях, напівпрезидентських і президентських республіках тощо). Окрім того, не варто забувати й про неофіційні повноваження суб'єктів політичної опозиції. Дійсно, поряд із формальними повноваженнями, передбаченими за опозицією в парламенті, вона може відігравати й інші політичні й суспільно-політичні ролі, слугуючи каналом комунікації громадськості й політичної влади щодо конкретних політичних питань чи слугуючи в ролі своєрідного «запобіжного клапану» (англ. «safety valve») [36, с. 150]. Вона може «політизувати» й аполітичний процес, трансформуючи будь-яке запитання в політичну площину, зокрема шляхом громадського обговорення, і тим самим сприяти усвідомленню громадськістю будь-якого конкретного питання. Врешті-решт, політична опозиція також може підвищувати легітимність уряду/урядового кабінету (влади) й політичної системи в цілому, змушуючи їх більш об'єктивно реагувати на потреби широкої/неурядової частини електорату [19, с. 430].

У цьому контексті, а також опираючись на свідоме чи несвідоме визнання того, що найбільш вагомою функцією політичної/парламентської опозиції є виокремлення й пропонування альтернативного політичного курсу й формування альтернативного («тіньового») уряду/урядового кабінету, вчені зазвичай схиляються до формулювання дуже вузького погляду на цілі політичної опозиції, навіть у межах її широкого чи сучасного трактування: всесторонньо намагатись отримати політичну владу й впливати на законодавчий або виконавчий процес (урядування). Справа в тому, що в більшості політологічних досліджень політичну опозицію зазвичай розцінюють як владолюбний і владоорієнтований феномен, саме тому головна ціль політичної опозиції і, зокрема, опозиційних партій полягає, зі слів Ф. Нортона, «не в пристосуванні, а в завоюванні» влади [32, с. 238]. Але насправді таке припущення є обмежувальним щодо розуміння й дефініювання політичної опозиції в широкому сенсі, бо остання може суплементарно мати чимало інших цілей, які не обов'язково стосуються формування альтернативного урядового курсу/урядового кабінету. Часто, незалежно від типу політичного режиму, так трапляється у випадку, коли різні інституційні структури заважають політичній опозиції досягати її первинних/апріорних (безумовних) цілей. Особливо це властиво недемократичному режиму, дещо меншою мірою – гібридному режиму, а найменшою мірою – демократичному політичному режиму. Більше того, політична опозиція в такому випадку може бути формалізованою/інституціоналізованою, а може бути й неформальною/символічною, коли в певних легіслатурах формально не таксономовано більшість і меншість (а отже не передбачена можливість урядування в класичному розумінні), внаслідок чого політична опозиція зосереджується навколо не інструментальних владоорієнтованих питань, а більшою мірою навколо операційних завдань і питань вибору варіантів розвитку тощо [5]. Ключовим у цьому розрізі є розуміння того факту, що, згідно із широким/сучасним трактуванням політичної опозиції, цілком різні/диверсифіковані політичні актори можуть відігравати роль політичної опозиції навіть попри те, що вони не репрезентовані в легіслатурі або іншій владній інституційній структурі. Значною мірою це схиляє до усвідомлення позиції, що бути політичною опозицією не обов'язково можна лише із крісел парламентської меншості, але, натомість, просто політизуючи окремі питання й транслюючи їх у середовище громадської думки.

Це аргументує теоретико-методологічну надійність широкого або сучасного дефініювання політичної опозиції як поліваріантного феномену, зокрема, крізь призму апелювання до такого її вияву, як антисистемна політична опозиція. Однак разом із цим потрібно зауважити, що в політичній науці є досить помітні розмежування між систематично диференційованою «нормальною», «класичною», «реальною», «конституційною» чи «лояльною» (або, іншими словами, регулярною й законною) політичною опозицією з одного боку й «девіантною», «нелояльною» чи «ненормальною» (або, іншими словами, антисистемною й екстремістською) політичною опозицією – з іншого. Ці розмежування є причиною формування й відокремлення двох розрізнених

галузей порівняльних досліджень і політологічного знання: 1) вивчення основних (з англ. mainstream) партій в якості плацдарму дослідження опозиційних партій у легіслатурі/парламенті; 2) вивчення антисистемних (з англ. anti-system), неорганізаційних (з англ. anti-establishment), протидіючих (з англ. anti-incumbent) непарламентських партій як джерела отримання інформації про антисистемну чи екстремістську опозицію. Проблемою таких розрізнень є те, що апріорна відмінність між різними типами партій сумарно або системно суперечить логіці порівняльного політологічного дослідження політичної опозиції, й на це існує декілька причин. По-перше, із теоретико-методологічного погляду й з огляду на визнання, що політична опозиція може відігравати різноманітні ролі й функції, потрібно зважати й на те, що антисистемна/екстремістська партія може теж виконувати ці ролі й функції, тобто може впливати на законодавчий і виконавчий процес, критикувати чинний уряд і політичну систему, політизувати певні соціально-економічні питання, інформувати населення тощо. По-друге, із теоретичного ракурсу потрібно й доцільно визнавати відносність і нормативність дискримінаційної відмінності між «конституційними» й «неконституційними» групами політичної опозиції або ж, іншими словами, між системними й антисистемними партіями. Як наслідок, потрібно апелювати до Р. Даля, який, окреслюючи концепт політичної опозиції в гегемоністських/недемократичних політичних режимах, помічає той факт, що, якщо вся опозиція вважається небезпечною й підлягає репресіям, то політична опозиція, яка була б лояльною, якщо б вона була терпимою, переходить у категорію нелояльної, бо вона не допускається до впливу на владу [12, с. 13]. Можливий і інший сценарій, коли партію розглядають як таку, що перешкоджає урядовій діяльності на підставі її визначеної антисистемної позиції, але партія самоідентифікує себе як таку, що працює в системі (тобто системну) [34].

Сумарно це виявляє й аргументує відносність категорії «антисистемна партія» і, що більш цікаво, вказує на те, що динамічний процес її виокремлення призводить до статичного бачення безвідповідальності такої партії, зокрема, внаслідок того, що вона не може чи не хоче «відповідати» за свої політичні ідеї й рішення. Таким чином, враховуючи й передбачувану «безвідповідальність» дій так званих антиконституційних (з англ. anti-constitutional) опозиційних партій, не можна вибудовати конкретних емпіричних передбачень та/чи припущень, зокрема, й на підставі патернів і моделей протестної або безвідповідальної політичної поведінки. З огляду на це, теоретико-методологічно виправданої позиції дотримуються Г. Іонеску й А. Мадаріага, які аргументують, що партії, які критично-риторично апелюють проти політичної системи, як правило, беруть участь у виборах і, у випадку обрання, «приймають правила гри» [20, с. 83] в політичній системі, принаймні, в парламенті, де використовуються схожі принципи й модальності конкуренції із політсилами, які умовно вважаються «нормальними» [13, с. 2]. Часто це виявляється в тому, що так звані «антисистемні партії» (партії антисистемної опозиції) сприяють прийняттю нормативно-правових актів парламентів. Більш того, такі партії доволі часто вагомі в ініціюванні й імплементації конституційних реформ і перетворень в економічному й соціальному секторі розвитку [26; 27; 34]. Таким чином, не заперечуючи важливості вивчення антисистемних партій як таких, потрібно розуміти, що проблематичним виявляється формування концептуального бар'єру між цими партіями й акторами (гравцями), які розглядаються як «реальна», законна або «конституційна» політична опозиція. Концептуалізація такого теоретико-методологічного бар'єру дає змогу виокремлювати різні теоретико-методологічні лінії досліджень, інтерпретації й класифікації політичної опозиції. З одного боку, в демократичних політичних режимах при дослідженні політичної опозиції стало звичним брати до уваги системні й не брати до уваги антисистемні політичні партії, які мають неінституційний характер (зокрема, оформлені винятково в непарламентській діяльності), адже останні можуть негативно впливати на політичну систему в цілому. З іншого боку, водночас у демократичних і недемократичних політичних режимах доцільно аналогічним чином апелювати як до традиційних/системних партій, які інтерпретуються як інституційно-опозиційні, так і до антисистемних партій, які погоджуються вести конституційно регламентовану боротьбу за отримання політичної влади.

У підсумку це теоретико-методологічно повертає нас до з'ясування нормативної позиції й генеративності в трактуванні політичної опозиції. Як свідчить політична теорія, це найчастіше прослідковується на основі дотичності до конкретного місця в політичному просторі, в якому операціоналізується політична опозиція, і вже звично таким місцем, як зазначено вище, є парламент (легіслатура). При цьому фігурує загальноприйняте трактування, що політична опозиція в парламенті – це та частина легіслатури, яка репрезентована партіями, що в ній мають меншість (або ж не є урядовими). Деякі теоретико-методологічні зміни намагався зробити Ж. Блондель, який спонукає розглядати парламентський і непарламентський виміри політичної опозиції [3]. Проте, за наявності винятків [14; 25], більшість досліджень продовжують приділяти основну наукову увагу, як правило, неоінституціональному підходу до трактування політичної опозиції, в якому остання зазвичай позиціонується як меншість щодо більшості в межах легіслатури

й законодавчо-виконавчої сфери політичного процесу. Деякі із цих досліджень навіть акцентують на тому, що «розвиток непарламентської опозиції якщо й продовжується упродовж значного періоду часу, та все ж таки є позначенням дисфункції, яка може поставити під загрозу всю систему» [15; 16].

Але навіть попри це, таке трактування політичної опозиції (тобто винятково в інституційному ключі й вимірі) в деяких моментах виявляється дуже сумнівним. З огляду на це, недостатньо розглядати політичну опозицію тільки як співвідношення «меншість-більшість» у легіслатурі. По-перше, іноді неможливо відрізнити більшість від меншості (особливо в абсолютних кількісних показниках) у легіслатурі із погляду класичного політологічного аналізу, а тому дуже важко запропонувати визначення політичної опозиції для таких ситуацій. Справа в тому, що у вузькому трактуванні політичної опозиції наголос повинен робитись на типи урядових кабінетів і природу їх підтримки в легіслатурах. Якщо формуються уряди більшості (однопартійні або коаліційні), згенеровані партіями в легіслатурі, які сумарно становлять більшість і на більшість опираються при отриманні вотумів довіри/інвеститури, то складнощів у визначенні меншості немає, адже опозиційними вважатимуться політичні партії, які не є урядовими й найчастіше не голосують за законопроекти, які запропоновані урядами (крім того, такі партії найчастіше не голосують за вотуми інвеститури/довіри до урядових кабінетів). Однак, якщо перманентно або ситуативно формуються уряди меншості [22, с. 52] (однопартійні й коаліційні), сконструйовані партіями/партією, які в сумі становлять меншість у легіслатурах (для вотуму інвеститури/довіри урядам меншості також потрібна «інвеститурна» підтримка парламентської більшості), або ж технократичні/непартійні урядові кабінети, виникають інституціональні непорозуміння із приводу того, що ж являє собою політична опозиція, а точніше – із приводу того, що класичне правило зарахування неурядових партій до когорти опозиційних у такому випадку не відповідатиме принципу парламентської меншості. По-друге, всередині парламенту може бути набагато більше можливостей дій і відносин у межах політичної опозиції. У деяких випадках, як демонструють Р. Андевег [1] і Ф. Нортон [32, с. 244–246], розуміння політичної опозиції генерується дуже широкою кількістю відношень/вимірів опозиційності: опозиційні відносини, коли парламентська більшість виступає проти парламентської меншості (урядові партії виступають проти опозиційних партій); міжпартійні відносини, коли опозиційність простежується в межах урядової коаліції, яка формально не є опозиційною до урядової/виконавчої влади; внутрішньопартійні відносини, коли опозиційність простежується всередині й проти політики конкретної партії [4]; непартійні відносини, коли опозиційність відображена в діяльності різних акторів/гравців, що, незалежно від своєї партійної приналежності, діють і виступають проти політики урядового кабінету; крос-партійні відносини, коли опозиційність передбачає відношення до процесів або локусів, у яких політичні партії в опозиції досягають консенсусу із приводу конкретних питань/проблем. Насамкінець, означену варіативність варто доповнювати таким типом опозиційних відносин, коли політична опозиція є більшістю в легіслатурі, проте, не бере участі у формуванні урядового кабінету, а виступає ситуативним партнером у збереженні стабільності політичної системи (що властиво для консенсусних демократій, у яких партії не хочуть ставати урядовими із огляду на небажання брати на себе політичну відповідальність).

З огляду на це, очевидно, що інколи дуже складно розмежовувати теоретичний і практичний виміри трактування «більшості» й «меншості» в легіслатурі, особливо, коли перша виключена із влади. Справа в тому, що уряди меншості залежать від підтримки (на тимчасовій або постійній основі тощо) політичної/парламентської опозиції або ж політична/парламентська опозиція взагалі побічно/суплементарно кооптована в урядові кабінети [9; 22, с. 52]. Ще більше окреслене питання поглиблюється при врахуванні політичних систем, в яких не виражений поділ «уряд–опозиція», а натомість, наявна політична/парламентська опозиція сконцентрована на різних операційних питаннях, а тому й не може розраховувати на те, щоби мати більшість у легіслатурі [5; 28; 31]. Ситуацію ускладнює те, що така специфіка розуміння політичної опозиції теоретико-методологічно властива винятково демократичним політичним режимам, оскільки в автократичних/недемократичних політичних режимах неможливість отримати владу не виключає можливості політизації окремих питань і появи політичної опозиції [7].

Такі класифікаційні атрибути й модуси вузького/звуженого розуміння політичної опозиції й зумовлені ними теоретико-методологічні непорозуміння поглиблюють значення проблематики дефініювання політичної опозиції. Хоча б із огляду на те, що парламент зазвичай є первинно-привілейованим центром інституціоналізації політичної діяльності, особливо в сучасних демократичних країнах. Саме тому всеохоплююче трактування політичної опозиції винятково як такої, що має застосування в межах легіслатур, є обмежувальним. Це зумовлюють і пояснюють кілька детермінаційних факторів.

По-перше, структура й роль законодавчої влади/парламентаризму й легіслатур як інститутів не є аналогічними й рівними за «силою» в різних кейсах/країнах. Унаслідок цього змінюються стратегії політичної/парламентської опозиції залежно

від відносної сили й специфіки функціонування легіслатур. У деяких випадках поведінкові норми передбачають/зумовлюють резерви вираження політичної опозиційності в легіслатурах, однак така звужена складова наукового аналізу спричиняє формування політичної опозиції й за межами легіслатур [32, с. 244–246]. Цей теоретико-методологічний момент емпірично важливий для багаторівневого управління/урядування (зокрема, в межах процесів децентралізації, регіоналізації й супернаціоналізації), коли можна спостерігати мультиплікацію інституціоналізованих вимірів різних форматів політичної опозиції й різних центрів прийняття політичних рішень. Це, безумовно, безпосередньо впливає на уряд і політичну опозицію, а також на динаміку їх співвідношення.

По-друге, політичні партії й/чи політичні діячі/гравці загалом можуть виступати в якості опонентів повних політичних процесів, явищ і тенденцій за межами легіслатур. З одного боку, опозиційні партії репрезентовані в парламенті, але з іншого – вони можуть виступати в якості опозиційних сил через такі непарламентські інструменти, як засоби масової інформації, мітинги, демонстрації, заклики до референдуму тощо. Таким чином вони спроможні впливати як на порядок денний у цілому, так і на результат законодавчого процесу й процесу урядування загалом. Таким чином, як аргументує Г. Керр, «точне зображення моделі конфлікту й консенсусу в рамках парламентської арени має бути чутливим до моделі політичної опозиції, породженої політичною діяльністю за межами парламенту» [22, с. 53]. Разом із цим, політичні сили, яким не вдалося стати парламентськими, теж можуть продовжувати відігравати роль політичної опозиції. Принаймні до тих пір, доки їм не вдасться зреалізувати одну зі своїх організаційних цілей/ролей й отримати шанс на продовження такої діяльності в майбутньому. Таке трактування політичної опозиції найчастіше операціоналізується в разі звернення до дрібних політичних партій, які не в змозі подолати електоральний бар'єр, стати парламентськими, а натомість конкурують винятково на одному рівні багаторівневого представництва.

По-третє, в процесі зростання ролі політичних партій і кризи представництва й участі (що властиво політичному процесу, починаючи із другої половини 90–х рр. XX ст.) можемо припустити, що політичні актори/гравці більше не мають монополії бути трактованими як «законні/легітимні представники» в середовищі тих партій, які виступають проти політики уряду. Із цього приводу Г. Перрі зауважує, що феномен «багатоскладової/мультиваріативної» опозиції натепер фактично представлений у діяльності лобі-структур і громадянського суспільства [33]. Коли йдеться про вивчення політичної опозиції в ході демократизації (особливо її «третьої хвилі») [24; 39], цілком очевидно, що зв'язки, встановлені між непарламентською й парламентською опозицією, є більш всеохоплюючими за зв'язки у винятково парламентській опозиції. Це на теоретико-методологічному рівні змушує нас припинити вивчення громадянського суспільства, демократії й демократизаційного поступу з одного боку й парламентів і парламентаризму – з іншого як розділених площин наукового аналізу. А це аргументує, що порівняльне дослідження політичної опозиції повинно бути багатоваріативним: з одного боку, воно має спрямовуватись на парламентську опозицію, з іншого – на непарламентську опозицію. Внаслідок цього цілком очевидно, що політична опозиція повинна дефініюватись у широкому сенсі.

Але в цьому контексті дослідницька логіка ставить перед нами дві альтернативи широкого дефініювання політичної опозиції – або, не обмежуючись конкретними й нормативними перспективами, повернутись до першооснов дослідження політичної опозиції, або виробити й операціоналізувати нове визначення політичної опозиції. Ці дві альтернативи синтезуються необхідністю подолання недоліків, які підкреслені в існуючій політологічній літературі із приводу трактування й детермінування політичної опозиції, зокрема, в її вузькому чи звуженому дефініюванні. Це означає, що, наслідуючи теоретико-методологічні доробки Р. Даля, Г. Іонеску й А. Мадаріаги із приводу розуміння політичної опозиції [10; 20], їх треба розширювати, що призводить до дефініювання політичної опозиції як такої, що враховує весь спектр ролей, які вона за собою тягне, а не лише її інституціонального локусу й видимої форми, які можуть змінюватися із плином часу. Такий підхід дозволяє прийняти більш нейтральне визначення політичної опозиції й залучити до нього більш широке коло суб'єктів, локусів і типів політичних відносин. Водночас такий підхід дозволяє варіативно дефініювати політичну опозицію як багатоскладове явище, яке операціоналізується по-різному хоча б тому, що роль і завдання суб'єктів політичної опозиції можуть суттєво різнитись, пояснюючи не лише процедури критики чинної влади й пропонування її альтернатив, але й значно ширший масив політичних можливостей, питань і ідей.

З огляду на цілі варіативних суб'єктів політичної опозиції чи, іншими словами, суб'єктів політизації суспільного життя, Н. Брек і Ш. Вейнблум [6] пропонують такі визначення варіантів політичної опозиції чи, скоріше, «політичних опозицій»: будь-який організований політичний актор – легіслатура, репрезентовані й не репрезентовані в легіслатурі політичні партії, профспілки й громадські рухи й організації; вираження позицій перерахованих вище організаційних політичних акторів у суспільній сфері, уряді, легіслатурі, в засобах масової інформації, на вулиці тощо; процес

постійної (чи вчасної) перевірки, інформування й критики поточного стану справ; процес опору політичній владі, що здійснюється за допомогою різноманітних ненасильницьких форм і методів – законодавчого процесу, парламентських запитів, прес-релізів, мобілізації засобів масової інформації, громадських протестів і демонстрацій тощо; процес громадського та/чи політичного протистояння, цілями критики якого є уряд і/чи його політика, політична еліта, політичний режим в цілому. Це слугує основою формування цілісного широкого й сучасного визначення політичної опозиції як певної незгоди з урядом/політичною системою і його/її політичним курсом, політичною елітою чи політичним режимом в цілому, вираженої в публічно-політичному дискурсі/процесі організованими акторами/гравцями через різноманітні моделі політичної поведінки.

Окреслений варіант дефініювання політичної опозиції є інклюзивним, адже він залишається раціональним поза межами включення в нього окремих функцій, цілей і завдань політичної опозиції. Наслідуючи «сходинки абстракції» (з англ. «the ladder of abstraction») Дж. Сарторі [35], цілком очевидно, що таке широке визначення політичної опозиції дозволяє більш широко й узагальнено підійти до трактування композитних елементів, які становлять собою політичну опозицію. Як наслідок відбувається конфігураційна концептуалізація різних категорії політичної опозиції за рахунок зміни гіпотетичних обсягів її розширення/збільшення. Пояснення такого кроку полягає у використанні категорії «політична опозиція» не в однині, а в множині. Тобто мається на увазі широкий спектр можливостей стосовно суб'єктів, відносин і дій політичної опозиції. Однак і на цьому гіпотетичний набір теоретико-методологічних питань, на які має бути спрямований ракурс у науковому аналізі політичної опозиції, зовсім не обмежений. Розширення цього ракурсу, навіть теоретико-методологічно, дозволяє подолати обмеженість ідей і підходів стосовно ролей політичної опозиції, подолати бар'єр доцільності чи недоцільності розділеного дослідження «нормальної»/«реальної» й антисистемної/екстремістської, парламентської й непарламентської політичної опозиції. Окрім того, розширення кола питань, на які спрямований аналіз політичної опозиції, гіпотетично може згенерувати й розширити неінституціональний підхід щодо трактування політичної опозиції в цілому, зокрема й через залучення деяких доробків інших теоретико-методологічних підходів сучасної політичної науки. Разом із цим такий теоретико-методологічний «маневр» дозволяє розглянути/сформувати й диверсифікувати різні підходи стосовно розуміння й означення політичної опозиції. Однак вони повинні бути предметом інших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Andeweg R. Executive-Legislative Relations in the Netherlands : Consecutive and Coexisting Patterns / Rudy B. Andeweg // Legislative Studies Quarterly. – 1992. – Vol. 17. – No. 2. – P. 161–182.
2. Andeweg R. Parliamentary Opposition in Post-Consociational Democracies : Austria, Belgium and the Netherlands / Rudy B. Andeweg, Lieven De Winter, Wolfgang C. Müller // Journal of Legislative Studies. – 2008. – Vol. 14. – No. 1–2. – P. 77–112.
3. Blondel J. Political Opposition in the Contemporary World / Jean Blondel // Government and Opposition. – 1997. – Vol. 32. – No. 4. – P. 462–486.
4. Boucek F. Rethinking Factionalism : Typologies, Intra-Party Dynamics and Three Faces of Factionalism / Françoise Boucek // Party Politics. – 2009. – Vol. 15. – No. 4. – P. 455–485.
5. Brack N. Quelle opposition au sein du parlement européen? / Nathalie Brack // Crespy A. L'Europe sous tensions : Appropriation et contestation de l'intégration européenne / Amandine Crespy, Mathieu Petithomme. – Harmattan, 2009. – P. 179–190.
6. Brack N. What do we mean by "political opposition": a theoretical perspective / Nathalie Brack, Sharon Weinblum. – Presented at Potsdam ECPR General Conference, 9–12 September 2009. – 16 p.
7. Carbone G. Political Party in a «No-Party Democracy» : Hegemony and Opposition Under Movement Democracy in Uganda / Giovanni M. Carbone // Party Politics. – 2003. – Vol. 9. – No. 4. – P. 485–501.
8. Christiansen F. Parliamentary Opposition under Minority Parliamentarism : Scandinavia / Flemming Juul Christiansen, Erik Damgaard // Journal of Legislative Studies. – 2008. – Vol. 14. – No. 1–2. – P. 46–76.
9. Christiansen F. Parliamentary Opposition under Minority Parliamentarism : Scandinavia / Flemming Juul Christiansen, Erik Damgaard // Helms L. Parliamentary Opposition in Old and New Democracies / Ludger Helms. – London : Routledge, 2009. – P. 27–57.
10. Dahl R. Political Oppositions in Western Democracies / Robert Alan Dah. – New Haven : Yale University Press, 1966. – 458 p.
11. Dahl R. Polyarchies : Participation and Opposition / Robert Alan Dah. – New Haven : Yale University Press, 1971. – 257 p.
12. Dahl R. Regimes and Oppositions / Robert Alan Dahl. – London, New Haven, 1973. – 411 p.
13. De Giorigi E. Parliamentary opposition in Western European Democracies today : systemic or issue-oriented? A comparative Study of two Parliamentary systems / Elisabetta De Giorgi. – Paper presented at the ECPR Joint sessions of workshops, Helsinki, 7–12 May 2007. – 32 p.
14. Dubrow J. Political Opposition to the USA Patriot Act of 2001 / Joshua Dubrow, Irina Tomescu. – Paper presented at the Annual meeting of the American Sociological Association, 14 August 2004. – 33 p.
15. Giulj S. Confrontation or Conciliation : the Status of the Opposition in Europe / Sylvie Giulj // Government and Opposition. – 1981. – Vol. 16. – No. 4. – P. 476–494.
16. Giulj S. Le statut de l'opposition en Europe / Sylvie Giulj. – Paris : Documentation Française, 1980. – 336 p.
17. Helms L. Parliamentary Opposition and its Alternatives in a Transnational Regime : The European

Union in Perspective / Ludger Helms // Journal of Legislative Studies. – 2008. – Vol. 14. – No. 1–2. – P. 212–235.

18. Helms L. Studying Parliamentary Opposition in Old and New Democracies : Issues and Perspectives / Ludger Helms // The Journal of Legislative Studies. – 2008. – Vol. 14. – No. 1. – P. 6–19.

19. Holzhacker R. The Power of Opposition Parliamentary Party Groups in European Scrutiny / Ronald Holzhacker // The Journal of Legislative Studies. – 2005. – Vol. 11. – No. 3. – P. 430.

20. Ionescu G. Opposition : Past and Present of a Political Institution / Ghiţa Ionescu, Isabel de Madariaga. – London : The New Thinker Library, 1968. – 213 p.

21. Kaiser A. Parliamentary Opposition in Westminster Democracies : Britain, Canada, Australia and New Zealand / Andre Kaiser // Journal of Legislative Studies. – 2008. – Vol. 14. – No. 1–2. – P. 20–45.

22. Kerr H. The Structure of Opposition in the Swiss Parliament / Henry H. Kerr // Legislative Studies Quarterly. – 1978. – Vol. 3. – No. 1. – P. 51–62.

23. Kircheimer O. Politik und Verfassung / Otto Kirchheimer. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1964. – 185 p.

24. Kopecky P. Parliamentary Opposition in Post-Communist Democracies : Power of the Powerless / Petr Kopecky, Maria Spirova // Journal of Legislative Studies. – 2008. – Vol. 14. – No. 1–2. – P. 133–159.

25. Kramm L. Grundzüge einer Theorie der politische opposition / Lothar Kramm // Zeitschrift für Politik. – 1986. – Vol. 3. – No. 1. – P. 33–43.

26. Lavau G. A la recherche d'un cadre théorique pour l'étude du Parti communiste français / Georges E. Lavau // Revue franзaise de la science politique. – 1968. – Vol. 18. – No. 3. – P. 445–466.

27. Lavau G. A quoi sert le Parti Communiste Franзais? / Georges E. Lavau. – Paris : Fayard, 1981. – P. 342–356.

28. Mair P. Political Opposition and the European Union / Peter Mail // Government and Opposition. – 2007. – Vol. 42. – No. 1. – P. 1–17.

29. Milnor A. Patterns of Opposition Behavior in Modern Legislatures / Andre J. Milnor, Mark N. Franklin // Kornberg A. Legislatures in Comparative Perspective / Allan Kornberg. – New York ; David McKay, 1973. – P. 423.

30. Mujica A. Consensus and Parliamentary Opposition : the Case of Spain / Alejandro Mujica, Ignacio Sanchez-Cuenca // Government and Opposition. – 2006. – Vol. 41. – No. 4. – P. 86–108.

31. Neunreither K. Governance without opposition : the case of the European Union / Karlheinz Neunreither // Government and Opposition. – 1998. – Vol. 33. – No. 4. – P. 419–441.

32. Norton P. Making Sense of Opposition / Philip Norton // The Journal of Legislative Studies. – 2008. – Vol. 14. – No. 1. – P. 236–250.

33. Parry G. Opposition Questions / Geraint Parry // Government and Opposition. – 1997. – Vol. 32. – No. 4. – P. 457–461.

34. Pizzorno A. Opposition in Italy / Alessandro Pizzorno // Government and Opposition. – 1997. – Vol. 32. – No. 4. – P. 647–656.

35. Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics / Giovanni Sartori // American Political Science Review. – 1970. – Vol. 64. – No. 4. – P. 1033–1053.

36. Sartori G. Opposition and Control Problems and Prospects / Giovanni Sartori // Government and Opposition. – 1966. – Vol. 1. – No. 1. – P. 149–154.

37. Schapiro L. Foreword / Leonard Schapiro // Government and Opposition. – 1996. – Vol. 1. – No. 1. – P. 2.

38. Schapiro L. Putting the lid on Leninism. Opposition and dissent in the communist one-party states / Leonard Schapiro // Government and Opposition. – 1967. – Vol. 2. – No. 2. – P. 181–203.

39. Stepan A. Democratic Opposition and Democratization Theory / Alfred Stepan // Government and Opposition. – 1997. – Vol. 32. – No. 4. – P. 657–678.

40. Surel Y. Le chef de l'opposition / Yves Surel // Pouvoirs. – 2004. – Vol. 108. – No. 1. – P. 63–80.

41. Zellentin G. Form and Function of the opposition in the European Communities / Garda Zellentin // Government and Opposition. – 1967. – Vol. 2. – No. 3. – P. 416–435.

Коннова Н.О.

Вплив мас та інституту лідерства на політичні процеси в Україні й Польщі

УДК 316.454.3:316.46.(477)+(438)

Коннова Н.О.,
викладач кафедри філософії
та політології
Харківського національного
економічного університету
імені Семена Кузнеця

У статті здійснено порівняльний аналіз революційних процесів в Україні й Польщі в контексті впливу на них мас і ролі політичного лідерства. Розглянуто основні причини, з яких Польща просунулася набагато далі України стосовно побудови демократичного європейського суспільства.
Ключові слова: *революція, феномен мас, політичне лідерство, тоталітаризм, громадянське суспільство, «Помаранчева революція».*

В статье осуществлен сравнительный анализ революционных процессов в Украине и Польше в контексте влияния на них масс и роли политического лидерства. Рассмотрены основные причины, из-за которых Польша продвинулась намного дальше Украины в построении демократического европейского общества.
Ключевые слова: *революция, феномен масс, политическое лидерство, тоталитаризм, гражданское общество, «Оранжевая революция».*

The article compares the revolutionary processes in Ukraine and Poland in the context of the influence of the masses on them and the phenomenon of political leadership. The reasons for which Poland in Ukraine has moved much further in building a democratic European society are considered.
Key words: *revolution, phenomenon of the masses, political leadership, totalitarianism, civil society, „Orange Revolution".*

Після появи на політичній карті світу нової держави Україна минув дуже малий відрізок історичного часу, і, як і більшість держав колишнього Радянського Союзу, наша держава еволюціонує від тоталітаризму до демократичних ідеалів суспільства. Цей процес складний і тривалий. Величезна роль у трансформації політичної системи належить діяльності мас під керівництвом гідного політичного лідера. Найбільш очевидним результатом функціонування мас у політичних процесах є зміна політичної системи. В Україні переломним моментом у визволенні суспільства від радянського минулого стали події, пов'язані із виборами Президента України 2004 р. Суспільство ще тривалий час буде аналізувати, давати нову оцінку «Помаранчевої революції», але при всіх її мінусах і плюсах треба відзначити головну заслугу цих подій – формування громадянського суспільства і його політизацію, яка зіграла найважливішу роль у формуванні демократичної політичної системи України. «Революція гідності» в Україні 2013–2014 рр. – це еволюційне продовження «Помаранчевої революції», але саме остання сколихнула українське суспільство й привернула увагу до України у всьому світі. Автор статті акцентує увагу саме на «Помаранчевій» революції в Україні й революції у Польщі у 80-х рр. XX ст., тому що завдяки цим подіям відбулись кардинальні зміни в політичній свідомості народу; спроба створення ситуації підконтрольності державних органів влади народу й зміна правил політичної гри. Справді, головне досягнення подій того часу і в Україні, і в Польщі – поява Громадянина і його суб'єктності.

У час високих технологій головним джерелом інформації є ЗМІ, серед яких треба відзначити телебачення, за допомогою якого відбувається маніпуляція суспільною свідомістю. Завдяки ЗМІ зростає інтерес у світі й до України. Дійсно, саме «Помаранчева революція» змінила світогляд багатьох мешканців Східної й Західної Європи щодо нашої країни. Зазначимо, що велику допомогу в побудові своєї державності й формуванні громадянського суспільства в Україні надала Польща. Держава, яка існувала в комуністичному просторі, але має свій шлях трансформації політичної системи й політичної ментальності. Активну участь у подіях восени 2004 р. взяли саме поляки, які допомагали українцям у формі чисельних публікацій, дискусій, в демонстраціях у багатьох містах Польщі та, врешті решт, у формі багатотисячної участі в якості спостерігачів під час наступних турів виборів. Яскравий приклад інтересу західного сусіда до подій в Україні – це виїзд групи студентів «Східних Студій Варшавського Університету» до Києва в грудні 2004 р. для проведення досліджень [1]. Українці й поляки – це два великі європейські народи, які пов'язані багатовіковою традицією міждержавних і міжнаціональних взаємин зі складними сторінками спільної історії, тісними культурними зв'язками, спільним майбутнім в об'єднаній Європі. Спільність стратегічних інтересів, ментальна близькість об'єктивно відзначають Польщу головним зовнішньополітичним партнером України і її головним лобістом в Європі. Необхідно звернути увагу на те, що пострадянські політичні процеси в цих країнах мають свої особливості, і неможливо повністю змоделювати польську модель політичного розвитку для України.

Метою статті є порівняльний аналіз революційних процесів в Україні й Польщі наприкінці XX ст. і початку XXI ст. у контексті феномену політичного лідерства й ролі мас.

Українсько-польські відносини – одна із найбільш актуальних тем у сучасному українському політологічному дискурсі. У вітчизняній політичній та історичній науці з'явилась ціла низка досліджень, присвячених різним аспектам українсько-польських відносин посттоталітарного періоду. У галузі політичних наук помітними є

праці В. Бусленка, Г. Гізеленько, В. Кирилича, В. Моцока, І. Поліщука, О. Полторацького, С. Стоєцького, Н. Чорної, Х. Федорищака й ін., історичних – О. Бабака, В. Гевко, Я. Гришина, В. Лишка й ін. Більшість праць стосуються все ж таки вивчення міждержавних відносин, виокремлюючи повністю чи частково їх політичні аспекти.

Як вже відзначалось, події в Україні в 2004 р. стали інформаційним приводом для поляків стосовно підтримки й допомоги нашій державі у формуванні громадянського суспільства й побудові демократичної країни. З іншого боку, погляди українців щодо Польщі теж поступово змінювалися в перші десятиріччя XXI ст. Наш західний сусід став більш цікавим для нас, ніж раніше. Наприклад, у 2004 р. при відповіді на запитання: «Які народи близькі до українців за рисами характеру?» на першому місці були білоруси (69,7% опитуваних), на другому – росіяни (46,2%), на третьому – поляки (42,6%). Але через 10 років ситуація радикально змінились: за результатами опитування соціологічної групи «Рейтинг» 54% респондентів назвали своє ставлення до поляків і Польщі теплим, 12% – дуже теплим і 39% заявили про своє нейтральне ставлення до поляків. Негативно висловились лише 4% опитуваних. Друге місце за рівнем симпатії посіли білоруси – їх назвали 50% опитуваних. Останнє місце посіла Росія. Симпатії до Росії різко впали після анексії Криму й російської агресії на сході України [2]. Натепер Польська республіка відіграє важливу роль у процесі інтеграції України в європейські структури. Події останніх трьох років повністю змінили ставлення й до поляків. Але виникає питання стосовно того, наскільки польська модель побудови демократичного суспільства відповідає політичному менталітету українців і української політичної реальності?

У автора цієї статті викликають інтерес політичні процеси в Україні й Польщі в контексті феномену мас і діяльності політичних лідерів у цих країнах, їх взаємодії між собою і їх впливу на відношення між двома державами. Без нових сучасних політичних реалій, без нової ролі мас у політичних процесах був би неможливий якісний політичний стрибок у формуванні громадянського суспільства як у Польщі, так і в Україні. Підкреслимо, що розвиток наукової думки й техніки є причиною того, що особливістю політичних реалій XX ст. стала широка масовізація суспільства, яка призвела до різкого зростання чисельності громадян, які беруть участь у політичній діяльності... «Вони (маси) існували й раніше, але були непомітними, займали задній план соціальної сцени, зараз вони вийшли на авансцену, до самої рампи, на місце дійових осіб. Вже нема чільних героїв, є тільки хор» [3, с. 17]. Дійсно, видатний філософ Х. Ортеґа-і-Ґассет стверджував, що сьогодні ми є свідками тріумфу гіпердемократії, в якій маса діє безпосередньо без закону, за допомогою матеріального тиску, накидаючи свої прагнення й смаки. Але він не брав до уваги специфіку політичного менталітету маси і її прагнення до свободи й захисту своєї гідності від держави (навіть із порушенням будь-яких правових принципів і норм).

Цікавою точкою зору стосовно ролі й місця мас у сучасному суспільстві є погляди французького дослідника С. Московічі. Він стверджує, що аж до сучасної епохи натовпи з'являлися лише періодично й відгравали другорядну роль. Власне, вони не були особливою проблемою й не потребували спеціальної науки. Але суспільство поступово трансформується: підриваються релігійні вірування, розриваються традиційні зв'язки й руйнується солідарність груп. Роз'єднані люди залишаються покинутими наодинці зі своїми потребами: «у джунглях міст, в пустелях заводів і в сірості контор ... ці незліченні атоми, ці крупиці безлічі збираються в хитку й займисту суміш». Таким чином, на думку С. Московічі, з'являється тип людини мас. Індивід помер, хай живе маса! Ось той суворий факт, який відкриває для себе спостерігач сучасного суспільства. «У результаті наполегливої й запеклої боротьби маси, здається, всюди здобули остаточну перемогу. Саме вони ставлять нові питання й змушують винаходити нові відповіді, оскільки їх сила є реальністю, з якою відтепер потрібно рахуватися» [4, с. 416].

Необхідно підкреслити, щойі Х. Ортеґа-і-Ґассет, і С. Московічі аналізували масу ліберальної демократії, яка давала змогу впливати на хід подій і на політику держави, наприклад, за допомогою виборів або страйків. В Україні й Польщі тоталітарна основа суспільства не давала змоги масам бути силою. Це була сіра й керована маса, яка повністю підпорядковувалася державі. Але із розпадом СРСР (а в Польщі ці процеси відбувалися раніше) ситуація змінилася. Яскравий приклад цього процесу – масові страйки в Польщі в серпні 1980 р. Понад 700 тисяч робітників вийшли на страйк, а масовість «Солідарності» взагалі вражає, після її утворення в 1980 р. кількість її членів швидко зросла й досягла за рік 10 млн. чоловік [5]. «Помаранчеві» майдани України восени 2004 р. і майдани Революції гідності 2014 р. теж збирали сотні тисяч прихильників революції, і був такий час, коли керівництво майдану в Києві не контролювало цю масу людей, яка ставала все більшою. Нажаль, результати масовізації українського й польського суспільства були різними.

Зазначимо, що масовізація суспільства – це процес, який несе йому загрози в якості неспроможності досягнення кінцевої мети без керівництва гідних лідерів. На думку західних дослідників, політична поведінка мас взагалі

характеризується як стихійна. У мас відсутня соціальна організація й система лідерства. Тут зникають індивідуальні різниці, назовні прориваються загальні для всіх підсвідомі імпульси. Єдність почуття й ідей установлюється не за допомогою розуму, а за допомогою навіювання або вербального зараження. Маса ніколи не буде мислячою істотою, вона рідко відчуває, вона зазвичай рефлексивна [6, с. 7]. Але в епоху постіндустріального суспільства змінюється й характер мас. Американський соціолог Д. Белл у праці «Кінець ідеології» дає п'ять варіантів поняття мас:

1) недиференційована множина, споживачі інформації. Це аудиторія масових комунікацій. Основними характеристиками цього типу «людини-маси» дослідник вважає стереотипне мислення, пристосуванство, залежність від політиків;

2) збори некомпетентних людей, неосвічених, що відображає низьку якість сучасної цивілізації. Звідси страх перед масою, різке протиставлення авторитетних лідерів безглуздим масам;

3) «механізоване суспільство», в якому людина є придатком машини, простим елементом технології. Вона найнята й виконує те, що вказано;

4) «бюрократизоване суспільство», де рішення приймаються лише вгорі ієрархії. Вимога підкорятися, вважає дослідник, позбавляє людину можливості діяти відповідно до розуму, усвідомлено;

5) натовп, що характеризується відсутністю відмінностей, одноманітністю й безцільністю.

Д. Белл пов'язує особливості сучасного суспільства виключно із виникненням масового виробництва й масового споживання. Бурхливе зростання населення, особливо міського, збільшення середнього терміну життя людей змінили саму структуру раніше роз'єднаного суспільства, а розвиток масових засобів зв'язку вперше в історії призвів до об'єднання його в одне ціле. Саме розвиток засобів зв'язку сприяв цьому, підкреслює дослідник, а не що-небудь інше: не релігія, не національна система, не ідеологія [7, с. 135].

У цьому сенсі є значні відмінності між масовими виступами в Польщі й Україні. У серпні 1980 р. в Польській Народній Республіці розпочались масові страйки й протести проти комуністичного режиму. Народні маси очолила громадсько-політична організація «Солідарність», яка отримувала фінансову й моральну допомогу із Заходу. Революційність проявилась, передусім, у масових страйках робітників, що охопили Польщу влітку 1980 р.: в липні почала страйкувати Люблінщина, серпень почався зі страйків у Варшаві, Лодзі й інших містах, апогею ж протести досягли в Ґданську. Люди припинили роботу і, сміливо дивлячись в очі влади, заявили, що хочуть жити гідним життям, прагнуть справедливого ставлення до себе й своїх родин [5]. Це були, перш за все, страйки робітників без залучення інформаційних технологій. В Україні вже позначився вплив нових засобів зв'язку (Інтернет, соціальні мережі), які вплинули на масовість виступу громадян. «Революція гідності» й почалася з Євромайдану студентів, які були більш інформаційно організованими. Але відмінності, і дуже суттєві, були й в питанні хто очолить ці революційні рухи.

Типовими ознаками людини як частини маси є: 1) знеособленість, коли індивідуальна поведінка людини відступає під тиском пристрастей; 2) різке переважання почуттів. Із часом розум поступається місцем почуттям і інстинктам; 3) втрата інтелекту. Інтелект маси нижче інтелекту одиниць, які її складають; 4) втрата особистої відповідальності. Людина втрачає почуття відповідальності й може застосовувати дії, які вона ніколи не робила б, маючи здатність здійснювати їх самостійно [6, с. 6]. Дійсно, психологія мас небезпечна, але в революційних подіях у Польщі ми говоримо не про «порожню масу», яка живе на найнижчому рівні свідомості, а про народ, що зберігає свою самобутність завдяки консервації традиційних цінностей. Зазначимо, що вагому роль у збереженні національної самосвідомості поляків у добу комунізму зіграла католицька церква. В Україні до «Революції гідності» взагалі була відсутня загальнонаціональна ідея.

Необхідно звернути увагу на те, що все ж таки й маса, й народ надзвичайно схильні до впливу. Маса підпадає під «магічну владу слів», які здатні як пробуджувати агресію й дику ненависть, так і придушувати їх. Сила слова має великий енергетичний потенціал. Магія слів дійсно здатна захопити душу людини, змінити хід її думок, почуттів, визначати вчинки [8]. Чим користувалися й продовжують користуватися багато політиків в Україні й Польщі. У політичній науці поступово з'явились наукові розробки щодо управління суспільною свідомістю. У результаті маніпуляції людина вважає, що вона діє свідомо, але це ілюзія, тому що маніпуляція – це психічний вплив на людину, який здійснюється таємно. Людина діє в потоці масової свідомості, яка є реальним знанням великих суспільних груп і суспільства в цілому. Економічна криза 70–80 рр. у Польщі й політична криза в Україні 2004 р. – це все вплинуло на формування масової свідомості, коли дії мас схожі із діями окремої людини в контексті всіх подій.

Треба підкреслити, що вплив мас на хід історичних подій дуже значний, але, незалежно від форми правління держави, влада в суспільстві реально належить невеликій групі людей, і постать верховного лідера завжди відігравала й відіграє ключову роль. Різні епохи завжди надавали суспільству великих лідерів. Велика особистість у будь-якій сфері діяльності акумулює

думки, надії багатьох людей і частіше набуває міфічного ореолу. У 1990 р. французька соціологічна служба Л. Харріса провела опитування на тему: «Чи є в нас великі люди?» У результаті опитування в першу десятку ввійшли: Шарль де Голь (97%), Мати Тереза (94%), Дж. Кеннеді (91%), У. Черчилль (88%), М. Горбачов (84%), Лєх Валенса (82%), Мартін Лютер Кінг (79%), А. Ейнштейн (77%), Н. Мандела (77%), А. Сахаров (76%). Французи назвали великими тих, хто змінив хід історії в позитивному сенсі. У контексті сучасної демократії історію творять уже не кумири. Демократ любить людину, він не любить великих людей. Але протягом усього історичного часу вчених цікавить проблема лідерства, адже кожному етапу суспільного розвитку, кожному політичному режиму чи політичній системі потрібні свої лідери для досягнення своєї мети. Лідер і маси – це алгоритм успіху революції. У Польщі у 80-х рр. XX ст. цей алгоритм спрацював, нажаль, в Україні – ні. Президент В. Ющенко не зміг стати загальнонаціональним лідером і, коли балотувався на другий строк президентства, набрав дуже низький відсоток голосів виборців. Ця невідповідність прагнень мас (громадянського суспільства) і лідера призвела до кризи політичної системи України й нової революції 2014 р. Г. Тард вважав, що лідер є рушієм суспільного процесу, силою, що спонукає й певною мірою скеровує розвиток людської історії [9, с. 242].

У політичній науці широко відома типологія лідерства М. Вебера. Вчений розумів під лідерством вміння давати накази й викликати покору, тому він відрізняв традиційне лідерство, бюрократичне й харизматичне. Перші два типи лідерства належать стабільним соціальним структурам і пристосовані для рішення повсякденних задач, а харизматичний тип виникає на поворотах історії. «Харизматичний авторитет» відкидає минуле й виступає в якості революційної сили. Поступово в процесі стабілізації харизматичне лідерство стає традиційним або бюрократичним [6, с. 28]. Для лідерства в період політичних змін характерними є: розрив із минулим, повне оновлення мислення, виділення права й свободи як основних чинників політичних змін. Адже побудова демократичного суспільства передбачає, насамперед, наявність чіткої правової бази, покликаної регламентувати всі сторони суспільного буття, а також забезпечення можливості вільного вибору для всіх громадян держави.

Сенс реформ, а отже й політичних змін, полягає у встановленні й постійному розвитку правової держави й громадянського суспільства. Перехід до демократії дає право на утвердження нових структур і нових орієнтацій для лідерів, які прийшли до влади шляхом політичних змін. Стверджуючи про нерозривність зв'язку між проблемами лідерства й проблемами політичних змін, беремо до уваги такі три основні риси, характерні для них обох: великі політичні зміни завжди проходять при повній зміні пануючих лідерів; проблеми, що виникають, мають розв'язувати люди нової когорти, які ще зовсім не мають навичок правління; залишок (навіть незначний) старих лідерів завжди буде гальмувати процес створення нових моделей державотворення [10]. Виникає питання, чому Польща є чи не першою країною колишнього соціалістичного блоку, де радикальні економічні, соціальні й політичні реформи призвели до тих результатів, на які сподівались їх ініціатори, хоча політична активність мас в Україні на рівень вище?

Україна й Польща мали комуністичне минуле із проблемами як в економіці, так і в політиці, але стартовий потенціал для перетворень у Польщі був значно більший, ніж в Україні, тому що наша держава була невід'ємною часткою єдиної радянської системи й залишається в геополітичних планах Росії (анексія Криму, війна на сході України). Роль лідера в радикальних перетвореннях для інших країн регіону свідомо взяла на себе Польща. Її розвиток протягом 90-х рр. XX ст. став своєрідним еталоном – провідником руху до демократії західного зразку. І вагомим фактором тут є те, що провідником цього руху стала харизматична для Польщі людина – Лєх Валенса, який став у 1980 р. головою «Солідарності». Він очолював спілку, яка нараховувала понад 3 млн. членів, і це була людина, яка не мала навичок правління.

Нажаль, в Україні за роки незалежності не знайшлося людини, яка мала б такий статус, як у Л. Валенси. Президенти країни Л. Кравчук, Л. Кучма – представники радянської номенклатури. За класифікацією М. Вебера вони типові «раціонально-легальні» лідери. Не мав статусу харизматичного й Віктор Ющенко, хоч він і збирав сотні тисяч людей на майдані, але ці виступи були не за майбутнього президента, а проти режиму старої влади. «Революція гідності» 2014 р. теж не висунула на політичний олімп достойного й харизматичного національного лідера. Щодо загальної оцінки влади, то Є. Соболєв характерно підсумовує: «Клептократія повністю оновилась. Старі схеми освоїли нові лідери» [11]. Як вже зазначалось, залишок старих лідерів завжди буде гальмувати демократичні процеси в державі. У Польщі змогли ефективно реалізувати процес люстрації. В Україні була тільки імітація цього процесу.

Таким чином, можна зробити висновок, що в період корінних змін наші країни мали різний розвиток політичної системи. Можна виділити дві основні причини, за якими Польща просунулася набагато далі України в побудові демократичного європей-

ського суспільства. По-перше, революція в Польщі сталась із низу, її рушійною силою був робітничий клас і профспілки. В Україні ж сталась «номенклатурна революція» зверху, без будь-якої люстрації старого політичного класу. По-друге, Україна, на відміну від Польщі, межує із Росією й постійно перебуває в зоні її безпосередніх геополітичних інтересів. Результати масовізації українського й польського суспільства були неоднаковими. На думку І. Поліщука, польський транзит відзначається тією особливістю, що в порівняно стислий історичний час посткомуністичному суспільству вдалося досягти нової демократичної якості, сформувати принципово нові уявлення про народовладдя, соціальну справедливість, патріотизм, особистий добробут [12, с. 179]. Необхідно підкреслити, що польський народ продемонстрував іншим сусідам, як необхідно знаходити національний компроміс – створювати режим «договірної демократії» між колись панівною партійною номенклатурою Польської об'єднаної робітничої партії й опозиційним рухом «Солідарність» в ім'я гарантування національного суверенітету. На той час у польському суспільстві знайшовся й лідер національного масштабу (Л. Валенса), який згуртував всю націю. Щодо України, то ми маємо суспільство, яке деструктурується, і «вуличну демократію», яка чи не єдина легальна й потенційно легітимна влада в сьогоднішній країні. І це являє собою водночас і велику небезпеку для суспільства, і чи не єдиний шанс національного порятунку. Безлика українська влада не спроможна або не має бажання самостійно вирішити багато проблем у сучасному українському суспільстві, тому перекладає вирішення цих проблем на суспільство. В Україні при дуже високій політичній активності мас не знайшлося свого Леха Валенси, який би мав чітку програму трансформації політичної системи на основі демократичних цінностей. Стосунки України й Польщі можна характеризувати постулатом: «Без вільної України немає вільної Польщі». На сучасному етапі наші країни потрібні одна одній для подальшої побудови європейської держави, і це розуміє як український, так і польський народ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Звіт із дослідження, проведеного в Києві в грудні 2004 року студентами та працівниками Східних Студій Варшавського Університету / Уклад. Маріуш Ковальські. – Warszawa : Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, 2005. – 32 с.

2. Опитування: Українці найтепліше ставляться до поляків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/261320.

3. Ортеґа-і-Ґасет Хосе. Бунт мас / Хосе Ортеґа-і-Ґассет. – К. : Основи, 1994. – 420 с.

4. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс; пер. с фр. / С. Московичи. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.

5. Шевчук Д. «Солідарність» – польський шлях до свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://incognita.day.kiev.ua/solidarnist-polskij-shlyax-do-svobodi.html.

6. Малькова Т. Массы. Элита. Лидер / Т. Малькова, М. Фролова. – М. : «Знание». – 40 с.

7. Волвенко Н. Феномен мас і процеси масовизації суспільства / Н. Волвенко // Вісник СевНТУ. Сер. : Політологія. – 2013. – Вип. 145. – С. 133-136.

8. Сєрова Ю. В. Масовізація сучасного суспільства й сучасна міфологія: особливості взаємовпливу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.info-library.com.ua/books-text-11474.html.

9. Буяк Б. Феномен лідерства в історико-філософській ретроспективі / Б. Буяк // Гуманітарний вісник. – 2015. – № 36. – С. 238–252.

10. Кухта Б. Політичні еліти та лідерство / Б. Кухта, Н. Теплоухова. – Львів: Кальварія 1996. – 224 с. [Електронний ресурс]. – режим доступу : http://npu.edu.ua/!ebook/book/html/D/iplp_kspd_Kuhta_Teplouhova_Politichni_eliti_liderstvo/310.html.

11. Роговик О. «Клінічна смерть» Революції Гідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hvylya.net/analytics/society/klinichna-smert-revolyutsiyi-gidnosti.html.

12. Поліщук І. Електоральний процес в Україні і Польщі в посткомуністичний період: політико-культурний аспект / Ігорь Поліщук // // Studia politologica Ucraino-Polona. – 2012. – Вип. 2. – С. 178–190.

Майко Т.С.

Функціонування місцевого самоврядування за Конституцією України

У статті проаналізовано базові засади законодавства України щодо інститутів локальної демократії. Підкреслено необхідність збалансованого розмежування функцій і повноважень місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. З'ясовано специфіку та тенденції розвитку місцевого самоврядування в сучасній Україні. Обґрунтовано надання місцевому самоврядуванню не тільки певних правових, організаційних та фінансових можливостей щодо власного функціонування, але й створення ефективної регіональної управлінської моделі, яка надає місцевому самоврядуванню реальної певної автономії.

Ключові слова: *децентралізація, міська рада, місцеве самоврядування, законодавство України.*

В статье проанализированы базовые основы законодательства Украины относительно институтов локальной демократии. Подчеркнута необходимость сбалансированного разграничения функций и полномочий местных государственных администраций и органов местного самоуправления. Выяснены специфика и тенденции развития местного самоуправления в современной Украине. Обосновано предоставление местному самоуправлению не только определенных правовых, организационных и финансовых возможностей относительно собственного функционирования, но и создание эффективной региональной управленческой модели, которая предоставляет местному самоуправлению реальную определенную автономию.

Ключевые слова: *децентрализация, городской совет, местное самоуправление, законодательство Украины.*

Basic principles of Ukrainian Law concerning institutions of local democracy are analyzed in the article. The necessity of functions and powers balanced division between local administrations and local authorities is highlighted. Specificity and tendencies of local self-government development in modern Ukraine are clarified. Giving local self-government not only certain legal, organizational and financial opportunities concerning self-operating but effective creation of regional management model which provides real local self-government autonomy is proved.

Key words: *decentralization, City Council, local self-government, Ukrainian legislation.*

УДК 323:342.5(477)

Майко Т.С.,
методист навчального відділу
історичного факультету
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

Пріоритетними напрямами реформування місцевого самоврядування на сучасному етапі є чіткий розподіл сфер та повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Важливим залишається вдосконалення механізму правового захисту територіальних громад, а також необхідність формування дієздатних територіальних громад із належними політичними, інформаційними, матеріальними та іншими ресурсами.

Українські дослідники місцевого самоврядування висвітлюють згадану проблематику в таких напрямах: політико-правові засади (О. Батанов, В. Шаповал), специфіка реформування місцевого самоврядування та розвитку його інститутів (В. Денисенко, М. Лендьел, В. Лациба), децентралізація політичної влади (О. Бабкіна, В. Малиновський), особливості впливу «третього» сектору на ефективність місцевого самоврядування (С. Була, Г. Зеленько, М. Лациба).

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування політико-правових засад місцевого самоврядування в Україні.

Проблематика дослідження локальної демократії в Україні та вивчення процесів децентралізації влади на нинішньому етапі розвитку держави є одними з найбільш актуальних й одночасно складних питань. Актуальність полягає у тому, що Україна зіткнулася з низкою системних проблем трансформаційного розвитку, зокрема неефективністю реформ й невизначеністю у процесах державотворення. З одного боку, органи державної влади виступають за децентралізацію й передачу значної кількості повноважень органам місцевого самоврядування, а з іншого, для цього вони не створюють всієї необхідної інфраструктури (передусім, бюджетної та фінансової автономії для місцевих громад).

З метою вирішення цього протиріччя в європейській традиції функціонування місцевого самоврядування існує дієвий інструмент подолання складної проблеми повноважень чиновників та фаху громадян – політико-правове здійснення процесу вертикальної децентралізації влади в системі місцевого самоврядування [1, с. 29–30]. Це означає, що держава в політико-правовому сенсі передає місцевій громаді частку своїх управлінських повноважень для ефективного менеджменту певною територією (право вільного користування земельними ресурсами, фінансова автономія тощо, проте з чітко встановленим рівнем державного контролю), але назване управління стосується чітко зазначеного коло питань й проблем, які місцева громада (як первина частка місцевого самоврядування) має вирішувати без наявності в неї певного рівня фаховості [2, с. 69–70].

В Україні децентралізація більше не виступає процесом узгодження та співпраці між державною владою та місцевою громадою, а є політич-

ним станом, за якого місцеве самоврядування постає необхідним, але необов'язковим рівнем влади. Необов'язковість розуміється в контексті його інституціонального позиціонування. Так, на думку В. Бороденюка та В. Сенчука, децентралізація державної влади в Україні є лише механізмом й системою горизонтального перерозподілу повноважень (між гілками влади) [3, с. 53], а в європейській і світовій практиці – вертикального [4, с. 18].

По-перше, процес децентралізації влади має два рівні: горизонтальний (делегування повноважень між гілками влади) та вертикальний (розподілення повноважень між рівнями влади). Враховуючи цю обставину, необхідно уточнювати, що місцеве самоврядування є рівнем влади, й тому воно не може дублювати функції чи повноваження державних органів влади. По-друге, процеси децентралізації влади та розвиток місцевого самоврядування має складний діалектичний зв'язок, сутність якого полягає у наданні місцевим громадам права на управління за умови належного рівня фаховості й компетентності у вирішенні місцевих питань. По-третє, децентралізація влади формується в Україні крізь призму функціонування двох протилежних моделей: «адміністративної» (пряме здійснення влади адміністративними органами на місцях, де місцеве громада – лише учасник процесу управління) та «публічно-управлінської (намагання місцевих громад у процесі управління власною територією бути автономними від державного втручання, що є певним ризиком щодо балансу влади) [5]. Тому в Україні вкрай актуальною стає проблема вироблення власної моделі децентралізації влади, щоб поєднувала б у собі високий рівень фаховості чиновників із числа місцевих громад й не призводила до ризиків дисбалансу влади.

Конституція України, що була ухвалена 28 червня 1996 р., закріпила на конституційному рівні гарантії щодо існування місцевого самоврядування та окреслила основні правові засади його функціонування. Місцевому самоврядуванню присвячено кілька конституційних норм, які були покладені в основу Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [6].

У ст. 7 Конституції зазначено: «В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування». Цю норму можна розуміти таким чином, що в Україні не може бути скасовано такий інститут публічної влади, як місцеве самоврядування, інакше як шляхом внесення зміни саме до цієї статті Конституції. А це стаття з розділу «Загальні засади», зміни до якого, відповідно до ст. 156 Конституції, можуть бути внесені лише через їх затвердження Всеукраїнським референдумом. Саме тому невелика за розміром ст. 7 є найбільшим та найважливішим гарантом існування місцевого самоврядування в Україні [7, с. 5].

Ст. 19 Конституції України фактично встановлює вимоги до законодавства, що регулюватиме місцеве самоврядування: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [7, с. 8].

Фактично, виходячи з юридичного змісту цієї статті, зрозуміло, що регулювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування має здійснюватись законами. Це надає додатковий захист від втручання у діяльність органів місцевого самоврядування через нормативні акти виконавчої влади, але накладає серйозні обов'язки на законодавця, який має в законі передбачити достатньо глибоке і повне регулювання діяльності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Важливою для розуміння природи місцевого самоврядування як окремої частини публічної влади є ст. 5 Конституції України: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування» [7, с. 4].

Саме з цієї норми видно, що Конституція відносить органи місцевого самоврядування до владних органів, відмінних від органів державної влади. Варто зазначити, що ця норма має аналізуватись разом із нормою ст. 140. З порівняльного аналізу цих норм можна стверджувати, що особливістю органів місцевого самоврядування є те, що їхня влада (через призму повноважень) не є наслідком суверенітету народу, а наслідком закону, який і визначає межі повноважень та порядок їх здійснення.

Крім уже означених норм, ст. 140 встановлює, що місцеве самоврядування здійснюється як безпосередньо територіальною громадою, так і через обрані органи – місцеві ради та їх виконавчі органи. З метою закріплення певного способу обрання рад та голів громад Конституція України у ст. 141 встановила принципи, за якими ради громад та відповідні голови громад обираються прямими виборами. Що стосується обрання районних та обласних рад, у цій статті такий припис про прямі вибори відсутній, тому варто застосовувати ст. 71: «Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування» [7, с. 27].

Ст. ст. 142–145 Конституції України містять ще цілу низку правових норм, проте цитованих тут норм Конституції вже є достатньо, аби стверджувати, що місцеве самоврядування має для свого розвитку конституційну основу, але виклад правових норм не є досконалим, тому потребує певного тлумачення відповідно до визначальних норм ст. 5 та ст. 7 Конституції України [7, с. 68–70].

Аналізуючи систему організації влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою, не можна оминути головні конституційні проблеми, які значною мірою породжують неефективність влади на регіональному і місцевому рівнях та її внутрішню конфліктність.

Аби зрозуміти природу цих конфліктів, варто розглянути статті Конституції України, які визначають конституційну основу адміністративно-територіального устрою України та повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що діють на різних рівнях адміністративно-територіального устрою.

Ст. 133 Конституції України визначає систему адміністративно-територіального устрою України, до якої належать Автономна Республіка Кри м, області, райони, міста, райони у містах, селища та села. Проте ані у цій статті, ані у будь-якій іншій немає прямої норми, що кожен із названих вище суб'єктів є адміністративно-територіальною одиницею. Так само у Конституції відсутні загальні підходи щодо формування адміністративно-територіальних одиниць. Тому заради розуміння системи адміністративно-територіального устрою варто спробувати застосовувати принципи логіки і тлумачити кожну норму в контексті сукупності інших норм Конституції України. Але і за такого підходу проблеми не знімаються [7, с. 63].

Наприклад, ст. 133 містить перелік адміністративно-територіальних утворень, які входять до складу України. Це знову ж таки Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь [7, с. 63]. Має місце певна суперечність. За логікою цієї статті, Київ та Севастополь належать до адміністративно-територіальних утворень, якими є інші області України, а з контексту першої частини цієї ж статті міста, принаймні, виглядають як адміністративно-територіальні утворення нижчого рівня інтеграції, ніж області. Можна припустити, що м. Київ та м. Севастополь поєднують у собі статус регіону і статус міста. Проте, знову ж таки, це лише припущення.

Як зазначає А. Ткачук, комплексний аналіз територіального устрою України дає підстави стверджувати, що він не встановлює чіткої ієрархії адміністративно-територіальних одиниць у системі територіального устрою, не визначає рівнів адміністративно-територіального устрою та не встановлює вимог, яким мають відповідати адміністративно-територіальні одиниці різного рівня [8, с. 32].

Окрім того, складність виникає щодо реалізації права на місцеве самоврядування. Замість простого припису, що місцеве самоврядування реалізується у межах адміністративно-територіальної одиниці, ст. 140 дає означення місцевого самоврядування: «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України»; «Питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад» [7, с. 66].

Отже, відразу виникає низка запитань правового характеру: чи здійснюється місцеве самоврядування в межах такої територіальної одиниці, як село, селище, місто; чи місцеве самоврядування взагалі не прив'язане до території, а є виключно правом громадян; до якого рівня адміністративно-територіального устрою мають належати такі утворення, як сільська та міська; яким чином на практиці реалізовується право міських рад вирішувати питання управління районами у містах.

До цих суперечливих положень варто також додати ще два положення, які визначені у ст. 118 та ст. 119, а саме: «Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують: виконання Конституції та законів України; законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян» [7, с. 54–56].

Фактично органи виконавчої влади за цими статтями є підпорядкованими як державі, так і органам місцевого самоврядування, а за повноваженнями саме вони мають контролювати дотримання законності, зокрема органами місцевого самоврядування.

Під час написання цієї статті було порушено принципи розподілу повноважень – не можна ефективно здійснювати контроль органом, який є залежним від суб'єкта контролю.

Не випадково, що саме ст. ст. 118, 119, 133, 140 уже неодноразово ставали об'єктом тлумачення Конституційного Суду України, який через свої рішення намагається виправити помилки законодавця.

Таким чином, Конституція України в редакції 1996 р.:

– заклала підвалини для створення системи місцевого самоврядування у наближенні до Європейської хартії місцевого самоврядування;

– у частині визначення територіальної основи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування є недосконалою, а правові конструкції, що застосовуються, – суперечливими;

– не містить необхідних та достатніх правових норм для утворення чіткої ієрархічної системи адміністративно-територіального устрою;

– не дає змоги створити систему місцевого самоврядування по всій території держави з чіткими та повноваженнями органів місцевого самоврядування;

– містить лінії конфліктності у системі влади на рівні регіонів, районів та територіальних громад.

На сьогодні ми маємо цілу низку ліній конфлікту у місцевій владі, що спровоковані недосконалістю українського законодавства та відсутністю політичної культури.

По-перше, це взаємодія громади і міського голови та громади і міської ради. Фактично, після впровадження пропорційних виборів до міських рад депутатський корпус та й самі міські голови втратили тісний зв'язок із виборцями. Виборці, які голосували за ту чи іншу політичну партію на місцевих виборах, часто орієнтуються на загальнонаціонального лідера партії чи блоку, а не на місцевих політичних лідерів.

Міський голова, отримавши партійну раду, також менше став зважати на виборців, оскільки більше залежний від місцевих депутатів конкретної ради, яка може 2/3 голосів позбавити його посади. Причому можуть об'єднатись усі партії, якщо їхні корпоративні інтереси не знайшли підтримки міського голови.

По-друге, співпраця міського голови і міської ради. Коли запроваджували прямі вибори міських голів, їх обирали абсолютною більшістю голосів. Якщо в першому турі жоден із кандидатів не отримував понад 50% голосів виборців, відбувався другий тур двох кандидатів, які набрали більшість голосів у першому турі. Ця норма давала можливість здебільшого відсікти від перемоги випадкових людей, і обраний міський голова мав велику підтримку виборців, тому не так сильно залежав від міської ради.

Міська рада, яка була сформована з депутатів-мажоритарників, відчувала сильну електоральну підтримку міського голови, тому конфліктів між радами і міськими головами було менше. Після того як міських голів стали обирати за порівняною більшістю голосів, ми маємо багато прикладів, коли головами стають випадкові люди, які отримали на виборах порівняну кількість голосів виборців. Вони є дуже уразливими, адже не відчувають за собою підтримки більшості виборців, отже, зростає їх залежність від депутатського корпусу.

Аби отримати депутатську прихильність, збільшуються штати виконкому, надається земля структурам, близьким до депутатів без аукціону чи конкурсу, що посилює вразливість міського голови і недовіру до місцевої влади з боку громади.

Міська рада висловлює недовіру міському голові, його обов'язки виконує секретар ради, вибори нового голови не призначаються, персональної відповідальності за стан справ у громаді ніхто не несе – це реальна загроза для територіальної громади.

По-третє, конфлікти між районними радами і районними державними адміністраціями та обласними радами і обласними державними адміністраціями. Ця конфліктність породжена кількома причинами системного законодавчого характеру.

За Конституцією України, районні та обласні ради представляють спільні інтереси територіальних громад і не більше. Вони не мають власних виконавчих органів, їх повноваження є досить обмеженими.

Проте законодавець, ухвалюючи Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», записав у повноваження районних та обласних рад цілу низку повноважень, які не можуть бути реалізованими без виконавчого органу і тому мають делегуватись відповідним місцевим державним адміністраціям. Проте правова проблема існує, і вона може проявитися у будь-який момент і у будь-якій адміністративно-територіальній одиниці.

Крім того, місцеві ради вирішили, що саме вони є головними у системі влади і відразу після свого формування спочатку встановили зарплату керівництву на рівні значно вищому, ніж зарплата у керівництва місцевих державних адміністрацій, та почали нарощувати штат своїх апаратів. Місячний фонд оплати праці голів районних рад та голів райдержадміністрацій у різних районах, облрад та обладміністрацій також суттєво відрізняється і, знову ж таки, на користь голів рад.

Проблема висловлення радами недовіри головам відповідних місцевих державних адміністрацій, яка набула апогею влітку 2006 р., знайшла своє продовження і перед виборами 2007 р. Як зазначає А. Ткачук, лише за рік, після виборів місцевих рад 2006 р., висловлено недовіру понад 50 головам районних державних адміністрацій. У подальшому ситуація дещо вирівнялась, оскільки депутати зрозуміли, що висловлення недовіри не завжди веде до звільнення голови адміністрації, оскільки є певна судова практика і призначення нового голови не надто залежить від їхньої волі [8, с. 35].

Можна відзначити ще один негативний фактор: масовою стала практика, коли голови МДА, їхні заступники, керівники управлінь та відділів місцевих державних адміністрацій стали депутатами, відповідно, обласних чи районних рад. Нині нерідкість, коли голова бюджетної комісії обласної ради є керівником фінансового управління обласної державної адміністрації чи керівник управління освіти обласної державної адміністрації є одночасно головою відповідної комісії обласної ради. Ця ситуація є вкрай ненормальною, рада втрачає можливість здійснення контролю над місцевою адміністрацією, а отже, втрачає одну зі своїх функцій – контрольну.

По-четверте, стрімке зростання чисельності працівників органів місцевого самоврядування без розширення компетенції органів та велика плинність кадрів.

Практика нарощування чисельності працівників органів місцевого самоврядування, особливо на рівні районних та обласних рад, почалась ще за часів президента Л. Кучми. Зокрема, протягом 2000–2008 рр. при збільшенні кількості рад лише на 2% кількість посадових осіб місцевого самоврядування зросла на 47% [8, с. 35].

Ще однією проблемою низької ефективності системи місцевого самоврядування є недостатній освітній рівень його працівників та велика плинність кадрів. Особливо високою плинністю кадрів характеризуються роки виборів, коли плинність кадрів зростає до 24–26% при поточній 12–14% [8, с. 35].

Крім недостатнього професійного складу депутатського корпусу, зміни значного числа сільських, селищних, міських голів плинність кадрів у апаратах рад та у виконавчих комітетах призводить не тільки до низької ефективності органів місцевого самоврядування, а й завдання шкоди громадам через нераціональне використання місцевих ресурсів.

Система органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, яка створена в Україні, є потенційно конфліктною. Рівень конфліктності закладений у Конституції та не розв'язаний в українському законодавстві. Подолання цієї проблеми можливе лише за умови чіткого розподілу повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, що неможливо без оптимізації адміністративно-територіального устрою України та утворення на новій територіальній основі громад, спроможних вирішувати усі питання місцевого значення, аби органи виконавчої влади були звільнені від виконання невластивих їм функцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Камінська Н. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз / Н. Камінська. – К: КНТ, 2010. – 232 с.
2. Бабінова О. Розвиток місцевого самоврядування в Україні на сучасному етапі реформування: проблеми та пріоритети [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/Monitor/juli/11.htm.
3. Бороденюк В. Деякі проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування у містах з районним поділом / В. Бороденюк // Право України. – 2001. – № 2. – С. 53–57.
4. Сенчук В. Місцеве самоврядування і демократична держава: діалектика взаємозв'язку і взаємної детермінації / В. Сенчук // Юридична Україна. – 2009. – № 6. – С. 17–23.
5. Шаповал В. Інновації керівництва в органах місцевого самоврядування України / В. Шаповал // Право і суспільство. – 2011. – № 1. – С. 79–83.
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0.
7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
8. Ткачук А. Місцеве самоврядування та децентралізація. Практичний посібник / А. Ткачук ; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія». – 2012. – 120 с.
9. Батанов О. Муніципальна влада у системі сучасного муніципалізму: концептуальні проблеми теорії / О. Батанов // Юридичний вісник. – 2010. – № 3. – С. 16–21.
10. Лациба М. Як територіальна громада може впливати на вирішення питань місцевого значення / М. Лациба, В. Бондаренко. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень. – 2007. – С. 16–24.

Малишенко Л.О.

Забезпечення дії принципу верховенства права та особливості його вияву в Україні

У статті розглядається принцип верховенства права як основоположний у політико-правовій думці та практичній площині сучасності. Показано, що, незважаючи на те що цей принцип зародився декілька століть тому, у політико-правовому полі України він ще не став остаточно існуючим де-факто. У практичній площині цей принцип стикається з різноманітними труднощами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Ключові слова: *закон, права, конституція, принцип верховенства права, правова система, правова держава.*

В статье рассматривается принцип верховенства права как основополагающий в политико-правовой мысли и практической плоскости современности. Показано, что, несмотря на то что этот принцип зародился несколько веков назад, в политико-правовом поле Украины он еще не стал окончательно доминирующим де-факто. В практической плоскости этот принцип сталкивается с разнообразными трудностями как объективного, так и субъективного характера.

Ключевые слова: *закон, права, конституция, принцип верховенства права, правовая система, правовое государство.*

In the article principle of supremacy of right is examined as fundamental in a political-law ideas and in the practical plane of contemporaneity. It is shown that this principle was conceived in spite of the fact that a few centuries back, however in the political-law field of Ukraine he did not yet become finally dominant de facto. In a practical plane this principle runs into various difficulties of both objective and subjective character.

Key words: *law, rights, constitution, principle of supremacy of right, legal system, legal state.*

УДК 321.011.5(477)

Малишенко Л.О.,
кандидат політичних наук,
доцент, завідувач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Одеського торгівельно-економічного
інституту
Київського національного
торгівельно-економічного університету

Принцип верховенства права є основоположним як у політико-правовій думці, так і у практичній площині сучасності. З'явившись ще декілька століть тому, він усе активніше проникає до правової системи України. Однак на цьому шляху цей принцип стикається з різноманітними труднощами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що пов'язано насамперед із домінуванням у національному праворозумінні позитивістського підходу. Крім того, у вітчизняній юридичній науці відсутнє його єдине розуміння. Причому діапазон думок тут надзвичайно широкий – від ототожнення принципу верховенства права з традиційним для колишнього радянського правознавства принципом верховенства закону (англійське словосполучення rule of law, як відомо, іноді не зовсім коректно перекладають як «верховенство закону») до розуміння принципу верховенства права як виключно верховенства справедливості й розуму [1, с. 5].

Метою статті є визначення умов для забезпечення дії принципу верховенства права та особливостей його вияву в Україні.

Більшість дослідників схиляються до думки, що поняття «верховенства права» та «верховенства конституції» не є тотожними. Верховенство права є більш широким поняттям порівняно з верховенством конституції. Не викликає сумніву, що конституція держави посідає особливе місце в правовій системі держави. Вона є основним законом для суспільства та держави й має верховенство на всій території країни, є установчим актом, який, коли конституція не є фіктивною чи номіналістичною, характеризується високим рівнем легітимності та регулює найфундаментальніші відносини в суспільстві. При цьому важливими є й гарантії, які забезпечують дієвість принципу верховенства конституції у правовій державі. Так, частина 3 статті 8 Конституції України встановлює, що її норми є нормами прямої дії, а також визначає, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо гарантується державою на підставі Конституції [2].

У межах дослідження зазначеної проблеми варто відзначити роботи відомих вітчизняних дослідників: С.О. Андрощук, В.Д. Бабкіна, А.А. Ванзіляка, І.О. Воронова, О.С. Головащенко, Р.Ф. Гринюка, М.І. Козюбри, В.В. Костицького, Ю.П. Крисюка, М.В. Онищука, А.В. Пехник, О.А. Соломіна, В.М. Співака, Т.О. Чепульченко, Ю.С. Шемшученка та ін.

Зокрема, С.О. Андрощук, аналізуючи принцип верховенства права, його визначення, співвідношення із суміжними поняттями й особливості законодавчого закріплення та реалізації, вважає, що поряд зі встановленням верховенства конституції принцип верховенства закону в Україні включає таке:

– особливу процедуру прийняття й зміни закону, яка має бути передбачена лише в Основному Законі (ніхто, крім законодавчої влади, не має права вносити зміни у фундамент держави – Основний Закон);

– обов'язкову відповідність усіх інших нормативних актів закону, безперечно, це говорить про те, що жоден нормативно-правовий акт не може суперечити Основному Закону;

– механізми реалізації й захисту закону: закон повинен мати механізм власної реалізації, іншими словами, закон, який не передбачає відповідальності (санкції), є «мертвим»;

– конституційний нагляд, що забезпечує несуперечність усієї законодавчої системи (конституційний нагляд за законами України здійснює, відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції в країні). Отже, Конституційний Суд України гарантує верховенство конституції та вирішує питання щодо конституційності того чи іншого закону, прийнятого законодавчою владою [3].

Діяльність Конституційного Суду України повинна бути спрямована на забезпечення прав людини й інтересів не певних прошарків населення, а всього народу. Поряд із цим закони мають бути легітимовані суспільством, тобто прийняття того чи іншого закону має бути зумовлено необхідністю та волею народу. Крім того, і це є найголовнішим аспектом, закони, які приймаються в державі, повинні відповідати міжнародним правовим стандартам.

Для ефективності права й забезпечення дії принципу верховенства права є необхідним ще один фактор – судова система. Прийняття рішень судами, їх незалежність від інших центрів влади вважається основою демократичного суспільства. Справедливість і прозорість, об'єктивність в ухваленні судових рішень є важливим елементом, який дає змогу захищати інтереси суб'єктів. Без реально дієвої судової системи неможливе економічне й соціальне функціонування ринку та його складників. Капіталовкладення, інвестиції, фінансова система, добросовісна конкуренція, мінімізація корупції, ефективний менеджмент на конкурсній основі – все це наслідки практичної реалізації принципу верховенства права [4].

Щодо стану судової системи в Україні, то вона залишається недостатньо ефективною. І, незважаючи на низку прийнятих останніми роками законів задля покращення ситуації з національним правосуддям, спрямованих передусім на боротьбу з корупцією в судах, на практиці всі ці нововведення фактично виявились перекроюванням судової системи під потреби влади, починаючи з часів правління В.Ф. Януковича й до сьогодні.

Український дослідник О.В. Константій указує, що судові рішення в Україні характеризуються юридичною непередбачуваністю, на яку (крім стану колізійності та складності законодавства, недостатніх гарантій матеріального й соціального забезпечення суддів, їх чималого навантаження з розгляду судових справ) впливає чинник несприйняття політичними інститутами української влади самостійності судової влади, оскільки протягом тривалого радянського періоду сформовано уявлення про суд як інструмент у реалізації ідеології держави, а не як правозахисну неупереджену інституцію. На формальному (законодавчому) рівні в Україні поки ще не сформовано умов для того, щоб судді у своїй професійній діяльності могли вільно керуватися верховенством права, зокрема, в цивільних, кримінальних, господарських справах. Адже цей принцип навіть не зазначено в частині 3 статті 129 Конституції засадою судочинства в Україні [5], хоча загальний принцип верховенства права в Україні закріплено, як уже зазначалось, у статті 8 Конституції України.

Верховенство права – це панування права в суспільстві. Воно вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [6, с. 27].

Принцип верховенства права віддзеркалений в інших статтях Конституції України. Виявом верховенства права чи влади права є принцип народного суверенітету (стаття 5). Ця та низка інших статей Конституції закріплюють статус українського народу як виняткового, найвищого суб'єкта права. У частині 2 статті 5 ідеться про безпосереднє здійснення влади народом. У частині 3 статті 5 закріплено виключне право українського народу змінювати конституційний лад у країні. Конституція України зобов'язує органи всіх гілок влади підкорятися волевстановленому акту українського народу – працювати в межах, визначених Конституцією та законами України (стаття 6). Іншим виявом є закріплення за українським народом права власності на землю, її надра, атмосферне повітря, водні й інші ресурси на території України тощо (стаття 13); закріплення за українським народом права на обрання депутатів Верховної Ради України (стаття 76) і Президента України (стаття 103). Відповідно до статті 69 Конституції України, народ має право на вияв своєї волі через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії, що теж є виявом верховенства права. Верховенство права українського народу виявляється й у тому, що він безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (частина 4 статті 124) тощо [7].

Отже, верховенство права можна трактувати як панування права українського народу, втіленого та вираженого чинною Конституцією України як волевстановленим актом нашого народу, хоча з позицій юридичного (природно-правового) підходу вичерпувати право народу лише писаним правом безпідставно, оскільки воно значно багатше від писаного. Очевидно, важливою в плані верховенства права є ідея первинності й визначальності

людини та народу і їхнього права стосовно державної влади [8].

Очевидно, що верховенство права розглядається як пріоритетність у суспільстві насамперед прав і свобод людини. Принцип верховенства права характеризується і як верховенство розуму та пов'язується з такими морально-правовими цінностями, як справедливість, свобода, добро, гуманізм. Важливим надбанням є уявлення про те, що цей принцип є універсальним і загальним, хоча історично його розглядали тільки як спосіб обмеження державної влади і створення правової держави. Слушною є думка й про те, що єдиною справжньою силою забезпечення верховенства права може бути тільки громадянське суспільство [9, с. 64].

Щодо загроз принципу верховенства права в Україні, то вони криються в недостатньому рівні законності, зокрема конституційної законності в Україні. Порушення конституційної законності виявляються як латентно, так і у відкритих формах. По-перше, навіть у сфері здійснення конституційної реформи варто констатувати формування традиції використання незаконних методів, початком якої варто вважати схвалення Конституційного договору 8 червня 1995 р. Цим документом зупинено більшу частину норм чинної в той час Конституції України всупереч процедурі внесення змін до неї. Пізніше були спроби відступу від відповідної процедури, передбаченої вже нормами Конституції 1996 р. При цьому має місце постійне намагання виведення народу як суб'єкта здійснення публічної влади з-під дії принципу верховенства права, тобто надання конституційному принципу народовладдя (стаття 5 Конституції України) пріоритету порівняно з принципом верховенства права (стаття 8 Конституції України).

Крім того, варто констатувати невідповідність реально функціонуючих інституційно-правових відносин у системі «уряд-парламент». При чому ця невідповідність стосується зазначеної системи від вересня 2008 р. Аналогічні події відбуваються й у теперішній час.

Не менш важливим аспектом видається неврегульованість на рівні законів України тих ланок публічної влади, які, згідно зі статтею 92 Конституції, можуть бути врегульовані «виключно законами України». Верховна Рада України лише після низки рішень Конституційного Суду України закріпила власну регламентну норму окремим законом України. Повноваження ж більшості центральних органів виконавчої влади визначено не законами України, а підзаконними актами [10].

Відтак у контексті зазначеного питання потребує подальшого дослідження проблема правової держави загалом, розподілу влади; деякі аспекти забезпечення прав і свобод людини є показником демократичності політичної системи, а також критерієм інституціалізації принципу верховенства права в політичну практику суспільств, що трансформуються.

Існування ідеї верховенства права в суспільстві базується на певній історико-правовій традиції. У рамках цієї традиції сформувалися ідеї про недоторканність особи й рівність різних форм власності, захисту основних особистих і громадянських свобод за допомогою судочинства, принципу залучення громадян до правосуддя. Такі тенденції надали ключовий вплив на становлення й функціонування ліберально-демократичного дискурсу як політико-правового феномена.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Козюбра М.І. Верховенство права / М.І. Козюбра // Законодавчий бюлетень. – К. : IREX UMedia, 2005. – С. 5–13.

2. Онищук М. Верховенство Конституції України як засадничий принцип правової держави / М. Онищук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.viche.info/journal/2190/.

3. Андрощук С. Принцип верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення і реалізації / С. Андрощук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2008.

4. Каневський І.О. Інституціалізація верховенства права в умовах демократизації політичних систем: структурний аспект : дис. … канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І.О. Каневський. – Одеса, 2014. – 206 с.

5. Константій О.В. Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні / О.В. Константій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/.

6. Шилінгов В.С. Верховенство права – основоположний принцип правової системи демократичного суспільства / В.С. Шилінгов // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 26–29.

7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Із змінами, внесеними Законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII, від 21 лютого 2014 року № 742-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/content/constitution.html.

8. Багрій Т.Я. Принцип верховенства права як умова сучасного розвитку сучасного українського конституціоналізму / Т.Я. Багрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/Ki/AppData/Local/Temp/aymvs_2011_2%282%2_6.pdf.

9. Портнов А.В. Зміст принципу верховенства права та його реалізація в діяльності Конституційного Суду України / А.В. Портнов // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2 (7). – С. 64–67.

10. Лемак В. Принцип верховенства права в Україні: основні загрози / В. Лемак // Право України. – 2010. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.info-pressa.com/article-274.html.

Манташян М.К.

Демократична політична стабільність: структура безпекових викликів

У статті визначається зміст безпекового виміру демократичної політичної стабільності. Окреслено чинники ранжування безпекових викликів для нових демократій. Доведено, що розкриття структури безпекових викликів або їх ранжування за значенням, тривалістю та джерелами забезпечує можливості для надання рекомендацій щодо поведінки керівництва окремих країн та демократичної політичної спільноти в цілому.

Ключові слова: *безпекові виклики, політична система, стабільність, кризовість, внутрішні й зовнішні загрози, безпекове середовище.*

В статье определяется содержание измерения безопасности демократической политической стабильности. Определены факторы ранжирования вызовов безопасности для новых демократий. Доказано, что раскрытие структуры вызовов безопасности или их ранжирование по значению, продолжительности и источникам обеспечивает возможности для предоставления рекомендаций касательно поведения руководства отдельных стран и демократического политического сообщества в целом.

Ключевые слова: *вызовы безопасности, политическая система, стабильность, кризисность, внутренние и внешние угрозы, среда безопасности.*

In the article the content of the security challenges of democratic political stability is defined. It is proved that the disclosure of the structure of security challenges, or their ranking by values, duration and sources, provides opportunities for making recommendations for the leaders of states as well as democratic political community.

Key words: *security challenges, political system, stability, crisis, internal and external threats, security environment.*

УДК 323.26

Манташян М.К.,
аспірант кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Постановка проблеми. Сучасний політологічний дискурс стосовно проблем політичної стабільності охоплює як вимоги до балансування політичних інститутів на макрорівні, так і незмінність способів політичної участі й альтернативи демократичній політичній стабільності у вигляді авторитарних чинників політичного контролю та стагнаційного політичного середовища. Осягнення чинників, які стабілізують або дестабілізують політичну ситуацію, забезпечується концепціями прикладного політичного управління та політичного розвитку за визначенням класичних теорій політичної модернізації, а консолідована демократія має забезпечити такий рівень свободи політичних акторів, який зможе гарантувати політичну стабільність навіть за умови радикальних розбіжностей. У представників політичного спектру різноманіття поглядів на суспільно-політичне життя й програми політичних дій до певної міри гарантує відсутність гегемонії окремого політичного лідера. Аспекти демократичної політичної стабільності розглядаються в теоріях політичного транзиту, закріплення певних демократичних перетворень та переходу на нову якість політичної системи, що визначає необхідність пошуку тих інститутів, які зможуть забезпечити неповернення трансформаційних суспільств до попередніх етапів свого розвитку або до повної дезінтеграції.

Безпекові виклики для нових демократій є однією з ключових передумов прогнозування неврівноваженого стану перехідної політичної системи. Визначення структури безпекових викликів або їхнє ранжування за значенням, тривалістю та джерелами забезпечує можливості надання рекомендацій щодо поведінки керівництва окремих країн та демократичної політичної спільноти в цілому. Сучасні політологічні дослідження визначають політичну безпеку як одну з передумов сталого розвитку. Тому для встановлення демократії в сучасній Україні ключовим є вироблення механізмів нейтралізації безпекових викликів.

Аналіз публікацій. Ключові аспекти політичної стабільності вивчали такі вітчизняні науковці, як О. Шинкаренко [6], І. Мінгазутдінов [2], В. Опанасюк [3]. Серед зарубіжних фахівців до розгляду проблеми долучилися В. Джабрі [11], О. Хассан [10], Р. Форд [9], Д. Бреді [8]. Істотною потребою для подальшого розвитку теми є розкриття впливу стану політичної безпеки на стабільність політичної системи демократичного типу. Основними чинниками, які потребують уваги, є виклики безпеці, що мають різні вектори та значення.

Метою статті є встановлення змісту безпекового виміру демократичної політичної стабільності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз стану демократичної політичної стабільності в безпековому середовищі тісно пов'язаний із теоретичними уявленнями щодо сучасної політичної безпеки. Якщо у пострадянський період поняття «безпека» мало військово-прикладний або зовнішньополітичний аспект, то останні події в Україні й світі засвідчили, що внутрішньополітичне становище залежить від чинників, які раніше не бралися до уваги. На сучасному етапі політологічна спільнота підходить до комплексного розуміння політичної безпеки та її всезагального значення. Як стверджує український фахівець О. Чуваков, безпека є необхідною умовою життєдіяльності індивіда, стабільного існування й функціонування держави й суспільства, прогресивного розвитку людської цивілізації [4, с. 119].

З огляду на складність розвитку суспільства та різноманітність політико-інституційних конфігурацій сучасних політичних систем, багато дослідників схиляються до функціонального ранжування загроз стабільності політичній системі, пов'язаних із конкретними сферами життєдіяльності. Таким чином, безпекові виклики виникають в економічній, соціальній сфері, в інфраструктурі тощо. Водночас в умовах демократії характерними є безпекові чинники, притаманні макросоціальному й макрополітичному рівню, це може змінити парадигму суспільно-політичних відносин із боку певних політичних сил (зокрема, таку ідеологію сповідувала Комуністична партія України до її заборони, а також низка лівих політичних сил). Крім того, до безпекових викликів слід віднести соціальну анемію та високу соціальну ціну реформ. У сучасних дослідженнях існує розуміння масштабу впливу безпекових чинників та розширене тлумачення наслідків певних загроз. Згідно з О. Чуваковим поняття безпеки – це явище, яке має поліфункціональний характер, де безпека як соціальна цінність суспільства – діяльність певної групи різних суб'єктів, а як соціальна потреба – цілеспрямований результат такої діяльності. Причому безпека є необхідною умовою існування особистості, суспільства й держави, що гарантує можливість подальшого прогресивного розвитку цих елементів [4, с. 121].

До певної міри поняття «політичної безпеки» та «політичної стабільності» мають кілька точок перетину, які дозволяють краще зрозуміти сутність безпекових викликів для демократичного суспільства. Політична безпека є одночасно характеристикою політичної системи й конкретною конфігурацією її стану. Тому політична стабільність в її граничних параметрах є станом, який свідчить про рівновагу найважливіших безпекових чинників. Для демократичної політичної стабільності це рівень легітимності обраної влади та здатність адаптуватися до проявів гетерогенності в суспільстві, а саме: політичних, етнічних, соціальних розбіжностей та відстоювання вузьких корпоративних інтересів. Як стверджує О. Кравчук, «політична безпека – це стійкий стан і ефективний розвиток політичної системи суспільства, який дозволяє адекватно реагувати на негативні внутрішні й зовнішні дії, зберігати цілісність соціуму і його сутнісні якості. Система політичної безпеки будь-якого суспільства покликана вирішувати досить суперечливу проблему: з одного боку – надійно захищати політику, яка відповідає національно-державним інтересам, а з другого – виключити її збитковий і небезпечний для національно-державних інтересів процес» [1, с. 81].

Вимога адаптивності політичної системи до суспільних викликів, яка була представлена у творах розробників теорії політичної системи, потребує гнучкої системи протидії нестабільності, постійного моніторингу наявної ситуації. У цьому плані структура безпекових викликів щодо політичної системи сталої або перехідної демократії формується на основі інструментів, які можуть осягнути вказані виклики й загрози. Комплексний аналіз стану суспільства, динаміки його розвитку дає багатовимірну інформацію щодо викликів, які здатні змінити ситуацію в державі за короткий проміжок часу. Виклики демократичної політичної стабільності можуть варіюватися як довготривалі або короткострокові, локальні чи масштабні тощо. Як вважає О. Кравчук, вирішення проблеми стабільності політичної системи можливе тільки на основі попереднього аналізу соціальної структури суспільства, рівня економічного розвитку, системи цінностей, етнічних особливостей і специфіки політичних інститутів [1, с. 81].

Комплексний та взаємопов'язаний характер розвитку сучасних політичних систем визначає необхідність конкретних завдань і напрямів діяльності для політичних структур, сформованих демократією. Розвинені країни (ЄС та США) перебувають під постійним впливом зовнішніх та внутрішніх небезпек. Водночас їхня стабільність ґрунтується на відсутності замовчування проблем, на прозорості діяльності органів влади та дієвій підтримці громадянського суспільства. Однак глобальні виклики (наприклад, міграційна криза) спонукають шукати способи запобігання кризовим ситуаціям та підготовки планів дій заздалегідь. На рівні ЄС такими способами є багаторівневі обговорення та колегіальне прийняття рішень, що передбачає ретельне вивчення питань порядку денного. Ще більше ретельного аналізу ризиків та загроз, ще більше політичних альтернатив пошуку консенсусу. Тож повинні існувати кваліфіковані центри прийняття рішень, які будуть оцінювати вплив безпекових чинників заздалегідь. На думку українських науковців, стабільність політичної системи означає її здатність забезпечити збереження своєї структури й основних принципів в умовах постійних змін внутрішньої й зовнішньої обстановки [1, с. 82–83].

Структура викликів політичної безпеки щодо демократичної стабільності набуває системного характеру й важливого значення для всієї політичної системи. Здатність адаптуватися до зовнішніх загроз є певною характеристикою інститутів і ознакою зрілості демократії, ознакою подолання внутрішніх протиріч у цивілізований спосіб, тобто без руйнування основ системи, що визначає можливість консолідованого опору зовнішнім загрозам. Політична стабільність і політична безпека визначають основи поведінки в рамках політичного процесу, правила політичного співжиття, норми реалізації інтересів і політичних цілей. «Отже, політична безпека України є певним станом, внутрішньою властивістю, найважливішою атрибутивною

характеристикою, необхідною умовою існування й функціонування політичної системи й усього соціуму», – зауважує О. Кравчук [1, с. 83].

Системологія взаємозв'язку викликів політичній безпеці й чинників стабільності включає взаємозв'язок причин і наслідків дій елементів демократичної політичної системи. З класичної точки зору політична система є функціональним управлінським блоком суспільства в цілому. У зв'язку з цим для життєздатності політичної системи набувають значення ті виклики, які можуть порушити баланс функціонування підсистем усього суспільства.

Отже, загрози політичній системі є загрозами для всього соціуму. До подібних викликів можна віднести внутрішньосистемні та позасистемні. До перших належить узгодження технологій управління з поставленими завданнями, механізми рекрутування еліт, спроможність або неспроможність управлінських структур ухвалювати адекватні рішення, дотримуватися обраних політик тощо. До позасистемних чинників можна віднести зовнішньополітичну модель легітимації політичного режиму, ерозію довіри до влади з боку населення, зникнення зв'язку між політичними гравцями та суспільним середовищем, утрату політичними партіями своєї соціальної бази. На думку М. Шаповаленко, стабільність є складним і багатовимірним явищем, як правило, вона є результатом взаємодії різних факторів і механізмів її збереження. Водночас вона являє собою рухливий і хиткий стан, що проходить у своєму розвитку через фази дестабілізації різних корелятивних підсистем суспільства [5, с. 45].

Дисфункційність конкретних елементів політичної системи й інших підсистем суспільної системи може стати як результатом цілеспрямованого впливу, так і наслідком розбалансування самих елементів. У рамках першого сценарію позасистемні чинники дисонують із парадигмою внутрішнього функціонування системи. Ці імпульси вона не може подолати. До таких імпульсів можуть належати дії іноземних держав, масштабна структурна дисфункція, спричинена природними умовами тощо. Внутрішній сценарій дестабілізації пов'язаний із порушенням ритму функціонування елементів, які дисонують із загальною політичною парадигмою суспільства, не відповідають цілям і завданням основних правлячих груп. Вчасна ідентифікація внутрішніх і зовнішніх загроз свідчить про здатність правлячих груп піднестися над реальністю політичного суперництва та діяти в інтересах збереження статусу-кво. Згідно з позицією М. Шаповаленко політична стабільність виражає такий стан політичної динаміки, за якого домінує тимчасова рівновага (чи баланс) сил основних політичних акторів, після якого можлива дестабілізація, порушення такого балансу. Це порушення балансу й може привезти до політичної кризи [5, с. 46].

Взаємодія зовнішніх і внутрішніх чинників безпеки потребує встановлення ліній впливу на функціонування конкретних інститутів політичної системи. У цьому контексті великого значення набуває розгалуження політичної інфраструктури та розбіжність між формальним статусом політичної системи та її здатністю виконувати функціональні завдання в рамках режиму демократії. Наприклад, якщо йдеться про політичні партії, то набуває значення не лише їх формальна реєстрація та інші нормативні ознаки, а й відповідність потребам і вимогам населення, які представлені на політичному рівні. Оскільки партії можуть реально впливати на політичну ситуацію у виборчий період, для системних змін та реформ набувають значення неурядові організації, які деталізують і конкретизують лінії взаємозв'язку суспільства та владної системи. Саме якість інститутів визначає їхню спроможність адаптуватися та нейтралізувати негативні прояви позасистемних викликів. М. Шаповаленко вважає, що загальна нестабільність прямо пропорційна таким факторам: урбанізації, перенаселенню, ослабленню механізмів соціально-політичного контролю, ступеню торгової й фінансової залежності від зовнішніх джерел, нормативним змінам, неадекватним політичним рішенням, зміні статусу еліт [5, с. 46].

Для транзитивних демократій демократична стабільність є показником не лише зрілості політичних інститутів, а й парадигми відносин між ними. Кризовість відносин між політичними гравцями є природною складовою частиною демократичного політичного процесу. Однак унаслідок того, що правила політичної гри в трансформаційних суспільствах мають тенденцію до раптових змін, можливість подолання криз у політичних системах без кардинального перезавантаження цієї системи є обмеженою. Тому основною причиною виникнення кризових ситуацій у перехідних політичних системах є втрата зворотного зв'язку між інститутами управління та між основними політичними гравцями, однобічні політичні дії правлячих еліт, неможливість адекватного представництва громадської думки. На думку вітчизняного науковця, кризи створюють нові альтернативи для розвитку й формування нових конфігурацій між політичними структурами. Український варіант довгострокової стабільності був прикладом латентної нестабільності із цілим ланцюгом відкладених політичних конфліктів, які й проявилися під час кризи 2013–2014 рр. [5, с. 46].

Формування демократичної політичної стабільності як довгострокового стану політичної системи зумовлене також ступенем сприйняття суспільством управлінських дій у політиці та довірою населення до влади. Згідно з класичними уяв-

леннями політичний капітал є певним наслідком попередніх дій влади, що дозволяє суспільству ставитися до цих дій як до передбачуваних, спрямованих на користь суспільства. У зв'язку із цим демократична політична стабільність є результатом мирного розв'язання політичних конфліктів, а також наявності нормативних важелів розв'язання політичних криз. У такому вигляді політична стабільність є формою взаємовизнання суспільства і його управлінських структур, що робить її більш придатною для компенсування викликів середовища безпеки.

Структура безпекового середовища є джерелом імпульсу для прийняття рішень із боку владних інституцій. Середовище безпеки є сукупністю чинників, які можуть потенційно впливати на політичну сферу суспільства. Ними можуть бути як самі інститути, так і взаємодія між ними, що може спричиняти наслідки, які необхідно брати до уваги. Середовище зовнішньої та внутрішньої політичної безпеки формує клімат довіри в суспільстві. Тому зазначене середовище не є простою сукупністю викликів безпеки. Ці виклики складаються у своєрідну конфігурацію, яка може несподівано й вирішальним чином вплинути на розвиток політичних подій у разі відсутності моніторингу та цілеспрямованої прогностичної діяльності.

Конкретні заходи реагування на виклики політичній безпеці визначають не лише необхідність урахування політичних цілей і перспектив владних суб'єктів (правлячих груп, урядів тощо), але й урахування реакції суспільства на ті чи інші події. У багатьох випадках процеси дестабілізації породжуються надзвичайними діями та діями владних інституцій щодо збалансування впливу безпекових загроз. Така ситуація виникає, коли процес впливу негативних чинників уже розпочався, і рішення ухвалюються в умовах цейтноту. Тоді баланс відстоювання інтересів та умов життєдіяльності соціальних груп порушується, що знову призводить до негативного сприйняття влади. Подібна циклічна послідовність спостерігалася в багатьох подіях сучасності, зокрема, під час кольорових революцій у Сербії, Грузії, Киргизстані, під час Арабської весни 2011 р.

Структурні чинники протидії дестабілізації в демократичному суспільстві включають не лише дії ланки владного управління. Наявність дієвих громадських інститутів, від неурядових організацій до місцевих громад, робить можливим автономне регулювання локальних ситуацій політичної небезпеки. У сучасній Україні процеси децентралізації влади є одними з провідних чинників розбудови справжньої демократичної системи. Наступним кроком мають стати процеси національної консолідації, які повинні нівелювати регіональні й етнічні розбіжності та забезпечити однакове сприйняття перспектив розвитку демократії.

Таким чином, середовище безпекових викликів демократичній політичній стабільності формує різноспрямовані вектори впливу, які мають як зовнішній щодо системи характер, так і перебувають усередині політичного поля країни. Своєчасна ідентифікація безпекових викликів є запорукою успішних компенсаторних дій центрів владного управління. Також важливим є створення автономних і самодостатніх політичних чинників усередині держави, які зможуть нівелювати можливі наслідки ризиків та загроз. Миттєва політична дестабілізація можлива за умови накопичення кумулятивного ефекту багатьох чинників політичної безпеки, які спричиняють незворотність деструктивних процесів. Кожна демократія за таких умов має виробити власну національну модель запобігання впливові викликів політичної безпеки.

Висновки. Основними чинниками ранжування безпекових викликів для нових демократій є ідентифікація прямого впливу на інституційну структуру, тривалість дії безпекових чинників, можливість подолання потенційних руйнівних наслідків силами самої демократичної політичної спільноти. Значення зовнішніх безпекових викликів для нестабільних демократій полягає в загрозі руйнування зв'язків між політико-управлінською ланкою центрального рівня й центрами управління в регіонах. Гібридна війна проти України засвідчила, що на початкових етапах агресії загроза може не набувати прямих форм. Існує тенденція до маскування загроз під внутрішньополітичні чинники, тому основними «запобіжниками» загроз є механізми внутрішньої політичної консолідації, які зумовлюють об'єднання системних політичних сил проти позасистемних і маргінальних явищ. Інформаційна агресія як безпековий виклик демократичній політичній стабільності набуває значення за умови нестійкості структур політичного світосприйняття в умовах політичних трансформацій. Цій загрозі має протистояти інформаційна протидія, сформована на основі широких обговорень та політичного консенсусу. Основним принципом подолання чинників загрози політичній безпеці є їх чітка ідентифікація, зарахування окремих проявів та загроз до числа зовнішніх і відповідна протидія таким загрозам. Перспективою подальшого аналізу проблем, порушених у статті, є вивчення проблеми порушення політичної безпеки в сталих демократіях сучасного світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кравчук О. Політична безпека України як наукова і практична проблема / О. Кравчук // Міжнародний науковий журнал. – 2016. – № 6(3). – С. 82–83.

2. Мінгазутдінов І. Енергетична безпека, політична модернізація та інтеграція. Головні виклики «Східному Партнерству» / І. Мінгазутдінов // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Вип. 97(2). – С. 78–83.

3. Опанасюк В. Ризики модернізації: політична стабільність напередодні реформ в Україні / В. Опанасюк // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2015. – Вип. 2. – С. 299–311.

4. Чуваков О. Безпека: соціально-політична сутність поняття / О.Чуваков // Правова держава. – 2014. – № 18. – С. 119–123.

5. Шаповаленко М. Політична стабільність та політичний капітал в умовах трансформації суспільства / М. Шаповаленко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2014. – Вип. 14. – С. 45–51.

6. Шинкаренко О. Демократичні вибори та соціально-політична й соціально-психологічна безпека особистості в умовах трансформації соціальних відносин / О. Шинкаренко // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – 2016. – Т. 21, Вип. 1. – С. 109–118.

7. Baldwin D. The concept of security / D. Baldwin // Review of International Studies. – 1997. – № 23. – P. 5–26.

8. Globalization and Political Instability [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.the-american-interest.com/2016/03/08/globalization-and-political-instability/.

9. Ford Robert S. Challenges Ahead for Algeria in 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mei.edu/content/article/challenges-ahead-algeria-2016.

10. Hassan Oz. Political security: from the 1990s to the Arab Spring / Oz. Hassan // Contemporary Politics. – Volume 21. – 2015. – Issue 1: Human Security at 21: A Concept that's Come of Age? – P. 86–99.

11. Jabri Vivienne Cosmopolitan politics, security, political subjectivity // European Journal of International Relations. – Vol. 18. –Issue 4. – 2012. – 18(4) P. 625–644.

12. Memon K. Pervez Political Instability: A case study of Pakistan /K. Memon, S. Memon// Journal of Political Studies. – 2011.–Vol. 18. – P. 31–43.

Мироненко Т.В.

Оцінка політичних альтернатив у процесі прийняття політичних рішень в умовах трансформаційної демократії

У статті розглядається вплив трансформаційної демократії на компоненти сучасних концепцій політичних рішень. Визначаються концептуальні основи прийняття політичних рішень у ситуаціях невизначеності. Надається увага параметрам політичного плюралізму як середовища прийняття рішень в умовах політичних трансформацій. Встановлюються етапи та процедури добору політичних альтернатив. Надано увагу співвідношенню основних потреб політичних суб'єктів і суспільства.

Ключові слова: *політичні рішення, політичні альтернативи, політичний вибір, політичний актор, політичний суб'єкт, політична роль.*

В статье рассматривается влияние трансформационной демократии на компоненты современных концепций политических решений. Определяются концептуальные основы принятия политических решений в ситуациях неопределенности. Уделяется внимание параметрам политического плюрализма как среде принятия решений в условиях политических трансформаций. Устанавливаются этапы и процедуры отбора политических альтернатив. Обосновывается баланс потребностей политических субъектов и общества.

Ключевые слова: *политические решения, политические альтернативы, политический выбор, политический актер, политический субъект, политическая роль.*

The article examined the impact of transformational components of democracy in modern conceptions of political decisions. Identified conceptual bases of political decision-making in situations of uncertainty. Attention paid to the political pluralism parameters as decision making environment under political transformations. Established milestones and selection procedures of political alternatives. Grounded balance of the needs of political actors and society in policy-making processes at macro-level.

Key words: *political decisions, political alternative political choice, political actors, political entity, political role.*

УДК 323.22/.28

Мироненко Т.В.,
аспірант кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Постановка проблеми в загальному вигляді. Теорія прийняття політичних рішень у сучасній політичній науці набуває динамічних темпів розвитку. Мінливість політичної ситуації, інституційні новації, застосування інформаційних та комунікаційних технологій, перетворення способів політичної участі кидають виклик політичній експертній спільноті. Спроби стандартизувати ухвалення політичних рішень на основі кібернетичних та інформаційних моделей до цього часу не набули виразного результативного характеру. За таких умов логіка політичного управління будується на доборі оптимальних з точки зору політичного суб'єкта варіантів розвитку подій та уникнення ситуацій, які будуть спричиняти погіршення політичного становища. Поняття «політичної альтернативи» у світовій політичній науці потребує подальшого уточнення, оскільки воно має ідеологічні, світоглядні, ціннісні змістовні елементи. Вони лише посилюють значення суб'єктивізму у процесах ухвалення політичних рішень. Трансформаційна демократія на сучасному етапі є реальним станом більшості перехідних країн. Її зміст полягає у необмежених можливостях висловлювання точок зору та спроб реалізувати політичні проекти й вимоги. Крім того, трансформаційна демократія – це нестійке політичне середовище, в якому політичний процес розвивається на основі результування векторів впливу всіх наявних політичних акторів. Процес ухвалення політичних рішень за таких умов передбачає оцінку не лише власних перспектив учасника політики, але й траєкторії дій інших суб'єктів та вимоги системи. Саме тому обрання правильної політичної альтернативи цікавить як академічну спільноту, так і експертів й консультантів. Найбільш істотним питанням в цьому контексті є можливість зведення процесу прийняття рішень до певних стандартних процедур із визначеним результатом. На цьому будуються сучасні політичні технології управління.

Значення політичних альтернатив на макрополітичному рівні виходить за межі суто прагматичних міркувань політичного успіху та стану суспільства в цілому. Його параметри вимагають більш суворого підходу до оцінки альтернатив політичних рішень на загальнодержавному рівні. Трансформаційна демократія надає як низку можливостей необмеженої свободи прийняття рішень, так і необхідність врахування ризиків неврівноваженості ситуації, пов'язаних із непередбачуваністю поведінки учасників політичної гри.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед вітчизняних вчених процеси прийняття політичних рішень у транзитивних умовах вивчав В. Ціватий [8], який розглядав динаміку ухвалення рішень у зовнішньополітичному контексті. Г. Лавриненко [3] надає увагу пошуку альтернативних варіантів розвитку держав під час кризи політичної модернізації. За межами України проблеми ухвалення політичних рішень на місцевому рівні вивчала С. Буссу [9], В. Дарр і Г. Джонс досліджували клімат політичного прийняття рішень [10], Й. Нілсон розглядав раціональність та прийнятність у політичному дисижнмейкінгу [11], Б. Ві вивчала теорію перспективи

й прийняття рішень [12]. Водночас проблеми політичних альтернатив потребують окремого дослідження в умовах трансформаційної демократії.

Метою статті є встановлення специфіки оцінки альтернатив в умовах плюралістичної демократії.

Основний зміст статті. Підходи до оцінювання альтернатив в політико-управлінській діяльності враховують не лише перспективний, але й ретроспективний контекст. Політичний досвід минулого є матеріалом для апробації підходів та реалізації певних рішень. Аналіз ретроспективних елементів політичної діяльності є процедурою інвентаризації відомих варіантів політичної реальності, в яких можна побачити причинно-наслідкові зв'язки. Умови трансформаційної демократії на макрорівні спричиняють ситуацію, коли політичні події минулого виступають не лише умовою для поточних дій, але й можливостями для реалізації цілей і завдань, які поширюються на майбутнє. Поряд із цим, сучасні науковці виступають за повноту досягнення альтернативних сценаріїв не відкидаючи подій, які не відбулися у реальності. Як зазначають В. Солдатенко та О. Любовець, «ігнорування альтернативних ситуацій істотно збіднює уявлення про історичну реальність, не дає повно відтворити, «реставрувати» ту чи іншу її картину» [6, с. 54].

Трансформаційна демократія являє собою ситуацію, в якій політичні суб'єкти діють за межами встановлених формальних правил. У зв'язку з цим, аналіз політичних альтернатив має включати не лише нормативний, але й функціональний аспект реальної політики. Залежно від цілей і ресурсних можливостей політичних суб'єктів у перехідний період виникає можливість перегляду минулого досвіду. Нова інтерпретація відомих подій та сценаріїв визначає можливість нового бачення подальших управлінських дій. Отже, важливим чинником оцінки альтернатив в умовах прийняття рішень трансформаційної демократії є світоглядні інновації та пристосування до зміни ситуації. Отже, ретроспективний аналіз є передумовою як поточних дій, так і перспективних кроків у майбутньому. Як вважають В. Солдатенко та О. Любовець, «особливо це виявляється в перехідні, переломні періоди, коли вибір між перспективними варіантами подальшого шляху спонукає до перегляду попередніх епох, коли закладалися підвалини сучасної моделі» [6, с.55].

Реінтерпретація політичних сценаріїв минулого у визначенні політичних альтернатив у межах політичних трансформацій передбачає двоїстість світоглядно-ціннісних засад політичних суб'єктів. Не зважаючи на широке поширення експертних та політико-технологічних підходів до прийняття рішень, належність до певної ціннісної парадигми змушує політичних акторів висловлювати свою позицію стосовно тих чи інших доктрин та ідейних систем. Якщо розглядати стратегічний рівень політичних перетворень, то особливо наочно це видно в контексті нормативно-ціннісних засад захисту прав людини, які мають як універсалістський, так і національний контекст. Нормативно-ціннісна ідентифікація визначає позицію політичного суб'єкта у масштабних конфліктах й протиріччях, які становлять порядок денний розвитку конкретного суспільства. Трансформаційні реалії додають до цих обставин формальне визнання універсальних політичних цінностей та їх фактичне ігнорування. Міркування щодо політичного успіху й доцільності рідко кореспондується із публічно декларованими цілями. Тому кожен учасник політики має усвідомлювати як власні внутрішньоорганізаційні цілі й пріоритети, так і позицію відносно масштабних демократичних реформ. Водночас ціннісний консенсус є основою тривалого й безпечного функціонування політичного простору для всіх суб'єктів. За таких умов альтернативами є короткострокові вигоди та стратегічна стабільність. Згідно з Л. Новак-Каляєвою, «політичні рухи та режими першої половини XX ст., консолідовані на базі антиліберальних концепцій, принципово заперечували необхідність і бажаність політичної свободи, не визнавали за своїми громадянами жодних суверенних прав, або, демонстративно проголошуючи ці права, зводили їх реалізацію до урочистих звітів та декларацій, підкреслено вважаючи їх другорядними щодо інтересів держави, партії, класу, раси, нації» [5, с. 56].

Ціннісний егоїзм виступає обмежуючим чинником для визначення повноти кола альтернатив. Зворотним боком світоглядних та ціннісних аспектів вибору політичних альтернатив в умовах трансформаційної демократії є вузький погляд на реалізацію цілей і завдань окремих політичних акторів. У цьому контексті досить корисним є звернення до економічної політики. У цій сфері набір управлінських інструментів визначає конкретні дії та наслідки протягом певного періоду часу. На відміну від політичних альтернатив, альтернативи економічної політики дозволяють більш чітко побачити зв'язок між дією та результатом. Однак трансформаційні держави, в тому числі й Україна, багаторазово засвідчували можливість помилки, незважаючи на наявність інформації про наслідки застосування певних інструментів. На думку Т. Запаранюк, «вирішення проблеми правильного вибору режиму таргетування серед кількох альтернативних варіантів є необхідною умовою пошуку найефективніших, адаптованих до вітчизняних реалій підходів до державного регулювання економічного розвитку» [2, с. 72].

Ситуативне застосування певних технологій управління може здійснюватися за умови певного уявлення про його значення і засади. Однак приклади з економічної політики засвідчують, що

усталені та затверджені практикою підходи можуть не відповідати особливостям конкретної ситуації. Специфікою умов трансформаційної демократії є те, що правляча група на початку реформ нерідко має відносно високий рівень легітимності. Проте її подальші кроки швидко знижують рівень суспільної довіри внаслідок некомпетентних дій. Приклад «шокової терапії» у Польщі наприкінці 1980-х – початку 1990-х засвідчив високу здатність керівництва Польщі до прогнозування ситуації. Однак наслідування таких дій іншими державами, (зокрема Румунією, Болгарією, окремими пострадянськими державами) не призвело до означеного результату. Як вважає Т. Запаранюк, «уява про позитивний вплив інфляції на економічну активність і можливості інфляційного стимулювання економіки не витримало перевірку часом і досвідом у більшості розвинутих країн, а більшість економістів відмовились від уявлень про зворотній зв'язок між інфляцією та безробіттям» [2, с. 75].

Детермінація процесу вибору політичних альтернатив макрополітичними чинниками пов'язана не лише з особливостями національних політій, але також відповідає основним режимним характеристикам життєдіяльності суспільства. Періоди політичних екстремумів (пришвидшення політичного процесу та надзвичайних та критичних станів тощо), поява нових альтернатив та необхідність їх ідентифікації набувають вирішального значення. В умовах політичних криз прийняття рішень здійснюється високими темпами, що вимагає від політичних суб'єктів швидкої реакції та оцінки подій. Зміст політичних рішень в умовах політичних криз має кореспондуватися з більш широкими і всеохоплюючими політичними процесами, які визначають рух політичної системи на більш тривалий період часу. У зв'язку з цим, набуває значення оцінка альтернатив, не лише з точки зору позицій і потреб суб'єкта прийняття рішень, але й загальних тенденцій еволюції системи в цілому. Ситуація може скластися так, що кон'юнктурні політичні рішення з боку певних суб'єктів можуть суперечити загальним магістральним напрямкам еволюції системи (особливо якщо вона перебуває у фазі модернізації).

Оскільки на різних етапах політичної модернізації може виникати несумісність цих складових, процес політичної модернізації залишається багатозначним і незавершеним, а політична система повинна постійно пристосовуватися до наслідків, що виникають через таку несумісність криз за допомогою інституційних змін.

Складність кризових ситуацій визначає необхідність добору альтернатив на різних рівнях розвитку ситуації. З одного боку, потрібно усвідомлювати власні конкурентні переваги, забезпечувати збереження власного становища та домагатися його покращення. З іншого боку, інституційна трансформація може виключити того чи іншого політичного суб'єкта за умов сприятливого розподілу ресурсів і просування окремого політичного актора. Конфліктність взаємодій між учасниками політики лише ускладнює перевантажену різними векторами впливу ситуацію.

Найбільш проблемним для політичних сил у трансформаційних (зокрема, посткомуністичних) державах є визначення головної тенденції перетворень суспільства і тієї владної групи, дії якої найбільшою мірою відповідають запитам населення. В умовах, коли політичний плюралізм і загальні правила політичної гри перебувають у зародковому стані, вибір альтернатив підтримки політичних лідерів означає припинення подальшого існування або успішне функціонування політичного суб'єкта (коли він підтримує правлячу або опозиційну політичну групу). Згідно з Г. Лавриненко, «криза регулювання конфліктів є результат взаємопереплетення і накладення один на одного криз участі та легітимності. Джерело кризового стану випливає з несумірності масштабів економічних і політичних реформ, що призводить до розриву між економічними змінами та політичної інституціалізації, що оформляє умови доступу нових економічно значимих груп до державної влади» [4, с. 97].

Визначення альтернатив, які виступають як однозначний напрям руху політичної системи стають стратегічними альтернативами для всього суспільства на певний період часу. За умови невдалої реалізації проекту реформ неправильний вибір політичної альтернативи стає очевидним. Вибір оптимальної альтернативи залежить від реалізму сприйняття ситуації та реальних можливостей досягти певної політичної мети. Тому якщо політичний лідер або керівник держави ухвалює рішення, яке не повною мірою відповідає можливостям масштабного політичного проекту, то прийняте неправильне рішення може бути визнаним політичною авантюрою. Як вважає Г. Лавриненко, «спроба реалізації модернізації шляхом неузгодженого впровадження і в найкоротші терміни в непідготовленому для цього суспільстві часто завершується поверненням назад, збільшенням впливу тенденцій ретрадиціоналізації і, як крайній варіант, встановленням авторитарних режимів» [4, с. 98].

Механізми аналізу та визначення пріоритетних альтернатив пов'язані не лише із волюнтаристськими засадами політичних суб'єктів, але й детерміновані загальною структурою управлінських інституцій. В умовах трансформаційних демократій владні інститути мають різний ступінь інтегрованості та зв'язку. Розподіл влади є принципом, який дає можливість владним чинникам застосувати повноваження у певній площині. Ланки ухвалення рішень розподіляються не лише за предметами відання, але й за фаховою спрямованістю, при

цьому органи управління, які спираються на державну владу, мають власні корпоративні інтереси. Це спричиняє ухвалення рішень, які не просто визначені формальними та нормативними вимогами, але й пов'язані із суб'єктністю тих чи інших управлінських підрозділів. На думку О. Третяка, «держава являє собою полісуб'єктне утворення, у якому кожна з частин має свої власні відомчі пріоритети, які дають основу для взаємодії з різними сегментами громадянського суспільства» [7].

Наявність внутрішньоорганізаційних та корпоративних міркувань у визначенні політичних альтернатив вимагає від трансформаційних держав якомога більшої відкритості процесів ухвалення рішень. В цілому трансформаційна демократія відрізняється від плюралістичної тим, що публічний простір прийняття рішень є досить звуженим. Зміст і спрямованість рішень державних та громадських акторів до певної міри визначається їх значенням для стану громадської думки. Обґрунтування публічних та непублічних етапів ухвалення рішень пов'язано з апеляцією до потреб суспільства або виконанням функціональних обов'язків, які входять до формального кола повноважень. Звідси, зовнішні спостерігачі не завжди можуть зрозуміти логіку дій владних суб'єктів та тих, хто змагається за політичну владу. Лише встановлення повноцінної публічної сфери може певною мірою забезпечити рівний доступ учасників політичного процесу до адекватної оцінки альтернатив політичних рішень. Згідно з О. Третяком, «інститути публічної сфери політики (державні, громадські, партійні та навіть індивідуальні учасники політичних обговорень) в умовах плюралістичної демократії відіграють важливу роль у відносинах політичної системи суспільства із зовнішнім середовищем» [7]. Аналіз політичних альтернатив в умовах невизначеності і гострої політичної конкуренції детермінується також наслідками комплексу політичних дій, які спричиняються рішеннями на стратегічному рівні.

Конкретні політичні пріоритети осіб та інститутів, які приймають рішення, відображаються на певному порядку політичних дій та його узгодженні з завданнями суспільства. Значення політичних рішень встановлюється на основі етапу трансформацій у випадку, якщо демократичний транзит має тривалий характер. Система в цілому, втрачає цілеспрямованість, що може спричинити повернення до попередніх етапів розвитку. Як вказує авторитаризація багатьох постколоніальних країн у другій половині XX століття, установча або формальна демократія може змінитися внаслідок обрання реакційних або регресивних альтернатив. Приклад сучасної України також надає матеріал для тверджень про можливість застосування апробованих у минулому моделей поведінки, які забезпечують формування механізмів авторитарного контролю та згортання демократизації. Як стверджує Г. Лавриненко, четвертий президент скористався звичними і перевіреними механізмами управління, тим самим підтвердив ефективність поширення тенденцій ретрадиціоналізації. Відповідно до методів ведення політики, характерних для часів існування СРСР, Янукович перетворив «проблемну демократію» в Україні на «гібридний режим» [3, с. 31].

Можливість та імовірність оптимальних політичних дій на основі рівного обрання політичних альтернатив деякими акторами тлумачиться як майстерність прийняття рішень на основі аналізу міжнародних відносин (див. [8]). Встановлено, що реалізація політичних інтересів передбачає чітке врахування особливостей системи, яка формує певні правила гри в інтересах всіх суб'єктів.

Крім ситуативних та кон'юнктурних чинників формування вибору політичних альтернатив, важливого значення набувають технологічні та комунікаційні умови функціонування політичних гравців. Інституалізація засобів електронного спілкування та передавання інформації істотно підвищує рівень формалізації, стандартизації та уніфікації процедур прийняття рішень. Сам процес ухвалення рішень набуває структурованого й підзвітного характеру, як це можна побачити на прикладі електронних систем підрахунку голосів у сучасних парламентах. Така ситуація визначає необхідність більш суворого дотримання формалізованих вимог політичними акторами. Як зазначають вітчизняні фахівці, зокрема І. Баклан та Ю. Селін, «однією з найголовніших умов підвищення ефективності державного управління стає врахування викликів переходу до нової постіндустріальної форми суспільства – інформаційного суспільства, що відбувається вже в наш час у багатьох країнах світу і, власне, й в Україні» [1, с. 15]. Тому процедури колегіального ухвалення рішень за умов інформаційного суспільства вимагають більш чіткого публічного висловлення позицій політичного суб'єкта.

Сказане звужує прийняття ухвалення щодо альтернатив до числа прийнятних з точки зору громадської думки репутаційних характеристик інституту, або органу колегіального правління. Електронне врядування збільшує можливості контролю процесу прийняття рішень з боку суспільства. Згідно з І. Баклан та Ю. Селіним, «як складовий елемент системи державного управління, а також як основний засіб усунення кризових і передкризових явищ шляхом використання даних для підготовки рішень слід розглядати інформаційно-аналітичний простір парламенту та динаміку інформаційної взаємодії парламенту із суспільством» [1, с. 17]. Отже, інформатизація державного управління до певної міри спрощує аналіз політичних альтернатив, оскільки надає більш валідні статистичні та числові дані.

Однак означена ситуація вимагає від суб'єктів прийняття рішень високої кваліфікації в інформаційних технологіях та здатності відокремлювати першорядну інформацію від другорядної. На думку українських вчених, «в результаті технологічного передбачення можливо оперативно відстежувати якісні характеристики процесу передбачення (кількість заходів, якість знань); ефективно приймати управлінські рішення щодо ходу процесу передбачення (на базі інформації про послідовність заходів, необхідній кількості експертів, глибині декомпозиції в базі знань)» [1, с. 18]. Перспективним напрямком удосконалення інформаційного забезпечення процесів ухвалення політичних альтернатив є подальше зведення процесу вибору до стандартних практик. Також слід брати до уваги, що непередбачуваність дій політичних суб'єктів не може бути компенсована всебічним аналізом відкритих інформаційних джерел. Тому потенціал електронного врядування в аналізі політичних альтернатив слід використовувати для аналізу ризиків та прогнозування подальших дій.

Таким чином, трансформаційне суспільство являє собою надзвичайно складне середовище для розвитку процесів прийняття рішень. Невстановленість інституційних та системних параметрів політичної діяльності звужує можливості ухвалення оптимальних альтернатив і спричиняє необхідність ухвалювання кон'юнктурних та ситуативних рішень, які можуть призводити до непередбачуваних наслідків. Системні інновації лише перебувають в стадії формування, тому експертна спільнота шукає відповіді на їх виклики. Успіх політичних суб'єктів в таких умовах можливий лише на основі наявності фахового та підготовленого апарату аналізу наявних і можливих політичних альтернатив.

Висновки. Розвиток концепцій політичних рішень в частині оцінки альтернатив був пов'язаний з такими етапами як просування сцієнтистської парадигми в політичну діяльність, виокремленням потреб та пріоритетів політичних суб'єктів у співвіднесенні із формальними та раціонально-бюрократичними міркуваннями. Побудова концепції нового політичного менеджменту вимагає деієрархізації управлінського процесу та досягнення ефективних результатів. Вибір політичних альтернатив в умовах сцієнтизації політичного децизіонізму став здійснюватися на основі етапів збирання інформації, об'єктивного відображення політичної дійсності. Обмежувальними чинниками щодо науково-експертного аналізу політичних альтернатив залишаються ціннісні настанови окремих учасників політичного процесу, а також тенденція до корекції нормативних правил гри в окремих політичних системах.

Політична альтернатива в умовах трансформаційної демократії вступає певним напрямом дій або сукупністю взаємопов'язаних еволюцій політичного суб'єкта, які спрямовані на досягнення певної мети.

Також політична альтернатива розкривається як можливість політичного суб'єкта реалізувати свій ресурсний та інтелектуальний потенціал за певних умов. Загалом успіх політичних суб'єктів та інститутів управління визначається у трансформаційній демократії на основі появи початкового демократичного середовища. Останнє дає безпрецедентну свободу дій для учасників політики у порівнянні з періодом авторитаризму.

Загрозою до вибору альтернатив політичного рішення за умов нової демократії є невмотивована радикалізація політичних вимог та деструктивна поведінка окремих політичних суб'єктів. Саме тому політична альтернатива є базовою матрицею для комплексу політичних дій і визначає перспективу розвитку політичного актора на тривалий період. Шляхом до успішного обрання політичних альтернатив у плюралістичному демократичному середовищі є балансування проміжних та кінцевих політичних цілей суб'єкта. Має значення також організаційна сформованість його конкретних дій у вигляді проектів, які мають стадії виконання та характеризуються послідовністю. Перспективою подальшого розвитку проблем, порушених у даній статті, є вивчення специфіки процедур прийняття політичних рішень в сучасній Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баклан І.В. Електронний парламент: методологія прийняття рішень у процесі нормотворення / І.В. Баклан, Ю.М. Селін // Юридична наука. – 2013. – № 1. – С. 13–20.
2. Запаранюк Т.В. Проблеми вибору альтернативних режимів таргетування у процесі реалізації грошово-кредитної політики в період фінансової кризи / Т.В. Запаранюк // Фінанси, облік і аудит. – 2012. – Вип. 19. – С. 71–80.
3. Лавриненко Г.А. Концепція «залученості в процес ретрадиціоналізації» як альтернатива подальшого розвитку політики України / Г.А. Лавриненко // Грані. – 2015. – № 8. – С. 28–32.
4. Лавриненко Г.А. Кризи політичної модернізації та пошук альтернативних варіантів розвитку держав / Г.А. Лавриненко // Грані. – 2014. – № 10. – С. 94–99.
5. Новак-Каляєва Л.М. Альтернативи концепції прав людини у європейських соціально-політичних процесах початку XX ст. / Л.М. Новак-Каляєва // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 36. – С. 52–59.
6. Солдатенко В. Суспільно-політичні альтернативи революційної доби / В. Солдатенко, О. Любовець // Вісник Національної академії наук України. – 2011. – № 8. – С. 54–62.
7. Третяк О.А. Публічна сфера політики та інституційна структура політичної системи: взаємодоповнення чи альтернативні виміри політичної дійсності? / О.А. Третяк // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Полі-

тологія. – 2014. – Т. 22, вип. 24 (1). – С. 106–111. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2014_22_24(1)__19.

8. Ціватий В. Зовнішня політика та дипломатія: майстерність і процес прийняття рішень / В. Ціватий // Зовнішні справи. – 2013. – № 8. – С. 42–43.

9. Bussu S. Between a Rock and a Hard Place: The Councillor's Dilemma between Strong Mayors and Citizens' Needs / S. Bussu // Local Government Studies Volume 41, 2015. – Issue 6. – P. 841–860.

10. Darr W. Gary Johns Political Decision-Making Climates: Theoretical Processes and Multi-Level Antecedents / W.Darr G. Johns // Human Relations. – Vol. 57. – Issue 2. – 2004. – P. 169–200.

11. Nilsson J. Local Political Decision-Making: A Case of Rationality or Appropriateness? / J. Nilsson // Local Government Studies. – Dec 2015. – Vol. 41. – Issue 6. – P. 917–936.

12. Vis B. Prospect Theory and Political Decision Making / B. Vis // Political Studies Review. – Vol. 9. – Issue 3. – 2011. – P. 334–343.

Олещук П.М.

Технологічні етапи трансформації символічного складника політичного режиму

У статті розглядається технологічний вимір трансформації символічного простору політики в контексті зміни політичного режиму. Досліджено основні етапи зміни символічного простору політики як складника переходу від одного політичного режиму до іншого. Зроблено висновок, що трансформація режиму починається в символічному просторі й у ньому ж завершується.
Ключові слова: *політичний символ, політичний режим, політична трансформація, політичні технології.*

В статье рассматривается технологическое измерение трансформации символического пространства политики в контексте изменения политического режима. Исследованы основные этапы изменения символического пространства политики как составляющие перехода от одного политического режима к другому. Сделан вывод, что трансформация режима начинается в символическом пространстве и в нем же завершается.
Ключевые слова: *политический символ, политический режим, политическая трансформация, политические технологии.*

The article deals with the technological aspect of the transformation of the symbolic policy space in the context of changing the political regime. It has been explored the main stages of the symbolic policy space change in comparison with the composite transition from one political regime to another. It is concluded that the transformation of the regime begins in a symbolic space and ends in it.
Key words: *political symbol, political regime, political transformation, political technologies.*

УДК 321.6/.8:323.21

Олещук П.М.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

За своїм змістом поняття легітимності охоплює низку чинників, що зумовлюють визнання суспільством політичної влади та системи організації державного управління законними й справедливими, мають як раціональний, так і ірраціональний характер. Це визначає необхідність комплексного дослідження чинників легітимності політичного режиму, що передбачає вивчення латентних аспектів легітимаційного впливу на суспільну свідомість.

Водночас, окрім суто теоретичної, легітимність має й технологічний вимір, що позначає вплив на суспільну свідомість із метою визнання певного типу політичного режиму в якості легітимного, себто правомочного.

У вітчизняній політичній науці дослідження легітимації здійснюється здебільшого як розкриття процесу впровадження і юридичного закріплення відповідних політичних інститутів, а сама легітимність – як правова характеристика влади. Однак стабільність режиму залежить насамперед від взаємодії держави й громадянського суспільства, а не від формального закріплення принципів демократії та гарантій прав і свобод людини. Це зумовлює необхідність дослідження символічних форм легітимації політичних режимів як вираження неінституціональних та ірраціональних чинників їхньої стабільності, виокремлення технологічних етапів трансформації політичних режимів у контексті символічного впливу.

Можна виокремити деякі **загальні етапи трансформації простору символічних форм політики.**

Першим із них є **раціонально-концептуальна девальвація символів влади,** оскільки будь-які перетворення мають бути започатковані у сфері ідей та концепцій, поширення яких сприятиме делегітимації існуючого ладу та встановленню нового типу режиму. Тому перетворення починається з усвідомлення відносно невеликою групою людей проблематичності наявної організації політичної влади, що згодом доходить аж до повного відкидання наявного державного устрою.

Зокрема, революційним змінам у Франції XVIII сторіччя передувала довга праця просвітників, які у своїх теоретичних концепціях зруйнували звичні схеми світоустрою та вирішальним чином змінили пануючу в суспільстві концепцію держави, «розчаклувавши» (за вдалим висловом М. Хоркхаймера й Т. Адорно) світ традиційної монархічної влади [9].

Рисами цього етапу перетворень є:

1) ідейно-концептуальне усунення легальної влади. Остання стає нелегітимною внаслідок глибоких суспільних процесів, що руйнують традиційні принципи легітимації режиму;

2) успішність концепцій суспільних змін, які базуються на успішному теоретичному відображенні суспільно-політичних процесів. Французька революція не передувала трансформації політичної системи Франції, а пішла за нею як спроба «заднім числом» очолити зміни. Це спостереження було зроблене вже А. де Токвілем у книзі «Старий порядок і революція» [8];

3) відкидання або трансформація наявних у суспільстві інституцій, порядку організації влади, суспільних цінностей. Відбувається заміна одних символічних структур на інші, а ті символічні форми легітимації політичних режимів, що зберігають своє значення, змінюють зміст.

Результатом цих процесів має стати цілісна концепція суспільно-політичних перетворень як вираження інтересів широких соціальних верств, що мають стати основою змін. Успішність трансформації значною мірою залежить від комплексності, ціліс-

ності, масштабності проекту нової держави, що відображається в суспільній свідомості як ідейний символ визначальних політичних змін.

Будь-які масштабні та швидкі зміни політичного режиму передусім базувалися на основі певної цілісної концепції. Зокрема, ідейна база французького просвітництва зумовила Французьку революцію, Війна за незалежність у США базувалася на ідейній спадщині «Батьків-засновників», швидка політична й економічна трансформація Японії епохи Мейдзі (XIX сторіччя) ґрунтувалася на концепції пришвидшеної вестернізації за європейським зразком, посттоталітарна трансформація країн Центральної та Східної Європи (кінець XX сторіччя) базувалася на комплексі ідей про «повернення до європейського простору», виражених, наприклад, у чехословацькій «Хартії 77» [5].

Отже, сама по собі концепція є продуктом творчості інтелектуалів, однак набуваючи матеріального вираження в гаслах та документах, вона перетворюється на символ боротьби та набуває загальносуспільного визнання (як у випадку «Декларації Незалежності північноамериканських колоній», «Декларації прав людини й громадянина» або «Habeas Corpus Act» у Великобританії). Тому лише успішне протікання ідейно-концептуального етапу може вплинути на загальний трансформаційний процес.

Ідейно-політична база трансформації, виражена у відповідних документах, актах, а також у найрізноманітніших формах, є неодмінною умовою успішних змін форми організації влади в державі. Має бути запропонована певна комплексна надідея, довкола якої будуватиметься система легітимації змін. Російський історик Б. Колоницький зазначає: «Практично всі революційні символи склалися ще до революції 1905 року. Дії регулювалися спільним культурним кодом» [4, с. 337–338].

Водночас відсутність відповідної програми може призупинити процес трансформації. Зокрема, у випадку української посттоталітарної трансформації сам характер змін від початку був невизначеним та ефемерним, що виражалося у відповідній позиції влади новітньої української держави.

«Свого часу, ще будучи прем'єр-міністром України, Леонід Кучма заявив: «Ви скажіть, яке суспільство ми будуємо, і я його будуватиму». Тобто в 1992 році, у час, коли були сказані ці слова, ще жодного проекту не існувало. Згодом, ставши Президентом, Кучма намагався запропонувати Україні кілька різних проектів... Їм бракувало надідеї…. Ідеологи <...> вважали, що «на виході» буде Українська держава – ефемерна, така, яку вони самі як слід не могли уявити...» [1, с. 189].

Як бачимо, не було запропоновано певного гасла, довкола якого можна було б об'єднувати національно-політичну спільноту на шляху від тоталітаризму до модерної демократії.

Пропонований варіант реформ із метою «розбудови держави» не був задовільним, оскільки був процесуальним та вказував не на мету, а на шлях розвитку, тому не міг виконувати консолідуючу функцію.

Необхідно відзначити, що головним завданням ідейно-концептуального етапу трансформації є напрацювання певної надідеї, довкола якої могли б об'єднатися найширші суспільні верстви, а також утілення її в матеріальних носіях-символах (деклараціях, хартіях, акціях протесту тощо).

Наступним етапом є **Руйнація простору символів режиму.** Коли закладена певна ідейна база перетворення, що у формі заклику до змін набуває загального поширення, то це виражається передусім у відкиданні символів минулого, що втрачають свою значимість в очах громадян. Кожний стабільний режим був замкненою системою символів, що виражали певний комплекс ідей, об'єднаних у державну ідеологію. Тому невдоволення режимом виміщається на символах останнього, вираженням чого є:

по-перше, **зміна героїчного дискурсу та переведення його в повсякденно-анекдотичну площину.** Насамперед, десакралізуються герої. Люди – герої дискурсу влади та національного міфу виводяться з-під впливу останнього й переносяться у світ повсякденності, для чого використовується звернення до людських вад героя та подача його в анекдотичному вигляді. Саме анекдот як феномен суспільного політичного дискурсу завжди ставав основою для «первинної руйнації» тоталітарних символів.

Як справедливо зазначає з цього приводу Г. Почепцов, «тоталітарне суспільство можна розглядати як таке, де не було питань, а були лише відповіді. Тому як анекдоти, так і чутки намагалися зруйнувати основний конструктивний скелет такого суспільства, працюючи саме в тому зрізі, який це суспільство прагнуло закріпити як законами, так і стереотипами»[7, с. 395]

Якщо за часів «розвиненого тоталітаризму» в СРСР про Леніна й Сталіна розповідали лише легенди, із захопленням сприймали постаті Чкалова або «Челюскінців», усерйоз трактували вчинок Павлика Морозова як героїзм, то згодом усі ці постаті, що були «іконами» офіційного режиму, перетворюються на героїв анекдотів і вже не сприймаються буквально. Тому в період максимальної консолідації економічного й політичного потенціалу режиму та досягнення найбільшої міжнародно-політичної ваги його майбутній занепад був наперед визначений через втрату актуальності символами режиму.

За часів перебудови перегляд символічних постатей минулого набуває в СРСР масового характеру. Причому це знову ж таки відбувалося не за один етап. Стратегію нівелювання символічних

постатей радянського режиму А. Цуладзе назвав «дзеркальним міфом». Для цього в межах адаптованого міфу були перерозподілені ролі «злодіїв» та «жертв». Заміна ролей у межах міфу перевертає його з ніг на голову. Виникає дзеркальне відтворення міфу: структура попередня, але дійові особи змінюють свої ролі. Другим етапом боротьби з радянською міфологією стало руйнування самих дзеркальних міфів. Нові «святі» були розвінчані [3, с. 470].

Отже, спочатку «ікони» режиму сприймалися дещо комічно, згодом у межах одного міфу перерозподілялися ролі, завершенням цього стала остаточна ліквідація «радянського пантеону» після розпаду СРСР. Зокрема, символом завершення цілої епохи стали кадри знесення пам'ятника Дзержинському в Москві;

по-друге, здійснюється **переоцінка базових елементів політичного міфу.** Для руйнування символічного простору режиму замало самої зміни вектору суспільного дискурсу. Необхідна його повна зміна, для чого зазнає руйнації базова передумова дискурсивно-суспільної практики – політичний міф. Від десакралізації персон переходять до десакралізації цілих історичних подій, монументальних пам'яток, що мають безпосередній зв'язок із режимом.

Зокрема, зародження французького республіканізму починалося (у роки Великої французької революції) з руйнування символів минулого, як відомої королівської в'язниці – Бастилії, так і самої персони Короля. Після встановлення республіки відбулася рішуча трансформація символічного простору суспільства та політичної сфери: були скасовані титули, що означало втрату колишнім дворянством «символічного капіталу» свого статусу, була змінена національна символіка (прапор, гімн, герб), навіть календар та назви місяців потрапили до переліку елементів символічної трансформації, що мало усунути із суспільного життя клірикально-монархічні елементи та замінити їх секуляризовано-республіканськими символами.

Прихід до влади Адольфа Гітлера та НСДАП у Німеччині позначився, насамперед, трансформаціями символічних форм легітимації режиму. Нацисти зробили все можливе, щоб скасувати нагадування про демократичне правління. Символи Веймарської республіки були знищені. Замість президента главою держави в Німеччині став фюрер, у сфері державної символіки гербом стала свастика, що мала символізувати «арійське походження» німців та відсилати до відповідного міфу про «світове панування». Також правління нацисти розпочали з підпалення Рейхстагу – як одного із символів демократії.

У період Російської Лютневої революції 1917 року весь гнів громадськості був спрямований проти монархічної символіки, що мало різні форми. «У дні революції портрети царя та членів імператорської фамілії навмисно принижувалися, знімалися та знищувалися» [4, с. 132]. Також ліквідовувалася символічна система в усій повноті, починаючи від державних символів (гербу, гімну, прапору) і завершуючи системою титулів, почесних звань, нагород, тобто всього, що складало елементи престижу та символічного капіталу старої влади, і це негайно було зафіксовано у відповідному декреті [2]. Цей правовий акт став одним із перших у переліку документів нової влади і засвідчував усвідомлення більшовиками значення змін у просторі політичних символів для успішного протікання політичної трансформації.

Період руйнування радянського режиму також позначився підвищеною увагою до символічних форм минулого. З'являлися численні праці, присвячені переоцінці революції, Вітчизняної війни, проекти перепоховання Леніна тощо, що ставили під загрозу цілісність державно-політичного міфу. «Символічний простір», у якому жив та почував себе комфортно радянський громадянин, був остаточно зруйнований як певна цілісність, що створило передумови для позитивного сприйняття змін суспільною свідомістю.

Третім етапом трансформації стає **зміна державної символіки.** Заміна базових державних символів не є неодмінною умовою політичної трансформації, оскільки у випадках консолідованої та пов'язаної з історичною традицією символіки її заміна може мати негативні наслідки для стабільності політичної системи. У випадку безпосереднього зв'язку режиму та державних символів останні зазнають скасування або заміни. Відповідно, можливі два варіанти: часткова заміна або повне скасування державних символів. Зокрема, революційні перетворення в Румунії 1989 року проходили під прапорами, що являли собою видозмінені державні (демонстранти вирізали з них асоційований із режимом Чаушеску герб), а післявоєнна трансформація Німеччини позначилася заміною нацистського прапору національним триколором, а також видозміною гімну, з якого були прибрані перші два куплети, що відзначалися німецьким націоналізмом. Таким чином, у цих випадках із державної символіки вилучалися одіозні елементи, хоча сам зміст зберігався.

Проте бувають ситуації, коли символіка не може не бути змінена. Так, політична трансформація Японії XIX сторіччя, що довгий час вважалася еталонною, розпочалася з трансформації системи символів [6, с. 228]. «Європеїзація» країни розпочалася з «європеїзації» символів, їх наближення до відповідних західних зразків.

Таким чином, трансформація режиму відзначається або частковою, або повною зміною державних символів, однак передбачає повне усунення елементів попереднього режиму. Тому успішність політичної трансформації може бути прослідко-

вана за повнотою змін державної символіки, що є індикатором якості й глибини трансформації. Зокрема, у Російській Федерації на початку 90-х років XX сторіччя відбувся перехід від старої радянської символіки до нової, що являла собою видозмінений дореволюційний варіант. Водночас заміна символів була зустрінута проявами опозиційних настроїв у суспільстві, і остаточно питання було розв'язане в 2000 році, коли новообраний Президент В.В. Путін вирішив проблему через комбінування дореволюційного триколору та двоголового орла з музикою радянського гімну. Тим самим незавершеність демократизації відобразилась у символічній сфері, що свідчить про важливе значення державних символів як індикаторів політичних трансформацій. У цьому випадку політично розколоте суспільство з низкою фрагментарних ідентичностей не могло консолідуватися довкола єдиних державних символів, що знайшло своє відображення в незавершеності суспільно-політичних змін та падінні демократичного режиму.

Отже, необхідно виокремити принципи зміни державної символіки в разі політичної трансформації. Насамперед, це усунення елементів попереднього режиму за умови збереження максимальної кількості політично нейтральних елементів. Також необхідно наголосити на максимальній нейтральності політичних символів щодо ідеологічних максимумів у суспільстві: символи повинні мати загальнодержавну, а не класову вагу.

В якості четвертого етапу можна виділити **трансформацію ритуалів влади.** Як уже неодноразово зазначалося, політична символіка за своїм змістом не тотожна державним символам та містить низку інших елементів. Одним із найбільш важливих є ритуали влади, під якими розуміються масові символіко-політичні дійства. У процесі трансформації ритуали дозволяють залучати до політичних змін (через споглядання або участь у певних процесах) значну кількість представників громадянського суспільства. За часів англійської та французької революції це виражалося в ритуалізованих процесах над поваленими монархами, у ході яких обґрунтовувалася делегітимація влади останніх.

Зміна політичних ритуалів відображає вектор суспільно-політичної трансформації. Згідно з формою, провідною ідеєю, засобами вираження можна виокремити ритуали ***освячення, долучення, партисипації,*** що притаманні авторитарному, тоталітарному та демократичному типам режимів. Якщо для перших громадськість – пасивний глядач, для других – відмобілізований учасник, то для третьої – і глядач, і учасник, і адресат, до якого спрямований основний посил заходу. Відповідно до характеру ритуалів, таким чином, можна визначити характер політичних трансформацій, їхній напрямок та підтримку змін у суспільстві.

Кінцевим результатом трансформації символічного простору суспільства має бути **цілісна система політичних символів,** що закріплена в масовій суспільній свідомості. Ця система створює соціокультурні передумови для розгортання політичного процесу, а також зумовлює базові елементи суспільної консолідації та консенсусу довкола певних значимих образів.

Відповідно, на основі сказаного вище можна зробити деякі **висновки.**

1. Існують такі загальні етапи застосування символічних форм легітимації політичних режимів як чинника політичної трансформації: ідейно-концептуальний; руйнації простору символів режиму (зміна героїчного дискурсу та переведення його в повсякденно-анекдотичну площину, переоцінка базових елементів політичного міфу); зміни державної символіки; трансформації ритуалів влади.

2. Кожен із цих етапів супроводжує інституційні зміни в політиці та є їх відображенням на рівні політичної свідомості.

3. Трансформація політичних режимів чітко корелюється зі зміною символічного простору політики, переоцінкою політичних символів, їхнього значення та суспільної ваги.

4. З технологічної точки зору маніпуляції зі значимими політичними символами можуть сприяти пришвидшенню чи, навпаки, гальмуванню перебігу трансформації політичних режимів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко К. Проект «Україна» / К. Бондаренко // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2001. – № 22-1 – С. 183–194.

2. Декрет об уничтожении сословий и гражданских чинов / Всероссийский центральный исполнительный комитет, Совет народных комиссаров // Декреты Советской власти. – Т. I. М., Гос. изд-во полит. литературы, 1957. – С. 72.

3. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием : [учебное пособие] / С. Кара-Мурза – К. : Оріяни, 2003. – 500 С.

4. Колоницкий Б. Символы власти и борьбы за власть: к изучению политической культуры Российской революции 1917 года / Б. Колоницкий. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2001. – 350 с.

5. Лебедев И. Вацлав Гавел – кто он? / И. Лебедев // «Киевский телеграф». – 2007. – № 20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.telegrafua.com/366/world/7251/.

6. Мещеряков А. Император Мэйдзи и его Япония / А. Мещеряков. – М. : «Наталис», Рипол Классик, 2006. – 736 С.

7. Почепцов Г. Семиотика. / Г. Почепцов. – М. : «Рефл-бук», К. : «Ваклер», 2002 – 432 С.

8. Токвиль А. де Старый порядок и революція ; [пер. с фр. М. Федоровой]. / А. де Токвиль. – М. : Моск. философский фонд, 1997 – 252 с.

9. Хоркхаймер М. Понятие Просвещения [пер. с нем. М. Кузнецова] / М. Хоркхаймер, Т. Адорно // Диалектика просвещения. Философские фрагменты. – М. : «Медиум»; СПб. : «Ювента», 1997. – С. 16–60.

Палазова Т.М.

Основи запобігання та протидії корупції в сучасному українському суспільстві

УДК 342

Палазова Т.М.,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри
політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

У статті відображено розвиток антикорупційного явища в Україні. Здійснено стислий огляд динаміки реформування системи державного управління й основних принципів запобігання й протидії корупції. Надано коротку характеристику останніх законодавчих змін.
Ключові слова: *корупція, антикорупційна діяльність, правоохоронні органи, громадянське суспільство.*

В статье отображено развитие антикоррупционного явления в Украине. Осуществлен краткий обзор динамики реформирования системы государственного управления, а также основных принципов предотвращения и противостояния коррупции. Дается краткая характеристика последних законодательных изменений.
Ключевые слова: *коррупция, антикоррупционная деятельность, правоохранительные органы, гражданское общество.*

The article displays the development of the phenomenon of anti-corruption in Ukraine. A brief overview of the dynamics of the reform of public administration and the basic principles of prevention and opposition to corruption. A brief description of the latest legislative changes.
Key words: *corruption, anti-corruption activities, law enforcement agencies, civil society.*

Корупція сьогодні в Україні має особливості, які відрізняють її від корупції в європейських країнах та країнах пострадянського простору. Корупція в Україні – це корупція кризового типу. Зазначений тип корупції полягає в тому, що така корупція: а) породжується кризою сучасного українського суспільства (а не лише недосконалістю кримінальної юстиції); б) здатна поглиблювати кризу українського суспільства, маючи властивість зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові, моральні реформи в Україні. У цьому її загроза для національної безпеки.

Дійсно, це питання болюче для України, але слід зазначити, що наша держава – не єдина у світі країна, в якій існує корупція. На державному рівні є розуміння цієї проблеми й необхідності боротьби з нею. Одним із важливих кроків на шляху подолання корупції в Україні стало прийняття Верховною Радою України в першому читанні проекту Закону України «Про основи запобіганню та протидії корупції в Україні». Але результатів поки що немає. Та протидія корупції, яка має місце сьогодні, є неадекватною сучасному рівню корупції в державі. Вона зводиться до сліпого маніпулювання змінами в законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) і хаотичних дій у «вдосконаленні» інституцій кримінальної юстиції (правоохоронних органів). Більш ніж двадцятирічний досвід такої протидії свідчить про її безплідність. Отже, неврахування закономірностей існування корупції кризового типу в Україні призводить до антикорупційного волюнтаризму (зокрема, до законодавчого волюнтаризму, а також політичного волюнтаризму, який проявляється в безсистемному реформуванні інституцій протидії корупції). Як свідчить досвід, одного щирого бажання громадян подолати корупцію замало.

Основні принципи запобігання й протидії корупції:

– верховенство права;

– законність;

– комплексне здійснення правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів;

– пріоритетність запобіжних заходів;

– невідворотність відповідальності за вчинення корупційних правопорушень;

– відкритість та прозорість діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування;

– участь громадськості в заходах щодо запобігання й припинення корупції.

Криза українського суспільства – це наслідок кризи соціальної культури громадян, яка включає в себе політичну, економічну, правову, моральну культуру громадян. Існує закономірність: яка соціальна культура громадян – таке й суспільне життя. Отже, корупція кризового типу, що вразила сучасну Україну, має своїм фундаментом дії значного прошарку громадян, позбавлених належної соціальної культури й тому уражених сваволею й ілюзіями, що проявляються у вигляді корупції. Саме відсутність у громадян належної політичної, економічної, правової, моральної культури, яку мають, наприклад, шведи чи громадяни Німеччини, є живильним середовищем для корупції кризового типу в Україні. Така корупція являє собою основну загрозу українській нації, зокрема політичним, економічним, правовим, моральним, культурним засадам її розвитку.

Викладене вище уявлення про особливість корупції в Україні як корупції кризового типу, що вражає не лише державу, а й громадянське суспільство, обумовлює те, що для ефективної протидії корупції в Україні має бути розроблена адекватна саме цьому типу корупції (а не корупції взагалі) технологія протидії. І тут варто звернутися до досвіду успішного подолання корупції

кризового типу, який уже є у світі. Зокрема, це стосується технології протидії корупції кризового типу, використаної Ф. Рузвельтом у рамках так званого «Нового курсу», який був застосований для виведення США зі стану Великої депресії 1929–1933 рр.

Аналіз практики протидії корупції в Україні вказує на те, що ця протидія не заснована на адекватних уявленнях про корені корупції в нашій державі. Зокрема, не враховується фактор корупційної активності громадян, і тому все зводиться до боротьби з окремими проявами корупційної активності конкретних посадових (службових) осіб. Це означає, що зі стратегії й тактики протидії корупції випадає такий потенціал, як діяльність, спрямована на зменшення корупційної активності громадян, що має, на нашу думку, вирішальне значення для протидії корупції кризового типу. Очевидною є така істина: чим менше хабарі будуть давати, тим менше їх будуть брати. Іншими словами, якщо так багато людей хабарі беруть, то багато людей їх і дають.

При найближчому розгляді можна побачити, що навіть проблеми, які виникають навколо української мови, мають «корупційний компонент». Корупційні корені можна розгледіти й у сепаратистському русі в Україні. Частина вини за кровопролиття на Донбасі має покладатися також і на корупцію.

Включення потенціалу діяльності, спрямованої на зменшення корупційної активності громадян, у систему протидії корупції передбачає розгортання в Україні діяльності з формування антикорупційної культури громадян (наприклад, у вигляді розробки й здійснення спеціальної «Програми формування антикорупційної культури в Україні» з урахуванням зарубіжного досвіду).

Необхідність зазначеного вище підходу до вдосконалення протидії корупції в Україні випливає з розробленої в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України доктрини протидії злочинності, яка виражається формулою «соціальна культура громадян плюс кримінальна юстиція». Ця так звана «культурницька» доктрина вказує на таке: якщо в Україні не буде створено умов для розвитку соціальної (тобто політичної, економічної, правової, моральної) культури громадян, різновидом якої є антикорупційна культура, то ніякі конституційні, законодавчі, судові, управлінські чи інші реформи не будуть мати антикорупційного ефекту, а отже, і будь-якого ефекту взагалі. Допомогти Україні можуть лише реформи типу «Нового курсу» Ф. Рузвельта, які мають саме антикорупційний потенціал, тобто створюють умови для розвитку політичної, економічної, правової, моральної культури громадян.

З «культурницької» доктрини протидії злочинності (і корупції) випливає така закономірність: антикорупційна юстиція є ефективною настільки, наскільки розвинутою є соціальна культура громадян, під якою розуміється їхня політична, економічна, правова, моральна культура. Якщо слідувати цій доктрині, то виходить, що ніякі «удосконалення» антикорупційної юстиції (тобто вдосконалення антикорупційного законодавства й антикорупційних інституцій) не будуть давати ефекту, якщо в Україні не буде належним чином розвинута антикорупційна культура громадян. Для реалізації цієї доктрини має здійснюватися функція розробки й упровадження в життя єдиної антикорупційної політики. Як свідчить аналіз світового досвіду, в умовах України органом, який найбільш придатний для здійснення цієї функції, є Міністерство юстиції України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балебанова Т. Современное состояние коррупции в здравоохранении России и меры ее предупреждения : криминологическое исследование : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Т. Балебанова. – М., 2013. – 31 с.

2. Ахвердиев О. Причины и последствия коррупции, взяточничества и организованной преступности / О. Ахвердиев // Общественно-политическая газета. – 2013. – № 214 (3136) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echo.az/article.php?aid=26665.

3. Бусол О. Проблеми пошуку нових шляхів здійснення антикорупційної реформи в Україні / О. Бусол // Громадська думка про правотворення: додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі». – 2014. – № 17 (75). – С. 22–28.

4. Бусол О. Національні антикорупційні стратегії та участь громадськості в протидії корупції в країнах Центральної та Східної Європи / О. Бусол // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 6/3. – Т. 1. – С. 60–63.

5. Деякі питання проведення антикорупційної експертизи : наказ Міністерства юстиції України від 05 серпня 2013 р. № 1608/5 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 60. – Ст. 419.

6. Деякі питання удосконалення системи охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. № 208 // Офіційний вісник України. – № 15. – Ст. 8.

7. Европа борется с коррупцией в медицинском туризме [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://poland.allbusiness.ru/NewsAM/NewsAMShow.asp?ID=395.

8. Ибрагимова Е. Сущность понятия «антикоррупционная культура» и её функции / Е. Ибрагимова, А. Хамдеев // Современные проблемы науки и образования : научный журнал. – 2013. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.science-education.ru/109-9329.

Прошин Д.В.

Іноземна державна підтримка як джерело сили та слабкості терористичних організацій

Статтю присвячено аналізу впливу, який справляє на терористичні організації підтримка, що її надають іноземні держави. Розкрито суперечливий характер цього впливу. Виведено своєрідний баланс користі й витрат, з якими пов'язана для терористів іноземна державна підтримка.
Ключові слова: *тероризм, терористичні організації, іноземна державна підтримка терористичних організацій, сила та слабкість терористичних організацій.*

Статья посвящена анализу влияния, которое оказывает на террористические организации поддержка, получаемая от иностранных государств. Раскрыт противоречивый характер этого влияния. Выведен своего рода баланс выгод и издержек, с которыми связана для террористов иностранная государственная поддержка.
Ключевые слова: *терроризм, террористические организации, иностранная государственная поддержка террористических организаций, сила и слабость террористических организаций.*

The article is devoted to the analysis of the influence of the foreign state sponsorship on terrorist organizations. The contradictory nature of this support is demonstrated. The balance of positive and negative consequences of the state sponsorship for terrorist organizations is drawn.
Key words: *terrorism, terrorist organizations, foreign state sponsorship of terrorist organizations, strength and weakness of terrorist organizations.*

УДК 329.61

Прошин Д.В.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології, соціології
та гуманітарних наук
Університету імені Альфреда Нобеля

Згідно зі стандартним уявленням про підтримку, яку одержують терористичні організації від іноземних держав, відносини, що виникають між терористами та їхніми спонсорами, є цинічним взаємовигідним «симбіозом». Підтримуючи терористів, держави нібито обзаводяться інструментом додаткового або навіть першочергового впливу на ворожі політичні режими. Натомість терористичні організації знаходять доступ до значних – нерідко життєво важливих для них – ресурсів, що суттєво підвищує їхню живучість та рівень смертоносності їхніх акцій [11]. (Якщо в українській мові слово «спонсор» чітко вказує на того, хто надає фінансову допомогу, то в англійській мові воно може означати в широкому сенсі *покровителя*. З цієї точки зору спонсорування тероризму являє собою будь-яку допомогу, що надається терористичним організаціям. Саме в такому розширеному сенсі слова «спонсор» або «спонсорство» використовуються у статті.)

Проте насправді відносини між терористами та їхніми спонсорами далеко не безхмарні, а користь, яку вони нібито приносять обом сторонам, аж ніяк не очевидна. Інтереси держав-спонсорів і підтримуваних ними терористичних організацій можуть уже із самого спочатку співпадати лише частково або ж із часом вступати в протиріччя. До того ж підтримка, надана терористам тим чи іншим урядом, не означає, що він у змозі повністю контролювати дії своїх підопічних [9, с. 589]. Тому зацікавленість спонсорів тероризму в підсиленні своїх клієнтів зовсім не є безумовною та безмежною. У певних ситуаціях держави-спонсори вдаються до жорстких заходів, щоб послабити своїх підопічних. Більше того, доступ терористів до деяких державних ресурсів (насамперед до території) може бути результатом неохочих ситуативних поступок із боку уряду, що надає відносинам між терористами та їхніми вимушеними «спонсорами» украй напружений характер. Зрештою, у деяких випадках підтримка, яку отримують ті чи інші угруповання, є проекцією бурхливих внутрішньополітичних процесів у самих державах-спонсорах. Конкуруючі політичні сили, борючись за владу або змінюючи одна одну, можуть поперемінно або навіть одночасно підтримувати різні (нерідко ворогуючі між собою) терористичні організації. Такі відносини, вочевидь, також можуть спричинити серйозні труднощі як для урядів, що спонсорують терористів, так і для їхніх «клієнтів».

Причинам, за яких іноземні держави надають допомогу терористичним організаціям, характеру цієї допомоги, її межам та наслідкам для спонсорів (у вигляді додаткових можливостей, досягнутих цілей або виниклих проблем) приділено чимало уваги (хоча українськими дослідниками всі ці проблеми цілковито ігноруються). У той же час питання впливу, який державна підтримка може справити на самі терористичні організації, розглядається в кращому разі поверхово, як «примітка» до обговорення діяльності держав-спонсорів (наприклад, у праці Д. Баймена – одного з найавторитетніших фахівців із питань державної підтримки тероризму [6]). Нашу статтю присвячено детальному розгляду проблеми державного спонсорства терористичних організацій саме в аспекті того впливу, який воно може мати на терористів.

Зрозуміло, передусім постає питання про те, якою мірою іноземна державна підтримка підсилює терористів. Ураховуючи те, що терористичні організації – як діючі самостійно, так і ті, що отримують допомогу від іноземних держав, – украй рідко перемагають у боротьбі з існуючим режимом [7, с. 215; 10, с. 19; 22, с. 31], можна ствер-

джувати, що сама по собі допомога фактично не підвищує шанси терористів досягти стратегічного успіху (іншими словами, докорінно змінити статус-кво на свою користь). Але слід також враховувати й відносність успіху терористичних організацій. Із сотень угруповань, що зверталися до методів терору в XX – на початку XXI ст., лише деякі домоглися того, що можна (іноді – із серйозними застереженнями) назвати стратегічною перемогою.

У той же час поряд зі стратегічним успіхом дослідники, які вивчають питання про ефективність терористичного насильства, виділяють різні форми тактичного успіху, тобто досягнення терористами деяких проміжних або часткових цілей (привернення уваги до своїх вимог; провокування уряду на надмірно жорсткі заходи, здатні його дискредитувати; зрив переговорів між владою та поміркованою опозицією; послаблення своїх супротивників в опозиційному русі та ін.). Допомоги, яка надходить від іноземних спонсорів, може бути цілком достатньо для того, щоб забезпечити подібні успіхи [3]. Крім того, часто іноземні держави, що спонсорують тероризм, зацікавлені в перетворенні підтримуваних ними угруповань саме на засіб для розв'язання своїх тактичних завдань (організації провокацій, підживлення старих або створення нових вогнищ напруженості, вимотування тих країн-супротивниць, відкрите зіткнення з якими загрожує спонсорам серйозними, ба навіть катастрофічними наслідками). За таких обставин «стратегічні цілі», проголошувані лідерами терористів, можуть бути не більше ніж ширмою, що приховує справжні мотиви як спонсорів, так і самих терористів, які обслуговують своїх покровителів, але намагаються виступати як «безкомпромісні борці за праве діло».

Нарешті, навіть якщо дії терористів – окрім короткочасних сплесків напруженості – не дають жодних результатів і навіть якщо терористи зрештою зазнають поразки (а це трапляється в абсолютній більшості випадків), державна підтримка все одно залишається небезпечним фактором нарощування можливостей терористичних угруповань, якими б жалюгідними не були їхні власні сили [2].

Державна допомога, безперечно, відкриває перед терористичними угрупованнями додаткові можливості або може зумовлювати виникнення цих угруповань. Однак якою виявляється для них ціна іноземного спонсорства? Як уже було сказано, відносини між державами-спонсорами та їхніми клієнтами аж ніяк не безхмарні. Кожна зі сторін може переслідувати власні цілі на шкоду «партнерові» (це можливо навіть у тих випадках, коли терористичні угруповання, по суті, створюються «на замовлення» держав, які згодом стають їхніми спонсорами). До того ж, слід пам'ятати й про об'єктивну неоднозначність для терористів принаймні деяких сценаріїв надання їм державної підтримки.

Що в зв'язку з цим являють собою ті обмеження та ризики, з якими стикаються терористичні угруповання, і наскільки вони серйозні? Чи можна пов'язати конкретні проблеми, що виникають перед терористичними організаціями, з отримуваною ними державною допомогою? Чи не є певні форми цієї допомоги більш проблемними для терористів, ніж інші? Чи є підстави стверджувати, що терористичні угруповання того чи іншого характеру більшою мірою, ніж інші, піддаються ризикам, пов'язаним із державною підтримкою? І, нарешті (що є особливо важливим для розуміння проблеми державного спонсорування тероризму), чи можна говорити про порівняно чіткий баланс позитивних і негативних наслідків, які це спонсорування має для терористичних угруповань? Як уже зазначалося, державна підтримка практично ніколи не наближає терористів до стратегічного успіху. Терористичні угруповання – і ті, що розраховують лише на власні сили, і ті, що спираються на допомогу спонсорів, – у переважній більшості випадків зазнають поразки. Яке місце серед причин цих поразок посідають додаткові перешкоди й ризики, перед якими терористів ставить державна підтримка? Чи можна говорити про те, що (всупереч поширеній думці) державна підтримка в довгостроковій перспективі не стільки посилює, скільки послаблює терористів? Чи її можливий негативний вплив – так само, як і позитивний, – являє собою лише другорядний фактор динаміки терористичних організацій?

Допомога, яка надається терористам державами-спонсорами, принаймні в короткостроковій або середньостроковій перспективі збільшує – і нерідко вельми істотно – можливості терористичних угруповань. Але під час детального розгляду виявляється, що незалежно від мотивів і дій сторін державна підтримка відповідно до власної логіки здатна також створювати проблематичні й навіть потенційно небезпечні для терористів ситуації. Проблема цієї початкової суперечливості передує всім іншим проблемам, пов'язаним із державним спонсоруванням тероризму, утворює свого роду «зовнішню рамку», що охоплює абсолютно різні за природою та масштабом сценарії.

Можна виділити п'ять головних форм державної підтримки тероризму: надання державами своєї території для розміщення інфраструктури терористичних угруповань (їхніх таборів, керівних елементів, структурних підрозділів, що здійснюють вербування нових членів, та ін.); участь у підготовці терористичних угруповань та плануванні їхніх акцій (забезпечення інструкторами, надання інформації та логістичної підтримки); постачання терористам зброї, боєприпасів, засобів зв'язку тощо; надання терористичним організаціям фінансової допомоги; політична підтримка терористів (демонстративне підтримання контактів із лідерами терористич-

них організацій, визнання цих організацій в якості однієї із законних сторін конфлікту та ін.).

По-перше, слід зазначити, що всі ці форми підтримки являють собою потенційно вразливу ланку в системі відносин, каналів зв'язку та отримання ресурсів, яку вибудовує те чи інше терористичне угрупування. Припинення (тим паче різке) іноземної підтримки може (якщо не критично, то відчутно) послабити це угруповання. Відсутність зовнішньої допомоги від початку, зрозуміло, обмежує можливості терористів, але ці обмеження природним чином вписуються в загальну картину активності їхньої організації, будучи частиною її «генетичного коду». Утрата ж нещодавно доступного джерела допомоги здатна цей «код» суттєво змінити або навіть зруйнувати [19]. Ця потенційна небезпека видається очевидною, однак її часто залишають поза увагою під час міркувань про ефект, який закордонна підтримка справляє на терористичні організації.

По-друге, терористична організація, що отримує допомогу від іноземної держави, може зіштовхнутися з такою небезпекою, як можливість перетворитися на інструмент політики свого спонсора (або цю організацію-клієнта може бути виставлено в такому світлі її противниками).

Хоча, як свідчать факти, терористи можуть цілком охоче ставати виконавцями замовлень своїх покровителів, це аж ніяк не є правилом, що автоматично поширюється на всі терористичні угруповання. Навіть отримуючи систематичну й дуже істотну підтримку з боку іноземної держави, деякі терористичні угруповання зберігають майже цілковиту самостійність у плануванні та проведенні своїх операцій і у визначенні своєї загальної політичної лінії. Більше того, ця лінія може йти врозріз з інтересами спонсорів [8, с. 60]. І все ж таки небезпека перетворення на знаряддя чужої політики притаманна стосункам між терористами й державами, що їх підтримують.

Якщо терористична організація не є від самого початку «скроєною» під потреби її господарів (під прикриттям гучних фраз), а намагається реалізувати власні принципи, то політичні витрати від такої трансформації (поступового підкорення волі іноземного покровителя) можуть виявитися для терористів занадто високими. Насамперед це може призвести до втрати організацією підтримки з боку тих співвітчизників, чиї інтереси вона нібито захищає [4; 12]. (Зрозуміло, це актуально тільки тоді, коли терористична організація від початку може розраховувати на відносно серйозну підтримку, якщо й недостатню для того, щоб домогтися перемоги, то хоча б таку, що дозволяє завдавати урядовим силам дошкульних ударів.)

Навіть тоді, коли терористичне угрупування, що спирається на допомогу ззовні, проводить свій власний курс, наявність іноземної підтримки все одно може використовуватися владою як козир у пропагандистській кампанії, спрямованій на ізоляцію терористів від їхніх можливих прихильників, як додатковий аргумент на користь посилення репресивних заходів тощо [20; 21].

По-третє, якщо допомогу від іноземної держави отримують декілька терористичних угруповань, що беруть участь в одному конфлікті, то така підтримка здатна викликати між ними запеклу конкуренцію. Одночасно підтримуючи різні угруповання, держава-спонсор робить кожне з них достатньо сильним для того, щоб боротися за лідерство з іншими, але при цьому недостатньо сильним для досягнення успіху в цій боротьбі, а в боротьбі з урядом – і поготів. Про подібні ситуації можна сказати, що державне спонсорство парадоксальним чином підсилює кожне угруповання-клієнта окремо й послаблює їх усіх разом узятих [6, с. 181].

Незважаючи на те, що в контекстах різних конфліктів і у зв'язку з різними формами іноземного спонсорства перелічені проблеми та ризики проявляються дещо по-різному, усі вони все одно залишаються породженням державної підтримки тероризму як такої, перевернутим, так би мовити, відображенням того факту, що ті чи інші державні лідери й урядові відомства прямо або опосередковано вступають із терористами в певні відносини. Конкретні форми спонсорства в цій площині є другорядною обставиною. Приміром, держава-спонсор може надавати терористичній організації фінансову підтримку або постачати їй зброю, тоді в кожному з цих випадків згортання допомоги загрожує тим, що вище вже було названо руйнуванням «генетичного коду» організації-клієнта.

Однак поряд із загальними проблемами та ризиками, породженими державним спонсоруванням тероризму як таким, існують і специфічні проблеми, пов'язані з конкретними формами підтримки, яка надається терористам. Тут на перший план виходить уже внутрішня логіка самих цих форм.

Найбільш масштабно це проявляється в разі відкриття терористам державою-спонсором доступу до своєї території. Цю форму підтримки небезпідставно можна назвати найсуттєвішою. Навіть якщо припустити, що відносини між спонсором та його «гостями» обмежуються наданням терористам можливості діяти на (або з) території іноземної держави, така «обмежена» підтримка вже забезпечує терористичній організації чималі переваги. «Тихі гавані» («safe havens»), в яких можна розгорнути штаб-квартири, тренувальні табори, вербувальну інфраструктуру тощо, дозволяють терористам планувати свої дії, накопичувати й відновлювати сили у відносній безпеці.

Але в той самий час іноземні «тихі гавані», що знаходяться поза досяжністю тих урядів, з якими

терористи ведуть боротьбу, за певних обставин можуть перетворитися на серйозні пастки – як у політичному, так і в оперативному розумінні.

По-перше, терористичні угрупування, що діють із закордонних баз, нерідко втрачають стимул для пошуку підтримки з боку своїх співвітчизників і політично самоізолюються [16, с. 89–90]. Може здаватися, що ризик такого віддалення терористів від своїх потенційних прихильників притаманний також і іншим формам державної підтримки, оскільки всі вони тією чи іншою мірою надають терористичним угрупованням свого роду «допінг». Однак слід розуміти, що в тому разі, коли спонсоровані іноземними державами угруповання продовжують діяти на території своєї держави (в оточенні своїх співгромадян), вони, якою значною не була б іноземна підтримка, все ж продовжують відчувати потребу в підтримці місцевого населення. Угруповання, що базуються за кордоном, потребують її набагато менше або не потребують зовсім.

По-друге, навіть якщо терористична організація, що має закордонні бази, залишається тісно пов'язаною з місцевою політичною сценою, для її закордонних «підрозділів» подібне становище може виявитися досить проблематичним із точки зору участі в реалізації політичних рішень, у визначенні оперативних завдань угруповання, у здійсненні контролю над її окремими осередками, а тим більше – окремими бойовиками. Масштаби цих проблем стають повністю зрозумілими, якщо врахувати, що за кордоном, як правило, знаходяться насамперед керівники терористичних угруповань (або тих політичних організацій, озброєними «філіями» яких є ці угруповання). Інакше кажучи, лідери терористів, що знаходяться у відносному комфорті іноземних «тихих гаваней», рано чи пізно можуть опинитися в ситуації, в якій їхня керівна роль стає якщо не номінальною, то далеко не беззаперечною в очах тих, хто перебуває безпосередньо в епіцентрі подій [5, с. 144–145].

Більше того, розподіл терористичного угрупування на внутрішні й зовнішні елементи (за якого перші несуть найважчий тягар зворотних ударів уряду) здатний спричинити внутрішньоорганізаційні тертя й конфлікти між двома центрами сили. У цьому протистоянні «внутрішні» можуть виходити з того, що, ведучи щоденну боротьбу з переважаючим противником, вони виборюють першочергове право на визначення подальшого курсу всієї організації (а в разі успіху – на вибудовування постконфліктної траєкторії перемагаючої опозиції) [15, с. 3–7].

По-третє, безпека «тихих гаваней» є далеко не безумовною. У тих випадках, коли черговий – як правило, надзвичайний – теракт підштовхує державу, що стала жертвою атаки, завдати зворотного удару по базах терористів, «тихі гавані» можуть уже не в політичному, а в оперативному сенсі перетворитися на віддалені острівці, майже ніяк не пов'язані з іншими елементами терористичної організації. Якщо ж практично весь особовий склад організації зосереджений у «тихій гавані», що зазнала удару, то цей учорашній «заповідник» безпеки, де терористи діяли, не криючись, і де всі елементи терористичної інфраструктури знаходяться перед очима, перетворюється на щільний «мішок» для всіх, хто там знаходиться [17, с. 126–127].

Існують і інші обставини (можливі тертя між державами та терористичними угрупованнями, що використовують їхню територію; прагнення господарів уникнути зворотного удару з боку держав – жертв терактів, яке спонукає їх обривати зв'язки зі своїми колишніми «гостями» або навіть передавати інформацію про них постраждалій стороні), що також свідчать про неоднозначний для терористів ефект від доступу до закордонних «тихих гаваней» (див. [17, с. 45]).

До цього моменту розглядалися лише ті аспекти проблеми, які пов'язані з внутрішньою логікою державного спонсорування тероризму (спонсорування як такого або його окремих різновидів). Але необхідно брати до уваги і вплив таких факторів, як інтереси держав-спонсорів та специфіка терористичних угруповань-клієнтів. Тобто якщо раніше йшлося про можливості та ризики, що витікають із самого факту встановлення в тих чи інших формах спонсорсько-клієнтських відносин між урядами та терористами, то зараз належить розглянути, яку роль відіграють особливості суб'єктів цих відносин. (Строго кажучи, ці особливості нерідко взаємонакладаються, підживлюють, урівноважують або нейтралізують одна одну. Деякою мірою це буде відображено в подальших міркуваннях, але все ж таки для більшої чіткості й наочності взаємовпливаючі особливості суб'єктів спонсорування тероризму розглядаються тут як самостійні змінні.)

Стосовно першого з двох названих факторів (інтересів держав-спонсорів) слід підкреслити деякі моменти.

Імовірність втручання держави-спонсора в дії свого клієнта тим більша, чим вищим є ступінь залучення спонсора до того конфлікту, учасником якого є клієнтське угруповання. Інтенсивний вплив спонсорів, їхнє активне втручання в діяльність угруповань-клієнтів не можна однозначно назвати негативним фактором, для терористів це скоріше фактор ризику, ніж джерело благ. Чим більше сам спонсор втягнутий у конфлікт, в якому беруть участь його клієнти-терористи, тим вимогливіший він до них, тим рішучіше він намагається вбудувати їхні дії у власні політичні плани, тим жорсткіше реагує на ті чи інші «відхилення» в діях терористів.

Такий підхід суттєво відрізняється від стосунків між терористичними організаціями й тими їхніми спонсорами, які не мають прямих інтересів у конфліктах, що розгортаються за участю

спонсорованих ними терористів. Не виношуючи ніяких планів щодо держави-жертви, крім загального прагнення завдати їй максимально можливої шкоди, спонсор може взагалі не мати наміру впливати на дії терористів (за винятком деяких моментів, пов'язаних із практичним складником співпраці з ними, наприклад, визначення масштабів або маршрутів поставок зброї, номенклатури цих поставок тощо). Більше того, у деяких випадках, перебуваючи на великій відстані від епіцентру конфлікту, спонсор може бути просто позбавлений можливості справляти серйозний вплив на перебіг подій.

Другим моментом, що потребує уваги у зв'язку зі впливом інтересів спонсора на угруповання-клієнта, є ступінь активності, з якою терористам надається державна допомога. Раніше вже зазначалося, що спонсорування тероризму може мати як активний, так і пасивний характер. У першому випадку спонсор свідомо та цілеспрямовано підтримує терористів, будує свої плани з урахуванням наслідків їхніх акцій, може навіть політично асоціюватися з ними. У другому випадку спонсорство являє собою скоріше потурання терористам або їхнім представникам; надання «моральної підтримки» без жодних матеріальних вливань; нарешті, навіть вимушене «сусідство» з терористами. (У цій статті спонсорство трактується гранично широко, як будь-яке надання терористам змоги скористатися тими чи іншими ресурсами, що знаходяться у сфері контролю держави-спонсора; у такому контексті словосполучення «пасивне спонсорство» не звучить як оксюморон.)

Найбільш вірогідним втручанням спонсора в діяльність клієнтів є надання терористам активної державної підтримки. Така підтримка, як правило, надається в разі істотного залучення спонсора до конфлікту (про можливі наслідки цього залучення для терористів уже було сказано). Але все ж таки ототожнювати ці фактори (залучення спонсора та його активність) не слід.

Чим активніше терористам надається допомога (тобто чим вона істотніша), тим більшою є імовірність того, що спонсор спробує контролювати свої «вкладення», зроблені в терористичні угруповання: буде тиснути на їхнє керівництво, нав'язувати свою «кадрову політику», ініціювати «чистки» тощо. (Зрозуміло, спонсор далеко не завжди має таку можливість.)

Висока ймовірність втручання активних спонсорів у діяльність своїх клієнтів здається майже закономірною. Куди менш очевидними є потенційні наслідки пасивної підтримки терористів.

Пасивне спонсорство може зумовлюватися політичною короткозорістю, необізнаністю або нерозбірливістю спонсорів, у чиїй сфері юрисдикції емісари терористичних угруповань здійснюють свою фандрайзингову або вербувальну діяльність [14, с. 32–33; 19]. Не маючи ресурсів, необхідних для активної матеріальної підтримки, спонсор, надаючи терористам моральну підтримку, може намагатися зберегти (наприклад, задля престижу в деяких колах) хоча б формальний зв'язок із тими чи іншими політичними рухами й озброєними угрупованнями. Нарешті, особливою (і досить проблематичною для обох сторін) формою «спонсорства» є дії тих країн, які Баймен називає «unwilling hosts» («невільні господарі») [6, с. 15] і які за визначенням змушені миритися з присутністю терористів на своїй території.

Як правило, вплив пасивних спонсорів є практично невідчутним (зрозуміло, якщо уникати близьких до софістики міркувань про «непрямий вплив» самого факту добровільного чи вимушеного потурання з боку урядів, що дозволили терористам або їхнім представникам вільно діяти на контрольованих цими урядами територіях). Однак пасивність здатна змінюватися різко негативною реакцією з боку урядів, ще недавно байдужих або вимушено бездіяльних. «Невільні господарі», для яких витрати від прямого протистояння з неконтрольованими сусідами в якийсь момент стають більш прийнятною ціною, ніж наслідки подальшого сусідства з терористами, можуть спрямувати проти вчорашніх «гостей» наявні в їхньому розпорядженні сили. Уряди, які раніше не звертали уваги на діяльність емісарів терористичних організацій або різного роду «благодійних організацій», що слугували їм ширмою, під впливом змін у політичній кон'юнктурі можуть зайняти незрівнянно більш жорстку позицію стосовно небажаних фандрайзерів або рекрутерів.

На черзі питання про вплив, що справляє на результати наданої терористам підтримки специфіка самих терористичних організацій. Раніше вже було відмічено ті проблеми та ризики, які очікують терористів у зв'язку з одержуваною ними державною допомогою. Тиск із боку спонсорів, відкрита ворожість, що приходить на зміну пасивності або навіть квазісоюзницьким відносинам, різного роду пастки, притаманні самій ситуації отримання терористичними угрупованнями спонсорської допомоги, – усе це по-різному впливає на несхожі за своєю природою терористичні угруповання. Більше того, потрібно пам'ятати про те, що одним із завдань статті є виведення своєрідного балансу тих негативних і позитивних наслідків, які може мати для терористів державне спонсорство. Отже, уваги потребує й питання про те, якою мірою специфіка терористичних організацій зумовлює позитивні для терористів наслідки державної підтримки.

Доля навіть великих терористичних угруповань свідчить, що не існує однозначного зв'язку між масштабом угруповання та його стійкістю до тих чи інших негативних наслідків державної під-

тримки. Потужна терористична організація, можливості якої наближаються до рівня невеликої регулярної армії, зовсім не обов'язково має «імунітет» до прямих або побічних негативних ефектів державної підтримки [19]. Крім того, у певному сенсі великий масштаб може зробити угруповання навіть більш уразливим. Велике угруповання, позбавлене державної підтримки, не може розчинитися без сліду, швидко змінити місце своєї дислокації, приховати сліди своєї активності. Угруповання такого роду беруть участь у більш масштабних протистояннях з урядовими силами, ніж угруповання дрібні, і вийти із цієї боротьби непомітно й безболісно для себе вони не в змозі.

Незважаючи на виявлену вразливість, великомасштабні терористичні угруповання, безумовно, є стійкішими до вищезгаданих негативних ефектів. Навіть після істотного ослаблення, навіть після часткового руйнування «генетичного коду» великих угруповань потрібні серйозні зусилля для повної їхньої ліквідації або хоча б знищення їхніх «несучих структур». Однак проста констатація такої порівняної стійкості була б передбачуваною, практично самоочевидною банальністю. Слід розуміти, що саме стоїть за масштабністю деяких угруповань і за їхньою меншою сприйнятливістю до негативних ефектів державного спонсорства. Відповідь – природа конфліктів, якими породжені ці терористичні угруповання, місце цих угруповань у конфліктах, рівень одержуваної ними місцевої – на відміну від іноземної – підтримки. Великі й відповідно більш стійкі угруповання виникають під впливом об'єктивних чинників (гостре етнорелігійне протистояння, класові конфлікти) і не потребують іноземної державної підтримки для того, щоб почати свою діяльність. Як уже неодноразово зазначалося, отримання такої підтримки в подальшому може викликати суттєві трансформації в цих терористичних організаціях, роблячи їх сильнішими (і одночасно – в перспективі – вразливішими). Але й втрачаючи (повністю або частково) іноземну допомогу й проходячи при цьому через «генетичну ломку», організації подібного роду все одно зберігають чималий запас міцності, як набутий завдяки іноземним спонсорам, так і наявний у них від самого початку (і такий, що відображає їхню причетність до глибинних конфліктів, які живлять ці організації за рахунок накопичених у суспільстві «запасів» ворожості, взаємних рахунків тощо).

Що стосується зв'язку між природою терористичних організацій та ймовірністю позитивного впливу на них іноземної державної підтримки, то насамперед потрібно нагадати про вкрай невисоку стратегічну успішність терористичних угруповань незалежно від того, користувалися вони допомогою іноземних спонсорів чи діяли самостійно. Це означає, що незалежно від природи угруповання-клієнта іноземне спонсорство практично ніколи не приносить терористам стратегічного успіху (і навіть не наближає до нього). Вище вже йшлося про те, що й незначні за своїми масштабами терористичні «групускули» державна підтримка може зробити більш довговічними та небезпечними. Потрібно звернути увагу на приклади тих організацій, які розглядаються як «хрестоматійні» взірці стратегічного успіху («історична» Ірландська республіканська армія (ІРА), 1919–21 рр.; сіоністські угрупування «Національна військова організація» («Іргун») та «Борці за свободу Ізраїлю» («Лехі»), 1930–40-ві рр.; «Національна організація бійців-кіпріотів» (ЕОКА), 1955–59 рр.; алжирська Армія національного визволення (бойове крило Фронту національного визволення (ФНВ)), 1954–62 рр.; південноафриканська «Умконто ве сізве», або «Спис нації» (МК) (бойове крило Африканського національного конгресу (АНК)), 1961–94 рр.). Якщо дуже рідко терористам, як стверджується, вдається досягти перемоги, то яку роль у цьому відіграє підтримка з боку іноземних держав? Виявляється вона більш ефективною, ніж в інших епізодах, і якщо так, то що в специфіці угруповань, які досягли своїх цілей, сприяє цьому?

Почати слід із того, що всі вищеназвані організації в тому чи іншому вигляді отримували іноземну допомогу (безпосередньо від урядів або з їхньої мовчазної згоди): фінансову допомогу; допомогу зброєю та сприянням у підготовці кадрів; допомогу політичну; нарешті, згоду на розміщення на своїй території інфраструктури цих організацій. У багатьох випадках ця допомога була вельми істотною [5, с. 145; 13, с. 92; 18, с. 157–158]. Однак якими значними не були б її розміри, практично в усіх епізодах «успіху терористів» питома вага внутрішніх, локальних факторів, пов'язаних власне з підґрунтям розглянутих конфліктів, виявлялася більшою за питому вагу зовнішніх чинників. Усі ці конфлікти мали масштабний етнополітичний характер, у кожному з них проти існуючого порядку виступали значні сили, існувала реалістична альтернатива тому статус-кво, який відкидала опозиція. Зарубіжна підтримка дозволяла тут повністю розкритися потенціалу антиурядових сил, але цей потенціал виникав не завдяки їй.

Алжирські ФНВ й АНВ, безперечно, багато чим зобов'язані зовнішній підтримці. Заради об'єктивності слід зазначити, що на останній стадії війни за незалежність саме зовнішні структури, створені алжирськими націоналістами, вийшли на перший план у переговорах із французькою владою та у визначенні траєкторії подальшого розвитку країни. Однак без того напруження, якого досягла боротьба на внутрішньому фронті, в самому Алжирі, в якийсь момент ставши політично та морально неприйнятною для Франції, жодні зовнішні успіхи й можливості не привели б до перемоги. І це при тому, що внутрішній фронт

був практично відрізаний від зовнішніх баз і підживлювався головним чином за рахунок місцевих ресурсів.

Вторинність зовнішнього виміру ще більш очевидна для АНК і МК. На перший погляд, отримання іноземної державної допомоги – насамперед доступу до закордонних «тихих гаваней» – дало друге життя радикальним супротивникам апартеїду, майже повністю розгромленим спецслужбами білого режиму на початку 1960-х рр. Однак, знайшовши відносну безпеку за межами ПАР, АНК і МК опинилися на глухій периферії південноафриканської політики. Усередині країни на перший план висунулися сили й лідери, ніяк не пов'язані з ізольованим керівництвом АНК. Саме ці внутрішні свіжі резерви в кінці 1970-х рр. стали підживлювати істотно послаблені АНК і МК, коли нова хвиля урядових репресій змусила багатьох – переважно молодих – противників апартеїду покинути Південну Африку [5, с. 145–146]. Можна сказати, що зовнішні політичні та силові інституції «старих» антирасистських організацій, що спиралися на іноземну підтримку, зіграли роль форми, в якій завдяки припливу внутрішніх сил було відлито нові структури, що продовжили боротьбу з расистським режимом.

Подібні «сполучені посудини» – більша (внутрішня) і менша (зовнішня) – спостерігаються й у динаміці «історичної» ІРА й ЕОКА. Єдиний випадок, в якому питома вага зовнішніх факторів є принаймні співвідносною з вагою внутрішніх (якщо не перевершує її), – це єврейські угруповання «Іргун» і «Лехі» (1930–1940-ві рр.). У цьому разі найважливіші точки опори обох організацій перебували за межами їхнього «ареалу», тобто британської підмандатної Палестини, за перетворення якої в єдину та неподільну єврейську державу боролися радикальні сіоністи, які утворювали «Іргун» та «Лехі». Потрібно також розуміти, що до єврейського націоналізму першої половини XX ст. (і, як наслідок, до єврейських терористичних організацій та джерел їхньої підтримки) поняття «зовнішній» і «внутрішній» можуть застосовуватися лише з дуже серйозними застереженнями (ураховуючи величезну диспропорцію між чисельністю єврейської діаспори й палестинського «ішува», тобто власне єврейського населення Палестини).

Отже, у випадках, що трактуються як успіхи терористичних угруповань, зовнішня підтримка являє собою лише продовження внутрішнього конфлікту, своєрідне «підтвердження» його масштабу. При цьому не спостерігається нічого принципово нового, що відрізняло б форми й масштаби цієї підтримки від випадків, коли іноземна допомога надходила до тих угруповань, які спіткала невдача, або до тих, яким вдалося досягти щонайбільше тактичного успіху. Вирішальної ролі в досягненні успіху опозиційними силами отримувана ними іноземна підтримка не відіграла. Отже, можна сказати, що ця підтримка дає опозиції шанси на успіх (або збільшує їх) лише тоді, коли подібні шанси в опозиціонерів уже є.

Але найважливішим, можливо, є те, що «успіхи» терористичних організацій насправді виявляються успіхами коаліцій антиурядових сил, в яких власне терористичні організації відіграють у кращому разі роль виконавця політичних рішень лідерів опозиції чи взагалі являють собою маргінальні елементи, які не стільки сприяють успіху, скільки віддаляють його своїми провокаційними діями. Так чи інакше, у жодному з розглянутих випадків звернення до тероризму не було вирішальним фактором успіху антиурядових сил [1]. Сам формат цього успіху визначався в ході консультацій та переговорів, в яких представники терористичних організацій або зовсім не брали участі (з причини своєї ізольованості / одіозності / маргінальності), або брали участь в якості соратників / підлеглих, які входять до оточення політичних лідерів опозиції. Нарешті, у кожному з розглянутих випадків успіх антиурядових сил був компромісом, тому навіть стосовно опозиції в цілому (не кажучи вже про найрадикальніші її елементи) говорити про досягнення «основних цілей» можна лише з істотними уточненнями. Інакше кажучи, питання про роль іноземної підтримки в досягненні успіху слід було б перенацілити з терористичних угруповань на широкі антиурядові «фронти», частиною яких (до того ж не завжди ключовою) ці угруповання були. Однак це вивело б оприлюднені тут міркування далеко за тематичні рамки статті.

Інтерес до феномена державної підтримки, що надається терористичним угрупованням, є цілком зрозумілим. Поєднання державних можливостей та злочинних цілей і методів терористів здається надзвичайно небезпечною «гримучою сумішшю», здатною навіть дрібні підпільні осередки перетворити на джерело серйозної загрози для національної безпеки, для життя, здоров'я та добробуту ні в чому не винних громадян.

Звісно, причини для подібного занепокоєння є. У той же час, як показує аналіз, проведений у статті, державна допомога, одержувана терористами, виявляється для багатьох їхніх організацій у кращому разі проблематичною комбінацією благ і витрат. У цілій низці випадків іноземне спонсорство в довгостроковій перспективі однозначно послаблює терористів і навіть стає однією з причин їхньої остаточної поразки. І, нарешті, ніколи державна підтримка сама по собі не приносить терористам перемоги.

Це аж ніяк не є підставою для самозаспокоєння. І все-таки стаття завершується закликом до розумної стриманості в підході до окреслених у ній проблем. Їхньому правильному розумінню та вирішенню не допоможе підміна об'єктивного аналізу драматизованими оцінками або політично загостреними й пропагандистськи гучними гаслами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Прошин Д. Постконфликтные траектории террористических организаций в случае победы антиправительственных сил : предпосылки, параметры, тенденции / Д. Прошин // Научный вестник Белгородского государственного университета. Серия «История. Политология». – 2016. – № 36. – С. 183–190.

2. 1975: Carlos the Jackal attacks OPEC headquarters [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.history.com/this-day-in-history/carlos-the-jackal-attacks-opec-headquarters.

3. Abu Nidal Organization (ANO), aka Fatah Revolutionary Council, the Arab Revolutionary Brigades, or the Revolutionary Organization of Socialist Muslims [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cfr.org/israel/abu-nidal-organization-ano-aka-fatah-revolutionary-council-arab-revolutionary-brigades-revolutionary-organization-socialist-muslims/p9153.

4. Aslim I. Greco-Cypriot Relations in 1960–1974 in the Light of American Diplomatic Documents / I. Aslim // ATINER'S Conference Paper Series. – 2012. – P. 6–15.

5. Burleigh M. Blood and Rage: A Cultural History of Terrorism / M. Burleigh. – New York : HarperCollins Publishers, 2009. – 577 p.

6. Byman D. Deadly Connections: States that Sponsor Terrorism / D. Byman. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 375 p.

7. Cronin A. How Terrorism Ends: Understanding the Decline and Demise of Terrorist Campaigns / A. Cronin. – Princeton : Princeton University Press, 2009. – 311 p.

8. Gerges F. The Rise and Fall of Al-Qaeda / F. Gerges. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – 259 p.

9. Green J. Terrorism and Politics in Iran / J. Green // Terrorism in Context /. – University Park: The Pennsylvania State University Press, 2007. – P. 553–594.

10. Jones S. How Terrorist Group End: Lessons for Countering al Qaida / S. Jones, M. Libicki. – Santa Monica : RAND Corporation, 2008. – 225 p.

11. Libya's 30-year link to the IRA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/northern_ireland/8241393.stm.

12. Markides K. The Disloyal Opposition and the Fall of the Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cyprus-conflict.net/disloyalty%20-%20Markides.html.

13. Melnik C. Insurgency and Counterinsurgency in Algeria / C. Melnik. – RAND, 1964. – 306 p.

14. Napoleoni L. Terror incorporated: tracing the dollars behind the terror networks / L. Napoleoni. – New York: Seven Stories Press, 2005. – 323 p.

15. Quandt W. Algerian Military Development: The Professionalization of a Guerrilla Army / W. Quandt. – The Rand Corporation, 1972. – 30 p.

16. Rubin B. The Truth about Syria / B. Rubin. – New York : Palgrave Macmillan, 2008. – 292 p.

17. Sageman M. Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century / M. Sageman. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008. – 200 p.

18. Shubin V. Unsung heroes: the Soviet military and the liberation of the South Africa / V. Shubin // Cold War in Southern Africa: White power, black liberation. – Abingdon: Routledge, 2009. – P. 154–176.

19. Smith N. Understanding Sri Lanka's Defeat of the Tamil Tigers [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/asia/south-asia/sri-lanka/186%20The%20Sri%20Lankan%20Tamil%20Diaspora%20after%20the%20LTTE.pdf.

20. South Africa. Relations with the United States [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://countrystudies.us/south-africa/84.htm.

21. US government considered Nelson Mandela a terrorist until 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbcnews.com/news/other/us-government-considered-nelson-mandela-terrorist-until-2008-f2D11708787.

22. Weinberg L. The End of Terrorism? / L. Weinberg. – Abingdon : Routledge, 2012. – 156 p.

Рибачок С.Л.

Взаємодія виборчої та партійної систем у Республіці Польща

У статті представлені результати дослідження взаємодії партійної й виборчої систем у Республіці Польща. З'ясовано, що психологічний ефект виборчої системи має більший вплив на партійну систему, ніж механічний. Формування стабільної партійної системи Республіки Польща є наслідком використання пропорційної виборчої системи та виборчих квот, які зумовили штучне витіснення маловпливових партій із парламенту держави.

Ключові слова: *виборча система, партійна система, Республіка Польща, вибори, виборчі квоти.*

В статье представлены результаты исследования взаимодействия партийной и избирательной систем в Республике Польша. Выяснено, что психологический эффект избирательной системы имеет большее влияние на партийную систему, чем механический. Формирование стабильной партийной системы Республики Польша является следствием использования пропорциональной избирательной системы и избирательных квот, которые обусловили искусственный эффект вытеснения маловлиятельных партий из парламента страны.

Ключевые слова: *избирательная система, партийная система, Республика Польша, выборы, избирательные квоты.*

The paper presents the results of a study into the interaction between party and electoral systems of the Republic of Poland. It was identified that the influence of the electoral system's psychological effect is greater than its mechanical effect. Moreover, the establishment of a stable party system in the Republic of Poland became possible due to the proportional representation system and electoral quotas that led to artificial displacement of non-influential parties from the Polish parliament.

Key words: *electoral system, party system, Republic of Poland, elections, electoral quotas.*

УДК 342.1

Рибачок С.Л.,
старший викладач кафедри політології
Національного університету
«Острозька академія»

Постановка проблеми. Партійна та виборча системи Республіки Польща пройшли довгий шлях трансформації. Особливістю цього процесу є посткомуністичне минуле Польщі, яке може впливати на електоральну поведінку населення, що зумовлює специфічну конфігурацію партійної та виборчої систем. Дослідження партійної та виборчої системи в посткомуністичних країнах відіграє важливу роль у контексті розуміння того, як відбувалася трансформація цих систем. У наукових колах ведуться дискусії щодо впливу партійної системи на виборчу й навпаки, впливу виборчої системи на конфігурацію партійної. Проте посткомуністичний простір може мати свої характерні закономірності еволюції як виборчої, так і партійної систем. Таким чином, важливо розглянути один із аспектів дискусії, зокрема про те, як виборча система Республіки Польща, яка є яскравим прикладом посткомуністичної країни, детермінує формат партійної системи, які наслідки еволюції виборчої системи Польщі можемо спостерігати на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням взаємодії партійної та виборчої систем займався французький науковець М. Дюверже, який у праці «Політичні партії» пояснив, як виборча система впливає на тип партійної, і виявив низку закономірностей, котрі в політичній науці отримали назву «соціологічного закону Дюверже» [3, с. 19]. Інший дослідник, Д. Рає, аналізуючи партійні та виборчі системи, виявив, що всі вони створюють умови для збільшення представництва великих партій і зменшення представництва малих [16, с. 47]. А. Лейпхарт указав на таку особливість формування партійної системи під впливом виборчої, як диспропорційність. На думку А. Лейпхарта, диспропорційність створює умови для надання більшості голосів великим партіям. Це явище, на переконання дослідника, характерне для всіх типів виборчих систем, але різною мірою; зокрема, це більш характерно для мажоритарної виборчої системи й менше – для пропорційної [7, с. 148]. Також науковці С. Ліпсет та С. Роккан стверджували, що немає сенсу розглядати виборчі системи як незалежні, а партійні системи як залежні змінні. Партії намагаються впливати на виборче законодавство й вибирати таку систему агрегування, котра дозволяє їм укріпити свою позицію [8].

Серед польських та українських науковців, котрі досліджували взаємодію партійної та виборчої систем, можна виділити Ю. Шведа, який вказував на те, що партії дійсно можуть використовувати власні механізми впливу для зміни виборчого законодавства й виборчої системи з метою отримання ще більшої кількості мандатів у парламенті після наступних виборів. Таку поведінку партій Ю. Шведа називав «виборчою інженерією» [10].

Польський дослідник А. Антошевшський досліджував конфігурацію виборчої та партійної систем у Польщі. У публікаціях він зазначив, що застосування пропорційної виборчої системи під час парламентських виборів у Польщі з часу її незалежності вплинуло на формування різного типу партійних систем, що продемонструвало їхню еволюцію [1].

Отже, питання еволюції виборчої системи Польщі та її впливу на розвиток партійної системи потребує детальнішого вивчення, що вимагає врахування специфіки посткомуністичного про-

стору, особливостей поведінки партій та електорату.

Таким чином, **метою** статті є з'ясувати, як еволюція виборчої системи Польщі вплинула на конфігурацію її партійної системи.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання:**

– проаналізувати основні методики вивчення взаємодії виборчих та партійних систем;

– пояснити, як відбувалися зміни партійних та виборчих систем у Польщі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження взаємодії партійної та виборчої систем відбуватиметься на основі обрахування індексів, котрі характеризують як виборчу, так і партійну системи, їх взаємодію. Під час дослідження буде враховано такі індекси, як індекс фракціоналізації партійної системи, що демонструє, наскільки партійна система є фрагментованою. Це обраховуватиметься за формулою:

$$F = 1 - \sum (s_i)^2 ,$$

де S_i є часткою місць партії і в парламенті. Чим більше значення індексу буде наближатися до максимального (тобто до 1.00), тим більший рівень дроблення партійної системи [12].

Наступний індекс – це індекс ефективного числа партій, який позначається ENP (Effective Number of Parties), або N, і розраховується за формулою:

$$N = \frac{1}{\sum v_i^2} ,$$

де під час обчислення ефективного числа партій в якості V_i використовується пропорція місць у парламенті, отриманих партією і на виборах [13]. Показник ефективної кількості партій демонструє, яка кількість представлених у парламенті партій має вплив на процес прийняття рішень.

Ще однією важливою характеристикою партійної системи є позиція найвпливовішої партії у парламенті щодо всіх інших. Дослідження цієї характеристики відбувається на основі індексу Л. Маєра, який обраховується за формулою:

$$A = \frac{S}{N} .$$

Під час підрахунку індексу агрегації (A) в якості S та N використовуються відповідно відсоток місць у парламенті партії-переможця та кількість усіх партій, представлених у парламенті. Високе значення індексу агрегації свідчить про концентрацію партійної системи, і навпаки [8]. Водночас дослідження виборчої системи потребує застосування індексу диспропорційності Галахера, який дозволяє оцінити рівень відхилення між електоральним результатом політичної партії та кількістю отриманих нею мандатів. Формула його підрахунку має такий вигляд:

$$I_G = \sqrt{\frac{1}{2}\sum_n \left(p_n^g - p_n^m\right)^2} \cdot$$

Під час підрахунку значення Ig використовують такі змінні: Pg – відсоток голосів, отриманих партією за результатами виборів, Pm – відсоток отриманих партією представницьких мандатів та n – кількість суб'єктів виборчого процесу, які пройшли до парламенту [11]. Ще одним важливим параметром вивчення виборчої системи, який дає можливість охарактеризувати її вплив на процес формування партійної системи держави, є так зване *ефективне голосування* (EV). Під цим терміном ми розуміємо сумарну кількість голосів виборців, що були віддані за політичні партії, які подолали виборчий бар'єр та взяли участь у розподілі представницьких мандатів. Формула підрахунку показника ефективного голосування:

$$EV = \sum_n V_i ,$$

де Vi – відсоток голосів виборців, відданих за партію, що представлена в парламенті, n – кількість представлених у парламенті політичних партій. Проте індекс потребує доповнення, що дасть нам можливість отримати формулу підрахунку кількості втрачених голосів виборців (NEV):

$$NEV = 100 - (\sum_n V_i) \cdot$$

Таким чином, запропоновані вище індекси є необхідними інструментами для вивчення партійної та виборчої систем у Польщі з метою відображення цілісного уявлення про те, як вони взаємодіяли під час трансформацій.

Розглядаючи еволюцію партійної та виборчої систем, можемо зазначити, що в межах перших двох десятиліть існування Третьої Республіки Польща дослідники виділяють чотири етапи розвитку партійної системи держави, які тісно корелюють із датами проведення виборів до парламенту.

1989–1991 рр. Основними двома рисами цього періоду були, по-перше, реорганізація й ідеологічна трансформація правлячої Польської об'єднаної робітничої партії та її сателітів і, по-друге, дезінтеграція та фрагментація опозиційних сил [5].

1991–1993 рр. Найбільш характерною рисою цього періоду, на нашу думку, була подальша фрагментація партійної системи, про що свідчить значне збільшення кількості партій, представлених у Сеймі Республіки Польща, та загальне падіння рівня підтримки основних політичних акторів [5].

Період із 1993 до 2005 р. – час остаточного організаційного оформлення сучасних політичних партій Польщі та зменшення кількості політичних угрупувань у Сеймі [5].

Четвертий період розпочався в 2005 році. Його характерною рисою є стабілізація партійної системи Республіки Польща та зменшення ідеологіч-

ної дистанції між політичними партіями, представленими в парламенті [5].

Починаючи з 2015 року, можемо виділити початок п'ятого періоду, характерною рисою якого є концентрація партійної системи та (згідно з класифікацією Дж. Сарторі) формування багатопартійної системи з домінуючою політичною силою, де представники партії «Право й Справедливість» одноосібно сформували уряд. Інші партії, які потрапили до парламенту Польщі, не мають достатнього впливу, але фактично допомогли зберегти систему багатопартійності.

Проводячи розрахунки індексів вивчення партійної та виборчих систем Польщі, ми отримали такі результати (таблиця 1.1):

Отримане значення індексу фракціоналізації в парламенті 1991 року яскраво демонструє результат застосування недосконалої виборчої системи для партійної структуризації парламенту, адже значення F = 0.91 свідчить про наближення рівня фракційної роздробленості до граничної межі, що є прямим наслідком застосування пропорційної виборчої системи без обмежуючих пунктів. Це призвело до атомізації та строкатості парламенту Польщі. Показник ефективної кількості партій за результатами виборів до Сейму Республіки Польща 1991 року вказує на те, що з 29 політичних угруповань, представлених у парламенті, реальний вплив на процес прийняття рішень мали майже 11 умовних політичних угрупувань, що, без сумніву, є надмірною кількістю для ефективного функціонування парламенту. Зважаючи на значення індексів фракціоналізації й ефективної кількості партій, індекс агрегації для нижньої палати парламенту Польщі другого скликання є очікувано низьким і складає 0,42. Таке значення індексу агрегації свідчить про надзвичайно низький рівень концентрації партійної системи та її надмірне розпорошення. Серед позитивних наслідків застосованої виборчої системи можемо відзначити насамперед низький показник неефективного голосування, який для парламенту 1991 року склав 7,3%. Таке низьке значення показника, на жаль, було зумовлене не свідомим голосуванням населення, а особливістю виборчої системи, у межах якої важко було проголосувати за партію, яка не отримала представництва, оскільки мандати отримали навіть абсолютно невпливові політичні організації. Унаслідок цього очікувано низьким виявився й рівень диспропорційності виборчої системи, тобто було зафіксовано низький рівень механічного впливу виборчої системи на формування партійної системи держави. Серед інших позитивних наслідків відмови від застосування виборчого бар'єру можна назвати широке представлення в парламенті різних груп і верств населення. Ці переваги, на нашу думку, повністю нівелюються з огляду на політичну розпорошеність і (як наслідок) неефективну роботу Сейму.

Наведені кількісні показники свідчать про високий ступінь фрагментації партійної системи Республіки Польща в цей період, наявність у парламенті значної кількості невпливових політичних партій та низький рівень концентрації законодавчої влади.

Наступні парламентські вибори відбулися в 1993 році за новою виборчою системою, прийняття якої, на думку польських дослідників, було пролобійовано представниками найбільших фракцій [14]. Основні відмінності від попередньої виборчої формули полягали у введенні виборчих бар'єрів, котрі склали в територіальних виборчих округах 5% для партій та 8% для виборчих коаліцій. Вибори 1993 року продемонстрували електо-

Таблиця 1.1

Порівняльна таблиця кількісних характеристик партійної системи Польщі

ПОЛЬЩА							
Рік виборів	Виборча система	Кількість партій, представлених у парламенті	Рівень диспропорційності, %	Рівень неефективного голосування, %	Індекс фракціоналізації	Ефективна кількість партій	Індекс агрегації
1991	Пропорційна, без виборчого бар'єру	29	3.55	7.3	0.91	10.92	0.42
1993	Пропорційна	8	15.75	34.53	0.74	3.87	4.65
1997	Пропорційна	6	9.78	12.7	0.66	2.95	7.28
2001	Пропорційна	7	4.43	9.33	0.72	3.57	6.71
2005	Пропорційна	7	5.97	10.93	0.77	4.26	4.81
2007	Пропорційна	5	4.38	4.12	0.65	2.82	9.09
2011	Пропорційна	6	5.67	4.12	0.66	2.99	7.5
2015	Пропорційна	6	11,61	16,60	0,63	1,43	8,5

Джерело: власні підрахунки автора за результатами виборів, оприлюднених Державною виборчою комісією Республіки Польща

ральну переорієнтацію населення, оскільки за їх результатами переможцями стали партія «Союз лівих демократів» та Польська селянська партія, проте, як зазначають дослідники, перемога на виборах лівих політичних сил не призвела до переорієнтації векторів внутрішньої та зовнішньої політики Польщі [5].

Порівнюючи такі змінні, як відсоток голосів виборців та відсоток отриманих партією мандатів у Сеймі за результатами виборів 1993 року, ми можемо спостерігати їх значну диспропорційність. Середній показник диспропорційності виборчої системи, застосованої на виборах до Сейму Республіки Польща в 1993 році, був надзвичайно високим і склав 15,75%, що дозволяє нам говорити про суттєвий вплив механічного ефекту виборчої системи на формування партійної системи Польщі. Наведений приклад яскраво демонструє вплив виборчої системи на формування парламентського рівня партійної системи держави, унаслідок чого партіям-переможцям надається необґрунтовано завищена кількість представницьких мандатів. Рівень неефективного голосування також виявився високим і склав 34,53%, тобто майже кожен третій голос виборця був відданий за політичну партію, яка не потрапила до парламенту, і був розподілений між переможцями, створюючи ефект понадпредставництва.

Як демонструють результати виборів, зміна виборчої системи сприяла витісненню з парламенту маловпливових партій. Одним із наслідків виборів 1993 року стало зростання підтримки лівих політичних сил, що було пов'язано з погіршенням економічної та соціальної ситуації в державі. Ще одним фактором, який сприяв електоральному успіху лівих партій, була потужна організаційна структура, успадкована ними від Польської об'єднаної робітничої партії [2]. Індекс фракціоналізації для парламенту Польщі 1993 року порівняно з аналогічним показником 1991 року зазнав суттєвих змін. Значно зменшився також і показник індексу ефективної кількості партій. Значення індексу агрегації зросло внаслідок зменшення кількості суб'єктів виборчого процесу, які подолали виборчий бар'єр, та зростання результату партії-переможця, що свідчить про відносну концентрацію партійної системи Польщі. Зміни всіх зафіксованих нами показників – прямий наслідок застосування виборчих бар'єрів, що дозволило відсіяти маловпливові політичні партії, зменшити рівень фракціоналізації парламенту та сконцентрувати законодавчі повноваження в руках умовно невеликої кількості парламентських партій, що сприяло ефективнішій та більш прогнозованій роботі Сейму.

Вибори 1997 року відбувалися за аналогічною виборчою системою, але результати голосування продемонстрували геть інші електоральні вподобання населення. Перемогу отримав блок політичних партій «Виборча акція «Солідарність», отримавши результат у майже 34% голосів виборців і випередивши переможця попередніх виборів – політичну партію «Союз лівих демократів». Однією з причин такого електорального успіху є той факт, що до цієї виборчої коаліції увійшли представники близько 40 політичних угрупувань [1]. Рівень підтримки Польської селянської партії знизився майже вдвічі. Натомість серед переможців виборчих перегонів з'явилися й досі невідомі політичні сили, наприклад, «Рух відбудови Польщі», що свідчить про значну мінливість електоральної поведінки населення та нестабільність парламентського рівня партійної системи.

Незважаючи на недосконалість формули розподілу мандатів, вона так і не була змінена, унаслідок чого рівень диспропорційності виборчої системи залишився досить високим і дискримінаційно впливав на кількість мандатів політичних партій, які отримали низькі електоральні результати. Рівень диспропорційності виборчої формули, яка застосовувалася на виборах до Сейму Республіки Польща в 1997 році, склав 9,78%. Це свідчить про те, що партійна система держави продовжувала розвиватися під впливом виборчої системи, а меншою мірою – унаслідок електоральних переваг населення. Відносне зменшення рівня диспропорційності щодо попереднього електорального циклу, на нашу думку, відбулося внаслідок зменшення рівня неефективного голосування, який у 1997 році склав 12,7%, завдяки чому зменшився резерв «незадіяних» голосів, що свідчить про зростання впливу психологічного ефекту виборчої системи на партійну систему Польщі. Зафіксовані нами показники, які характеризують парламентський рівень партійної системи Республіки Польща, після виборів 1997 року порівняно з виборами 1993 року зазнали значних змін. Як можемо відзначити, показники індексу фракціоналізації й ефективної кількості партій зменшилися порівняно з попереднім періодом і склали відповідно 0,66 та 2,95, що свідчить про зменшення рівня партійної роздробленості парламенту з одночасним укрупненням основних політичних акторів. Зростання майже вдвічі індексу агрегації відбулося внаслідок збільшення рівня електоральної підтримки партії-переможця паралельно зі зменшенням кількості суб'єктів виборчого процесу, які подолали виборчий бар'єр, що свідчить про зростання концентрації партійної системи.

Наступні вибори до Сейму Республіки Польща відбулися в 2001 році за оновленою виборчою системою. Головні нововведення – відміна загальнодержавного округу й розподілення всіх 460 мандатів у 41 територіальному виборчому окрузі [15]. Формула розподілу мандатів д'Ондта була замінена на метод Сент-Лаге зі збереженням

виборчих порогів на попередньому рівні: 5% для партій та 8% для виборчих блоків. На відміну від формули д'Ондта, метод Сент-Лаге надає перевагу в розподілі мандатів малим та середнім партіям [6].

Результати виборчих перегонів 2001 року та аналіз розподілу мандатів підтверджують доцільність зміни виборчої формули навіть без додаткових розрахунків, але з метою верифікації цього твердження потрібно визначити рівень диспропорційності виборчої системи для цього виборчого циклу. Отже, застосування методу Галахера демонструє зменшення рівня диспропорційності виборчої системи до показника 4,43%, що, на нашу думку, є достатньо ефективним наслідком зміни формули розподілу мандатів з огляду на результати попередніх виборчих циклів. Зниженню рівня диспропорційності сприяло також і продовження тенденції до зменшення рівня неефективного голосування, який у 2001 році склав 9,33%, що свідчить про зростання впливу психологічного ефекту виборчої системи. Також можемо відмітити зростання рівня фракціоналізації порівняно з результатами попереднього виборчого циклу, що відбулося внаслідок збільшення кількості партій, які подолали виборчий бар'єр. Натомість значення індексу ефективної кількості партій піднялося до позначки 3,57, що свідчить про тенденцію до формування партійної системи з домінуючою партією. Ще один показник, індекс агрегації, дещо зменшився, незважаючи на зростання рівня підтримки партії-лідера, що відбулося внаслідок збільшення кількості партій, представлених у парламенті. Результати виборів 2001 року загалом підтвердили нестабільність політичних переваг населення та тенденцію до підвищення рівня ефективного голосування. Також відбулося незначне збільшення рівня фракціоналізації парламенту та зростання ефективної кількості партій.

Вибори до парламенту Польщі 2005 року мали особливий характер перебігу, оскільки час їх проведення збігся з президентськими. Як зазначають дослідники, це спричинило перевагу президентської кампанії над парламентською та сприяло високому рівню персоналізації електорального вибору. Одним із наслідків такої ситуації стало також зменшення рівня підтримки політичних партій, які не мали потужної кандидатури на пост Президента Польщі [18]. Також у 2005 році відбулася остання зміна виборчої системи, за якою проходять вибори до Сейму Республіки Польща. Попередній метод дільників Сент-Лаге був відкинутий законодавцями, і відбулося повернення до методу д'Ондта, який, як уже зазначалося, надає перевагу великим партіям [16]. Ефект від зміни формули розподілу мандатів можна помітити в порівнянні диспропорційності виборчої системи Польщі 2001 року. Унаслідок виборчої реформи партії з високим рівнем представництва отримали додаткові мандати в Сеймі, тоді як маловпливові партії їх фактично недоотримали.

Потрібно також зазначити, що рівень неефективного голосування залишився на відносно низькому рівні й склав для цього виборчого циклу 10,93%. Результат розподілу парламентських мандатів у 2005 році сприяв збільшенню рівня партійної фракціоналізації польського Сейму порівняно з попереднім скликанням. Логічним наслідком зростання рівня фракціоналізації стало й зростання показника ефективної кількості партій до рівня, який властивий багатопартійній системі без домінуючої партії. Зменшення рівня підтримки переможця виборів порівняно з попередніми виборами на 13,3% сприяло й зменшенню рівня агрегації партійної системи, який у 2005 році склав 4,81. У цілому вибори 2005 року продемонстрували нестабільність ідеологічних переваг населення Республіки Польща та зростання рівня підтримки правих політичних партій. Виходячи з отриманих результатів, можемо стверджувати, що партійна система Польщі в цей період розвивалася більшою мірою під впливом психологічного ефекту виборчої системи, про що свідчить відносно низький протягом останніх виборчих циклів рівень неефективного голосування виборців.

Наступні вибори до Сейму Республіки Польща відбулися в позачерговому порядку в 2007 році за тією ж виборчою системою, що й попередні. За результатами голосування позицію лідера здобула політична партія «Громадянська платформа» з результатом 45,43% представницьких мандатів. Другий результат отримала партія «Право і справедливість», що дозволило їй отримати 36,09% місць у парламенті. Ліві політичні сили та представники лівого центру здобули третє місце лише завдяки утворенню широкої виборчої коаліції, що свідчить про зменшення рівня довіри населення до цього сегмента політикуму. Разом із тим можемо відмітити й зменшення рівня довіри до представників праворадикального напрямку, про що свідчить критичне падіння рейтингу й витіснення з парламенту партій «Ліга польських родин» та «Самооборона». Не можна оминути увагою й те, що на виборах 2007 року зафіксовано найнижчий рівень показника неефективного голосування з-поміж усіх виборчих циклів – 4,12%. Такий рівень довіри до парламентських політичних партій свідчить про значне зростання орієнтації населення в партійній системі держави та зростання впливу психологічного ефекту виборчої системи на партійну структуру парламенту. Зважаючи на зменшення кількості «втрачених» голосів, рівень диспропорційності знизився до показника 4,38%, що свідчить про зниження вагомості механічного ефекту виборчої системи. Рівень фракціоналізації парламенту за результатами виборів 2007 року

також знизився до показника 0,65 (таблиця 1.1).

Порівняно високі результати лідерів виборчих перегонів вплинули й на зниження рівня ефективної кількості партій. Значення індексу ефективної кількості партій на рівні N = 2.82 свідчить про укрупнення основних політичних акторів та тенденцію до формування системи «двох із половиною партій». Рекордним для всіх парламентів Третьої Республіки Польща стало також і значення індексу агрегації, показник якого за результатами виборів 2007 року зріс до 9,09. Рівень показника агрегації свідчить про суттєве зростання концентрації парламентського рівня партійної системи Польщі та зосередження владного потенціалу в руках суттєво меншої кількості політичних акторів.

Наступні вибори до Сейму Республіки Польща відбулися в жовтні 2011 року. За результатами голосування до нижньої палати парламенту потрапили 6 суб'єктів виборчого процесу, 5 з яких були представлені в попередньому скликанні, а саме: «Громадянська платформа», «Право і справедливість», «Союз лівих демократів», Польська селянська партія та Комітет виборців «Німецька меншина». Також до парламенту потрапила і новостворена партійна організація «Рух Палікота», котра до цього не мала представництва у Сеймі, але отримала третій за вагомістю електоральний результат [17].

Підрахувавши індекс диспропорційності виборчої системи Польщі та використовуючи результати виборів до Сейму 2011 року, ми отримали наступний показник – 5,67%. Потрібно зазначити, що показник диспропорційності на рівні 5-6% є досить низьким для виборчої системи Польщі. Наприклад, за нашими розрахунками, у 1993 році значення індексу Галахера досягло показника 15,75%. Значною мірою це відбулося внаслідок низького рівня неефективного голосування населення, який для виборів 2011 року склав 4,12%. Потрібно зазначити, що цей показник у 2011 році повністю збігається з рівнем неефективного голосування під час попереднього виборчого циклу. Підрахунок індексу фракціоналізації партійної системи за результатами виборів 2011 року показав значення 0,66, що відповідно до висновків польських дослідників А. Антошевського та Р. Хербута відповідає двопартійному формату політичної боротьби, хоча й знаходиться в безпосередній близькості до значення, яке є характерним для багатопартійної системи [9]. Рівень показника ефективної кількості партій для цього виборчого циклу склав 2,99. Тобто, як свідчать розрахунки, лише 3 умовні, рівні за вагомістю, політичні партії мають вплив на процес прийняття рішень. Використовуючи технологію інтерпретації даних А. Лейпхарта, можемо відмітити, що такий показник індексу знаходиться на межі двох типів партійних систем: системи двох із половиною партій та багатопартійною системою з домінуючою партією, що, на нашу думку, цілком корелюється з інтуїтивними висновками під час ознайомлення з результатами виборів. У цілому для періоду 1991-2005 рр. такий рівень індексу ефективної кількості партій був характерним для багатьох країн Західної Європи, зокрема Франції та Німеччини [9].

Як і під час попереднього виборчого циклу, у 2011 році переможцем виборів стала партія діючого на той час Прем'єр-міністра Д. Туска – «Громадянська платформа», і тому вважаємо за доцільне визначити рівень концентрації законодавчих повноважень в руках лідера виборчих перегонів Показник індексу агрегації у 2011 році був на рівні 7,5 він є достатньо високим для країн Європи і свідчить про значний ступінь концентрації владних повноважень у партії-переможця.

Таким чином, зміни основних показників, які демонструють залежність партійної системи від ефектів системи виборчої, та показників, що фіксують стан партійної системи, вкрай незначні і викликані, на нашу думку, збільшенням кількості партій, представлених у парламенті. Зокрема саме цим пояснюється зменшення індексу агрегації, адже у формулі його підрахунку кількість партій використовується як основна змінна. Усі інші показники зазнали дуже незначних змін, що демонструє високий ступінь стабільності партійної системи Польщі.

У 2015 році відбулися наступні вибори до Сейму Польщі. У виборчих перегонах перемогу здобула партія «Право і справедливість», другий результат виборола «Громадянська платформа». Також до парламенту потрапила правопопулістська партія «Кукіз'15», що вказує на спрямування електоральних поглядів громадян Польщі в бік правих та ультраправих політичних партій. Водночас до парламенту також потрапила Польська селянська партія й партія «Сучасна». Такі результати виборчих перегонів свідчать, що електоральні вподобання громадян Польщі порівняно з попереднім виборчим циклом не є стабільними. Результати обрахунків індексів, які характеризують партійну та виборчу системи, демонструють початок нового етапу у формуванні партійної системи Республіки Польща.

Показник індексу диспропорційності Галахера в 2015 році склав 11,61%, що демонструє зростання диспропорційності виборчої системи Польщі порівняно з попередніми виборчими кампаніями й наближається до показника виборів 1993 року. Таким чином, можна стверджувати, що існуючий спосіб розподілу мандантів за квотою д'Ондта, який надає перевагу великим партіям, дав можливість партії-переможцю отримати голоси за рахунок дискримінаційного розподілу мандатів для малих політичних структур. Показ-

ник індексу неефективного голосування склав 16,60, що демонструє значну втрату голосів виборців і диспропорційність виборчої системи. Індекс ефективної кількості партій склав 1,43, а це згідно з класифікацією А. Лепхарта вказує на тенденцію формування двопартійної системи, проте індекс фракціоналізації склав 0,63, що вказує на багатопартійну систему. Отже, можна говорити, що в 2015 році в Республіці Польща сформувалася багатопартійна система, але з домінуючою партією. Уряд, що діє в Республіці Польща, сформований одноосібно партією «Право і справедливість», і (як показує індекс агрегації Л. Маєра – 8,5) у партії є достатня концентрація впливу для прийняття рішень порівняно з іншими партіями.

Отже, взаємодія партійної та виборчої систем Польщі продемонструвала, що виборча система з розподілом за квотою д'Ондта допомогла партії-переможцю отримати абсолютну більшість у парламенті та значні важелі впливу на прийняття рішень. Водночас виборча система сприяла виникненню значної диспропорційності. Також відбулося зниження ефективної кількості партій. Таким чином, можна вказати на суттєві зміни в партійній системі Польщі та початок нового етапу її трансформації.

Висновки. Підсумовуючи, можемо зазначити, що в Республіці Польща впродовж досліджуваного періоду спостерігається поступове збільшення впливу психологічного ефекту з одночасним зменшенням впливу механічного ефекту виборчої системи, що свідчить про зростання рівня сприйняття суспільством нового формату відносин між державою та громадянами й перетворення політичних партій із декоративного елемента політичної системи в реальну політичну силу. Цьому насамперед сприяло використання пропорційної виборчої системи, що дозволило у відносно короткий термін стабілізувати парламентський рівень партійної системи Республіки Польща та побороти її атомізацію й розпорошення законодавчих повноважень серед значної кількості партій. Слід наголосити, що значною мірою цього вдалося досягти внаслідок застосування дискримінаційних виборчих квот, що зумовило штучне укрупнення основних політичних акторів і витіснення з парламенту маловпливових партій. Також упродовж досліджуваного періоду неодноразово зафіксовано ідеологічну нестійкість електорату парламентських політичних партій, а отже – неодноразову зміну формату міжпартійної конкуренції, що впливала на еволюцію типу партійної системи. Відносна стабілізація партійної системи Республіки Польща відбулася лише впродовж останніх декількох виборчих циклів, про що свідчить певна стабільність електоральних результатів основних парламентських політичних партій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антошевський А. Розвиток польської партійної системи після 1989 року / А. Антошевський // Магістеріум. – 2008. – № 31. – С. 78.
2. Валецькі М. Партійні організації в Польщі (1989–1999 рр.) / М. Валецькі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=101&iar_id=55&as=2.
3. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. – Академический проект, 2007. – 544 с.
4. Зеленько Г. Навздогінна модернізація: досвід Польщі та України / Г. Зеленько. – К. : Критика, 2003. – 215 с.
5. Козерська Й. Формування партійної системи Польщі / Й. Козерська // Трансформація в Польщі і в Україні: вибрані аспекти. – 2007. – С. 537538.
6. Конончук О. Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем / О. Конончук , О. Ярош, С. Горобчишина // Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К., 2009. – С. 75.
7. Лейпхарт А. Электоральные системы / А. Лейпхарт // Политология : [хрестоматия] / Сост. Б. Исаев, А. Тургаев, А. Хренов. – СПб. : Питер, 2006. – 464 с.
8. Липсет С. Структуры размежеваний, партийные системы предпочтения избирателей / С. Липсет, С. Роккан // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 222.
9. Романюк А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України: порівняльний аспект / А. Романюк // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 1. – С. 58–63.
10. Шведа Ю. Політичні партії : [енциклопедичний словник] / Ю. Шведа – Львів : Астролябія, 2005. – С. 128.
11. Antoszewski A. Demokracje zachodnioeuropejskie: analiza porównawcza / A. Antoszewski, R. Herbut. – Wroclaw, 2008. – 400 s.
12. Dumont P. The Effective Number of Relevant parties: How Voting Power Improves Laakso-Taagepera's Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://centres.fusl.ac.be/CEREC/document/2003/cerec2003_7.pdf.
13. Laakso M. The Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe / M. Laakso // Comparative Political Studies. – 1979. – № 12. – P. 3–27.
14. Migalski M. Polski system partyjny / M. Migal ski, W. Wojtasik, M. Mazur // Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa. – 2007. – S. 67.
15. Obwieszczenie Państwowej komisji wyborczej z dnia 11 października 2011 r. o wynikach wyborow do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 9 października 2011 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.infor.pl/akt-prawny/DZU.2011.218.0001294,obwieszczenie-panstwowej-komisji-wyborczej-o-wynikach-wyborow-do-sejmu-rzeczypospolitej-polskiej-przeprowadzonych-w-dniu-9-pazdziernika-2011-r.html.
16. Rae D. The Political Consequences of Electoral Laws / R. Rae. – Yale University Press, 1972. – 218 p.

17. Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20010460499.

18. USTAWA z dnia 30 czerwca 2005 r. o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.infor.pl/akt-prawny/DZU.2005.140.0001173,ustawa-o-zmianie-ustawy-ordynacja-wyborcza-do-sejmu-rzeczypospolitej-polskiej-i-do-senatu-rzeczypospolitej-polskiej.html.

Рябінін Є.В.

Політико-економічний вимір російського впливу на Донбас (1991–2013 рр.)

Проаналізовано екзогенний вплив Росії на політико-економічну сферу України протягом 1991–2013 рр. Доведено, що вплив на політичну сферу був мізерний, оскільки Україна не вступила до жодного інтеграційного проекту, який розробляла та реалізовувала РФ, а населення більше цікавило питання мови, культури, історії. Показано, що цілеспрямованого екзогенного впливу в економічній сфері на Донбас не здійснювалось, оскільки прикордонні області двох країн співпрацювали в контексті міжрегіонального та транскордонного співробітництва, що є поширеною практикою в Європі.

Ключові слова: *екзогенний вплив, Донбас, Україна, РФ, політика, економіка, вибори.*

Проанализировано экзогенное влияние России на политико-экономическую сферу Донбасса на протяжении 1991–2013 гг. Доказано, что влияние на политическую сферу было мизерным, поскольку Украина не вступила ни в один интеграционный проект, который разрабатывался и реализовывался Россией, а население Донбасса в большей степени интересовали такие вопросы, как язык, культура, история. Показано, что целенаправленное экзогенное влияние в экономической сфере на Донбассе не осуществлялось, поскольку приграничные области двух государств сотрудничали в контексте межрегионального и трансграничного сотрудничества, что является распространенной практикой в Европе.

Ключевые слова: *экзогенное влияние, Донбасс, Украина, РФ, политика, экономика, выборы.*

The exogenous influence of Russia on the political and economic sphere of Donbass during 1991–2013 is analyzed. It is proved that the influence on the political sphere was miserable, since Ukraine did not enter any integration project that was developed and implemented by Russia, and the population of Donbass was more interested in such issues as language, culture, history. It is shown that there was no purposeful exogenous influence in the economic sphere in Donbas, as the border regions of the two states cooperated in the context of interregional and cross-border cooperation, which is a common practice in Europe.

Key words: *exogenous influence, Donbass, Ukraine, Russia, politics, economy, elections.*

УДК 327(470+571):323(477)(045)

Рябінін Є.В.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Маріупольського державного університету

Конфлікт на сході України, який розпочався після політичної кризи 2013–14 рр., наразі знаходиться в латентному стані. Найактивніші бойові дії відбувалися протягом другої половини 2014 – початку 2015 рр., після них були підписані домовленості, відомі як «Мінськ-1» і «Мінськ-2». Невиконання цих домовленостей гальмує розв'язання військово-політичної кризи на Донбасі. Чи став цей конфлікт наслідком неприйняття результатів Євромайдану, чи він визрівав протягом усього часу незалежності України, можна сперечатися досить довго. Безперечно, між Західною та Південно-східною Україною існували суперечності стосовно мовного питання, зовнішньополітичних пріоритетів, ставлення до подій Великої Вітчизняної війни. Але питання сепаратизму ніколи не було таким гострим, як ми це спостерігаємо вже протягом трьох років.

Деякі експерти (О. Дергачов, П. Гай-Нижник, С. Адамович, Г. Перепелиця) вважають, що з 1991 року Росія намагалася використовувати чинник м'якої сили задля утримання України в зоні свого впливу. З одного боку, можна погодитися із цією думкою, беручи до уваги той факт, що Росія протягом багатьох років продавала газ Україні за більш низькими цінами, ніж для населення самої країни. Так РФ демонструвала, що готова підтримувати українську економіку та позиціонувала себе як партнерська держава.

З другого боку, говорити про зовнішній вплив Росії на південно-східну Україну в цілому й на Донбас зокрема дуже складно, оскільки тотального використання фактора м'якої сили в класичному її розумінні не було. Чим це пояснюється? По-перше, якщо проаналізувати перші десять років незалежності Росії, це були дуже складні для неї часи, які відрізнялися зміною економічної моделі функціонування держави, зміною політичної системи, вирішенням внутрішніх територіальних проблем. Війна в Чечні поставила перед Росією головне питання десятиліття: чи залишиться Росія в тих кордонах, в яких вона з'явилася на геополітичній мапі світу в 1991 році, чи на неї чекають тривалі війни з переходом їх у заморожений стан або навіть втрата своїх територій. Друге десятиліття було витрачене на відновлення потенціалу та посилення своїх позицій на міжнародній арені. По-друге, потрібно визнати, що використання Росією м'якої сили завжди було на дуже низькому рівні й не фінансувалося активно, якщо порівнювати із США, Китаєм, Великою Британією тощо.

Отже, метою статті є аналіз політичного й економічного екзогенного впливу Росії на Донбас у період із 1991 по 2013 рр.

Результати референдуму в грудні 1991 року були одним із небагатьох подій в історії нашої держави, коли думка жителів усіх регіонів була єдиною щодо вибору моделі розвитку країни. Однак серйозні потрясіння в економічній сфері, фінансовому секторі поставили питання про геоеконо-

мічні й геополітичні пріоритети населення заходу й сходу України. Після розчарування в здобутті незалежності й розпаді торгово-промислових зв'язків із республіками колишнього СРСР населення південно-східної України вибрало відновлення економічних, політичних, військових, культурних зв'язків із країнами СНД, насамперед із Росією.

На думку С. Гантінгтона, найбільш очевидно розкол між Сходом і Заходом проявився на президентських виборах 1994 р. Тодішній президент Л. Кравчук, який, незважаючи на тісні зв'язки з російськими лідерами, ідентифікував себе як «національного» політика, переміг у дванадцяти областях Західної України з більшістю, що сягала 90%. Його опонент Леонід Кучма здобув перемогу в тринадцяти східних областях. Ці вибори, як зауважив один американський експерт, «викристалізували розкол між європеїзованими слов'янами в Східній Європі й російсько-слов'янським баченням того, у що має перетворитися Україна. Це не стільки етнічна поляризація, скільки різні культури» [1, с. 255].

Під час цих виборів уперше проявився російський екзогенний вплив. Так, на телеканалі «Останкіно» транслювалася 30-хвилинна передача про Л. Кучму. Також в Україну приїхав глава Російського союзу промисловців і підприємців А. Вольський, який провів конференцію на тему відновлення економічних зв'язків між країнами, на якій були присутні керівники багатьох підприємств [2, с. 287].

Таким чином, Росія подала сигнал виборцям південного сходу щодо того, якого кандидата вона підтримує. Якщо говорити про регіон, який нас цікавить у межах статті, то Донбас ішов в авангарді відстоювання проросійського зовнішньополітичного вектора. Результати виборів Президента України й вибори до ВРУ чітко показують реальні політичні вподобання. Крім того, у свою виборчу програму Л. Кучма включив пункт про тісну економічну співпрацю з Росією: «Пріоритетним вважаю відновлення взаємовигідних господарських зв'язків із Росією й країнами колишнього СРСР. Буду ставити перед Верховною Радою питання про вступ України в економічний союз СНД» [3].

Якщо подивитися на статистику, маємо такі результати: Л. Кравчук отримав у Донецькій області 18,49%, у Луганській – 10,11%; Л. Кучма отримав 79% у Донецькій області, 88% – у Луганській. Із цих виборів починається постійне використовування російського чинника у внутрішньополітичному житті України.

Вибори 1999 р. дають іншу картину: Л.Д. Кучма вже більш популярний на Заході, ніж на Сході. Що стосується результатів виборів у двох областях Донбасу, то результати приблизно однакові. У Донецькій області Л. Кучма навіть переміг, що можна пояснити використанням адміністративного ресурсу, підтримкою директорів заводів і трудових колективів, які в 1994 р. масово голосували за Л. Кучму й вірили в новий курс. Крім того, це стало можливим через те, що у своїй програмі Л. Кучма також приділив особливу увагу Росії, указавши на необхідність стратегічного партнерства із цією державою [4].

Що стосується другого туру президентських виборів, який відбувся 14 листопада 1999 р., маємо такі результати: Донецька область: Л. Кучма – 52,9%, П. Симоненко – 41,23%; Луганська область: Л. Кучма – 40,74%, П. Симоненко – 53,87% [5, с. 5].

Парламентські вибори 1998 р. характеризувалися протистоянням Народного Руху України на Заході з прозахідною політикою та Комуністичної партії України на Сході з політикою відновлення Радянського Союзу, хоча слід підкреслити, що це були вибори, на яких іще одним із головних чинників був саме економічний, а не ідеологічний. На Донбасі одноосібним переможцем була КПУ, отримавши в Донецькій області 35,45% та 45,97% – у Луганській [6].

Вважається, що саме проросійський чинник допоміг КПУ. На думку автора статті, головним чинником перемоги КПУ стало радикальне зубожіння населення через неефективну політику влади, високий рівень корупції та початок процесу олігархізації держави.

Не стали винятком і вибори до Верховної Ради в березні 2002 р., на яких головними опонентами були блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (НУ) та Комуністична партія України. У Донецькій області знов перемагають представники важкої промисловості та великого капіталу (блок «За єдину Україну» (36,83%)), а КПУ перемогла в Луганській області (39.68%) [7].

Перемога блоку «За єдину Україну» стала можливою завдяки підтримці заводів на південному сході й адміністративному ресурсу. У своїй програмі представники блоку виступали за наповнення новим змістом відносин із Росією й країнами СНД. Перемога КПУ стала можливою внаслідок погіршення економічної ситуації та відсутності стабільності, як це було за часів СРСР. У своїй програмі КПУ відзначала, що партія виступає за розширення співпраці з країнами СНД і надання російській мові статусу другої державної [8].

Президентські вибори 2004 р. остаточно розкололи Україну на два табори за політичними симпатіями. На Донбасі перемагає В. Янукович (у Донецькій області – 93.54%, у Луганській – 91,24%) [9]. У передвиборчій програмі кандидат на пост Президента України В. Янукович зазначив, що участь України у світових та регіональних інтеграційних процесах, євроінтеграційний поступ, співробітництво з Російською Федерацією та іншими державами, які є нашими традиційними партнерами, будуть поглиблені, підпорядковані національним інтересам, зміцненню нашої держави

[10]. Однак малоймовірно, що хтось із прихильників В. Януковича та В. Ющенка аналізував їхні виборчі програми, виборці апріорі підтримували кандидатів за географічним принципом. Посилилися протиріччя між Сходом і Заходом країни з питань зовнішньої політики, мови, культури, подій Великої Вітчизняної війни.

У 2000 р. змінилася й влада в Росії. На відміну від свого попередника, новий президент став більш прагматичним. Вирішивши проблеми з бунтівною Чечнею, Росія почала відстоювати свої геополітичні регіональні інтереси. Висунувши Україні в 2003 р. пропозицію вступити в Єдиний економічний простір (далі – ЄЕП), Росія окреслила коло своїх інтересів на ближньому зарубіжжі. На цих виборах проявився зовнішній фактор впливу, коли Президент РФ В. Путін привітав В. Януковича з обранням його на посаду Президента України.

На думку В. Фесенка, Росія намагалася вплинути на результати виборів не прямо, а опосередковано, тобто через ЗМІ, які мали великий вплив на українську аудиторію. За даними опитування Центром Разумкова, 62% експертів вважали, що вплив російського ТВ був доволі високим під час президентських виборів, а 60% відзначили високий вплив російських видань, що друкувалися в Україні [11].

Парламентські вибори, які проводилися в березні 2006 р. на пропорційній основі, ще раз доводять правильність нашої тези про радикальну відмінність поглядів українського електорату. На Заході країни перемагають західноорієнтовані блок «Наша Україна» та «Блок Юлії Тимошенко», а російськоорієнтована «Партія регіонів» – на Сході України. Не стають виключенням Донецька та Луганська області, в яких «Партія регіонів» отримала 73.63% та 74,27% відповідно [12]. Практично такі ж результати «Партія регіонів» отримала на дострокових виборах у 2007 р. (Донецька область – 72,05%, Луганська – 73,53%).

Президентські вибори 2010 р. знову стали протистоянням Заходу та Сходу країни, що були представлені Ю. Тимошенко та В. Януковичем. Ю. Тимошенко в Донецькій області отримала 6.45%, у Луганській – 7,72%. В. Янукович отримав 90,44% та 88,96% відповідно [13]. У своїй передвиборній програмі В. Янукович приділяв більше уваги гуманітарним аспектам, щоб залучити максимальну кількість виборців південного сходу і, можливо, центру України на свій бік: «Виступаю за надання російській мові статусу другої державної. Я за здійснення збалансованої державної мовної політики, яка адекватно реагує на мовні потреби суспільства». Також він пообіцяв відновити дружні та взаємовигідні відносини з РФ та країнами СНД [14].

Чим можна пояснити такі показники в Донецькій і Луганській областях? Найголовніша причина – це орієнтація вищезазначених партій і кандидатів у президенти на співробітництво з РФ. Це можна розглядати як певний пасивний вплив РФ, пасивну м'яку політику. Не виключено, що політтехнологи РФ брали участь у розробці програм кандидатів та політичних партій. Однак докладати особливих зусиль, на наш погляд, не було ніякої необхідності, оскільки держава знаходилася в стані глибокого розколу, що грало на руку кандидатам – лідерам від західних або південно-східних областей та Донбасу зокрема.

Соцопитування ще до політичної кризи 2013 р. свідчили про невтішні прогнози для України в цілому. У червні 2011 р. Інститутом соціології НАНУ було проведено соціологічне опитування на предмет ставлення українців до Росії. На запитання «Який шлях розвитку України Ви вважаєте більш придатним?» було отримано такі відповіді:

1) укріплювати східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь) – 26%, з яких східні регіони складають 42%, західні – 3%;

2) установлювати відносини з країнами Заходу – 15%, з яких частка східних регіонів складає 6%, західних – 38%

На запитання «Ваше ставлення до вступу України до союзу Росії та Білорусі» «більше позитивне» відповіли 84% населення східних областей та 16% західних. Щодо вступу України в ЄС лише 28% населення Сходу підтримувало цю ідею, тоді як на Заході результат становив 64%. Лише 4% населення східних регіонів підтримали вступ України до НАТО, на Заході – 35%. Бажали приєднання України до ЄЕП 36% опитаних на Сході, 7% – на Заході. Тобто ми бачимо, що політичні партії та кандидати в президенти використовували існуючі розбіжності в геополітичних уподобаннях населення регіонів під час формування своїх передвиборних програм [15, с. А6].

На політичній арені були також партії, які виступали за возз'єднання з Росією. Однак їхня популярність була досить низькою, ступінь популярності не перевищував кількох відсотків. Малоймовірно, що ці партії були креатурою Росії, імовірніше, завданням цих партій було відбирання голосів від КПУ, яка позиціонувала себе як опозиційна партія не тільки із зовнішньополітичних орієнтирів, але й із питань формування олігархічного режиму.

Якщо говорити про партії, які відкрито висували гасла про входження України й Росії в єдиний політико-економічний простір або навіть про їхнє об'єднання, то їх було не так уже й багато. На виборах до ВРУ в 1998 р. це була Прогресивна соціалістична партія України (далі – ПСПУ) і партія «Союз»; у 2002 – виборчий блок політичних партій «Блок Наталії Вітренко», виборчий блок політичних партій «ЗУБР», виборчий блок політичних партій «Руський блок»; у 2006 р. – блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», ПСПУ та Руський союз, пар-

тія «За Союз»; у 2007 – ПСПУ. Виходячи з результатів виборів, лише ПСПУ мала своїх представників у ВРУ, решта партій набирали мізерну кількість голосів, що може свідчити про те, що ці партії не фінансувалися й не підтримувалися Росією інформаційно й політично, а були ініціативами громадян України. Крім того, проросійська тематика була головним пунктом КПУ й «Партії регіонів», які отримували достатньо голосів для проходження до українського парламенту.

Отже, як бачимо з цього стислого аналізу, вплив РФ у політичній сфері був не таким уже й вагомим. Головним нашим доказом того, що політичний вплив був мізерним, є таке: якщо вплив Росії на політичну сферу України та Донбасу зокрема був доволі високим, то Україна брала б активну участь в інтеграційних проектах на євразійському \ пострадянському просторі, а автономістські гасла Донбасу лунали б задовго до 2013 р. Беручи до уваги той факт, що Україна не приєдналася до СНД, ОДКБ, ЄЕП, ЄврАзЕС, тобто до тих проектів, які реалізовувалися за лідерством Росії, можна констатувати, що екзогенний російський чинник впливу був недостатньо ефективним.

Друга сфера, в якій можна спробувати простежити екзогенний вплив Росії, це економічна сфера. Високий рівень взаємодії Донецької та Луганської областей із прикордонними областями РФ пояснюється географічним розташуванням і налагодженими ще за часів СРСР виробничими й торговельними зв'язками.

Міжрегіональне та прикордонне співробітництво Росії й України мало багаторівневу нормативно-правову базу. Перший рівень – наднаціональна взаємодія в рамках Союзу незалежних держав. Другий рівень – російсько-українська договірна база. Третій – це угоди на рівні прикордонних суб'єктів.

Вектор транскордонної інтеграції в системі СНД формувався за допомогою прийняття «Конвенції з прикордонного співробітництва держав – учасниць СНД» (10 жовтня 2008 р.), яка формулює базові основи розвитку міжрегіональної й прикордонної інтеграції країн СНД.

Основоположними договорами на міждержавному рівні були: договір про дружбу, співробітництво й партнерство між Україною й РФ від 31 травня 1997 р.; угода між Урядом РФ і Урядом України про співробітництво прикордонних областей РФ та України від 27 січня 1995 р.; угода між Урядом РФ і Урядом України про пункти пропуску через державний кордон між Україною й РФ від 8 лютого 1995 р. (зі змінами від 22 грудня 2006 р.); договір між Україною й РФ про російсько-український державний кордон від 28 січня 2003 р.; угода між Урядом РФ і Кабінетом Міністрів України про порядок перетину російсько-українського державного кордону жителями прикордонних районів України та РФ від 21 квітня 2006 р. Також серед важливих договорів слід відзначити угоду про міжрегіональне й прикордонне співробітництво, програму міжрегіонального та прикордонного співробітництва, меморандум у галузі міжрегіонального та прикордонного співробітництва, декларацію про співпрацю між прикордонними областями РФ та України.

Міжрегіональному співробітництву також сприяв Закон України «Про транскордонне співробітництво», прийнятий Верховною Радою в 2004 р. У 2003 р. було створено єврорегіон «Слобожанщина», до якого увійшли прикордонні області (Харківська від України й Бєлгородська від Російської Федерації). Єврорегіон «Донбас», який об'єднував Донецьку та Луганську області України й Ростовську та Воронезьку області Росії, був створений у 2010 р.

Як бачимо, налагодження економічного й торгового співробітництва розвивалося швидко й поглиблено. З одного боку, це є природним феноменом, і ми можемо це спостерігати на прикладі єврорегіонів у ЄС, коли прикордонні регіони сусідніх країн, будучи периферійними, через транскордонне співробітництво виходили на новий рівень розвитку. Не є винятком Донецька й Луганська області. З другого боку, це вплинуло на зменшення рівня міжрегіонального співробітництва в межах України, що можна розглядати як відторгнення цих областей від тісної кооперації з регіонами однієї країни.

Протягом усього періоду існування єврорегіонів офіційний Київ делегував Донецькій і Луганській областям локальні зовнішньоекономічні функції в системі взаємовідносин із суміжними територіями, не надаючи їм статусу автономії. З кожним роком цей процес розширення прав тільки поглиблювався. Розвивалися транскордонні торговельні зв'язки. Був запущений процес виходу російських виробників на українські ринки й українських – на російські (що, до речі, було домінуючим, і український експорт був у 1,5–2 рази вищий за російський). У рамках єврорегіонів спрощувалося законодавство в плані переміщення товарів [16, с. 128].

Отже, деякою мірою російський бізнес і товаровиробники входили до України через Донбас, тобто через області, які мали спільний кордон із РФ, на території яких російський капітал проходив, так би мовити, пристосування до українських реалій.

Слід зазначити, що прямого впливу на Донбас із боку РФ стосовно політичного життя не було, оскільки населення цього регіону завжди підтримувало проросійський вектор зовнішньої політики країни. Крім того, Росія ніколи не ставила питання про приєднання Донбасу до РФ, як це було з Кримом. Основними партіями, які використовували проросійський чинник, були КПУ та «Партія регіонів». Представники останньої не

бажали приходу на Донбас та в Україну «агресивного» російського капіталу й використовували проросійський чинник для того, щоб одержувати підтримку виборців. Економічний екзогенний вплив проявлявся в природній кооперації тих областей України та Росії, що мали спільний кордон. Таким чином, можемо зробити висновок, що екзогенний російський вплив на політико-економічне життя України був мізерним та малоефективним, якщо звернути увагу той факт, що Україна не брала участі в інтеграційних проектах, які розробляла та реалізовувала РФ, а населення Донбасу більше цікавили такі питання, як мова, історія, культура, релігія.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 571 с.
2. Ільченко А. Л.Д. Кучма в президентських виборах 1994 р. – початок зародження біполярної системи українського електорального поля / А. Ільченко // Інтелігенція і влада. – 2014. – Вип. 31. – С. 281–291.
3. Предвыборная программа кандидата в Президенты Украины Кучмы Л.Д. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://constituanta.blogspot.com/2014/10/1994.html.
4. Передвиборна програма кандидата в Президенти України Кучми Леоніда Даниловича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/images/prog_1.htm.
5. Нельга О. Вибори як індикатор і чинник національної інтеграції / О.Нельга // Нова політика. – 1999. – № 6. – С. 2–13.
6. Результати голосування в багатомандатному окрузі (по регіонах України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0.
7. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v.
8. Порівняльний аналіз передвиборчих програм політичних партій та виборчих блоків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tomenko.ua/docs/pc02-2002-02a.htm.
9. Вибори президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011.
10. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України В.Ф. Януковича 31.10.2004 р., 21 листопада та 26 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2014/10/2004.html.
11. Фесенко В. О роли России на президентских выборах в Украине / В. Фесенко [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.analitik.org.ua/author/40ae06cc8fba6/pagedoc3432_42/.
12. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій) [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001.
13. Вибори президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011.
14. Передвиборна программа кандидата на пост президента України Януковича В.Ф., 17 січня, 7 лютого 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://constituanta.blogspot.com/2014/10/2010_25.html.
15. Шульга Н. Хочет ли Украина быть с Россией? Результаты социологического исследования Института социологии НАН Украины / Н. Шульга // Еженедельник «2000». – 2011. – № 24 (562). – С. А6–А7.
16. Бредихин А. История российско-украинского приграничного сотрудничества (на примере еврорегиона «Донбасс») : дис. … канд. ист. наук / А. Бредихин. – Москва, 2015. – 197 с.

Саєнко І.В.

Моделі функціонування політичної опозиції: критерії формування й чинники впливу

«Хвилі демократизації», що охоплювали певні історичні періоди, континенти, культури та цивілізації, відповідно до специфіки в різних країнах зумовили об'єктивну потребу політичної науки у створенні типологій моделей діяльності політичної опозиції, які будуть ураховувати історичне підґрунтя та культурні основи опозиційної діяльності в різних державах та суспільні вимоги сучасного етапу розвитку демократичних процесів, які вийшли на глобальний рівень політичної взаємодії. Цій проблематиці й присвячено нашу статтю.

Ключові слова: *моделі опозиційної діяльності, «штучна» опозиція, класичні моделі, гібридні моделі.*

«Волны демократизации», охватившие определенные исторические периоды, континенты, культуры и цивилизации, в соответствии с конкретными потребностями в разных странах обусловили объективную необходимость типологизации моделей деятельности политической оппозиции, которые будут принимать во внимание исторические и культурные основы деятельности оппозиции в разных государствах и социальные требования современного этапа развития демократических процессов, имеющих глобальное политическое взаимодействие. Этой проблеме и посвящена представленная статья.

Ключевые слова: *модели оппозиционной деятельности, «искусственная оппозиция», классические модели, гибридные модели.*

"The waves of democratization" that covers certain historical periods, continents, cultures and civilizations, in accordance with the specific needs in different countries, have created an objective need for political science in making typology models of political opposition activities, which will take into account the historical background and cultural bases of opposition activity in different States and social demands of the modern stage of development of democratic processes that have global political interaction. This is sues devoted to this article.

Key words: *model opposition activity, "artificial" opposition, classic model, hybrid model.*

УДК 323.39 : 316.652.2 (477)

Саєнко І.В.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін
Військової академії

Актуальність питання обумовлена не лише завданням теоретичного вирішення досліджуваної проблеми. Воно має практичний вимір, який стосується адекватної раціональної оцінки участі політичної опозиції в процесах демократизації та пошуку оптимальної моделі взаємодії між владою, опозиційними політичними акторами й суспільством.

На формування моделей опозиційної діяльності впливає декілька важливих трендів політичного розвитку сучасності. По-перше, процес глобалізації, утворення глобальних політичних та економічних акторів, що об'єднують різні національні моделі й утворюють політичні партії, парламенти (як наприклад Європейський парламент), організації, що виходять за межі національних держав.

По-друге, процес появи глобальних медіа-структур, розвиток медіатизації політики (підпорядкування політичних дебатів та політичного вибору законам рейтингу й формату), активне формування нового класу власників та управлінців мас-медіа – медіакратії.

По-третє, процес формування глобальної громадської думки, яка утворюється незалежно від національних урядів під впливом глобальних медіа-холдингів та впливає на опозицію, уряди й політику.

По-четверте, утворення зон перманентної турбулентності, нестабільності та прямих військових дій у різних куточках світу, зокрема, у посткомуністичному просторі (Нагорний Карабах, Придністров'я, Абхазія та Південна Осетія, наразі – Східна Україна).

У таких умовах моделі функціональної взаємодії політичної опозиції та влади мають історичні, культурні, цивілізаційні відмінності. Для конструювання моделей діяльності політичної опозиції визначальними є інституціоналізація політичної опозиції й такі традиційно сформовані та законодавчо закріплені норми діяльності опозиції, як протистояння офіційному політичному курсу держави й системі влади в цілому.

Проблеми формування моделей опозиційної діяльності та інституціоналізації політичної опозиції стали предметом досліджень зарубіжних і вітчизняних учених. Основними працями в конструюванні моделей діяльності політичної опозиції вважаються дослідження Р. Даля, О. Кіркхаймера, Х. Лінца, Дж. Сарторі та ін. Значну увагу цьому питанню приділяли також А. Алібасік, Д. Елерз, Є. Колінські, Р. Макрідіс, К. Палескі, Р. Паннет, Е. Шилз та ін. Аналіз місця та ролі тіньового кабінету в моделі взаємодії влади й опозиції здійснюють такі вчені, як Р. Келлі, Р. Паннет, Д. Тернер та ін. На пострадянському просторі типи й моделі діяльності політичної опозиції досліджують С. Поршаков, Ф. Рудич, С. Телешун, О. Циганков та інші вчені. Теоретичні аспекти порівняльного аналізу сучасних політичних акторів (партій та партійних систем, їхнього соціально-політичного розмежування, участі у виборах і в опозиції до влади) досліджують А. Лейпхарт, Х. Лінц, С. Ліпсет, Е. Колінські, П. Меір, Г. Оберройтер, С. Роккан, Дж. Сарторі, Н. Вінничук, О. Кукуруз, Г. Куц, В. Микольченко, О. Новакова, І. Поліщук, С. Рябов, Т. Ткаченко, П. Шляхтун та ін. На

основі узагальненого теоретичного й практичного досвіду визначена класифікація функцій політичної опозиції за демократичного політичного режиму.

До основних (класичних) інституціональних моделей діяльності політичної опозиції відносять:

– вестмінстерську модель взаємодії влади й опозиції (Австралія, Великобританія, Індія, Ірландія, Канада, Нова Зеландія);

– французьку (континентальну) напівпрезидентську модель опозиційної діяльності (характерна для певних етапів розвитку французької державності);

– німецьку модель взаємодії влади й опозиції (Австрія, Німеччина);

– скандинавську (північну) модель опозиційної діяльності (Данія, Норвегія, Швеція).

Кожна із цих моделей (окрім вестмінстерської) легко адаптується до зміни зовнішніх і внутрішніх вимог і здатна модифікуватися для подолання кризових явищ у суспільно-політичній або економічній сфері держави (у тому числі в посткомуністичних країнах).

Поряд із класичними типологіями інституціональних моделей діяльності політичної опозиції слід відзначити «гібридні» моделі. Вони формуються на базі класичних моделей з урахуванням певних соціокультурних, історико-географічних, економічних та політичних особливостей кожної держави. Виділяють такі «гібридні» моделі політичної опозиції:

– модель політичної опозиції в системах із двома колективними домінуючими політичними акторами;

– модель політичної опозиції в системах із кількома домінуючими політичними акторами;

– модель політичної опозиції в системах з одним домінуючим політичним актором.

Порівняно з класичною типологією моделей політичної опозиції «гібридна» класифікація є більш адаптованою до сучасних тенденцій взаємодії політичних більшості та меншості й ураховує неполітичні фактори суспільного розвитку.

Для посткомуністичних країн характерна наявність «штучної» опозиції, яка дозволяє «партії влади» маніпулювати виборчим процесом, позбавляючи реальну опозицію доступу до мас-медіа, «розмиваючи» її електорат. Цей процес добре ілюструють дві моделі опозиційної діяльності на посткомуністичному просторі: біполярна та багатополярна. Якщо першій притаманні абсолютне панування системної опозиції, ідеологічний принцип формування та високий ступінь інституціоналізації, то багатополярна опозиція складається з великої кількості системних гравців, що не відображають реальну структуру суспільства, утворюється за принципом клієнтизму й тяжіє до утворення нестабільних коаліцій у боротьбі за владу. Ще раз підкреслимо, що ця класифікація моделей політичної опозиції є досить актуальною для посткомуністичних країн [7, с. 83]. Для розкриття сутності й основних відмінностей моделей діяльності політичної опозиції необхідно провести їх порівняльний аналіз.

Однією з головних особливостей вестмінстерської моделі діяльності парламентської опозиції є забезпечення функції парламентського контролю через надання офіційних запитів представникам виконавчої влади, роботу в комітетах, проведення консультацій та дебатів під час унесення поправок до законопроектів (так, зі 160 днів річної роботи британського парламенту 20 днів офіційно визначено днями опозиції, коли остання має право пріоритетних заяв та запитів до уряду) [4]. Ця модель демонструє механізми державного впливу на опозицію, наприклад, шляхом нарахування додаткової заробітної плати лідерові опозиції, тобто голові опозиційного уряду, що свідчить про традиційну інституціоналізованість британської парламентської опозиції, яка насправді не має реальних важелів впливу на прийняття державних рішень [8, с. 117–119].

Особливостями французької (континентальної) напівпрезидентської моделі діяльності політичної опозиції є пропорційне представництво всіх парламентських фракцій у складі керівництва парламенту, забезпечення ефективної діяльності тимчасових слідчих комісій із метою збору й надання парламентові інформації про певні факти або події.

Німецька модель опозиції, що притаманна Австрії, Німеччині та іншим країнам, послуговується принципом конституційності. Відсутність нормативно-правової бази для інституціоналізації політичної опозиції компенсується можливістю відстоювати право меншості на участь у прийнятті політичних рішень у Конституційному суді. Так, третина депутатів Бундестагу може оскаржити в Конституційному суді будь-який закон чи державне рішення, яке, на їхню думку, суперечить Основному Закону. Німецька опозиція може впливати на визначення порядку денного парламенту через Раду старійшин Бундестагу, а також призначати значну частину керівників у постійних комітетах парламенту [1, с. 83–92].

Скандинавська модель, що діє в Данії, Норвегії, Швеції тощо, надає статусу опозиції найменш чітких обрисів та повноважень. Через природу партійних систем указаних країн, яка характеризується наявністю великої кількості малих партій із чітко визначеною електоральною базою, що не бажають формувати коаліційні уряди, скандинавська модель уособлює прецедент, коли партія, представлена в уряді, часто сама опиняється в меншості, тоді як опозиція в сукупності становить у парламенті більшість. До характеристик діяльності опозиції можемо віднести участь у роботі законодавчих комітетів та залучення до процедури ухвалення порядку денного. Усе це поєднується з традиціями компромісного вирішення проблем і вмінням почути, сприй-

няти та врахувати думку опонента. Влучно висловився із цього приводу Г. Лембрух: «Демократія згоди є стратегією врегулювання конфліктів скоріше шляхом співпраці й домовленостей між різними елітами, ніж шляхом конкурентної змагальності й ухвалення рішень за принципом більшості» [5, с. 1–2].

На ранніх етапах моделювання діяльності політичної опозиції ґрунтувалося на принципі доцільності існування феномена протистояння державній владі. Спочатку політична опозиція розглядалась як загроза існуючому режиму, потім – як запорука забезпечення балансу влади, пізніше – як ознака демократичності державного врядування, і лише на початку XX століття в науковий обіг входить визначення опозиції як політичного інституту.

Саме інституціональний вимір лежить в основі моделювання діяльності політичної опозиції в сучасному світі. Відповідно до інституціонального підходу політична опозиція є традиційно сформованими та законодавчо закріпленими нормами протистояння офіційному політичному курсу держави й системі влади в цілому та функціонуючими на цій основі організаціями.

Функціональний вимір побудови моделей діяльності політичної опозиції класифікується за такими критеріями:

– рівень упровадження (глобальний, національний, регіональний, місцевий);

– ступінь реальності та статус опозиції в системі органів влади;

– рівень легалізованості, ефективності та інституціоналізованості опозиції в системі державних органів, діяльності парламенту;

– сфера застосування (парламентська та позапарламентська опозиція).

Рівень ефективності функціонування опозиції зумовлений взаємодією таких чинників, як механізм ідентифікації опозиції і влади, закріплення статусу опозиції, її прав та обов'язків, механізм впливу на прийняття державних рішень, рівень відповідальності та джерела фінансування.

Моделі опозиційної діяльності можна також диференціювати відповідно до особливостей взаємодії опозиції й уряду залежно від форми державного правління. Так, вестмінстерська модель відповідає парламентській республіці, в якій за умови «злиття» виконавчої та законодавчої влади й домінування уряду над парламентом на парламентську опозицію покладається функція контролю за урядом. Президентська республіка традиційно співіснує з американською моделлю політичної опозиції, коли стабільна система стримувань і противаг виключає потребу в чіткому розмежуванні влади й опозиції. Змішані республіки, представлені Францією, передбачають два варіанти (нормативної нерозмежованості влади й опозиції або ж чітке розмежування статусів) [9, с. 44–45].

Проблема функціонування політичної опозиції стрімко актуалізується в європейському співтоваристві. Так, у 2008 р. Парламентська асамблея Ради Європи розглянула доповідь «Процедурні керівні принципи щодо прав та обов'язків опозиції в демократичному парламенті» [3]. У резолюції слухання міститься основоположна теза про те, що встановлення справедливої правової й процедурної основи й матеріальних умов, що надають можливість парламентській меншості виконувати свої функції, є передумовою для ефективного функціонування представницької демократії. У червні 2010 р. відбулася європейська конференція «Права й обов'язки парламентської опозиції та принцип недискримінації», участь в якій узяли спікери парламентів 47 держав – членів Ради Європи. Окрім того, останнім часом спостерігається тенденція політичних перемог опозиційних сил в Європі. Так, на регіональних виборах у Франції перемогу одержала об'єднана ліва опозиція на чолі із соціалістами (2010 р.), а на парламентських виборах у Болгарії перемогла опозиційна правоцентристська коаліція (2011 р.). Отже, обмін досвідом регулювання відносин влади й опозиції є запорукою стабільного функціонування всієї політичної системи європейських держав.

На окрему увагу заслуговують проблеми ефективності діяльності опозиції. Тут можна виділити такі критерії: механізм ідентифікації опозиції та влади, закріплення статусу опозиції, права й обов'язки, механізм впливу на ухвалення державних рішень, рівень відповідальності, джерела фінансування опозиційних політичних акторів.

На особливу увагу в умовах посткомуністичного політичного розвитку заслуговує процес інституціоналізації політичної опозиції в історичному контексті та відповідні моделі інституціоналізації політичної опозиції в демократичних системах. Компаративний аналіз моделей інституціоналізації політичної опозиції в країнах розвинутих демократій дає можливість проектувати становлення політичної опозиції в умовах переходу до демократії й конструювати відповідні моделі її інституціоналізації.

Основним типом політичної опозиції в країнах консолідованої демократії є парламентський тип. Обсяг повноважень та прав опозиції визначається на основі політичних традицій і практики. Суб'єктами опозиційної діяльності в демократичних країнах є політичні партії, групи інтересів та групи тиску, громадські організації, окремі громадяни. Проте основними суб'єктами опозиції є політичні партії та їхні фракції у вищому законодавчому органі – парламенті.

У парламенті на опозицію можуть покладатися такі функції, як законотворча функція, функція контролю та рекрутування. Обсяг їх виконання залежить від традицій політичної практики, проте для демократичних країн Заходу характерне звуження повноважень до виконання контрольної діяльності. Виконання функції контролю є основним

видом діяльності парламентської опозиції в країнах сучасної демократії.

Багатозначність опозиції в контексті американського парламентаризму зумовлює таку особливість цієї моделі, як використання терміна «опозиція» відносно самого об'єднання та такої його поведінки, які забезпечують цілісність політичної системи. Це відрізняється від традиційного розуміння опозиції як групи, що легальними засобами здобуває владу. Тому для США характерне використання поняття «меншість» замість поняття «опозиція». Важливе місце в моделях інституціоналізації опозиції Великобританії та США займає встановлення та дотримання партійної дисципліни депутатів опозиційних фракцій, для чого був запроваджений інститут «батогів» та деякі інші заходи з боку партійного керівництва.

Таким чином, можна виокремити основні чинники інституціоналізації політичної опозиції: форма державного правління; партійна система; виборча система; структура вищого законодавчого органу; політична культура суспільства.

Варто погодитись із Н. Вінничук у тому, що інституціоналізована опозиція в державі з парламентарною формою правління діє в межах законодавчого органу, а основними її суб'єктами є політичні партії. У цьому разі вектор «влада – опозиція» є чітко окресленим і проходить між двома основними політичними силами. Одна з них, програвши вибори, автоматично набуває статусу опозиції. Лояльна та демократична політична культура сприяє збереженню традицій, зокрема тих, які належать до опозиційної діяльності [2].

Концептуальні основи дослідження опозиційної діяльності в умовах консолідованої демократії сформував Х. Лінц, який виділив такі риси «лояльної» опозиції (а демократія потребує саме лояльної опозиції, яка б не змінювала курс на 180 градусів після приходу до влади) [6, с. 115]:

– дії опозиції мають розгортатися лише в рамках конституційного поля;

– відмова від насильницьких методів боротьби за владу, за виключенням випадків, коли це передбачено законом;

– готовність пожертвувати своїми інтересами заради збереження цілісності системи.

Обсяг прав опозиції й роль опозиції в політичному процесі залежить від типу моделі діяльності парламентської опозиції. Так, Конституційний Суд ФРН підкреслив, що уряд не має права боротися з опозицією, висловлювати негативне ставлення до неї, оскільки опозиція є інститутом конституційним (Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини, том 44, стаття 125, с. 145) [10, с. 10].

У шведській моделі за опозицією закріплено такі права:

– на окрему думку з приводу підготовлених доповідей комісій;

– за ініціативою 1/10 членів Риксдагу, підтриманою не менш ніж 1/3 членів палати, на всенародний референдум може бути винесена конституційна поправка;

– право на додаткову матеріальну допомогу з боку держави;

– право відкривати дебати;

– право на заміщення посад голів у половині комісій [10, с. 15].

Обсяг прав, якими наділяється парламентська меншість, у різних країнах не є однаковим і визначається специфікою кожної з моделей, у межах якої ця меншість функціонує. Зрозумілим є те, що всі моделі без виключення мають як низку переваг, так і низку недоліків, ідеальної моделі не існує. Тому головним завданням для науковців та влади є аналіз і модифікація зарубіжного досвіду моделей співіснування влади й опозиції з урахуванням українських реалій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вінничук Н. Інституціоналізація політичної опозиції: світовий досвід та Україна / Н. Вінничук // Нова парадигма. Збірник наук. праць. – 2007. – Вип. 63. – С. 83–92.

2. Вінничук Н. Типологія політичної опозиції / Н. Вінничук // Політичний менеджмент. – 2007 – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=70&c=1622.

3. Гордієнко М. Цінності та ідеї громадянського суспільства в системі легітимного правління / М. Гордієнко // Сучасна українська політика: політики й політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту. – 2008. – Спецвипуск : Політичний менеджмент [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. politik. org. ua/vid/books content. php3?b =28&c=694.

4. Древаль Ю. Організація і діяльність парламентів: теоретико-методологічні засади : [монографія] / Ю. Древаль. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – 184 с.

5. Lehmbruch G. Segmented Pluralism and Political Strategies in Continental Europe: Internal and External Conditions of "Concordant Democracy" / G. Lehmbruch // Paper presented at the Round Table of the International Political Science Association, Turin, September 1969. – Turin, 1969. – P. 1–2.

6. Линц Х. Крушение демократических режимов: кризис, разрушение и восстановление равновесия // Проблемы Восточной Европы. – Вашингтон, 1993. – № 39–40. – С. 14–36.

7. Масловська О. Політична культура опозиції в умовах становлення демократії / О. Масловська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Polzar_2012_6_24.Pdf.

8. Пірен М. Публічна політична діяльність : [навч. посіб.] / М. Пірен. –К. : НАДУ, 2009. – 288 с.

9. Проблеми подальшої інституціоналізації коаліції та опозиції у Верховній Раді України 12 червня 2008 року // Матеріали круглого столу. – К. : «К.І.С.», 2009. – 72 с.

10. Статус опозиції : вітчизняний та зарубіжний досвід, рекомендації (інформаційно-аналітичне дослідження) // Лабораторія законодавчих ініціатив. – К., 2006. – 54 с.

Smolnikov Yu.B.

Finland's turn to the right: the rise of the Finns party

The article deals with the rise of the Finns Party during the last two decades. Analyzed is the party's activity aimed at getting the support of the Finnish electorate, especially of the working class. Displayed are the party's attitudes toward major issues of Finland's internal and external politics. Special attention is paid to the immigration issue.
Key words: *immigration, the Finns Party, the far right, the EU, welfare, multiculturalism.*

У статті розглядається зростання політичної ваги партії «Справжні фіни» протягом останніх двох десятиліть. Проаналізовано діяльність партії, спрямовану на отримання підтримки фінського електорату, особливо робітничого класу. Продемонстровано ставлення партії до головних аспектів фінської внутрішньої та зовнішньої політики. Особлива увага присвячена питанню імміграції.
Ключові слова: *імміграція, партія «Справжні фіни», крайньоправі, Європейський Союз, соціальне забезпечення, мультикультуралізм.*

В статье рассматривается рост политического влияния партии «Истинные финны» на протяжении последних двух десятилетий. Проанализирована деятельность партии, направленная на получение поддержки финского электората, особенно рабочего класса. Продемонстрировано отношение партии к главным аспектам финской внутренней и внешней политики. Особенное внимание уделено вопросу иммиграции.
Ключевые слова: *иммиграция, партия «Истинные финны», ультраправые, Европейский союз, социальное обеспечение, мультикультурализм.*

УДК 329(480)

Smolnikov Yu.B.,
Ph.D. in History, Associate Professor
of the Department of History
and Records Management
at National Aviation University

The early twentieth century has witnessed the rise of far right all around Europe: the Freedom Party in Austria, the Jobbik in Hungary, the National Front in France, the Golden Dawn in Greece, the Lega Nord in Italy, the Swedish Democrats in Sweden, Vlaams Belang in Belgium, the Swiss People's Party in Switzerland, the Dutch Party for Freedom in the Netherland etc. The growth of all these far right parties was fueled to a large extent by immigration, especially from non-European countries. Finland also has seen the rise of the far right represented first of all by the Finns Party, previously known as the True Finns Party (which can be interpreted as the party of ordinary Finns, to make an appeal to the working class). In 2015 it managed to win the second largest number of seats in the parliament. In political literature there are various opinions concerning the definition of the Finns Party. In European mainstream media it is usually called far right or right-wing populist. There are also other definitions: populist, nationalist, radical-conservative, anti-Muslim, etc. In the Finnish mass media it is often called populist. It is difficult to give a fair assessment to the party's ideology because of the mixture of different ideological principles (from right to left) in the party's program and activity. It seems that it would be appropriate to call the party either far right or right-wing populist since the traits of these ideologies prevail in the party's policy.

The party's rise in popularity has drawn the attention of analysts in Finland and abroad. Mikko Lahtinen, Kyosti Karvonen, Anna Leszkiewicz, Bruno Janti, Jan Sunberg, William Carter, Aleksi Teivainen, Oula Silvennoinen, and others have explored various aspects of the party's activity; but since the party has recently entered the government and trying to adjust to the new environment and exert its influence on internal and external policies, the party's program principles and its political activity can be considered a topical subject which requires further investigation.

The purpose of the article is to trace the Finns Party's rise to power, to single out the party's traits which draw support of the Finnish population, to analyze the party's activity and display its attitude toward major issues of Finland's internal and external politics. Special attention in the article is paid to the immigration issue since the far right rather effectively uses it recently in the EU, including Finland, for political manipulations. Investigation of the typical traits of the Finns Party will help better understand general tendencies of the rising far right movement in the European Union and make predictions for the future.

The Finns Party was founded in 1995; its predecessor was the Finnish Rural Party. At the beginning its popularity was very limited with only one MP in parliament. The party's present head, Timo Soini, assumed the position of chairman in 1997. He turned out to be quite fit for the position since he majored in political theory while studying at university and wrote his Master's thesis on populism. He is also considered by many to be a charismatic leader.

Until the world economic crisis of 2008 the party failed to get a significant support during three successive elections. In 2003 the party won three seats in parliament; in 2007 – five. In the 2008 crisis Finland took part in bailing out of the troubled economies of southern European countries. That caused serious dissatisfaction among the working class who had been hit by the crisis as well. The crisis hit particularly badly the old industrial areas and induced the workers to switch their support from the Social Democrats (whom they traditionally backed) to the Finns Party. According to some analysts, that was a kind of protest against the government's policy [1].

In the 2011 parliamentary elections the Finns Party got 39 seats and became the third largest party in the legislature. The results were considered as shocking and revolutionary by the press. The party raised

its popularity from 4.1 percent to 19.1 percent within a four-year period. In the next parliamentary elections of 2015 the party got 17.7 percent of the votes and became the second biggest party in the parliament. After the 2015 elections the Finns Party entered a coalition government; Timo Soini occupied the post of foreign minister. The party was also quite successful in the elections to the European Parliament and got almost 13 percent of the votes in 2014. In the European Parliament it joined the right-wing European Conservatives and Reformists Group.

The Finns Party skillfully exploited the bailing out and immigration issues to garner a considerable support of the electorate. The party stressed that the money paid to bail out the faulting economies of southern Europe could have been spent on welfare to improve the position of the working class Finns. The party's economic policy is turning more and more to the left. The party stresses that welfare should be used exclusively for the benefit of the economically non-affluent Finnish people; even the Finns of Swedish origin must be banned from access to welfare benefits, not to mention the immigrants [2]. This position of the Finns Party secured the support of the working class. Nowadays more blue-collar workers support the Finns Party than the Social Democrats. The working class has become the party's major electorate.

The economic crisis hit the young especially hard. Finland's economy has been in recession for several years and many young people find it more and more difficult to enter the sophisticated market of the country. As a result, the support of the Finns Party which promises to help the young is growing among that segment of the population. It is reflected as well in the growth of the party's Youth Organization which membership rose from 800 in 2011 to 2,200 in 2013.

The immigration issue has turned out to be especially controversial in Finnish society. In fact it has divided the country. The political establishment has traditionally supported immigration. Thus, in September 2015 during the time of the EU refugee crisis the Finnish government said that it was going to double the number of refugees entering the country from 15 thousand to 30 thousand. Most applicants were from Iraq and Somalia. Finnish Prime Minister Juha Sipila even offered one of his houses to refugees. He said that Finland, a country of 5.5 million people, must set an example to the rest of Europe on immigration and wrote on Twitter that Finland should be developed into a multicultural country. His colleague finance minister Alexander Stabb stated that multiculturalism is an asset [3]. The Finnish Lutheran Church also encouraged its members to take in refugees. That policy, however, caused a downfall in the church membership. "The Church no longer defends Christian values; they support Islam's entry into Finland. Shame on you fools," wrote on a website one the former members [3].

The position of the Finns Party on immigration was diametrically opposite. In July 2015, Olli Immonen, one of the Party's MPs, called multiculturalism a nightmare and stated: "We will fight until the end for our homeland and one true Finnish nation" [3]. According to a survey conducted in December 2016, eighty percent of Finns believed that social climate in the country was distressing [4]. Oula Silvennoinen, a researcher in Helsinki University, assumes that this split in society was caused by immigration. Many people, especially blue-collar workers are not satisfied with "that someone else is getting the benefits that belong to them," said Silvennoinen [4]. More affluent white-collar members of Finnish society whose jobs are not threatened by immigrants are usually indifferent to the immigration issue or even support the government's refugee policy. "Our society is becoming more and more polarized," stressed Silvennoinen [4].

The Finns Party, similar to other right wing European parties, emphasizes the dangers of immigration. It points out that accepting more refugees' leads to the growth of financial burden on society and provokes more crime; immigrants from Muslim countries do not want to learn the Finnish language and accept Finnish values. These concerns are widely shared by many Finns. In February 2015 the Finns Party published a program on immigration policy that stated that immigration and multiculturalism are not necessary or desirable, and that such concepts as "welfare state" and "open borders" are not compatible [5]. The program also warned that immigration will irreversibly change Finland, divide society, create ghetto areas with gangs and high crime rates, "promote religious radicalism and its consequences, and foster ethnic conflicts" [5].

The party proposes not to look to Sweden with its "open door" policy to immigrants, but to follow the example of Denmark where the far right Danish People's Party pressed the government into toughening the immigration policy. The Finnish government should abandon the refugees quota redistribution system and itself take decisions concerning how many refugees and from what countries to accept. The party advises that family reunification procedures should be made more complicated to stop "welfare tourism." The party suggests that only the people who are able to support themselves may have the right to invite other family members to Finland.

Radical or even racial views are quite common among the Finns Party members. Thus one of the high ranking Finns Party's MPs, Jussi Halla-aho, was investigated several times for igniting racial animosity. He is also a member of the nationalist and anti-immigrant Suomen Sisu organization. Another MP, James Hirvisaari had to be expelled from the party for taking pictures of his friend posing in a Nazi salute in the Parliament and then placing them on Facebook and YouTube [1]. Another of the party's MPs, Amon

Rautiainen, called for Muslims to be "boiled alive" [6]. The Finns Party supported the establishment of the Soldiers of Odin, an anti-immigrant organization to patrol streets in Finnish towns [7]. The Soldiers of Odin accuse immigrants, especially Muslims, of increasing crime rates and distribute placards with an inscription "Migrants are not welcome." The organization's founder, Mika Ranta, was convicted of assaulting immigrants.

The Finns Party Youth has become an indicator of anti-immigrant and anti-Muslim sentiments. This young branch of the Finns Party is especially dissatisfied with the EU refugee policy. The Finns Party Youth pays much attention in its program to populism which it considers as "a political philosophy that is for the people, by the people, against interests of the elite, corruption and overt bureaucracy" [13]. The organization also regards the policy of multiculturalism as wrong and "short-sighted." Nationalism is propagated instead. In February 2015 they even publicly burned the EU flag during a demonstration. In their statement the Finns Party Youth said: "The EU flag does not represent any nation. Our organization works from the premise that, above all else, individual nations' rights to determine their own affairs should be respected" [14]. The leaders of the Finns Party abstained from this action and even condemned it. "Flag-burning is just not something Finns would do. There is no sense in it," said the party leader Timo Soini [14]. Another Finns Party MP, Mika Niikko, also expressed his dissatisfaction with the party youth faction for the flag-burning. According to him, such actions "move outside the limits of socially accepted behavior" [14]. These statements of the party leaders lead to thinking that the party does not control its own youth branch or just pretends that it does not control it. The Finns Party Youth, quite expectantly, looks more radical than its patrons. Its leader, Sebastian Tynkkynen, for example, was convicted of hate speech based on three anti-Islamic Facebook posts in summer 2016 [15].

The establishment's positive attitude toward the increasing immigration is explained by the continuous decrease of births in Finland. For example, the number of births has declined by eight percent for the last three years [8]. The Finns Party proposed its own solution in the manifesto of 2011: "Young women should be persuaded not to study and instead give birth to Finnish babies who would eventually fill the demand for workers" [9]. As to refugees, the party offers to settle them in adjacent to the conflict zones countries. It believes that refugees first of all are trying to take advantage of Finland's generous welfare system. The same is said about Roma who are often called "criminals" in the party press. In general, the attitudes of the Finns Party to Roma and to solving the refugee problem look very similar to those of the far right Jobbik party in Hungary [10]. The party's program for the Finnish Parliament Election of 2015 states that migration results not so from wars as from the "difference in living standards between Europe and their own countries" [5].

The Finns Party is not totally against any immigration. It believes that immigration to Finland from outside the European Union can be allowed only when it is economically advantageous. Immigrants must be totally integrated to Finnish society according to a principle "when in Rome, do as the Romans do" [11]. Thus any financial support for immigrants' cultures should be abandoned. The party severely criticizes the EU immigration policy of "burden sharing" [11]. Thus, the refugee quotas must be abolished. Immigrants who committed crime must be deported. Petty crime is also to be taken seriously. The party also believes that the "EU cannot, under any circumstances, dictate how much and what kind of immigration a member state will have" [12].

Like all other European far right parties the Finns Party is definitely Eurosceptic. It believes that "the EU will work best as a loose confederation of independent states working for free trade and economic benefits" [12]. Sampo Terho, the chairperson of the Finns Party Parliamentary Group and potential next leader of the Finns Party (the current leader Timo Soini decided to abandon the position in June 2017), went even further and announced in March 2017 a possibility of placing a referendum issue on Finland's membership in the EU in the party program for the next parliamentary elections [16]. In contrast to other far right parties, the Finns Party expresses its opposition to NATO. Such a position has been applauded by Russia. The Kremlin also praises the party's stance on the language policy: the Finns Party campaigns to stop teaching Swedish as mandatory language and replace it with Russian in eastern parts of the country [9].

Instead of NATO the party wants the European Union to develop its own defense and security policy. The Finns Party leader, Timo Soini, who currently occupies the position of foreign minister, announced recently his wish to strengthen ties with the United States. It does not fit with the actions of many other European far right parties (France's National Front, Hungary's Jobbik, Italy's Lega Nord, etc.) who usually try to conform to the Kremlin's instructions.

In May 2015 the Finns Party entered the coalition government noted for its austerity measures. It was probably a mistake since the party's popularity dropped to 8.8 percent, according to the Yle poll taken in January 2017 [17]. Thus in just two years the party has lost half of its supporters. Other European far right parties are aware of such tendencies and try to avoid entering a coalition government. For instance, the Danish People's Party in Denmark has been regularly abstaining from becoming a coalition government partner despite its impressively successful electoral results during the last two decades. The decline of the Finns Party's popularity in early 2017 coincided with

convictions of its several MPs of anti-Muslim online hate speech [18].

On February 20, 2017 the Finnish Parliament despite the severe opposition from the Finns Party adopted a law on same-sex marriage. Like other European far right parties the Finns Party supports the traditional family model and vigorously declares its opposition to abortions, same-sex adoption, IVF for single women or same-sex couples, euthanasia, and consecration of female pastors by the Evangelical Lutheran Church [19]. The party's strict opposition to innovation in moral spheres does not bring it much popularity. The Finns become more and more tolerant and liberal year after year. The issue that brings the party a serious electoral support is immigration.

The revival of nationalism has become a typical trait of all far right parties in the European Union, including Finland. The Finns Party urges teachers in schools to promote patriotism; it arranges various cultural activities (especially related to traditional values) throughout the country with the aim of consolidation of national identity [11].

Recently, thanks to the Finns Party's efforts, the coalition government adopted stricter anti-immigration measures which made it difficult for immigrants and asylum seekers to settle in the country. The measures even urged some immigrants who had stayed in Finland for years, especially Muslims, to leave the country [20].

Conclusions. In summing up the material we can come to the conclusion that immigration became a key issue in the rhetoric and policy of the Finns Party. It is not surprising since immigration has become the central issue for all far right parties in the EU. The working class who used to support the social democratic parties is switching their allegiance to the far right all around the EU. Finland is no exception. The working class has become the major electoral basis of the Finns Party. The major fear of the working class is immigration and related to it unemployment, crime, and reduction in welfare benefits. The Finns Party quite skillfully exploits this fear of ordinary Finns and gets their electoral support. Paradoxically, the far right recently even became attractive to the "marginal groups" (homosexuals, feminists, various sub-culture groups etc.), who now see in this political force the only protection from radical Islam. Not long ago these groups were vehemently against the far right and traditionally supported the left. The far right in Finland and other European countries are normally Eurosceptic; they are fueled by immigration and are not interested in a strong European Union. If the left, center, and moderately right parties do not make radical changes in their immigration policies the integrity of the European Union will be put at risk. It will benefit Russia greatly and may put serious obstacles to Ukraine's development as an independent and pro-EU state.

REFERENCES:

1. Leszkiewicz A. The Rise and Fall of the Far Right in Finland / A. Leszkiewicz // New Statesman. – 2015. – February 19. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.newstatesman.com/politics/2015/rise-and-fall-far-right-finland.

2. Carter W. A guide to Europe's key eurosceptic parties, and how successful they are / W. Carter // New Statesman. – 2016. – August 4. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.newstatesman.com/politics/brexit/2016/08/guide-europe-s-key-eurosceptic-parties-and-how-successful-they-are.

3. Migrant crisis: Finland's case against immigration // BBC. – 2015. – September 9. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.bbc.com/news/world-europe-34185297.

4. Survey: 80% of Finns perceive social climate as distressing // Helsinki Times. – 2016. – December 20. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.helsinkitimes.fi/finland/finland-news/domestic/14423-survey-80-of-finns-perceive-social-climate-as-distressing.html.

5. The Program for the 2015 Finnish Parliament Election: The Finns Party's Immigration Policy. [Electronic resource]. – Access mode : https://www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2013/12/ps_immigration_final.pdf.

6. Mehdi H. How do I tell my daughter that people across Europe fear minorities like us? / H. Mehdi // New Statesman. – 2014. – May 28. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.newstatesman.com/uk-politics/2014/05/how-do-i-tell-my-daughter-people-across-europe-fear-minorities-us.

7. Clowns mock Finland's anti-immigrant street patrol // BBC. – 2016. – January 18. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.bbc.com/news/blogs-news-from-elsewhere-35343392.

8. Number of births has dropped by almost 8% since 2014 // Helsinki Times. – 2017. – January 05. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.helsinkitimes.fi/finland/finland-news/domestic/14461-number-of-births-has-dropped-by-almost-8-since-2014.html.

9. Sunberg J. Who are the nationalist Finns Party? / J. Sunberg // BBC. – 2015. – May 11. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.bbc.com/news/world-europe-32627013.

10. Smolnikov Yu. B. The Rise of the Far Right in Hungary (1990s-2016) / Yu. Smolnikov // Гілея – 2017. – Вип. 116. – С. 78–84. [Electronic resource]. – Access mode : http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=140.

11. Fit for the Finns – the Finns Party's Election Program for the Parliamentary Election 2011: Summary [Electronic resource]. – Access mode : https://www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2013/04/Perussuomalaisten_eduskuntavaaliohjelma_2011-english_summary_2.0.pdf.

12. The Finns Party: The EU Parliament Election Program 2014 [Electronic resource]. – Access mode : https://www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2013/04/EU_ELECTION_PROGRAMME_2014_v1.pdf.

13. The Finns Party Youth – Independent Thinking. [Electronic resource]. – Access mode : https://www.ps-nuoret.fi/kieli/englanti.

14. Party leaders condemn Finns Party Youth plans to burn EU flag // Yle Uutiset. – 2015. – February 21. [Electronic resource]. – Access mode : http://yle.fi/uutiset/osasto/news/party_leaders_condemn_finns_party_youth_plans_to_burn_eu_flag/7821484.

15. Ex-Finns Party youth leader convicted of hate speech // Yle Uutiset. – 2017. – January 16. [Electronic resource]. – Access mode : http://yle.fi/uutiset/osasto/news/ex-finns_party_youth_leader_convicted_of_hate_speech/9406509.

16. Researcher: there will be no EU referendum in Finland, no matter what you promise // Helsinki Times. – 2017. – March 8. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.helsinkitimes.fi/finland/finland-news/domestic/14593-researcher-there-ll-be-no-eu-referendum-in-finland-no-matter-what-you-promise.html.

17. Soini announces he will not continue at Finns Party helm // Yle Uutiset. – 2017. – March 5. [Electronic resource]. – Access mode : http://yle.fi/uutiset/osasto/news/soini_announces_he_will_not_continue_at_finns_party_helm/9492639.

18. Three Finns Party politicians in court over online hate speech // Yle Uutiset. – 2017. – January 4. [Electronic resource]. – Access mode : http://yle.fi/uutiset/osasto/news/three_finns_party_politicians_in_court_over_online_hate_speech/9388039.

19. Soini reiterates opposition to abortion and euthanasia // Helsinki Times. – 2016. – December 27. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.helsinkitimes.fi/finland/finland-news/domestic/14442-soini-reiterates-opposition-to-abortion-and-euthanasia.html.

20. Many Kurds have left Finland under anti-immigration government // Rudaw. – 2016. – April 25. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.rudaw.net/english/world/240420162.

Філатов Б.А.

Інституційне будівництво патріотичних партій у сучасному світі: параметри диверсифікації в умовах медіакратії

У статті розглянуто специфіку інституційного будівництва політичних патріотичних сил в умовах медіакратії. Підкреслюється, що нова медіакратична модель взаємодії політичних еліт і суспільства відкрила нові переваги для порівняно маргінальних патріотичних груп. Зроблено висновок про те, що патріотичні сили можуть набувати різних інституційних форм (від традиційних партій до нелегальних протестних груп).

Ключові слова: *інституційне будівництво, медіакратія, політичний патріотизм, консерватизм, націоналізм, неоінституціоналізм, політичний бренд.*

В статье рассмотрена специфика институционального строительства политических патриотических сил в условиях медиакратии. Подчеркивается, что новая медиакратическая модель взаимодействия политических элит и общества открыла новые преимущества для сравнительно маргинальных патриотических групп. Сделан вывод о том, что патриотические силы могут принимать различные институциональные формы.

Ключевые слова: *институциональное строительство, медиакратия, политический патриотизм, консерватизм, национализм, неоинституционализм, политический бренд.*

In the article the specifics of the institutional construction of political patriotic forces in the context of the mediocracy is considered. It is emphasized that the new media-political model of interaction between political elites and society has opened new advantages for relatively marginal patriotic groups. The conclusion is drawn that patriotic forces could take different institutional forms.

Key words: *institutional construction, media architecture, political patriotism, conservatism, nationalism, neoinstitutionalism, political brand.*

УДК 329.17/ 329.11

Філатов Б.А.,
кандидат юридичних наук,
член політичної ради
політичної партії «Українське
об'єднання патріотів»

Постановка проблеми. Тенденції до розбудови адаптивних партійних структур характерні для багатьох ідейних напрямів сучасності. Патріотичні політичні сили в сучасному світі мають потужну підтримку й об'єднують не лише ідеологічні праві або консервативні та націоналістичні партії, але й сили, які відстоюють державність, займають ініціативну громадянську позицію стосовно зовнішньополітичних проблем, намагаються відстоювати національні інтереси в мінливих зовнішніх умовах. Ураховуючи це, політичний патріотизм, на думку автора, є не лише сукупністю доктринальних положень, а й специфічною ознакою політичної поведінки та політичної участі в суспільствах, які відчувають брак внутрішньої інтеграції та значні зовнішні загрози. Для сучасної політичної науки інституційне втілення політичного патріотизму розкриває багато перспективних напрямів дослідження. Серед них чільне місце посідають політична консолідація в суспільствах розвиненої демократії та усталених ліберальних цінностей (таких, як США та Великобританія), етнополітична мобілізація населення перед загрозою масової міграції в сучасному світі, перспективи черговості коаліційних урядів у парламентських демократіях.

Політичний патріотизм є однією з перспективних платформ для пояснення раціональної поведінки індивідів і груп та відповіді на зміну зовнішніх обставин. Саме напрями інституційного будівництва як цілеспрямованої практики розбудови новітніх інститутів є тим елементом політичної діяльності, який потребує визначення в контексті політичної творчості та тенденцій адаптації традиційних інститутів (зокрема, політичних партій, громадських рухів) до ситуаційних викликів. Важливою передумовою є їх інформатизація та набуття самодостатнього статусу у відносинах між владно-управлінськими елітами й масами. Окремі дослідники (наприклад, Т. Мейер) визначають ситуацію самодостатності впливу сучасних медіа в політиці як медіакратію. Поєднання концептів влади медіа й особливостей інституційного будівництва патріотичних сил покликане встановити причинно-наслідкові зв'язки між інституційним будівництвом і пристосуванням до агресивного комунікаційного середовища.

Аналіз наукових досліджень. Особливості інституційного втілення ідейно зумовленої політичної участі досліджували, передусім, вітчизняні вчені. Зокрема, А. Мазіна приділила увагу політичній системі як науковій категорії та суспільно-політичному феномену [3], Ю. Шведа встановив роль політичних партій у розбудові представницької демократії в Україні [5], А. Кройтор розкрив роль, місце та функції політичних партій у процесі формування паритетної демократії [2], Н. Бедрак встановила особливості партій як інституту політичного представництва [1]. На сучасному етапі актуалізується потреба у визначенні стимулів зміни звичної поведінки політичних інститутів. Таким стимулом може стати радикалізація вимог окремих політичних сил (наприклад, патріотичних), які за сприятливого комунікаційного середовища здатні спричинити масштабні зміни системи в цілому.

Метою статті є встановлення специфіки інституційного будівництва політичних патріотичних сил в умовах медіакратії. Завданням статті є визначення інституційних форм адаптації патріотичних політичних сил до комунікаційного середовища.

Виклад основного матеріалу. Інституційна конфігурація патріотичних політичних сил в умовах медіакратії залежить як від національного політичного контексту, так і від цілей патріотичних сил, які вони ставлять у своїй діяльності. Вихідним пунктом інституційного будівництва зазвичай є стан патріотичних сил та їхнє місце в партійній системі. Якщо вплив цих сил є значним, то активна політична діяльність базується на реалістичній програмі перетворень у суспільстві, ініціюванні обрання більш придатних форм для реалізації політичних цілей. Патріотичні політичні сили в усьому світі обирають між трьома основними альтернативами легальної політичної участі: партіями, широкими громадськими рухами та групами тиску.

Актуалізація патріотичних цінностей і комунікаційних меседжів у сучасному світі пов'язана як із розгортанням процесів глобалізації, які прямо впливають на внутрішньоекономічний і політичний розвиток багатьох країн світу, так і з так званим етнічним ренесансом. Він сприяє новій хвилі уваги постмодерного суспільства до способів вираження етнічності. Порівняно з попередніми періодами глобалістичного оптимізму та нарощування темпів міжнародної інтеграції світова економічна криза, яка набула тривалого характеру (починаючи з 2010 р.), спонукає сучасні держави шукати способи відстоювання своїх інтересів, пристосовуватися до зовнішніх умов. Патріотизм у таких ситуаціях стає універсальною альтернативою політичній апатії та соціальній анемії, дає відповідь на зовнішні виклики й основу для внутрішньої консолідації.

У двопартійних системах, що характерні для багатьох англосаксонських країн, консервативні партії постійно входять до числа правлячих і мають значну підтримку населення, виступають однією з постійно діючих альтернатив розвитку суспільства; навіть перебуваючи в опозиції, здійснюють вплив на прийняття державних рішень. Парламентські демократії Європи являють собою приклад, коли ідеологічні праві сили консервативного спрямування (передусім так звані «народні партії» та партії християнських демократів) є потужними чинниками творення парламентських коаліцій, хоча й не мають більшості в представницьких органах влади. У посткомуністичних країнах праві сили виступали лідерами постсоціалістичних трансформацій. Однак на початковому етапі перетворень вони були відсторонені від влади через високу соціальну ціну реформ. На сучасному етапі приклади таких країн, як Польща та Угорщина, демонструють, що патріотичні політичні сили мають ресурси для набуття впливового політичного статусу в міру консолідації суспільства й розуміння ним цінностей державної самостійності й національних інтересів.

Сучасні країни Азії й Африки демонструють, що в разі, якщо патріотичні сили не були вмонтовані до авторитарних режимів, то в період демократизації вони мають досить потужний потенціал для зростання. Тому попереднім інституційним етапом їхнього розвитку нерідко є широкий суспільний рух із неформальним членством за умови майже повної відсутності доктринального й організаційного оформлення.

Перетворення інституційного підґрунтя європейських правих і патріотичних сил здійснювалося на тлі традиційного панування консервативних партій, які тривалий час перебували у відносинах суперництва з лейбористськими або соціал-демократичними політичними силами. Проте політичні перетворення останніх років засвідчили, що протестні настрої можуть за короткий строк змінити баланс сил і вивести на політичну арену нових політичних акторів. Як вважає П. Хітченс, вихід з ЄС мав змінити торі як основну патріотичну консервативну партію, яка могла б виграти вибори [12].

Зростання впливу патріотичних сил в усьому світі проявляється також у певних розбіжностях, які виникли в таборі республіканської партії США. Переоцінка цінностей і пріоритетів спричинила звернення до радикалізації й популізму, який став формою комунікації, зрозумілої широким верствам населення незалежно від їхніх ідеологічних уподобань та соціально-расової належності. Лідерська позиція Дональда Трампа об'єднала не стільки республіканський істеблішмент, скільки патріотично налаштованих громадян, які сподівалися на нові інституційні форми для представництва своєї позиції на федеральному рівні. Згідно з П. Б'юкененом Америка перетнула історичну прірву й вступила в нову еру. Навіть якщо Трамп програє, ймовірно, немає шляху назад [7].

Незважаючи на наявність інституційного розподілу ролей, патріотичні настрої американських громадян знайшли свій вихід у результатах президентської кампанії. Прихід до влади Дональда Трампа став не лише результатом комунікаційних маніпуляцій та наслідком певної кампанії, але й наслідком глибинних зсувів сприйняття середнього американського виборця. Попри значні соціальні реформи адміністрації Б. Обами, погіршення перспектив економічного розвитку стало основою для схилення критичної маси електорату на користь патріотичної популістської риторики Д. Трампа. Апеляція до економічних цінностей та вигід конкретного індивіда стала більш ефективною, ніж апеляція до системних реформ, спрямованих на підвищення рівня справедливості в американському суспільстві, яку пропонувала Х. Клінтон. Інституційна еволюція республіканської партії США в умовах американської медіакратії призвела до того, що загальнонаціональні й регіональні осередки мали різні точки зору, і це проявилося під час праймеріз улітку 2016 р. На думку П. Б'юкенена, «глобалізм та вільна торгівля були

одними з найважливіших компонентів нового світового порядку, створення якого Дж. Буш-старший назвав в Організації Об'єднаних Націй у жовтні 1991 р. новою великою метою зовнішньої політики США. Дж. Буш-молодший і Джебб Буш також були фанатиками вільної торгівлі. Але коли американський народ виявив, що відбувається експорт заводів і робочих місць до країн із низьким рівнем заробітної плати, а також відчув зниження зарплати, це визначило ціну глобалізму, люди обурилися, повернулися до Трампа й проголосували за нього, аби знову висунути Америку на перше місце» [7].

У той час, як у стабільних і розвинених демократіях зростання патріотичних настроїв стало реакцією на певний тип урядової політики та загальну соціально-економічну ситуацію, у постколоніальних країнах патріотизм залишається чинником розбудови державності, перетворення інститутів управління на дієві й ефективні. Поява нових патріотичних партій і рухів у країнах Африки, Азії, Латинської Америки стає можливою через невирішеність багатьох сутнісних питань державотворчості ([15; 16]), а саме: запобігання корупції, розбудова дієвих механізмів управління, реалізація прав і свобод громадян, забезпечення належних соціальних стандартів тощо. Ці мотивації підвищення рівня популярності політичного патріотизму певною мірою кореспондуються із ситуацією в сучасній Україні.

Мотив захисту прав і свобод у сучасних політичних дослідженнях і політичній діяльності розуміється не лише як доктринальний принцип, але також як передумова інституційної еволюції патріотичних сил. Права й свободи людини та умови їх реалізації стосуються багатьох проблемних і соціально конфліктних питань, які можуть стати основою розвитку в багатьох країнах світу. На думку О. Кардинале, патріотизм означає лояльність до певних принципів; ідеальні принципи передбачають попит на інакомислення, критику, спроможність кинути виклик тим, хто знаходиться при владі [8].

Інституційне будівництво політичних сил патріотичного спрямування пов'язане з адекватним розумінням політичного змісту патріотизму. Воно втілюється не в доктринальних положеннях і цінностях, а в конкретних вимогах соціальних спільнот і груп. Політичний прагматизм є зворотним боком тривалого розвитку ліберального демократичного суспільства, у якому відстоювання інтересів і потреб є основою для підтримки тих чи інших політичних ідеологій. На цій основі патріотизм в умовах медіакратії певною мірою може дорівнювати політичному егоцентризму. Розбудова інститутів, які представляють політичну волю громадян, відзначає їхнє прагнення до спільних політичних дій. Як вважає О. Кардинале, «коли група сумлінних громадян активує патріотичне (і людське) право висловлювати свою думку, вони втілюють у собі цю націю, можуть жити й виражати справжній патріотизм, незалежно від політичної чи соціальної приналежності будь-якого індивіда» [8].

Національне підґрунтя інституційної конфігурації політичних сил пов'язане з розумінням громадянами можливостей, які їм дає політична система в контексті представництва й відстоювання конкретних інтересів. Політична історія США свідчить про затребуваність такого інституту, як широкий суспільний або громадський рух, який має на меті захист прав і свобод у конкурентному політичному середовищі, висуває нові правила політичної гри та здійснює перезавантаження політичної системи в цілому. Такий політичний інститут, як масовий політичний рух, має в основі масштабне протиріччя в суспільстві, яке відображає значне протистояння й розкол. Водночас стійка демократична політична система дозволяє розв'язувати найбільш масштабні конфлікти мирним шляхом. Організований політичний патріотизм у цьому контексті (зокрема, і в перспективі неоінституціоналізму) нерідко виступає як інституційна платформа масштабних соціальних змін.

Стабільна медіакратія розкриває перед громадськими групами широкі можливості для поширення власних ідей, організаційних і консолідаційних зусиль. Країни, які переживають формування демократичних політичних структур, також демонструють наявність певних умов для інституціоналізації масових патріотичних рухів. Однак у цьому разі основною причиною виникнення подібних рухів є наявність вільного політичного простору, який дає змогу реалізувати політичні цілі. Поява таких рухів видається досить імовірною через наявність великої кількості невирішених проблем та загроз, пов'язаних із невдачами політичної модернізації й архаїчним характером суспільства. Як зазначив один із політичних оглядачів стосовно подібного руху в Кенії, «Кенійський патріотичний рух (KEPAM) іде по гарячих слідах численних корупційних скандалів у країні, а також розкручує спіраль трайбалізму, кумівства, <…> керованих племінних настроїв <…> за дев'ять місяців до наступних виборів» [14].

Африканські та азійські країни демонструють прагнення до інституціоналізації політичних сил, здатних забезпечити зміни протягом короткого часу. Запозичення ними ідейних елементів і компонентів, характерних для сталих ліберальних демократій, пов'язане зі спробами подолати явище етнічного різноманіття, трайбалізму й інших архаїчних практик. Тому політичні цілі, які в сталих демократіях давно й повною мірою реалізовані, в африканських країнах перебувають на етапі становлення. Це випливає, зокрема, зі статутних документів політичних партій, які висувають гасла патріотизму або позиціонують себе як патрі-

отичні. Зокрема, декларуються наміри активно сприяти єдності всіх народів країни (наприклад, Республіки Гана) незалежно від їх етнічного походження, статі, професії, положення в суспільстві або політичної приналежності [9] (також див [6; 10; 15]).

Забезпечення внутрішньої єдності країн, що розвиваються, визначається орієнтацією патріотичних сил на партійну модель, включенням до організаційних і нормативних засад внутрішньої діяльності політичних інститутів вимог суспільної інтеграції. Незважаючи на групові розбіжності, це дозволяє звертатися не до окремих національних чи етнічних груп, а претендувати на загальнонаціональне лідерство. Як свідчать документи політичних партій Африки, патріотичні сили намагаються гарантувати рівні можливості для всіх громадян без дискримінації за будь-якою ознакою (зокрема, за ознакою статі, віку, стану, політики, релігії або соціального статусу) [9].

Інституційна варіативність патріотичних політичних сил пов'язана з глибинним розумінням політичного інтересу етнічних груп, який наразі переживає період значних трансформацій. Ліберальне й демократичне бачення етнічного інтересу в політиці як такого, що має дозвіл на розв'язання проблеми в межах установлених правил гри, змінюється уявленнями прагматичної та змагальної моделі, в якій представництво етнічних інтересів відповідно до пропорційного внеску етнічних меншин більше не є пріоритетним. Тому патріотичними політичними силами можуть висуватися радикальні націоналістичні вимоги та відстоюватися ідеї громадянського патріотизму, який не спирається на етнічні цінності. Р. Міченер стверджує, що більш ранні положення, які пов'язували національну ідею з ліберальною політичною системою, заснованою на самовизначенні, поступово відійшли на задній план, а ліберальний принцип поваги законних інтересів інших етнічних або національних груп утратив своє значення [13].

Фокусування патріотичних сил, які мають різні інституційні й організаційні форми, на захисті певних інтересів пов'язане зі статусом етнічної або конфесійної загрози в певному суспільстві, зі ставленням громадської думки до тих чи інших проблемних аспектів у міжетнічних відносинах. Водночас розгортання масових антиісламістських рухів у сучасній Німеччині свідчить про здатність патріотичних політичних сил використовувати певну хвилю протестів і технологічно підлаштовуватися під неї. Проблема міграції з країн Близького Сходу не була вирішена респектабельними та стабільними політичними силами, тому позасистемні й маргінальні рухи мають простір для своєї діяльності. Як стверджує С. Дюк, у 2015 р. рух ПЕГІДА (PEGIDA) провів акцію в Дрездені, щоб виявити солідарність із жертвами «Шарлі Ебдо». Рух ПЕГІДА («Патріотичне об'єднання європейців проти ісламізації Заходу») проводить усе масштабніші демонстрації, учасники яких протягом кількох місяців досягли рекордної кількості 25 тис. осіб [11].

На противагу європейським антиісламістським патріотичним рухам, у країнах Близького Сходу формуються інституційні передумови для реінтеграції груп громадян, які залишили територію держави внаслідок тривалих політичних криз і військових дій. У період становлення політичні цілі нових патріотичних рухів відрізняються від релігійно-фундаменталістських тим, що патріоти намагаються вирішити проблеми в рамках світської світоглядної парадигми. Це явище свідчить про усвідомлення політичними силами найважливіших проблем і необхідності формування підґрунтя для розвитку державності попри складні умови підтримки світських патріотичних рухів на Близькому Сході та в Середній Азії, що є однією з базових засад міжнародної політики стабілізації. Однак слід визнати, що лише поодинокі політичні сили намагаються відбудовувати державність, як це видно на прикладі ліванської партії «Вільний патріотичний рух». Із самої назви можна побачити, що формалізація громадських рухів є невід'ємною частиною розвитку й інституціоналізації політичного патріотизму в сучасному світі. Згідно зі статутом цього руху однією з основних цілей його діяльності є прагнення ліванської діаспори до здійснення своїх політичних прав у Лівані з території країн перебування, а також розширення й зміцнення зв'язків між ними та батьківщиною [16].

Світські патріотичні рухи створюють політичні умови для інституційних перетворень не лише в своїй частині політичного спектру, але й у галузі політичної культури загалом. На прикладі сучасного Лівану можна простежити ситуацію, в якій розділене за соціальними та релігійними ознаками суспільство намагається об'єднатися на основі спільних цінностей цивілізованого політичного співжиття. Співпраця між окремими етнорелігійними спільнотами будується цивілізовано, шляхом обговорень та колегіального прийняття рішень у разі, якщо між спільнотами встановлюється повна довіра. Якщо сторони вдаються до маніпуляцій, то їхні цілі не можуть бути реалізовані. Водночас просування до вимог модернізації політичних інститутів уже є ознакою демократизації політичних відносин та формування стійкої адаптивної моделі політичної системи, яка буде залишати конфліктність лише на рівні політичних змагань, без застосування насильства. Відповідно до документів ліванського патріотичного руху його основними завданнями є поширення політичної культури, яка звільняє ліванський народ від менталітету опіки та самоприниження й розвиває в ньому почуття критики [16].

Таким чином, інституційне будівництво патріотичних політичних партій в умовах медіакратії

наштовхує на висновки про пристосування інституційних форм до існуючого контексту політичної комунікації. За наявності важливих проблем політичні сили, що відстоюють патріотичні цінності, можуть здобути вплив та популярність, якщо будуть використовувати ті інституційні форми, які дадуть їм можливість звертатися до ключових цільових груп.

Умови медіакратії визначають середовище, в якому патріотичні сили мають заявити про себе як про стабільні й респектабельні, особливо в ситуації виборів, формування нових органів влади, установчих процесів тощо. Попри різні соціокультурні умови в усьому світі, патріотичні сили є не лише ознакою перерозподілу балансу сил у взаємодіях лівої й правої частини політичного спектру, але й свідченням спроб суспільств зберегти свою ідентичність, убезпечитися від культурної асиміляції та змінити полюси актуальності в державно-владній політиці. Якщо патріотичні сили не в змозі знайти інституційну форму, яка забезпечить їх адекватне політичне представництво, вони можуть здобути статус позасистемних політичних акторів, що здатне призвести до розбалансування системи в цілому. Загалом інституційна диверсифікація патріотичних сил у сучасному світі властива їм через необхідність підтримувати інтерес, перебувати в певному інформаційному полі, набувати актуального статусу. Лише за таких умов їхня діяльність може стати успішною.

Висновки. Розглянутий матеріал підтверджує думку про самодостатність внутрішньої причини трансформації інститутів, їхню внутрішню логіку та пріоритети досягнення політичних цілей і результатів. Незважаючи на різноманіття політичних контекстів та специфіку окремих регіонів світу, патріотичні політичні сили засвідчили можливість виживання попри несприятливі умови, можливість поширення ліберальних цінностей, лівих настроїв, практик політичного популізму тощо. Нова медіакратична модель взаємодії політичних еліт і суспільства відкрила нові переваги для порівняно маргінальних патріотичних груп. Патріотичні сили вже не тяжіють до формування макроутворень на кшталт «націоналістичних інтернаціоналістів» або консервативних чи клерикальних антикомуністичних об'єднань. Патріотичні сили можуть набувати різних інституційних форм, від традиційних партій до нелегальних протестних груп. Основою їх пристосування до медіакратичної специфіки є гнучкість в апеляціях до різних соціальних груп.

Загалом диверсифікація інституційного будівництва патріотичних політичних сил в усьому світі стала результатом Інтернет-революції, яка значно розширила можливості індивідуальної політичної участі та забезпечила дистанційне охоплення великих територій. Тому нові патріотичні партії Європи здобули широку підтримку не внаслідок наявності незмінних ідеологічних платформ, а через можливість будувати свої вимоги співвідносно із завданнями країн ЄС.

Специфіка диверсифікації інституційного будівництва України визначається її посткомуністичним типом. Вона виражається в опануванні патріотичними політичними силами електорального простору громадянських рухів та рухів за права людини, які не змогли розвинутися в стабільні політичні партії після оксамитових революцій. Реалії сучасної України засвідчують, що інституційні форми патріотичних політичних сил перебувають на стадії апробації [4]. Виборчі блоки й жорсткі партійні структури не обіцяють організаційної гнучкості та комунікаційної адаптивності. Тому патріотичні політичні сили зацікавлені в появі інституційних форм, придатних для комунікаційної співпраці з різними групами населення на різних територіях [4]. Це передбачає створення такої інституційної форми, яка б дозволила інтегрувати сили, різноманітні за ресурсною спроможністю та рівнем розвитку, і спрямувати їх на виконання чіткого електорального плану.

Подальшими напрямами розвитку теми, порушеної у статті, є вивчення потенціалу регіональних політичних партій для реалізації завдань інституційної спроможності патріотичних політичних сил у країні й світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бедрак Н. Партії як інститут політичного представництва / Н. Бедрак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/349/Bedrak%20Part%20yak%20inst2.pdf?sequence=1.
2. Кройтор А. Роль, місце та функції політичних партій у процесі формування паритетної демократії / А. Кройтор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1770/Kroytor%20Rol.pdf?sequence=1.
3. Мазіна А. Політична система як наукова категорія та суспільно-політичний феномен / А. Мазіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/St_pr5/08-Mazina.pdf.
4. Рік УКРОПу: «Українське об'єднання патріотів» звітує перед своїми виборцями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrop.com.ua/uk/news/articles/4502-rik-ukropu-ukrayinske-obyednannya-patriotiv-zvituye-pered-svoyimi-vibortsyami.
5. Шведа Ю. Політичні партії та представницька демократія в Україні / Ю. Шведа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://social-science.com.ua/article/787.
6. Athanase P. Uranie Sharon Interview: Seychelles Patriotic Movement foresees "50–50 chance" of winning district parliament seats / P. Athanase [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.seychellesnewsagency.com/articles/5782/Interview+Seychelles+Patriotic+Movement+foresees++chance+of%20#sthash.ueoCQWpt.dpuf.
7. Buchanan P. Is the Party Over for Bushism? / P. Buchanan [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.vdare.com/articles/is-the-party-over-for-bushism.

8. Cardinale A. What It Means To Be Patriotic in 21st Century America / A. Cardinale [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://mic.com/articles/52957/july-4th-2013-what-it-means-to-be-patriotic-in-21st-century-america#.CsXqFBkdR.

9. Constitution of the new patriotic party [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newpatrioticparty.org/docs/npp-constitution.pdf.

10. Constitution of the patriotic front: Election of a PF Party President [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lusakavoice.com/2014/11/16/constitution-patriotic-front-election-pf-party-president/.

11. Duke S. Patriotic Movements on the Rise: The Anti-Islamist Worm Turns as Europe Burns / S. Duke [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.thenewamerican.com/world-news/europe/item/19892-patriotic-movements-on-the-rise-the-anti.

12. Hitchens P. Forget the EU vote – all Britain really needs is patriotic leaders / P. Hitchens [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dailymail.co.uk/debate/article-3909314/PETER-HITCHENS-Forget-EU-vote-Britain-really-needs-patriotic-leaders.html#ixzz4aqk5In4d.

13. Michener R. Nationality, patriotism and nationalism in liberal democratic societies./ R. Michener. – St. Paul, MN : Paragon House Publishers, 1993. – 256 p.

14. Nyaringo L. Kenyans at home and abroad form Kenya Patriotic Movement / L. Nyaringo [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.standardmedia.co.ke/ureport/article/2000225856/kenyans-at-home-and-abroad-form-kenya-patriotic-movement.

15. Rassin V. Fourth party – Seychelles Patriotic Movement – prepares to contest September parliamentary elections / V. Rassin [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.seychellesnewsagency.com/articles/5703/Fourth+party++Seychelles+Patriotic+Movement+prepares+to20#sthash.GW3otOY1.dpuf.

16. The Charter of the Free Patriotic Movement Party [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.voltairenet.org/article163915.html.

Шедяков В.Е.

Исторические динамики мифодизайна общества в стратегии футуродиагностики: подготовка и реализация программирования будущего, управления настоящим

Миф изучается сквозь призму политического творчества и отчуждения в жизни отдельного человека и общества. Мифодизайн рассматривается как средство эффективного управления состоянием, отношениями и процессами в настоящем и программирования будущего. Близость природы мифа к особенностям характеристик постсовременности анализируется с точки зрения исторической реактуализации ресурсно-методологических возможностей общественного мифотворчества. Внимание обращается на потенциал образно-метафорической наполненности мифодизайна в стратегии проведения футуродиагностики.
Ключевые слова: *миф, мифотворчество, мифодизайн.*

Міф вивчається крізь призму політичної творчості та відчуження в житті окремої людини й суспільства. Міфодизайн розглядається як засіб ефективного управління станом, відносинами й процесами сьогодення й програмування майбутнього. Близькість природи міфу до особливостей характеристик постсучасності аналізується з точки зору історичної реактуалізації ресурсно-методологічних можливостей суспільної міфотворчості. Увага звертається на потенціал образно-метафоричного наповнення міфодизайну в стратегії здійснення футуродіагностики.
Ключові слова: *міф, міфотворчість, міфодизайн.*

Myth is studied through the prism of political creativity and alienation in the life of an individual and society. Myth-design is seen as a means of effectively managing of the state, relationships and processes in the present and programming of the future. The likeness of the nature of the myth to the characteristics of the post modernity is analyzed from the point of view of historical reactivation of the resource-methodological possibilities of social myth-creation. Attention is drawn to the potential of image-metaphorical fullness of mythology in the strategy of conducting future-diagnostics.
Key words: *myth, myth-creation, myth-design.*

УДК 1.000.165.6

Шедяков В.Е.,
доктор социологических наук,
независимый исследователь

Один из могучих ресурсов «якорения» мировоззренческих стереотипов и поведенческих особенностей – мифы, отражающие процессы духовные и материальные, интегрирующие целеполагание и спонтанность. Мифотворчество сплетает собственно творческое и отчуждённое восприятие в процессах социализации / аккультурации и индивидуализации, отражая взаимопереход реального и идеального в политических процессах [1–4]. Соответственно, мифодизайн предоставляет не заменяемые без потерь ресурсно-методологической базы самоопределения и воздействия (индивидуального и социального по уровню (социокультурного по содержанию)) на настоящее и будущее культурно-цивилизационного мира и отдельного человека. Характер общественного Сверхпроекта программирует политическую жизнь, но сам он может быть ориентирован либо на прагматичные ценности (цементирует общественную поддержку мещански-потребительского социально-политического поведения), либо на высокие ценности-идеалы с высвобождением ценностей творчества, что осуществляется, в частности, с привлечением ресурсно-методологических баз мифотворчества [5–7]. Исследование их особенностей опирается на работы В. Абаева, Р. Барта, М. Бахтина, К. Богданова, Ж. Бодрияра, Э. Будаева, Ю. Емельяновой, Дж. Лакоффа, Г. Лассуэла, Г. Лебона, В. Липпмана, Б. Мандевиля, Г. Маркузе, В. Троттера, К. Флада, В. Франкла, Э. Фромма, а также Л. Архангельского, О. Балакиревой, Ю. Борисовой, С. Вакуленко, Л. Волочковой, Р. Галлямовой, О. Дробницкого, Б. Дубина, Э. Ильенкова, А. Кольева, Е. Копатько, Ю. Мирошникова, А. Мусолффа, В. Пивоева, В. Радаева, Ю. Серовой, Е. Суименко, В. Тарасенко, В. Тугаринова, А. Уледова, К. Флада, М. Хевеши, Ф. Хрусталёва, З. Цораева, Н. Чавчавадзе, А. Чудинова, Ю. Шайгородского, В. Шилова, А. Щедрина, Дж. Эльштайна, В. Ядова и др.

Цель статьи – отражение авторской позиции по вопросу исторической динамики мифодизайна как направления ресурсных баз для программирования будущего и изменения настоящего с акцентированием условий постсовременности.

Миф – важнейший фактор обеспечения продуктивности итогового вектора общественного единства в культурно-цивилизационных мирах. Миф объективно и субъективно, на идеологическом и психологическом уровнях, в общественной и индивидуальной плоскостях интегрирует социокультурное пространство. Вместе с тем эта слитность множится социально-политическими стереотипами и процессами обобщения / конкретизации, которые могут стимулировать те или иные действия / бездействие. Миф эмоционально окрашен, содержит в себе то или иное отношение к смыслам и субъектам событий. Миф иррационален в своём илло-

гизме, но по-своему мудр как способ объяснения мира и возможностей / границ взаимовоздействия с ним. Мифотворчество также интегрировано в общечеловеческую практику, выступая неотъемлемой составной частью исторического процесса.

Миф в образно-символическом виде метафорично обобщает как абсолютные ценности – истины бытия, так и утилитарно-практические ценности быта, обеспечивая определённый уровень удовлетворения ценностей и воплощая конкретные интересы [8–13]. Миф может быть более / менее простым, «точечным»: абстрагированным от многих деталей в пользу привлечения внимания к некоторым из них. Как социально-политическое явление миф обеспечивает саморегулирование общества, предоставляя ресурсы как позитивному, так и негативному взаимовлиянию общества и личности. Например, по мнению исследователей, есть множество людей, смысл жизни которых в той или иной степени негативен (то есть можно говорить о степени бессмысленности жизни). В первую очередь к ним можно причислить массу людей, поддавшихся порокам, преступников, зависимых от наркотиков, алкоголя и потому не работающих, бездельничающих. К ним можно отнести людей, проживающих свою жизнь по принципу «убить время» [3, с. 73]. При этом наиболее агрессивная / пассионарная часть общества имеет возможность навязать удобные для себя мифы в качестве господствующих в обществе (и тем самым продлевающих структуру идеологического воспроизводства).

Соответственно, общественный миф (дорелигиозный, религиозный и пострелигиозный) – важнейший фактор социально-политического лидерства и стратегического дизайна общества. Вместе с тем формирование вектора общественной трансформации определяется доминирующими ценностно-смысловыми комплексами агрессивного / пассионарного меньшинства, навязываемыми культурно-цивилизационному миру как прогрессивные / неизбежные для него. Ресурсы мифа базируются на группах образов и символов, живущих в языке и сознании, опираясь на особенности культурно-цивилизационных миров и кросс-культурные характеристики человеческого восприятия [14–16]. Создание и распространение привлекательного образа не просто притягивает потенциальных сторонников, информационно «заражает» и активизирует их, они фактически материализуют идеи, подходы, переводя виртуальный мир в реальную плоскость и обеспечивая получение вполне действенных преимуществ. Поскольку формирование образа апеллирует к опыту и настроению, интегрируя феномены культуры художественной и интеллектуальной, это позволяет под внешним видом рациональных решений скрывать иррациональные начала, обходить ловушки критицизма и рассудительности. Впитывая особенности ценностно-смысловых комплексов, оперирование образами осуществляет воздействие на переход между общественным и индивидуальным восприятием; природа самих ценностей предполагает их рассмотрение с позиций отпечатка общественного сознания в индивидуальном, отражая совокупность свойств идеального. Соответственно, оперирование образами входит в соприкосновение с составляющими элементами социальной памяти, общественных мифов и традиций.

Восприятие образов исторично. Как известно, у каждой эпохи свои нормы и формы выхода за них (как в моральное, так и в аморальное, как в героическое, так и в низменное): для различных условий необходимы разные черты.

В частности, неомифы – необходимость отражения (в т. ч. во вторичных, третичных и прочих производных мифологемах) изменившихся условий жизнедеятельности. Вместе с тем они могут стать и механизмом оживления, усиления и акцентирования различных фрагментов социокультурной памяти, и направлением обратного воздействия на первичные мифы культурно-цивилизационного мира. Язык мифа сформировался как орудие сознания (индивидуального и социального): речь – форма мысли. Соответственно, метаязыки культурно-цивилизационных миров несли нагрузку социализации и аккультурации, включая в понятийный аппарат и общественный быт (по известному выражению, понятие пилы несёт знание о функции распиливания; тогда как в легенде о первобытном племени, табуировавшем слова предшествовавшего поколения, каждая последующая генерация была вынуждена каждый раз заново постигать ранее пройденное предками). Наряду с кросс-культурным потенциалом метаязыка, культурно-цивилизационные миры создают / осваивают свои особенности жизнедеятельности и развития. В формировании ценностно-смысловых комплексов слились потоки коллективного бессознательного и общественного сознания. Приобретение кардинальных отличий метаязыками культурно-цивилизационных миров, осуществлённое в «осевое время», стало решающим толчком к их самоидентификации, прежде всего, в формах ценностно-смысловых комплексов, закрепленных в их священнокнижии. При этом легитимация решений, базирующихся на иррационально-бессознательных порывах и идентификациях, происходит в рациональных формах, при задействовании принятых процедур и процессов. Развитие самоидентификации культурно-цивилизационных миров в процессе антропосоциогенеза интегрировало мифологический, религиозный и светский уровни общественного быта народов. Впитывая особенности ценностно-смысловых комплексов, опери-

рование образами осуществляет воздействие на переход между общественным и индивидуальным восприятием: природа самих ценностей предполагает их рассмотрение с позиций отпечатка общественного сознания в индивидуальном, отражая совокупность свойств идеального. Соответственно, оперирование образами входит в соприкосновение с составляющими элементами социальной памяти, общественных мифов и традиций. Идеальность как черта не только бытия потенциального или субъективного представления (коллективного или индивидуального), но и формы представления, деятельностного замещения одного предмета другим позволяет осуществить анализ этой «чувственно-сверхчувственной» реальности. При этом происходит идеальная репрезентация материальной действительности, когда идеальное является признаком истинного бытия материального.

Вместе с тем создание программы политической жизни ресурсами общественного стратегического дизайна (в частности, мифодизайна) коррелирует с особенностями постсовременности моделей и практик формирования чернового наброска будущего, создания его замысла и выявления намерения [17–21]. Поскольку время перехода к новой эре совпало с доминированием англосаксов, осуществлялось давление в направлении глобального навязывания их миропонимания, подходов и институций. В частности, в их системе права и политико-административной системе исторически особое значение приобрела образность как средство эмоционально перетянуть на свою сторону (вопреки логико-рациональному академизму традиции доказательств и убеждения в странах континентальной Европы). Так, например, по известному утверждению, «когда при выборах в Америке пожимают руки, в Европе пожимают плечами; но голосуют-то в Америке». Социально важной информация становится при соответствии социокультурной памяти, укоренении базовых ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационного мира.

Трансформации, произошедшие в результате постмодернизации культуры, постглобализации мира и информатизации социокультурного пространства, реактуализировали ресурсно-методологические базы мифолекта как специфической формы социолекта в осуществлении футуродиагностики и программирования, обеспечивающих полноту восприятия и интерпретации мира с опорой на архетипы культурно-цивилизационных миров [22–28]. Сохранение и развитие культурно-цивилизационного мира заключается в умении программирования форм, эффективных для общества в новых условиях, для создаваемых веками народных традиций, исторического опыта, социального наследия. Знание, опыт, возможности рассеяны в обществе. Они принципиально нецентрализуемы. Эклектичность и избирательность как черты постмодерной культуры мультиплицируют возможности новых СМИ сетевого общества, формирующих новые черты сравнительно с масс-медиа, что меняет акценты в обеспечении их эффективного применения, усиливая предпосылки для изменения управления и повышения гибкости мифолекта на основе социокультурных доминант.

Мифолект как специфическая форма социолекта и орудие социального управления оказывается тесно связанным с вектором внушения. Заведомая ресурсно-методологическая плюральность постсовременности (от постмодерной культуры до постиндустриальных отношений и постглобализма структурирования и внешних связей) предполагает преодоление обязательности канонов и штампов, появление и реализацию подлинной свободы выбора для каждого. В частности, осовременивание, модернизация отнюдь не обречены следовать модели вестернизации, тем более в «догоняющих» вариациях трансформаций. При этом из каждого класса моделей жизнеустройства и развития (традиционных, модерных, постмодерных) конкретный культурно-цивилизационный мир может создать свою специфическую конкретику со своим диапазоном изменений [29–32].

Для постглобальных реалий наиболее острое смысловое противоречие олигархата и народных масс проявляется на поверхности общественных отношений как конфликт ценностей потребительства и творчества. Мифы общества потребления призваны сохранить господство прежних верхушек и свойственного им политического, экономического и социального уклада посредством навязывания благоприятных подходов и стереотипов, экстенсивного распространения прежних шаблонов, норм и табу. Потакая высвобождению звериных инстинктов присвоения и удовольствия, мифы общества потребления обволакивают сознание и навязывают глобалистский конформизм и примиренчество к чуждым приоритетам. Подкупленный идеологией комфорта, человек легко манипулируем в принятии действительно общественно важных решений. Вместе с тем мещански-потребительское социально-политическое поведение может колебаться в диапазоне от пассивного до агрессивного, стимулируясь распространяемыми мифами и опирающейся на них проекцией силы. Товарно-вещной фетишизм взаимосвязан не только с хозяйственно-экономическим, но и с социально-политическим отчуждением и фиксируется устаревшими системообразующими отношениями труда, собственности и управления.

Творчество, реализуясь в мифотворчестве, связано с процессами взаиморазвития личностей, а

не с преклонением перед новизной. Оно предполагает не произвол, а преображение мира по принципу строгой детерминации законами самого мира, его всеобщей индивидуальности. При этом само творчество как феномен культуры имеет характер и эмоциональный, и рациональный. В то время как в сфере и природных, и социальных законов необходимость однозначно, линейно первична, в творчестве потребность в свободном развитии становится определяющей, а необходимость трансформируется в средство осуществления свободы. Деятельность как творчество – это уже не столько труд для необходимости удовлетворения какой-либо индивидуальной потребности, сколько воплощение в вещах универсальных возможностей человека как социального, родового существа. Если в труде как таковом социальное отношение расположено рядом с деятельностью, то в творчестве социальное отношение – сущность деятельности. Становление труда как творчества означает смену детерминации деятельности вещами детерминацией материализованными в них возможностями человека. В процессе творчества реализуется всеобщая (материальная и идеальная) представленность индивида как в других людях (прежде всего, окружающих его), так и их в нём самом. Конкретный способ соотнесения и взаимосвязи выражает историческое развёртывание от абстрактного состояния общественных отношений во всеобщих совместных и единичных формах контактов. Творец получает социальное наследие всей предшествующей истории развития данного общества. Только осваивая его, он превращает свой творческий потенциал в реальные способности. Вот почему, как правило, количество людей, обладающих очень крупными конструктивными возможностями, значительно больше, чем число лиц, получающих социальный, подтвержденный материальными и духовными благами, заказ на творчество, оформляемый в достаточные знания, необходимость развивать и применять их.

Таким образом, мифотворчество входит в воссоздание субъекта как биологического вида, как вида цивилизационного, как собственно носителя творчества, а сам субъект предстает в единстве уровней личности, коллектива, общества и человечества. Другими словами, как отношения отчуждённого труда рождают человека экономического, так свободное самодеятельное творчество воспроизводит человека творческого, что радикально меняет поведенческие стереотипы и механизмы влияния, усиливает особый баланс макро- и микрофакторов развития общественных отношений, повышая требовательность к свободе и ответственности людей на основе народных традиций, исторического опыта и социального наследия [33, с. 103]. Творчество как таковое – прямой, универсальный, доступный для каждого, а потому демократичный, непосредственно самодеятельный и свободный способ развития. Он отрицает превращенное, элитарное, социально разделённое становление общественного потенциала в рамках отчуждения. Вместе с тем при доминанте отчужденной общественной жизни как формы реализации процессов овещнения / расчеловечивания, при недостатке средств и материалов для воплощения замыслов индивидуальное и социальное творчество исторически вынуждено принимать превращённо-иррациональные формы.

В стратегической футуродиагностике общественная практика как мифотворчество – это специфическая человеческая деятельность (неравнозначная деятельности животных) по целенаправленному преобразованию мира, результатом которой и является реальное изменение действительности. Человеческая практика целесообразна, общественна, предметна. По нашему мнению, практика может пониматься и более широко, включая в себя не только материально-предметные, но и социально-материальные, а также социально-идеальные процессы. С этих позиций общественно-исторической практикой является взаимодействие социальных групп и все виды общественного воспроизводства. Расширительно трактуемая практика включает в себя производственные, социальные структуры и эксперимент. Практика – свойство человеческой деятельности, но это не всегда такая деятельность, которая составляет особенность человека, его исключительное свойство. Процессы опредмечивания – распредмечивания могут порабощать человека, низводя его до уровня потребителя. С этой точки зрения, оппозиция отчуждению – свобода, альтернатива отчужденному труду – свободное самодеятельное творчество. Выражением личностной устремлённости участников процесса общественной жизни, политических субъектов целостности материальной и духовной культуры общества становится их творческая активность, причём свободное творчество преодолевает отчуждённую деятельность по трём основным пунктам: во-первых, сохраняется позитивный момент отчужденной деятельности (её созидательность), во-вторых, уничтожается негативный аспект ((само-) разрушающая сторона), в-третьих, осуществляется переход на качественно новый уровень деятельности, по отношению к которому активность субъекта деятельности выступает сущностью, активная деятельность – существованием, а творчество как свободная самодеятельность – явлением. Вместе с тем оборачивание основания ведет к тому, что в социально-политическом процессе уже творческая активность может относиться к свободной самодеятельности как к своей сущности. Таким

образом, мифотворчество может быть как элементом манипулирования волей и сознанием человека, так и элементом общекультурного процесса самосовершенствования человека и развития им окружающего мира как удвоенного мира его собственной родовой сущности. В предметном мире это реализуется как нарастание свободы в безграничном процессе уникального присвоения людьми природы и общественных связей. Так, творчество несводимо к активности, поскольку социально-политическая активность тоже может быть реакционной, направленной против исторической необходимости и глубинных интересов народа. Соответственно, социетальное управление трансформациями органично включает как грубое принуждение и прямое администрирование, так и гибкую власть, мягкую силу на основе стимулирования и непрямых методов давления. Адекватное потенциалу постсовременности гибкое управление осваивает диапазон возможностей социально-политического программирования будущего и его заблаговременного глубинного зондирования мерами футуродиагностики.

Выводы. Миф объективно и субъективно, на идеологическом и психологическом уровнях, в общественной и индивидуальной плоскостях интегрирует социокультурное пространство. Вместе с тем эта слитность множится социально-политическими стереотипами и процессами обобщения / конкретизации, которые выступают мотиваторами / демотиваторами, направляют и ограничивают сферы действия / бездействие, являясь важнейшим элементом общественного саморегулирования, а также фактором осуществления и восприятия социально-политического регулирования.

Форсированное втягивание в тенденции освоения постсовременных моделей мифодизайна ориентирует на восприятие и использование общественных мифов как эффективного средства управления людьми, отношениями, процессами в настоящем и программирования будущего.

Исторический масштаб глобальных трансформаций повышает необходимость адекватного мифологического оформления процессов, причём как в кросс-культурной составляющей, так и применительно к устойчивым ценностно-смысловым комплексам культурно-цивилизационных миров. Тем самым усиливаются объективные основания общественной заинтересованности в повышении комплексности механизмов социальной кооперации в применении мифотворчества для развития социума и для осуществления рефлексивной модернизации, её восприятия и направленности. Это требует обновления не только собственно информационной инфраструктуры, но и всей целостности общественного уклада, что ориентирует на поддержку государством, обществом и бизнесом формирующихся точек перспективных перемен и на обеспечение стимулирующей благотворные изменения социально-политической и социокультурной среды.

Дальнейшее научное освоение этого явления предполагает, по нашему мнению, первоочередное изучение метаморфоз концептуальной власти под воздействием мифологического восприятия, интерпретации и воздействия на социально-политическую действительность, а также взаимоотражение реального и виртуального в общественной жизнедеятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Платон. Политика или государство. Книга седьмая / Платон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://royallib.com/book/platon/gosudarstvo.htm.
2. Лима-де-Фариа А. Эволюция без отбора : Автоэволюция формы и функции / А. Лима-де-Фариа. – М. : Мир, 1991. – 455 с.
3. Тетиор А. Философия бинарной множественности разветвляющегося и сходящегося мира / А. Тетиор. – ФРГ : Palmarium, 2013. – 687 с.
4. Ожиганов Э. Стратегический анализ политики: Теоретические основания и методы / Э. Ожиганов. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 272 с.
5. Ємельянова Ю. Специфіка соціокультурної динаміки етносу (український аспект) / Ю. Ємельянова // Politicus. – 2016. – Вип. 2. – С. 172–176.
6. Галлямова Р. Институциональные изменения в содержании социальной ответственности современного человека / Р. Галлямова // ВУЗ. XXI век. – 2013. – № 2. – С. 88–103.
7. Шедяков В. Мифотворчество в «умном обществе» как социальный процесс: основания и перспективы / В. Шедяков // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – Вип. 10 – С. 177–181.
8. Яшина О. Концептуальні засади художньо-естетичного та морального виховання особистості: філософсько-освітній аспект / О. Яшина // Гілея. – 2014. – Вип. 91 (№ 12). – С. 258–262.
9. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
10. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс, 1989. – 615 с.
11. Lakoff G. Metaphors We Live / G. Lakoff, M. Johnson. – Chocago, 1980. – 180 p.
12. Lakoff G. Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought / ed. by A. Ortony. – Melbourne : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–351.
13. Musolff A. Metaphor Scenarios in Public Discourse / A. Musolff. – 2006. – 240 p.
14. Якобсон Р. Два аспекта языка и два типа афатических нарушений / Р. Якобсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 110–132.
15. Будаев Э. Метафора в политическом интердискурсе / Э. Будаев, А. Чудинов. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2006. – 215 с.
16. Goossens L. Metaphtonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action / L. Goossens // Metaphor and Metonymy in comparison and contrast / ed. by Rene Dirven, Ralf

Prings. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyer, 2002. – P. 349–377.

17. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.

18. Борисова Ю. Миф как инструмент PR / Ю. Борисова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.sgu.ru/sites/…/files/…/borisova_yu.v._ulyanovsk_mif_kak_instrument_pr_1.doc.

19. Воробйова Г. Особливості використання політичних метафор у тоталітарних та демократичних суспільствах / Г. Воробйова // Politicus. – 2016. – Вип. 1. – С. 84–87.

20. Шедяков В. Специфика формирования и использования мифа в системе социальной регуляции / В. Шедяков // Публичное управление: теория и практика. – 2013. – Спецвипуск. – С. 263–272.

21. Шедяков В. Стратегический дизайн и моделирование циклов социально-политических процессов / В. Шедяков // Національні моделі економічних систем: формування, управління, трансформації : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Херсон, 2015. – С. 47–49.

22. Воеводин А. Стратагемы – стратегии войны, манипуляции, обмана / А. Воеводин. – Изд. 2-е, доп. – М. : Белые альвы, 2003. – 256 с.

23. Плэтт В. Информационная работа стратегической разведки. Основные принципы / В. Плэтт. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 342 с.

24. Шедяков В. Стратегические трансформации методологий социального управления в осуществлении общественных интересов культурно-цивилизационного мира / В. Шедяков // Гілея. – 2013. – № 76 (9). – С. 190–194.

25. Большаков В. Агрессия против разума / В. Большаков. – М. : Молодая гвардия, 1984. – 256 с.

26. Шедяков В. Міфічно-символьні конструкції в здійсненні інформаційних впливів на основі ресурсної бази м'якої влади / В. Шедяков // Гілея. – 2013. – № 72 (5). – С. 781–787.

27. Денисов А. Краткий очерк основ теории управляемой конфронтации / А. Денисов, Е. Денисова // Информационные войны. – 2014. – № 1 (29). – С. 24–33.

28. Хоффман Ф. Гибридные угрозы: переосмысление изменяющегося характера современных конфликтов / Ф. Хоффман // Геополитика. – Вып. XXI. Война. – 2013. – С. 45–62. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.geopolitica.ru/magazine/vypusk-xxi-2013-voyna#.Ul1jb9KzI68.

29. Люттвак Э. СТРАТЕГИЯ. Логика войны и мира / Э. Люттвак. – М. : Русский Фонд Содействия образованию и науке, Университет Дмитрия Пожарского, 2012. – 392 с.

30. Бондар І. Новий формат стратегії й тактики соціально-економічного розвитку України: людина, громада, держава / І. Бондар, М. Чечетов, І. Жадан, С. Дідур та ін. – К. : Корпорація, 2005. – 383 с.

31. Стратегія національної безпеки (альтернативна) – Луцьк : МКФ «Християнське життя» ; Благодійний фонд «Майдан закордонних справ», 2016. – 432 с.

32. Шедяков В. Міфічність розвитку contra використання міфу з метою розвитку / В. Шедяков // Мультиверсум. – 2013. – № 3 (121). – С. 21–30.

33. Шедяков В. Постмодернізація трудових відносин як об'єкт соціального управління : дис. … доктора соціол. наук / В. Шедяков. – Харків, 1996.– 403 с.

Щедрова Г.П.

Адаптація України до вимог ЄС: досвід країн Балтії

Розкрито проблеми адаптації України до вимог Європейського Союзу, зокрема умов Копенгагенських критеріїв, можливості використання відповідного досвіду країн Балтії. Проаналізовано перебіг процесу євроінтеграції в Латвії, Литві, Естонії та Україні. Визначено спільні та відмінні риси етапів євроінтеграції, їхні передумови та причини. Сформульовано рекомендації щодо подальшого зближення України з ЄС.

Ключові слова: *Європейський Союз, Копенгагенські критерії, євроінтеграція, Європейська комісія, зовнішня політика держави.*

Раскрыты проблемы адаптации Украины к требованиям Европейского Союза, в частности условиям Копенгагенских критериев, возможности использования соответствующего опыта стран Балтии. Проанализирован ход процесса евроинтеграции в Латвии, Литве, Эстонии и Украине. Определены общие и отличительные черты этапов евроинтеграции, их предпосылки и причины. Сформулированы рекомендации по дальнейшему сближению Украины с ЕС.

Ключевые слова: *Европейский Союз, Копенгагенские критерии, евроинтеграция, Европейская комиссия, внешняя политика государства.*

The problems of adaptation of Ukraine to the European Union demands, including the conditions of the Copenhagen criteria are shown; the possibility of the use of relevant experience of the Baltic States is described. One analyzed the progress of European integration in Latvia, Lithuania, Estonia and Ukraine. One determined common and different features of European integration stages, their background and reasons. Recommendations for further rapprochement of Ukraine with the EU have been formulated.

Key words: *European Union, Copenhagen criteria, European integration, European Commission, foreign policy.*

УДК 324.39 (477+474)

Щедрова Г.П.,
доктор політичних наук,
професор, завідувач
кафедри політології,
соціології та гуманітарних наук
ПВНЗ «Дніпропетровський університет
імені Альфреда Нобеля»

Формування підґрунтя для реалізації євроінтеграційних прагнень будь-якої країни-претендента на вступ до Європейського Союзу не відбувається хаотично і завжди підпорядковане певній логіці. Йдеться, передусім, про основоположні принципи Копенгагенських критеріїв, схвалених на засіданні Європейської Ради у Копенгагені у червні 1993 р. [8]. І, якщо кожна країна-кандидат є унікальною за специфікою свого розвитку та потенціалу, критерії відповідності універсальні для всіх. Саме тому шлях до ЄС характеризується певними особливостями та різною тривалістю для кожної європейської держави. Україна, не маючи сталої демократичної традиції, отримує можливість дослідити досвід молодих демократій і запозичити ті його аспекти, що стосуються успішної адаптації країни до вимог євроінтеграції.

З огляду на певну спільність історичного минулого, доцільним є аналіз досвіду країн Балтії в адаптації до політичних, економічних та інших критеріїв вступу до Європейського Союзу. Саме Латвія, Литва та Естонія, здобувши незалежність у 1991 р., спромоглися одночасно з розбудовою демократичного устрою здійснити ряд основоположних реформ у напрямку євроінтеграції і вже у 2004 р. стати повноправними членами ЄС.

Проблема євроінтеграційного поступу України й адаптації вітчизняної політичної та законодавчої систем до вимог ЄС доволі змістовно описана і досліджена вітчизняними авторами, як-от: І. Артьомов, Б. Канцелярук, О. Ковальова, І. Крулько, Р. Філоненко, О. Шеретюк. Досвіду країн Балтії у контексті євроінтеграції присвячені наукові пошуки Ю. Гарячої, В. Завадського, М. Сидорук, В. Ціватого тощо. Однак варто наголосити на необхідності розкриття механізмів адаптації України до умов ЄС, спираючись, зокрема, на досвід країн Балтії. Йдеться не про зміни у законодавстві, а про євроінтеграційні реформи та діалоги у царині демократичного врядування, розбудову ринкової економіки тощо.

Проведене дослідження має на меті з'ясувати механізми адаптації вітчизняної системи політичного та економічного врядування до вимог Європейського Союзу та можливості застосування відповідного досвіду країн Балтії. Зокрема, варто приділити увагу алгоритму виконання Копенгагенських критеріїв, стартовій відповідності висунутих вимог та послідовності проєвропейських реформ. Безумовно, важливим аспектом є аналіз динаміки громадянської підтримки європейського вибору, інтенсифікації двосторонніх відносин між країною-претендентом та Європейським Союзом і специфіки реалізації комунікаційної стратегії щодо підтримки ідеї європейської інтеграції.

Відповідність розвитку держави та стану її економіки європейським вимогам підпорядкована Копенгагенським критеріям, які закріплюють стандарти в економіці, політиці, праві, соціальній сфері тощо. Документ декларує вимогу стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, захист національних меншин (політичні критерії); наявності дієвої ринкової економіки та здатності витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах ЄС (економічні критерії); спроможності взяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в ЄС, включаючи суворе дотримання цілей політичного, економічного, валютного союзу (інші критерії) [8].

З першого року незалежності Латвія, Литва та Естонія взяли курс на зближення з ЄС, маючи на

меті стати повноправним членом Європейського співтовариства. Вже у 1993 р. у контексті ухвалення Копенгагенських критеріїв відбулись перші консультації щодо підписання угоди про зону вільної торгівлі. Успішне виконання економічних приписів дало змогу у липні 1994 р. укласти угоди про вільну торгівлю між ЄС та країнами Балтії, які передбачали скасування будь-яких митних тарифів у торгівлі між сторонами протягом 4–6 років із певним обмеженням доступу сільськогосподарської, текстильної та рибної продукції з балтійських країн [17]. Таким чином, торгівельно-економічна співпраця стала першим реальним етапом на шляху входження країн Балтії у структуру Євросоюзу.

Наступним етапом (доктринальним) євроінтеграції для балтійських країн стало підписання асоційованих угод у 1995 р., в яких йшлося про розвиток взаємовідносин кожної країни з ЄС із широкого кола питань. Згідно з цими угодами, провідними цілями створення асоціації ЄС з Латвією, Литвою та Естонією є: розвиток більш тісних політичних відносин, поступове створення зони вільної торгівлі та розвиток торгівельних зв'язків, побудова гармонічних економічних відносин та забезпечення динамічного розвитку економік, сприяння соціальному та культурному співробітництву між сторонами, надання підтримки країні-асоційованому члену у поступовій інтеграції у Європейський Союз [5].

Третій етап зближення країн Балтії з ЄС цілком можна ототожнювати з політичним поступом, адже європейські угоди визначили політичний діалог основоположним засобом обміну поглядами на проблеми, що стосуються загальних інтересів. Згодом на саміті Європейської Ради у Каннах країни Балтії включили у стратегію підготовки до набуття повноправного членства в ЄС. Тоді ж була затверджена так звана «Біла книга», за якою уряди Латвії, Литви та Естонії мали продовжувати розроблення законодавства, яке б забезпечувало функціонування ринкової економіки, сприяло зниженню митних тарифів [18]. Значна увага була приділена національним законодавствам у сфері забезпечення політичних свобод та прав національних меншин. У свою чергу, першою з країн Балтії заявку на вступ до ЄС подала Латвія (13 жовтня 1995 р.), потім Естонія (28 листопада 1995 р.) та Литва (8 грудня 1995 р.).

Подальший поступ країн Балтії у наближенні до Європейського Союзу був вже пов'язаний із конкретними заходами реформ і консультаціями з Європейською Комісією. Ухвалений у 1997 р. «Порядок денний 2000» вже містив позитивні висновки Єврокомісії про політичну сферу та стан демократії країн Балтії, але визнавалося, що урядам Латвії, Литви та Естонії варто докласти значних зусиль для забезпечення економічного зростання.

Останній етап інтеграційного процесу можна охарактеризувати як договірно-правовий, адже він стосувався переговорів про майбутній вступ та узгодження технічних та правових питань вступу до ЄС. Переговорний процес завершився повністю у 2002 р., а 16 квітня 2003 р. на саміті Європейської Ради в Афінах була укладена угода про набуття членства в ЄС Латвії, Литви та Естонії. Остаточно ж країни Балтії з іншими сімома країнами стали повноправними членами Європейського Союзу у травні 2004 р.

Оцінюючи шлях країн Балтії до ЄС як успішний, зупинімося на специфіці внутрішнього сприйняття євроінтеграції у кожній із трьох країн регіону. Окрім планомірної політики держав щодо виконання умов вступу до Євросоюзу, важливим аспектом є оцінка громадянами європейського вибору вступу і сприйняття членства як такого.

Однією з ключових умов набуття членства в ЄС став позитивний результат загальнонаціонального референдуму. Так, за рік до вступу населення Литви 91% голосів підтримало майбутнє членство країни у Євросоюзі. За десять років, попри заяви євроскептиків, 64% опитаних литовців заявили, що відчувають себе громадянами не тільки Литви, але й Європейського Союзу [4]. На народному голосуванні у Латвії у 2003 р. ініціативу держави вступити до ЄС підтримали майже 67% громадян, що прийшли на референдум [13]. Також у 2003 р. 66,8% естонців під час референдуму підтримали намір країни вступити до ЄС [19]. За сім років після референдуму дослідженням міжнародного проекту Eurobarometer констатовано, що рівень довіри громадян Естонії до інститутів ЄС сягнув 68% [20].

Таким чином, євроінтеграційні процеси в Латвії, Литві та Естонії консолідували владу і населення навколо прагнення вступу до Європейського Союзу. Водночас скептичні погляди щодо цього втілилися у формулювання низки ризиків, які зводилися до:

– втрати ідентичності або існування двох протилежних ідентичностей (балтійської та європейської);

– нерівноцінних торговельно-економічних умов розвитку внутрішнього і зовнішнього ринків. Йдеться, передусім, про певні стартові обмеження щодо експорту деяких товарів із країн Балтії до ЄС;

– погіршення дипломатичних та економічних відносин між країнами Балтії та Російською Федерацією. Так, євроскептики висували сумніви щодо набуття балтійськими країнами статусу геополітичного мосту між Європейським Союзом та Російською Федерацією;

– занепаду енергетичної галузі й подальшої залежності від європейського енергоімпорту тощо.

На тлі актуалізованої теми Brexit країни Балтії не увійшли до групи країн-прихильників виходу з

ЄС. Ряд експертів пов'язує таку позицію з тим, що для Латвії, Литви та Естонії членство в ЄС було не лише питанням економіки та цінностей, але й фактором забезпечення національної безпеки [16]. З іншого боку, мало місце дорікання щодо дотаційності з боку євроструктур економік країн Балтії, що зумовлювало зацікавленість як у членстві, так і в подальшому розширенні ЄС, яке сприймалося як показник стабільності організації. Більше того, просуваючи ідею розширення меж Європейського Союзу, країни Балтії разом із Польщею традиційно називають прибічниками євроінтеграції України.

Намір України розбудовувати відносини з ЄС на принципах інтеграції був вперше проголошений у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України» [12]. У свою чергу, Європейський Союз офіційно визнав незалежність України у грудні 1991 р. У подальшому стратегічний курс України на європейську інтеграцію був підтверджений та розвинутий у Стратегії інтеграції України до ЄС, схваленій Указом Президента України 11 червня 1998 р., та Програмі інтеграції України до ЄС, схваленій Указом Президента України 14 вересня 2000 р. Зокрема, у Стратегії набуття повноправного членства в ЄС проголошено довготерміновою стратегічною метою європейської інтеграції України [2]. Згідно ж із Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», в редакції від 1 січня 2015 р., однією з основоположних засад зовнішньої політики України визначено забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір із метою набуття членства в ЄС [11].

Враховуючи логіку процесу євроінтеграції країн Балтії від торговельно-економічної адаптації до договірно-правового етапу, наголосимо, що в Україні перший етап можна охарактеризувати як декларативний. Так, Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, яка передбачала співпрацю з широкого кола політичних, торгівельно-економічних та гуманітарних питань, була ухвалена у 1994 р., а набула чинності тільки у 1998 р. Двосторонній План дій «Україна – ЄС» був схвалений лише у 2005 р. Цей документ містив перелік конкретизованих зобов'язань України у сфері зміцнення демократичних інституцій, боротьби з корупцією, структурних економічних реформ та заходів із розвитку співпраці з ЄС у секторальних сферах. Ключовими здобутками протягом терміну Плану дій є надання Україні статусу країни з ринковою економікою в рамках антидемпінгового законодавства ЄС, права приєднуватися до зовнішньополітичних заяв і позицій ЄС, укладення Угоди про спрощення оформлення віз та Угоди про реадмісію осіб, поширення на Україну фінансування Європейського інвестиційного банку, поглиблення секторальної співпраці, започаткування переговорів щодо укладення нового базового договору на заміну Угоди про партнерство та співробітництво [2].

Важливим етапом взаємодії України та ЄС стало підписання Угоди про асоціацію, що ознаменувало другий етап євроінтеграції – політичний, а з підписанням економічної частини Угоди у червні 2014 р. – економічний. Фактичними здобутками інтенсифікації двосторонніх відносин між Україною та інститутами Європейського Союзу стали часткова реалізація зони вільної торгівлі в контексті дії Угоди про асоціацію та переговорний процес щодо скасування візового режиму між Україною та країнами ЄС. За підсумками саміту «Україна – ЄС» наприкінці 2016 р., було визначено, що головними пріоритетами для обох сторін залишаються скасування візового режиму, співпраця у сфері енергетики, реалізація фінансових заходів «Антикорупційна ініціатива Євросоюзу в Україні», подальша дія Угоди про зону вільної торгівлі, збереження санкцій проти Російської Федерації та просування Мінського процесу [9]. Таким чином, співпраця України та Європейського Союзу ґрунтується не лише на стартових задекларованих засадах, але й враховує актуальні зовнішні та внутрішні умови розвитку української держави, зокрема погіршення відносин із східним сусідом та фактор військового конфлікту на Донбасі.

Однією з вимог Європейської комісії було інформування населення країн-претендентів із питань розширення ЄС. Кожна держава напрацьовувала власні комунікаційні стратегії з просування ідеї європейської інтеграції. Зокрема, Латвія обрала безкомпромісний курс на зближення з ЄС та НАТО, який систематично підтримувався кампаніями у центральних ЗМІ, провідних політичних партіях та громадських організаціях [17]. Литва відзначилася одноголосним самовизначенням політичної еліти щодо просування ідей європейської та євроатлантичної інтеграції. Литовський уряд у даному напрямку активно співпрацював із неурядовими ЗМІ та організаціями. Інформаційній кампанії в Естонії передував моніторинг громадської думки щодо вступу країни до Європейського Союзу. І тільки після позитивного результату держава почала інформування населення, реалізація якого враховувала результати опитування, яке проводилося чотири рази на рік [3, с. 175].

В Україні інформування населення щодо перспектив та наслідків вступу до ЄС відбувалося у форматі залучення громадян до участі у соціологічних опитуваннях, що проводилися переважно неурядовими інституціями, виступами політичних лідерів, нетривалими і несистематичними кампаніями у ЗМІ. Більшість підсумкових матеріалів у формі аналітичних довідок або звітів не доносилась громадськості через відсутність каналів для інформаційних потоків. Наприклад, фахівці Національного інституту стратегічних дослі-

джень запропонували реалізувати як інформаційні потоки такі, що спрямовані на задоволення потреб споживачів, на передачу оперативних фактів, на підтримку певного рівня знань реципієнтів про Євросоюз [15]. Досвід країн Балтії свідчить, що адаптація до вимог ЄС неможлива без впровадження змістовної інформаційної політики та залучення як державних структур і політичних партій, так і неурядових ЗМІ, громадських організацій тощо. Формування європейського порядку денного для України має включати питання одночасного створення інформаційних каналів, джерел і потоків із виваженим і актуальним контентом без засобів пропаганди, від якої принципово відмовляється Єврокомісія.

Порівнюючи аналогічні процеси в Україні та країнах Балтії, визначимо низку аспектів вітчизняної практики, які гальмують євроінтеграцію країни:

– відсутність консолідованої позиції щодо пріоритетів зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного курсу держави серед представників політичної еліти;

– низька інтенсивність переходу від декларативного етапу до процесів реформування та адаптації. Так, у 2016 р. Україна імплементувала тільки 36 законодавчих актів Європейського Союзу зі 126, необхідних для європейської інтеграції [7];

– присутність корупційної/тіньової складової у реалізації державної політики та функціонуванні політичних інститутів;

– значна тривалість переговорно-консультаційних процесів;

– відсутність сталої комунікаційної стратегії з підтримки ідеї європейської інтеграції.

Зауважимо, що, попри спільні прагнення долучитися до Європейського Співтовариства, з часу здобуття незалежності низка об′єктивних чинників не дає змоги просувати аналогічні процеси євроінтеграції за однаковими сценаріями в Україні та країнах Балтії. За словами посла Латвії в Україні Ю. Пойканса, більш тривалий період євроінтеграції в Україні зумовлений такими причинами:

– тиск з боку Росії, яка сприймає українську євроінтеграцію як пряму загрозу власній безпеці;

– використання значних ресурсів для протистояння агресії на Сході України;

– складна історична спадщина, яка виключає демократичну традицію врядування [10].

Якщо на початку 1990-х рр. країни Балтії з метою реформування основних сфер суспільного життя взяли за основу Копенгагенські критерії, Україна перейшла до їхнього фактичного виконання лише з початку 2000-х рр. Однак, попри повільність запровадження європейських стандартів у життя громадян України, соціологічні дослідження засвідчують позитивне ставлення українців до можливості вступу України до ЄС. Так, моніторинги провідних соціологічних агенцій зафіксували прихильність до євроінтеграції на рівні 56% (2000 р.), 47,2% (2005 р.) і 57,9% (наприкінці 2016 р.) [6; 14; 1]. Привабливими для пересічних громадян були і залишаються аспекти спрощення візової політики ЄС, можливості використання сфер освіти, працевлаштування, медицини, доступу європейських товарів до внутрішнього ринку тощо.

Отже, напрями адаптації України до вимог Європейського Союзу мають виходити з Копенгагенських критеріїв і втілюватися в демократичних реформах, які охоплюють як політичну сферу, так і пріоритетний напрям розбудови ринкової економіки. Досвід балтійських країн демонструє послідовність етапів євроінтеграції – торговельно-економічного, доктринального, політичного та договірно-правового. Вказані етапи передбачали планомірну галузеву адаптацію економічних, політичних та соціальних систем Латвії, Литви та Естонії. Україна у своєму прагненні стати повноправним членом Європейського Союзу декларативно повторює шлях країн Балтії, на практиці ж євроінтеграція набула інституціолізованих форм лише з початку 2000-х років, зокрема з підписання Угоди про асоціацію. Подальші кроки у напрямку зближення зі структурами ЄС мають набути в Україні більш інтенсивного і послідовного характеру. Йдеться, передусім, про завершення переходу до ринкової форми економічних відносин, створення належних умов для реалізації демократичних прав і свобод громадян, формування прозорої системи судочинства тощо. Водночас залишається актуальним питання розробки і реалізації технологій інформування населення з питань європейської інтеграції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Більшість українців виступає за інтеграцію з ЄС : Опитування // Deutsche Welle [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dw.com/uk/a-36935155.

2. Відносини Україна – ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-relations.

3. Вступ до НАТО – стратегічний вибір України : науково-методологічне видання / за заг. ред. О. Соскіна. – К. : Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2008. – 192 с.

4. Денисенко В. Почти 10 лет в ЕС – опыт Литвы / В. Денисенко // День [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/pochti-10-let-v-es-opyt-litvy.

5. Завадський В. Вступ країн Балтії у ЄС та основні напрямки адаптації законодавчої бази (1991–2004 рр.) / В. Завадський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Зб. наук. праць. – Рівне : РДГУ, 2007. – Вип. 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vuzlib.com/content/view/1732/74.

6. Кількість прибічників і противників вступу України до НАТО зрівнялася у 2016 р., за вступ до ЄС

майже половина опитаних українців : Опитування // ІА «Інтерфакс-Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.interfax.com.ua/news/political/364499.html.

7. Климпуш-Цинцадзе И. Украина в 2016 году не имплементировала 90 законодательных актов ЕС, необходимых для евроинтеграции / И. Климпуш-Цинцадзе // ИА «Интерфакс-Украина» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://interfax.com.ua/news/political/406592.html.

8. Копенгагенські критерії членства в Європейському союзі : інформаційно-аналітична довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774.

9. Підсумки саміту «Україна – ЄС» – 2016 // РБК-Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://daily.rbc.ua/ukr/show/itogi-sammita-ukraina-es-2016-1480014052.html.

10. Посол Латвии : путь Украины в ЕС будет сложнее и длиннее, чем у стран Балтии // Левый Берег. – 12 октября 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://lb.ua/world/2016/10/12/347712_posol_latvii_put_ukraini_es.html.

11. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 23 грудня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 4. – Ст. 13.

12. Про Основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України, 1993. – № 37. – Ст. 379.

13. Результаты Народного голосования о вступлении Латвии в Европейский Союз, 20 сентября 2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.cvk.lv/pub/public/28993.html.

14. Ставлення громадян до зовнішньополітичних орієнтацій України : Аналітична довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/monitor/Monitor11/01.htm.

15. Технології інформування населення з питань європейської інтеграції : Аналітична довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/monitor/March2010/15.htm.

16. Хотин Р. Скоро Brexit : Почему британцы могут выйти из ЕС, и что это изменит для Украины / Р. Хотин // Європейська правда. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2016/06/22/7051059/view_print.

17. Bajarunas E. The Baltic States : security and defence after independence / E. Bajarunas, M. Haab, I . Viksne // Institute for Security Studies of WEU, 1995 [Electronic resource]. – Access mode : http://edvardas.home.mruni.eu/wp-content/uploads/2009/10/baltic-states-security-1995.pdf.

18. Cannes European Council : presidency conclusions (26 and 27 june 1995) [Electronic resource]. – Access mode : http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/cannes-european-council-26-27-june-1995/

19. EU Referendum-2003 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.vvk.ee/varasemad/?v=rh03.

20. European Commission. Eurobarometer73 [Electronic resource]. – Access mode : www.ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb73/eb73_en.htm.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Горошко Е.И., Ярошенко Е.В.

Анализ политической коммуникации Михаила Саакашвили в социальных сетях

УДК 32.019.5

Горошко Е.И.,
доктор социологических наук, профессор, заведующая кафедрой межкультурной коммуникации и иностранного языка Национального технического университета «Харьковский политехнический институт»
Ярошенко Е.В.,
магистр кафедры межкультурной коммуникации и иностранного языка специальности медиакоммуникации Национального технического университета «Харьковский политехнический институт»

Социальные медиа позволяют людям делиться знаниями, опытом, мнениями и идеями друг с другом. Что касается политического сектора, социальные медиа могут быть средством обеспечения участия и демократии среди граждан. Как показали в 2008 году в США президентские избирательные кампании, социальные медиаплатформы, такие как сайты социальных сетей, микроблоггинг услуг или блоги, также могут быть успешно использованы политическими субъектами для распространения информации среди избирателей, а также для связи и коммуникации с ними. В исследовании мы стремимся изучить особенности и специфику политических коммуникаций на основе анализа личной страницы украинского политика в социальных сетях: Faceboo, Twitter, Google+, Instagram и YouTube. На основании результатов мы представляем обзор актуальности и потенциалов, а также препятствий к использованию социальных медиа для политической коммуникации с точки зрения политических институтов. Кроме того, мы получаем результаты по уровню рентабельности социального мониторинга средств массовой информации в политическом контексте.

Ключевые слова: *социальные медиа, политические коммуникации, Интернет.*

Соціальні медіа дають людям змогу ділитися знаннями, досвідом, думками та ідеями один із одним. Що стосується політичного сектора, то соціальні медіа можуть бути засобом забезпечення участі й демократії серед громадян. Як показали у 2008 році в США президентські виборчі кампанії, соціальні медіаплатформи, такі як сайти соціальних мереж, мікроблогінг послуг або блоги, також можуть бути з успіхом використані політичними суб'єктами для поширення інформації серед виборців, а також для зв'язку й комунікації з ними. У дослідженні ми прагнемо вивчити особливості та специфіку політичних комунікацій на основі аналізу особистої сторінки українського політика в соціальних мережах: Facebook, Twitter, Google+, Instagram і YouTube. На підставі результатів ми подаємо огляд актуальності й потенціалів, а також перешкод до використання соціальних медіа для політичної комунікації з погляду політичних інститутів. Крім того, ми отримуємо наслідки щодо необхідності соціального моніторингу засобів масової інформації в політичному контексті.

Ключові слова: *соціальні медіа, політичні комунікації, Інтернет.*

Social media enable individuals to share knowledge, experiences, opinions, and ideas among each other. With regard to political sector, social media can be an enabler for participation and democracy among citizens. As the 2008 U.S. presidential election campaigns have shown, social media platforms such as social network sites, microblogging services or weblogs can also be successfully used by political actors to disseminate information to voters as well as to contact and discuss with them. In this study, we aim to explore the characteristics and specificity of political communication based on the analysis of the personal page Ukrainian policy on the social networks on Facebook, Twitter, Google+, Instagram and YouTube. Based on the results, we present an overview of the relevance and potentials of as well as obstacles to the usage of social media for political communication from the perspective of political institutions. Further, we derive implications regarding the need for social media monitoring in political context.

Key words: *social media, political communications, Internet.*

Социально-экономические и политические преобразования в Украине ставят новые задачи и создают новые условия для осуществления политической коммуникации. В то же время глобализация и компьютеризация коммуникативного процесса переносят его в качественно новый формат, который требует нового подхода в построении и осуществлении коммуникативных актов политиков между собой и с избирателями.

Появления новых социальных сетей обусловило возникновение различных технологий и механик по их успешному ведению. Их внедрение связано с реализацией современных коммуникативных концепций.

На сегодняшний день имеется определенный опыт в осуществлении политических коммуникаций. Но существуют определенные противоречия между социальным запросом на разработку эффективных технологий и недостаточно разработанными научными и методическими аспектами указанного коммуникативного явления.

Цель статьи – изучить и выявить особенности политической коммуникации в социальных медиа с целью разработки эффективной стратегии ведения личных страниц политиков в социальных сетях.

Задачи исследования:

1. Проанализировать существующую стратегию ведения личных страниц украинских полити-

ков и выявить особенности практики внедрения коммуникативных технологий и механик.

2. Теоретически обосновать и экспериментально проверить целесообразность использования социальных сетей для осуществления политической коммуникации.

3. Разработать практические рекомендации по ведению личных страниц в социальных сетях для политиков.

Для анализа политических коммуникаций в социальных медиа и продвижения личностного бренда (политика) нами была избрана фигура Михаила Саакашвили, бывшего президент Республики Грузия, который возглавлял государственную областную администрацию Одесской области, находясь на должности губернатором этого региона. На наш взгляд, Михаил Саакашвили является достаточно медийным политиком, позиционирующим себя довольно ярко как в Интернете, так и в повседневной жизни украинского политического сообщества.

Анализ его представленности в социальных медиа показал, что все аккаунты Михаила Саакашвили имеют профессиональный характер. На всех его страницах в социальных сетях отсутствует примечание о ведении блога пресс-службой. Свои аккаунты политик ведет в таких социальных сетях, как Facebook, Twitter, YouTube и Google+ и Instagram. В вКонтакте у политика нет официальной страницы, хотя нами было найдено 72 фейковые страницы (не более 300 друзей). Есть также группа «Саакашвили вещает» (цитаты политика) – https://vk.com/saakashvili_ua; группа “Mikheil Saakashvili/Михаил Саакашвили” (отслеживание событий из личной жизни и политической деятельности политика) – https://vk.com/m_saakashvili. Аналогичная группа есть и в сети Facebook – https://www.facebook.com/SAAKASHVILIUKR/info/?tab=page_info.

В исследовании проанализирована коммуникативная практика и стратегия формирования имиджа Михаила Саакашвили за период с 1-го по 31-е января 2016 года.

Подчеркнем, что его аккаунты пользуются высокой популярностью в социальной сети Facebook, Twitter и на видеоканале YouTube. Если сравнить популярность М. Саакашвили по рейтингу, выставляемому политическим деятелям Украины по их популярности в социальных медиа, то Михаил Саакашвили по количеству лайков в Фейсбуке уверенно держит пятое место с 79 400 лайками его страницы фанами этой социальной сети [1], находясь между мэром Львова Андреем Садовым (88 435 лайков) и Сергеем Тигипко, лидером партии «Сильная Украина» (69 630 лайков).

В Twitter по популярности «идущих за ним» его профиль занимает девятое место, имея 165 тысяч читателей: он «находится» между председателем СНБУ Александром Турчиновым (167 191 читателей) и Андреем Шевченко, который в настоящий момент является послом Украины в Канаде (140 859 читателей), согласно данным того же рейтинга Watcher [1].

Его страница в социальной сети Twitter (https://twitter.com/saakashvilim) оформлена в патриотичном украинском стиле с негативным позывом в сторону России: «Останови российскую агрессию». Она имеет 161 000 читателей, 2 632 твита, комментарии при этом скрыты. Политик также читает 191 другой профиль в Twitter. Все «твиты» являются копипастом постов с официальной страницы политика в сети Facebook.

Канал политика на YouTube (https://www.youtube.com/user/SaakashviliMikheil/playlists) имеет 37 649 подписчиков, содержит 215 видео с более чем 10 тысячами просмотров. Реагирования на комментарии также нет. Все видео дублируются в сети Facebook.

Для более детального анализа мы выбрали аккаунт Михаила Саакашвили в сети Facebook (https://www.facebook.com/SaakashviliMikheil/), так как он является основным генератором контента для остальных профилей политика в социальных медиа.

Заметим, что аккаунт Михаила Саакашвили в социальной сети Facebook содержит достаточно полную информацию о его владельце. На этой странице есть социально-демографические данные: дата рождения, образование, семейное положение, места работы, ссылки на другие профили в социальных медиа. Заметим, что Михаил Саакашвили присутствует в этой сети с 2011 года, то есть свыше пяти лет. Дата создания основного аккаунта – 18 декабря 2011 года. Аккаунт создан в период политической деятельности М. Саакашвили в Грузии. Можно предположить, что политик предусмотрел важность и популярность социальных сетей в будущем, поэтому начал создавать свой имидж здесь еще пять лет назад, что сейчас дает ему некое преимущество среди других украинских политиков, которые пришли в это коммуникативное пространство намного позже.

Приоритетные фото профиля – портреты М. Саакашвили с различных политических мероприятий или украинская символика, что еще больше располагает подписчиков, вызывая доверие и уважение со стороны украинского народа. На странице политика расположено свыше 1 тысячи фотографий с политических мероприятий, событий и встреч, а также 250 видеороликов соответствующей тематики. Все фотографии и видео дублируются на канале Youtube и выкладываются в Instagram. Также политик часто делится ссылками на свой канал в Youtube.

Количество подписчиков страницы к настоящему моменту составляет 787 892 человека, поэ-

тому ее можно рассматривать не как персональную страницу в сети, а как страницу общественного деятеля (публичного лица). Если в среднем посчитать активность роста подписчиков страницы Михаила Саакашвили, то это приблизительно 10 000 подписчиков в месяц, что свидетельствует о достаточной динамичности в продвижении этой страницы в социальных медиа.

Количество постов за январь 2016 года составило 76 сообщений. Все посты связаны с его политической профессиональной деятельностью: итоги работы обладминистрации, официальных визитов, уже решенные вопросы, аналитика и личное мнение по поводу разнообразных политических событий и лиц. Вся информация дублируется на личные страницы политика в других социальных сетях. На странице Facebook Михаила Саакашвили, кроме традиционного информирования о событиях, связанных с деятельностью автора, часто встречаются посты, которые имеют вид коротких аналитических комментариев, в которых М. Саакашвили пытается объяснить причины тех или иных событий в политике, спрогнозировать возможные сценарии развития ситуации, высказать свое мнение. Политик часто обращает внимание подписчиков на действия других политиков, указывая на их ошибки.

Также на странице у подписчиков и посетителей страницы есть возможность отправить политику сообщение: на странице в разделе «Информация» указан адрес электронной почты. Однако обратной связи с политиком практически нет. На комментарии политик не реагирует. На сообщения, направляемые ему, – также. Можно предположить, что, поскольку политик ведет свой аккаунт сам, у него нет возможности и времени отвечать на все сообщения и комментарии, что косвенно свидетельствует о его занятости или же о неком безразличии к задаваемым ему аудиторией вопросам.

На основе рассмотренной стратегии ведения страницы Михаила Саакашвили сформулированы следующие рекомендации по ведению аккаунта политика в социальной сети Facebook.

Одна из характеристик профилей, которые пользуются успехом в социальных сетях, – ведение от имени владельца, а не сухие сообщения пресс-службы. Исследованная страница Михаила Саакашвили имеет посты, которые написаны от первого лица, выражают позицию и личные мнения владельца аккаунта. Владелец аккаунта должен лично принимать участие в ведении страницы, а не передавать ее ведение в руки пресс-службы.

Созданию положительного имиджа помогает демонстрация открытости политика. Для этого можно максимально полно заполнять блоки с информацией о себе, добавлять посты, которые рассказывают о личной жизни автора, его хобби и увлечениях.

Стоит демонстрировать в постах собственное мнение, отношение, свои эмоции. Преобладающая доля контента, размещенного на странице М. Саакашвили, – собственные оригинальные сообщения, а не копирование информации из других источников. В случае перепоста чужого сообщения или публикации ссылки на другие веб-страницы следует добавлять собственный комментарий или свое описание события.

При добавлении видеоконтента лучше использовать проигрыватель, встроенный в коммуникативный дизайн Facebook, а не ссылки на другие сервисы, такие как YouTube, Vimeo и другие.

В социальной сети следует грамотно сочетать публицистический и разговорный стили речи. Умело организованное неформальное общение с пользователями Facebook может положительно сказаться на имидже политика.

Владелец аккаунта должен реагировать на комментарии любой модальности (положительной, нейтральной, отрицательной), которые оставлены его подписчиками или френдами. Для экономии времени и предотвращения возникновения деструктивных дискуссий можно давать ответы только на самые популярные высказывания других пользователей, оформляя их в виде отдельных постов. Это помогло бы наладить именно двустороннюю коммуникацию между представителем власти и электоратом.

Таким образом, можно предположить, что эффективная политическая коммуникация в социальной сети базируется на тесном взаимодействии с аудиторией, «принципе взаимного обмена». Сообщение политических лидеров воспринимаются гораздо лучше, если пользователь получает полезную и интересную информацию, а также информацию, имеющую личностную окраску.

Не менее важным фактором коммуникации с аудиторией в сети является честность и открытость общения, а также «объединение» образа политика с его аудиторией, его избирателями. Важно понимать, что политическая коммуникация вызывать отрицательный результат, если пользователи будут чувствовать обман или откровенную манипуляцию своим мнением.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Adamic, L. and Glance, N. (2005). The Political Blogosphere and the 2004 U.S. Election: Divided They Blog. Proceedings of the 3rd International Workshop on Link Discovery. Chicago, IL, USA.

2. Ammann, S.L. (2010). A Political Campaign Message in 140 Characters or Less: The Use of Twitter by U.S. Senate Candidates in 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ssrn.com/abstract=1725477.

3. Сторінки українських політиків та партій у Facebook (оновлюється щодобово) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://watcher.com.ua/top-polityky/ukrainski-polityky-facebook-pages/.

Милова М.И.

Преодоление прошлого или повторение пройденного: украинский контекст

В статье проанализирована проблема преодоления тоталитарного прошлого, элементы которого в разных вариантах сохраняются в современном украинском обществе. «Преодоление прошлого» рассматривается как комплексная составляющая трансформационных процессов, которые происходят в посттоталитарных государствах. Акцентируется внимание на анализе научных публикаций немецких, российских и украинских исследователей касательно изучения проблемы исторической и культурной памяти.

Ключевые слова: *посттоталитаризм, «преодоление прошлого», культура памяти, переходное общество, Украина.*

У статті проаналізовано проблему долання минулого, елементи якого в різних варіантах зберігаються в сучасному українському суспільстві. «Долання минулого» розглянуто як комплексну складову частину трансформаційних процесів, що відбуваються в посттоталітарних державах. Робиться акцент на аналізі наукових публікацій німецьких, російських та українських учених стосовно розв'язання проблеми історичної та культурної пам'яті.

Ключові слова: *посттоталітаризм, «долання минулого», культура пам'яті, перехідне суспільство, Україна.*

The article tries to analyze a problem of overcoming a totalitarian past, the elements of which in various aspects are still in contemporary Ukrainian society. «Overcoming the past' is considered as an integrated component of transformation processes, that takes part in post totalitarian states. The attention is paid to analyzing science publications of German, Russian and partially Ukrainian researchers investigating the problems of historical and cultural heritage

Key words: *post totalitarianism, „overcoming the past", culture of memory, transitive society, Ukraine.*

УДК 321.64:316.7(477)

Милова М.И.,
доктор политических наук,
профессор, профессор
кафедры политологии
Одесского национального
университета имени И.И. Мечникова

Среди комплекса проблем транзитивных постсоциалистических обществ, переживающих поворотные моменты своей истории, остро ощущается необходимость критического переосмысления прошлого с целью поиска ответов на многие непреодолённые трудности, совершаемые ошибки и неразрешимые противоречия. Её актуальность обозначена в ряде публикаций зарубежных исследователей на протяжении конца 90-х гг. XX – начала XXI вв., однако в украинской научной литературе этой проблеме уделялось недостаточно внимания, хотя отдельные ее аспекты анализируются в работах философского, историко-культурного и политологического характера [4; 7]. Эта проблема присуща многим народам, государствам и обществам, хотя возникла она как проблема преодоления нацистского прошлого в истории Германии, начиная с известных статей К. Ясперса «Вопрос о вине» («Die Shuldfrage», 1946 г.), А. Вебера «Прощание с прежней историей», Ф. Майнеке «Немецкая катастрофа», более поздних выступлений Т. Адорно, а затем активно и целенаправленно решалась на государственном и общественном уровне в 70-х – 80-х гг. XX в. в ФРГ. На рубеже веков она была вновь поднята российскими исследователями, в частности, посредством известных публикаций С. Аверинцева [1], А. Бороздняка [3], Г. Мирского [7], Б. Орлова [9], в которых при анализе современной демократической действительности рассматриваются отдельные элементы проявления нашего прошлого, причины и факторы сохранения тоталитарного дискурса и т. д.

Сегодня существуют политические партии лево- и праворадикального толка, молодёжные и религиозные организации, националистические движения, программные установки которых часто прямо содержат призывы к установлению «сильной руки», «железного порядка», героизации прошлого, которые обращаются к той эпохе как к орудию политической борьбы. Поэтому перед научным сообществом стоит задача дальнейшего объективного изучения сущности феномена тоталитаризма, причин этих радикальных движений и ответа на вопрос: что и как постоянно их генерирует.

Целью статьи является анализ факторов сохранения рефлексий тоталитарного прошлого, отдельных элементов его политического дискурса в современном транзитивном обществе, в частности, украинском, хотя в рамках данной публикации можно акцентировать внимание лишь на отдельных его аспектах. Достижение поставленной цели предполагает постановку и решение следующих задач:

– рассмотреть содержание концепта «преодоление прошлого»;

– проанализировать опыт научно-теоретического и практического осмысления проблемы зарубежными исследователями;

– описать состояние и особенности процесса преодоления тоталитарного прошлого в Украине;

– обозначить опасности «искушения тоталитаризмом» и наметившиеся тенденции его преодоления в украинском обществе.

Преодоление прошлого, или осмысление, стало ключевым понятием в западногерманском обществе после Второй мировой войны. Между ведущими политическими силами ФРГ в подходе к преодолению наследия нацизма

были серьезные расхождения. Однако при этом основные акторы процесса придерживались демократических правил, зафиксированных в Основном законе, и исходили из того, что политические силы, в том числе находящиеся у власти, не должны влиять на исторические исследования, касающиеся прошлого. Однако в обществе существовал консенсус относительно того, что граждане, особенно представители подрастающего поколения, должны знать о том, что происходило в нацистской Германии, и не только по учебникам, но и иметь возможность посещать бывшие концлагеря и наглядно убеждаться в том, как действовала машина массового уничтожения людей [9]. У некоторых исследователей эта проблема звучит как проблема памяти и амнезии или покаяния (А. Бороздняк, Е. Лёзина, Б. Орлов, Л. Нагорная и др.), которая несёт очень важный общественно-политический смысл и имеет непосредственное отношение к стратегиям государственного развития, т. е. каким станет общество и государство в ближайшем и более отдаленном будущем. По мнению автора, эта проблема сегодня не только не утратила своей актуальности, но и приобрела дополнительную вариативность в связи с накопленным уже опытом так называемого демократического развития транзитивных государств.

Для Украины обозначенная проблема имеет различные нюансы, связанные с гибридностью протекающих социально-политических процессов, культурой памяти, формированием новой идентичности, осознанием места и роли человека в общественных трансформациях. Творческая и научная общественность Украины подключилась к изучению этой проблемы значительно позже, чем ученые России и Германии [4; 5; 8; 10; 11]. На Четвертом немецко-украинском диалоге переосмысления прошлого (Киев, октябрь 2008 г.) «История и политика памяти в Украине и Германии сегодня» отмечалось, что историческое и юридическое осмысление тоталитарного прошлого имеет целью, прежде всего, признание жертв государства и преследование тех, кто творил зло. В ходе диалога подчёркивалось, что в Украине сделать это значительно сложнее, поскольку те, кто был преследуем, впоследствии сами начинали преследовать и наоборот. Докладчики с обеих сторон отмечали, что необходим критический взгляд на свою вину как элемент самоидентичности. Кроме того, замена старых героев и исторических мифов на новые небезопасна, так как она исключает открытость в переосмыслении прошлого и очень напоминает идеологическую историографию советского времени [10].

Примером плодотворной деятельности в этом направлении является изучение и совместное обсуждение содержания и особенностей политических режимов в нацистской Германии и сталинском СССР учеными двух стран, как в отдельных исследованиях, так и на совместно проводившихся конференциях. Их география охватила не только всю Россию, в частности, Волгоград (1995), Челябинск (1996), Москву (1999, 2001, 2006), Кемерово, Ростов-на-Дону, Санкт-Петербург, но и Германию. По их результатам на двух языках были изданы сборники, книги, материалы конференций, затрагивающие широчайшую тематику от содержания, истории, политики режимов до современной практики парламентаризма, в частности книга «Россия и Германия. На пути к антитоталитарному согласию» (1999), материалы конференции «Преодоление прошлого и новые ориентиры его переосмысления. Опыт России и Германии на рубеже веков» (2001), «Между памятью и амнезией: Следы и образы ГУЛАГа» (2007) и многие другие.

Характер взаимоотношений немецких и российских ученых по осмыслению прошлого и так называемый «спор историков» высветил особенности подхода к этой теме со стороны властей и научной общественности – сначала в СССР, а затем и в России. Инициаторами спора были философ Ю. Хабермас и историк Э. Нольте, который полагал, что война Германии против СССР в 1941–1945 гг. представляла собой всего лишь защитную меру национал-социалистов против большевизма, а нацистские концлагеря были как бы повторением практики сталинского режима. Этот спор, к которому подключились другие историки, развернулся со всей остротой в 1986–1987 гг. и затронул целый ряд важных тем. Была поставлена под сомнение попытка сравнивать национал-социалистическую диктатуру с другими диктаторскими режимами. Этот спор продолжался до прекращения существования ГДР и объединения Германии, где на повестку дня были поставлены новые политические и экономические проблемы «сращивания» двух различных систем, которыми занялись политики, историки же – выяснением вопроса, что представлял собой политический режим ГДР. Была создана парламентская комиссия, которая занялась «проработкой истории» [9]. Известно, что в результате продуманной социальной и культурной политики были достигнуты желаемые результаты, однако этот процесс продолжается и сегодня. Дискуссионным остаётся вопрос о необходимости коллективного покаяния нации, народа и государства. Это зависит, как подчёркивает С. Аверинцев, от особенностей культуры того или иного общества. В частности, культура покаяния Запада (культура совести) принципиально отличается от Востока (культура стыда), соответственно, этот процесс проходит по-разному [1].

Важнейшей проблемой преодоления тоталитаризма в обществах переходного периода, на наш взгляд, является формирование нового типа

сознания, новой культуры мышления и поведения. Оно связано, прежде всего, с осознанием иного положения личности, свободы и ответственности каждого гражданина за соблюдение общепринятых норм и правил. Тоталитарность сознания проявляется в том, что граждане мирятся с приниженным положением, неумением отстаивать собственные права, честь и достоинство, в постоянном ощущении страха перед властью, некритичном отношении к ней. Большинство граждан не понимает смысла свободы и личной ответственности перед этой свободой, что является важнейшей составляющей либерализма. Отсюда отчуждённость, апатия и безразличное отношение к общественным нуждам, нежелание участвовать в их разрешении, что не способствует укреплению основ гражданского общества. Кроме того, ситуация осложняется общим фоном экономического и материального неблагополучия. Такое состояние общества и гражданской культуры характеризует и украинскую действительность, что отмечается в ряде статей украинских авторов [5; 8, с. 30].

Можно согласиться с С. Аверинцевым, что тревогу сегодня вызывает готовность молодых людей чересчур доверчиво, без малейшего чувства личной ответственности, подхватывать и хором выкрикивать подсказываемые медиальным механизмом «истины», которой в свое время так широко пользовались тоталитарные системы, создавая и Hitlerjugend, и комсомол. Недаром выражение «петь хором» становится таким мрачным символом в устах героя повести М. Булгакова «Собачье сердце» [1]. И перестала ли эта склонность быть опасной после конца классического тоталитаризма? Ответ на этот вопрос пытался дать Г. Мирский, который анализирует внутренние и внешние аспекты сохранения тоталитарных элементов в переходном обществе [7].

Некоторыми исследователями (да и политиками) «проблема преодоления» рассматривается как проблема перевоспитания масс, но возникает вопрос о некоторой опасной близости с тем самым тоталитаризмом, который необходимо преодолеть и который сам представлял собой тотальный проект перевоспитания, «перековки» человеческой идентичности, создания «нового человека». Не получится ли опять «перековка» сознания и формирование такого же «одномерного», или «одновариантного» (А. Панарин), человека, только теперь с другим светлым будущим – демократическим либерализмом? Неспособность критически относиться к себе, своему прошлому, к власти, к бесконечному потоку информации способствует именно повторению пройденного. Как раз опыт тоталитаризма создает особую аллергию против тактик, зачастую свойственных воспитателям масс, предлагающим ученикам формулы для заучивания и повторения.

Между тем единственной прививкой, дающей иммунитет против возможности нового тоталитаризма, как считают исследователи, остается чувство собственной ответственности за каждое слово и действие, а потому – недоверчивость к внушениям, к гипнотическим пассам массовых воздействий [1; 4]. Из информационного пространства должна уходить риторика поиска виноватых, врагов и чужих. Будущее страны в её гражданах, которые хотят знать правду, но они должны принять эту правду, которая может стать содержанием современного политического дискурса.

С. Аверинцев напоминает, что тоталитаризмы не были простым бунтом подсознания с его «архетипами»; они получили свой исторический шанс лишь постольку, поскольку были ложным ответом на вполне реальные вопросы, порожденные кризисом прежних идентичностей. Только полная открытость, полная честность и трезвость в отношении к ним может действительно лишить тоталитарные тенденции шанса на возвращение в будущем. Воспитание интеллектуальной честности не заменит тренировка самых «правильных» готовых реакций на слова.

За последние годы в Украине произошли очень серьёзные изменения в становлении гражданского общества, однако сохраняется некая опасность «политического активизма». На деле опасность таит в себе каждый элемент современной политики. Современность не исключает диктатуры, и не стоит отбрасывать старую идею тирании большинства. Р. Дарендорф пишет, что демагогия, популизм, «восемнадцатые брюмера» господина или госпожи, присваивающих себе право представлять большинство, вытаптывая при этом английский парк гражданского общества, – в высшей степени современные политические образцы. Это относится и к крайним формам участия в политике в современной Украине (мусорная люстрация, закон о фактической цензуре, проект закона об увеличении ответственности за критику действия властей, неоднозначная реакция на декоммунизацию и т. п.).

В своё время Э. Фромм писал: «Призрак бродит среди нас, но ясно видят его лишь немногие. Это не прежний призрак коммунизма или фашизма. Этот новый признак – полностью механизированное общество, нацеленное на максимальное производство материальных благ и их распределение, управляемое компьютерами» [6, с. 32]. На наш взгляд, такое общество намного быстрей и технически значительно проще и изящней может быть омассовлено и контролируемо.

Сегодня уже многие авторы пишут о «революции в средствах и методах тоталитарного контроля». Если «уже первые модели тоталитаризма на государственном уровне стали возможны лишь в результате научно-технического

прогресса, и, прежде всего, в связи с распространением средств массовых коммуникаций (прессы, телеграфа, радио, а затем и телевидения)», то «невиданные доныне широчайшие возможности для контроля за сознанием и поведением граждан дают происходящие в современном мире глобальная информатизация и компьютеризация общества. Они делают технически возможными не только систематическую идеологическую индоктринацию, тотальное «промывание мозгов», но и управление индивидуальным и групповым, массовым сознанием и поведением» [4, с. 11]. Можно согласиться с мнением, что в этом отношении современный «тоталитаризм» потребительского общества намного превосходит по эффективности методы насилия и контроля обычного репрессивного тоталитаризма XX века. Это один из аспектов проблемы, который требует дополнительного глубокого осмысления и остается актуальным для современных исследователей.

Как справедливо отмечает С. Аверинцев, один из уроков, который мы извлекаем из анализа тоталитарных безумств, состоит в том, что безумством характеризуется всякая система рассуждений, когда она становится некритичной по отношению к себе [1, с. 221]. Этот тезис как нельзя лучше вписывается в нашу действительность и наш информационно-политический дискурс. Нельзя переосмыслить прошлое, снимая с себя вину и постоянно обвиняя других, не оценивая критически окружающую действительность.

В украинско-немецком диалоге шла речь о некоторых требованиях широкого переосмысления, в частности, без политической инструментализации и «полиции памяти», поскольку, по мнению А. Павлышина, сегодняшняя украинская односторонняя политика памяти наводит на мысль о «полиции памяти». Важно, чтобы историки изучали факты и предлагали варианты интерпретации истории, а не навязывали их [10]. Высказанное в 2008 г. мнение остается актуальным и сегодня.

В заключение следует подчеркнуть, что:

– забвение или незнание прошлого блокирует всякую возможность разорвать преемственность с тоталитарным режимом и создать условия для цивилизованного общества. Поэтому необходимо знание и поиск истины. Образование по кирпичикам складывается из знаний, извлекаемых из прошлого в соответствии с научными выводами и трактовками. Иными словами, реконструкция эпохи диктатуры имеет не только историческое, научное измерение, но также личное и социальное, обусловленное спецификой воспоминаний отдельных людей или общественных групп;

– очевидно, что решение проблемы виновности возможно только через покаяние. Проблема покаяния в истинно христианском понимании предполагает отнюдь не постоянное самобичевание или обвинение других, а перемену образа мыслей и переоценку ценностей. Необходимо критичное осмысление коллективной и личной вины, исходя из того, что диалог ведут люди с разным образом мыслей и разной памятью о прошлом;

– очень важна политика государства и критичное отношение общества к ней. Как отмечал немецкий историк Х. Хэнке, необходимо считаться с основным законом любого процесса «преодоления прошлого»: несмотря на изобилующую ссылками на мораль риторику, характер интерпретации прошлого все же является не чем иным, как проявлением общественно-политического столкновения интересов новых элит и систем ценностей со старыми. Важно, чтобы интеллектуалы, формулирующие политический дискурс, сохраняли научную честность и порядочность при любом либеральном разрешении проблемы современной политики, ибо они переводят интересы социальных движений на язык тех, кто принимает решения и разъясняет принимаемые решения общественности;

– толкование истории должно стать предметом дискуссии между историками, а не основой консенсуса для политиков и дипломатов. Важно разработать единые подходы к оценке исторических фактов для исключения одностороннего представления ситуации с позиции жертвы или победителя и обеспечения разнопланового подхода к анализу истории;

– важнейшим условием формирования национального консенсуса в осмыслении прошлого является стабилизация и улучшение экономической, военно-политической и социальной ситуации в Украине, которая зависит от способности власти и народа давать адекватные ответы на очень сложные и непредсказуемые вызовы и риски внешнего и внутреннего характера.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аверинцев С. Преодоление тоталитаризма как проблема: попытка ориентации / С. Аверинцев. // Новый мир. – 2001. – № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : magazines.russ.ru/noviyi_mi/2001/9/averin.html.

2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4.

3. Бороздняк А. Прошлое, которое не уходит. Очерки истории и историографии Германии XX века / А. Бороздняк. – Екатеринбург, 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://be.convdocs.org/docs/index-115409.html.

4. Деренский В. Тоталитаризм как экзистенциальный феномен / В. Деренский // Гуманитарный вектор. Серия: История, политология. – 2014. – Вып. 3 (39). –С. 122–129.

5. Кіянка І. Проблема громадянської культури в контексті трансформаційних процесів українського суспільства / І. Кіянка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://uchni.com.ua/pravo/2686/index.html.

6. Лёзина Е. Преодоление прошлого в посттоталитарном обществе как гарантия общественно-политической свободы / Е. Лёзина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://be.convdocs.org/docs/index-115409.html.

7. Мирский Г. Ушёл ли тоталитаризм вместе с XX веком / Г. Мирский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://xreferat.ru/72/569-2-usel-li-totalitarism.

8.Нагорна Л. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. – 1998. – № 3. – С. 29–31.

9. Орлов Б. Политика «преодоления прошлого» в Германии / Б. Орлов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://be.convdocs.org/docs/index-115409.html.

10. Четвертий Київський діалог: «Історія та політика пам'яті в Україні й Німеччині сьогодні» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.kas.de/ukraine/de/publikations/15228/.

Морарь М.В.

Націоналізм та його роль у теорії й практиці політичних партій

Досліджується сутність націоналізму та його роль у теорії й практиці політичних партій. Підкреслюється, що націоналістичний фактор став невід'ємним складником суспільно-політичного життя в Україні й має ефективні важелі впливу на процеси трансформацій у державі. Як ідейний та суспільно-політичний рух, він має своїх виразників в особі партій та організацій. Робиться висновок, що націоналістичні партії, організації та рухи відіграють помітну роль у суспільно-політичному житті різних країн, у тому числі й в Україні. Така роль у XXI ст. буде зростати, оскільки національні проблеми залишаються на порядку денному політичного життя.

Ключеві слова: нація, націоналізм, національні меншини, ідеологія, політична партія, політична стабільність.

Исследуется сущность национализма и его роль в теории и практике политических партий. Подчеркивается, что националистический фактор стал неотъемлемой составляющей общественно-политической жизни в Украине и является эффективным рычагом влияния на трансформационные процессы. Как идейное и общественно-политическое движение, он имеет своих сторонников в лице партий и организаций. Делается вывод, что националистические партии, организации и движения играют заметную роль в общественно-политической жизни разных стран, в том числе и в Украине. Такая роль в XXI в. будет возрастать, поскольку национальные проблемы остаются на повестке дня политической жизни.

Ключевые слова: *нация, национализм, национальные меньшинства, идеология, политическая партия, политическая стабильность.*

Explores the essence of nationalism and its role in the theory and practice of political parties. It is emphasized that the nationalist factor has become an integral part of political life in Ukraine and is an effective lever of influence on the transformation processes. As the ideological and socio-political movement it has its supporters in the person of political parties and organizations. It is concluded that the nationalist parties, organizations and movements play a prominent role in public-political life of different countries, including Ukraine. Such a role in XXI century will grow as national issues remain on the agenda of the political life.

Key words: *nation, nationalism, ethnic minorities, ideology, political party, political stability.*

УДК 329:323(477)

Морарь М.В.,
доктор політичних наук,
професор кафедри
суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного
агротехнологічного університету

Становлення української державності та формування сучасної політичної нації відбувається в атмосфері політичного й ідейного плюралізму. Конституція України, визнаючи ідеологічну багатоманітність суспільного життя в Україні, передбачає, що жодна ідеологія не може визначатися державою як обов'язкова [1].

Серед значної кількості суспільно-політичних доктрин одне з провідних місць посідає націоналізм. Націоналістичний фактор став невід'ємною складовою частиною суспільно-політичного життя в Україні й має ефективні важелі впливу на трансформаційні процеси в державі. Як ідейний та суспільно-політичний рух, він має своїх виразників в особі партій та організацій. Сукупна діяльність націоналістичних організацій в Україні становить основу націоналістичного руху. Однак слід звернути увагу на те, що явище націоналізму залишається в цілому малозрозумілим, а довгі роки дискредитації українського націоналізму виробили в частини населення стійкий комплекс його несприйняття. За радянської доби будь-які прояви націоналізму жорстоко придушувалися.

Усі суспільства в тій чи іншій формі підтримують і експлуатують націоналізм. Він є природним і може бути використаний усіма ідеологічними течіями. У цьому контексті варто підкреслити, що штучна або неправильна націоналізація в розумінні насадження національного викликає не піднесення, а супротив. Тому наявну практику, як справедливо відзначає Р. Балабан, слід назвати псевдонаціональними проектами у вигляді зовнішньої оболонки (вишиванка, хустка, намисто) із загальнодемократичною риторикою й однозначним браком здорового націоналізму й здорового патріотизму, раціональних кроків [2, с. 193].

Зазначені проблеми актуальні для українського суспільства, в якому представлений широкий спектр політично-ідеологічних орієнтацій. Крім того, у сучасній Україні досить гострими є проблеми подолання політичного протистояння, подальшого зміцнення незалежної держави, збереження стабільності й міжнаціональної згоди, протистояння спробам розколоти країну за ідеологічними й національними ознаками. Ці обставини актуалізують проблему вивчення етнополітичного чинника в діяльності суб'єктів політичного процесу, у тому числі й політичних партій.

Історіографія теми дослідження досить різноманітна. Націоналізм як ідеологія, політика й практика є об'єктом дослідження багатьох учених сучасності. Проблема має міждисциплінарний характер, наукові розвідки здійснюють як представники політичної науки, так і суміжних із нею дисциплін: історії, філософії, психології, права, науки державного управління тощо. Серед сучасних дослідників можна виділити В. Кременя, І. Кресіну, В. Лісового, М. Обушного, Ф. Рудича, Ю. Римаренко, В. Якуніна та ін. У контексті досліджуваної нами проблеми прин-

ципово важливим є твердження В. Лісового й О. Проценко про те, що український націоналізм у сучасній інтерпретації перебуває в полоні вузької історико-ретроспективної локалізації, тобто обтяжений гріхами інтегрального націоналізму. Надто міцна пов'язаність із діяльністю націоналістичних організацій 30-х–40-х рр. стала на заваді засвоєнню націоналізму іншими течіями політичної думки та політичними рухами [3, с. 14].

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що неоднаковість підходів до появи нації об'єктивно позначається на визначеннях сутності націоналізму, яких у науковій літературі вже накопичилося не один десяток, від абсолютно позитивних до негативних. Причому як серед критиків, так і серед прихильників націоналізму є представники різних ідеологічних напрямів. У цілому відзначимо, що окремі аспекти цієї проблеми досить активно вивчаються науковцями, але вона досі не вирішена й потребує подальшого вивчення.

Метою статті є визначення сутності націоналізму та його роль у теорії й практиці політичних партій.

Націоналізм є однією з найскладніших і найсуперечливіших політичних ідеологій. Націоналізм, на відміну від інших політичних ідеологій, є явищем поліформним, тобто таким, що не тільки поєднується з різноманітними елементами інших політичних ідеологій (лібералізму, консерватизму, соціал-демократизму і т. п.), але і є однією з підстав для їх появи.

Одночасно націоналізм є й поліфункціональним феноменом, оскільки може виявлятися як певний політичний чи культурний рух і як політика творчого конструктивізму. У цьому контексті, як слушно відзначає М. Обушний, видається правомірною характеристика націоналізму, сформульована німецьким дослідником П. Альтером: «Розмаїття тих політичних явищ, які об'єднуються під назвою «націоналізм», указує на багатогранність цього терміна. Націоналізм може набувати настільки різних форм та «національних» різновидів, що можна засумніватися, чи справді в кожному з цих випадків ми маємо справу з тим самим явищем. Націоналізм не існує як щось єдине, існують тільки різноманітні форми його проявів. Ось чому було б, мабуть, правильніше говорити про націоналізми, а не застосовувати слово «націоналізм» в однині» [4, с. 144].

Висновок П. Альтера ґрунтується на тому, що в різних народів націоналізм набуває специфічних форм, котрі зумовлюються чинниками, за яких він формується. Наприклад, на становлення французького націоналізму вирішальний вплив справляє територія країни, в англійському націоналізмі панує концепція нації як суспільства, у німецькому – міф крові або раси, що стало головним імпульсом для появи націонал-соціалістичної ідеології. В основу російського націоналізму покладений міф Третього Риму та побудова всесвітньої московської імперії з «трудового народу». В основі українського націоналізму – ідея боротьби за визволення нації й побудови незалежної держави. Таким чином, в основі всіх націоналізмів центральною категорією є поняття «нація».

Нагадаємо, що ідея нації з'являється на межі XVIII й XIX ст. під час американської й французької революцій і трактується як ознака переходу суверенітету від особи монарха до спільноти громадян, яка сама визначає собі закони, яких дотримується. Похідним від поняття «нація» є поняття «націоналізм».

Відзначимо, що цей термін уперше ввів у науковій обіг І. Гердер, а своїм походженням він зобов'язаний Великій французькій революції, її гаслам, насамперед, гаслу «братство», що до революції мав багато значень, головним з яких були «спільність», «громада». Саме під час революції він почав швидко набувати іншого значення – відданість нації. Тоді нація була вперше офіційно визнана найвищою цінністю. Роль націоналізму зводилася виключно до формування нації. Націоналізм проповідував рівність націй і народів, повагу до їхніх прав і свобод, демонстрував толерантність до них. Термін «націоналізм» не мав жодних негативних конотацій. Але в цей самий час виникають інші його типи, наприклад, так званий якобінський (революційний) націоналізм. Цей тип націоналізму сіяв недовіру й підозру до інших народів і демонстрував нетерпимість до будь-якої опозиції [5, с. 2].

Специфіка умов появи націоналізму породжує різні його типи: позитивний, негативний, «відкритий», організований тощо. Найчастіше сьогодні виділяють два типи: ліберально-демократичний і авторитарний. Політичній історії України відомий, зокрема, такий тип, як інтегральний націоналізм. Він з'явився як протест українців проти поділу своїх земель сусідніми державами та запроваджуваного на окремих завойованих територіях етноциду. Ініціатори націоналістичного руху 20–30-х років XX ст. бачили вихід із такого трагічного становища українців у створенні соборної української держави. За таких умов головним гаслом стало: «Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї». З цього часу поняття «націоналізм» стало вживатися в значенні ідеологічної течії, яка прийняла назву націоналістичної й оформилася в організований політичний рух. Саме тоді поняття націоналізму набуло партійного забарвлення, яке воно зберігає й до сьогодні.

У цьому контексті підкреслимо, що будь-який тип націоналізму, узятий на озброєння, принципово не змінює стратегії націоналістичної ідеології, кінцевою метою якої є здобуття суверенітету для повноцінної життєдіяльності нації. Але пози-

тивна оцінка націоналістичної ідеології не означає, що вона не може на якомусь певному етапі переродитися в шовіністичну ідеологію. Як справедливо відзначають дослідники, така можливість з'являється тоді, коли певні політичні сили беруть на озброєння шовіністичні гасла й дії.

Націоналізм як ідеологія по-різному тлумачиться науковцями. Можна виділити два найпоширеніші погляди. Згідно з першим націоналізм є виключно позитивним явищем на етапі творення та становлення нової суверенної національної держави. Це випливає з твердження, що націоналізм – народний, прогресивний, революційний рух. Іншим є підхід до націоналізму як до явища виключно негативного, реактивного, що негативно впливає на прогресивний розвиток суспільних відносин. Тут необхідно, як вважає М. Дмитренко, чітко розрізняти деякі аспекти: якщо націоналізм – це активна позиція патріота стосовно становлення, розвитку й оборони своєї держави в межах її кордонів, то шовінізм – це той же патріотизм і націоналізм, який виходить за межі своєї держави з метою поневолення інших народів чи захоплення чужих земель [6, с. 164–165]. Націоналізм – це ідеологія, політика й практика, що ставить собі за мету розв'язання проблем нації власними ресурсами або з добровільною допомогою інших націй.

У політологічному енциклопедичному словнику дається таке визначення: «Націоналізм – теорія й практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоіндентифікації нації у вирішенні політичних, державних, економічних та соціокультурних проблем» [7, с. 387]. На наш погляд, більш повне визначення націоналізму міститься в юридичній енциклопедії України. У ній націоналізм визначається як ідеологія, політика й практика, в основі яких лежить утвердження належного місця певного народу серед інших, його національних інтересів та національних культурних цінностей. Історично націоналізм сформувався наприкінці XVIII століття у зв'язку зі становленням нації та зростанням національної свідомості народів. У XIX – XX ст. націоналізм став об'єднучою силою в боротьбі за національне визволення в Європі, а згодом – в Азії, Африці та Латинській Америці.

Автор поділяє точку зору науковців, котрі вважають, що націоналізм є способом життєдіяльності нації, в основі єдності якого – три складники: колективна саморефлексія (національна свідомість); колективна воля (національні прагнення); колективна дія (практика національного самоствердження). Отже, націоналізм як ідеологія є ідейним центром, який узагальнює всі прояви національної активності й спрямовує її в русло розв'язання загальнонаціональних інтересів. Він покликаний дати ідейно-теоретичне обґрунтування необхідності практичної боротьби нації за національне самовизначення та національне самоствердження.

Слід звернути увагу на те, що націоналізм не ставить собі за мету атомізувати світову систему, розселити людей по «національних квартирах», оскільки націоналісти виходять із того, що без національного немає й не може бути інтернаціонального (і навпаки). За своєю ідейно-політичною спрямованістю націоналізм є ідеологією інтернаціоналістичною. Без націоналізму, національної єдності не може бути ідеології інтернаціоналізму, а отже, і міжнаціональної єдності. У цьому зв'язку не можна не погодитися з висновком, який зробив один із провідних політологів держави, професор М. Обушний, про те, що довести зворотне означає заперечувати об'єктивність, тобто науковість підходів до аналізу суспільно-політичних явищ [4, с. 147].

Здобуття Україною незалежності надало українському націоналізму можливість відкрито заявити про свої принципи. На конференції українських націоналістів у Києві в березні 1992 року сучасний український націоналізм декларувався як антирасизм, антикомунізм, антитероризм. Ознаками сучасного українського націоналізму проголошується також гуманізм, народність, мирний, оборонний, інтернаціональний, творчий характер.

Конгрес українських націоналістів (далі – КУН), зареєстрований як політична партія в 1993 р., у політичних резолюціях задекларував підтримку ідеї національної рівноправності, виступив за встановлення повної рівноправності українців усіх регіонів держави. Ідея нації в програмі КУН тісно пов'язується з національною демократичною державою. Лише суверенна національна держава, побудована на принципах народовладдя, є гарантом повноцінного, вільного й усебічного розвитку нації, може забезпечити вільний розвиток усіх духовних і матеріальних сил українського народу та визначити гідне його місце серед інших державних народів. В оновленій програмі КУНу український націоналізм визначається як цілісна ідеологія й політичний рух, що історично зародився з внутрішньої природи української нації і є великою рушійною силою, яка гуртує, дисциплінує, скеровує націю на досягнення спільної мети. Програма окреслює головні параметри Української держави як держави національної, самостійної, демократичної, унітарної, правової, європейської; декларує підтримку національно-культурних прав національних меншин [8, с. 204; 9, с. 336; 10, с. 8–14].

Особливе місце в партійно-політичному спектрі належить Організації українських націоналістів (далі – ОУН). Це об'єднання не відповідає ознакам класичної політичної партії, оскільки, як заявлено в її Декларації, ОУН не має на меті конкурувати з політичними партіями в боротьбі за владу в Укра-

їні, а заявляє про свою готовність до співпраці з усіма українськими національно-демократичними силами в справі розбудови Української національної держави. У розділі програми, присвяченому ідеологічним засадам націоналізму, зазначається, що український націоналізм не суперечить принципам демократії, навпаки, він мобілізує найширші верстви для боротьби за свої універсальні права й закликає до цього інші політичні сили.

Найбільш виразно українські національні цінності викладені в програмі Всеукраїнського об'єднання «Свобода», яке виступає за Українську державу, де український народ як природна категорія й виняткова вартість посідатиме належне йому панівне становище. Програма декларує необхідність законодавчого закріплення прав та обов'язків національних меншин і титульної нації, ухвалення закону про титульну націю. Партія також вважає, що українська мова як державна і як мова національної більшості має посісти панівне становище в усіх сферах суспільного життя країни.

Як відзначає Ю. Пивоваров, характерні риси партійних програм націонал-патріотів – інтегральний націоналізм як ідейна основа партійних програм; зовнішньополітична орієнтація на Захід; унітарна національна держава зі спільними регіонами; активна державна підтримка розвитку української мови та національної культури тощо [11, с. 119].

Різноманіття націоналізмів, так само, як і підходів націоналістів до розробки програм політичних партій, організацій та рухів, зумовлює неоднаковість їх наповнення націоналістичними аспектами. На думку політологів, відповідно до цього критерію програми політичних партій, організацій та рухів можна класифікувати так: 1) націоналістичні партії, організації та рухи державних націй. Основною метою цих громадських об'єднань є захист територіальної цілісності національної держави, національної ідентичності, збільшення впливу й ваги національної держави в системі міжнародних відносин тощо. До партій такого типу належать: австрійська партія Свободи, «Партія прогресу Норвегії», словацька національна партія, литовська національна партія «Молода Литва», «Партія реформ Канади»; 2) націоналістичні партії, організації та рухи, що мають власні держави, проте уряди цих країн не репрезентують національні прагнення, а тяжіють або навіть знаходяться в політичній, економічній та культурній залежності від іноземних держав або ж їх інституцій. Головною метою громадсько-політичних об'єднань, що належать до цієї групи, є відсторонення від влади ненаціональних урядів, їх заміна патріотично орієнтованими представниками нації. До цієї групи можна віднести «Індійський Національний конгрес», «Партію національної дії Туреччини» та ін. Саме наявність таких націоналістично орієнтованих політичних партій, організацій та рухів у низці країн, що утворилися після розпаду Радянського Союзу, уможливила проведення кількох національно-демократичних революцій, які забезпечили прихід до влади патріотично налаштованих політичних сил. Помаранчева революція в Україні є чи не найнаочнішим цьому прикладом. Вона стала могутнім каталізатором піднесення національної гідності й самоповаги українців, у ній є внесок українського націоналізму. Сьогодні в Україні носіями націоналістичної ідеології є лише кілька партій: Конгрес Українських Націоналістів (КУН), який у квітні 2004 р. став асоційованим членом Альянсу Європейських Націй, союзу правих партій Європейського Союзу; Всеукраїнське об'єднання «Свобода» та деякі інші, хоча сама ідея близька значній частині українського населення. Сьогодні в Європі спостерігається циклічна тенденція поступового занепаду соціал-демократії, на зміну якій приходять національно-демократичні сили, а подекуди – і націоналістичні партії. Це підтверджують успіхи національних партій на виборах до Європарламенту, наприклад, французького «Національного фронту» й британської «Партії незалежності Сполученого королівства». Також багато аналітиків відзначають серйозні шанси Марін Ле Пен на президентських виборах 2017 року у Франції; 3) націоналістичні політичні партії, організації та рухи, сформовані національними меншинами. За мету ці громадські об'єднання можуть ставити різні, іноді полярні завдання: в одному випадку – захист своєї національної ідентичності, а в другому – захист інтересів «материнської» нації в державі свого проживання [4, с. 149–150].

Історія суспільного розвитку свідчить, що націоналістичні партії, організації та рухи відіграють помітну роль у суспільно-політичному житті різних країн, у тому числі й в Україні. Така роль у XXI ст. буде зростати, оскільки національні проблеми залишаються на порядку денному політичного життя. Варто підкреслити, що останнім часом у світі набирає сили етнічний націоналізм, зростання впливу етносів на процеси, які відбуваються в усіх сферах суспільства.

Націоналізм – це ідеологія нації, головна мета якої – створити й забезпечити всі необхідні умови для прогресивного національного розвитку. Він є ідейним центром, який узагальнює всі прояви національної активності й спрямовує її в русло розв'язання загальнонаціональних інтересів. Водночас жодна державна етнонаціональна політика не матиме успіху, якщо не ґрунтуватиметься на принципі поваги до національних меншин, на визнанні їх юридично й фактично рівноправними з корінною нацією. В Україні формування політичної нації – тривалий процес, який потребує уважного ставлення до своєрідності всіх етносів, консолідована синергетична взаємодія яких і складає весь український народ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. – Х. : Одісей, 2012. – 56 с.

2. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку / За. заг. ред. Ф. Рудича. - К. : Парламентське вид-во, 2010. – 336 с.

3. Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава / В. Лісовий, О. Проценко //Націоналізм: Антологія. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 11–34.

4. Обушний М. Партологія : [навчальний посібник] / М. Обушний, М. Примуш, Ю. Шведа. – К. : Арістей, 2006. – 432 с.

5. Червак Б. Український націоналізм: дослідження, інтерпретації, портрети / Б. Червак // Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1996. – 40 с.

6. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / М. Дмитренко. – К. : Знання України, 2008. – 544 с.

7. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. Горбатенко; за ред. Ю. Шемшученка., В. Бабкіна, В. Горбатенко. – К. : Довіра, 2004. – 740 с.

8. Конференція українських націоналістів. Матеріали і документи. – К. : Вид-во Конгр. Укр. Націоналістів (КУН), 1992. – 238 с.

9. Програма Конгресу Українських Націоналістів (з поправками та доповненнями, прийнятими Збором 2–3 липня 1993 р. та Другим Збором 2–3 вересня 1995 р.) // Матеріали Другого Збору Конгресу Українських націоналістів. –К. : Головний провід Конгресу Українських націоналістів, 1997. – С. 334–355.

10. Програма Конгресу Українських Націоналістів // Будуймо Українську національну державу разом. – К. : [б.в.] 2005. – С. 6–27.

11. Пивоваров Ю. Програмові засади українських політичних партій у дихотомії «націоналізм – демократія» / Ю. Пивоваров // Політичний менеджмент. – № 2 (47). – 2011. – С. 117–127.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Баштанник О.В.

Національна держава в наднаціональному союзі: інституціональні структури, інституційні норми та глобальна ідентичність (приклад ЄС)

УДК 321

Баштанник О.В.,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Політизація економічного співробітництва з наближеними до Європейського Союзу державами глобалізує макрорегіональну політику та призводить до конфлікту ідентичностей. У союзах держав глибинний конфлікт ідентичностей здатний дезорганізувати наднаціональний інституціональний механізму політичного управління.
Ключові слова: *інтеграція, суверенітет, інститут, наднаціональність, ідентичність.*

Политизация экономического сотрудничества с приближенными к Европейскому Союзу государствами глобализирует макрорегиональную политику и приводит к конфликту идентичностей. В союзах государств глубинный конфликт идентичностей способен дезорганизовать наднациональный институциональный механизм политического управления.
Ключевые слова: *интеграция, суверенитет, институт, наднациональность, идентичность.*

Politicization of economic cooperation with close to the EU countries globalizes macro-regional policies and leads to a conflict of identities. The profound conflict of identities in international alliances is able to disrupt the supranational institutional mechanism of political government.
Key words: *integration, sovereignty, institution, supranationality, identity.*

Вихідною гіпотезою дослідження є теза про те, що передумови економічних і політичних криз у Європейському Союзі (далі – ЄС) були закладені в результаті розширення політичного союзу за рахунок держав, які не могли з повною мірою ефективності бути залучені до економічної співпраці через соціокультурні особливості впорядкування суспільного життя. Універсалізуючий ефект штучно конструйованих регуляторних норм не виправдав покладених на нього сподівань: інститути-норми не пройшли процес соціалізації на рівні індивідуальної свідомості та спровокували конфлікт з інститутами-структурами. Це стосується політики співробітництва як між державами ЄС, так і ЄС із державами поза його межами – як реалізації інтеграційних і зовнішньополітичних ініціатив і програм. Є підстави стверджувати, що безпосередньо логіка проведення інтеграційної політики ЄС виступає в ролі причини відтермінованого вияву суперечностей, які не були врегульовані на початку розбудови цього інтегративного утворення.

Під час дослідження міжнародних відносин суттєва увага сьогодні приділяється неформальним ресурсам політичної влади, використання яких надає зацікавленим сторонам можливості для управління політичними процесами як на регіональному рівні, так і в глобальному масштабі. Останнім часом відбувається загострення дискусій серед громадськості, політичних діячів і вчених стосовно перспектив функціонування сформованих наднаціональних інститутів інтеграційних союзів держав (найбільш виразний приклад – ЄС) і можливості конструювання подібних організацій у майбутньому. Такого роду проблема досліджується в роботах, наприклад, А. Етціоні, Ф. Шміттера, М. Стрежнєвої, Г. Вайнштейна, О. Пилявець, І. Миколаєнко та ін. Відзначається, що економічний фактор здатний стати пусковим механізмом для дестабілізації процесів політичного співробітництва в таких структурах, але також зрозуміло, що витоки цих феноменів варто шукати глибше.

Мета статті полягає в дослідженні ролі національної держави в союзі держав, що має наднаціональний механізм управління, і зворотного впливу інститутів цього механізму на функціонування окремої держави. Мета реалізується через виконання таких завдань: 1) проаналізувати особливості реалізації стратегії внутрішньо- й зовнішньополітичної взаємодії держав наднаціонального союзу; 2) конкретизувати чинники трансформації структурної та нормативної основ політичного управління в рамках функціонування наднаціональності.

На рівні перебігу процесів глобальної політики міжнародні організації в більшості своїй здійснюють координуючу роль і сприяють напрацюванню узгоджених програм дій щодо подолання окремих проблемних ситуацій чи розв'язання комплексу важливих для світової спільноти завдань. У сфері загальної відповідальності наднаціональних інститутів продукуються не лише рішення, а й із посиленням і поглибленням інституціоналізації цих структур спільні норми, які покликані діяти в

обмеженому середовищі інституційної легітимності. Практика генерації наднаціональними інститутами нової колективної ідентичності покликана легітимізувати владу інтеграційних структур у нормативно-ціннісному вимірі та окреслити межі застосування ними різноманітного впливу (політичного, економічного тощо). Варто зауважити, що інституціональні структури більшою мірою є явищами вторинного характеру щодо норм соціокультурного середовища, в якому вони природно виникають, але не до тих норм, які творять самі. Це відбувається переважно тому, що індивід керується передусім інтеріоризованими зразками поведінки свого суспільного оточення. Одним із різновидів таких норм можуть бути неформально інституціоналізовані практики взаємодії акторів політики в полі реалізації політичної влади.

У ситуації збігу норм неофіційного й офіційного типів не виникає передумов для конфлікту ідентичностей, як і в разі продукування інститутами регулювальних норм згідно із соціально зумовленими традиціями, стереотипами та звичаями організації політичного життя спільноти будь-якого масштабу. У ЄС інтеграційні структури тривалий час намагаються формувати власні інституційні культурні контексти: через збільшення функціоналізації соціальних зв'язків, утрату спорідненості із соціокультурним середовищем, руйнування механізмів соціалізації поширилася практика універсальних стандартів опосередкування культурних традицій і виникла криза культурної ідентичності [6, с. 301]. Із часом формалізовані норми інституціонального походження входять у конфлікт із нормами, що є типовими для колективних ідентичностей певного територіального простору, на який поширюється політичний вплив інституціональних структур. Ідентичність, як і ці регулювальні норми, також є певного роду механізмом просторово-часового впорядкування сутності соціальної реальності [5, с. 36]. Створення загальних структур управління не призвело до повної уніфікації спільної політики в різних сферах ЄС, зокрема національних зовнішньополітичних стратегій держав-членів. На рівні офіційних угод ЄС представляє спільну волю об'єднання, але на практиці амбіції окремих впливових держав мають вирішальне значення в розбудові зовнішньої політики. Суперечності й неузгодженості при цьому призводять до дестабілізації всередині інтеграційного утворення, що починає становити загрозу наднаціональності як основоположному механізму функціонування ЄС.

Відсутність чіткого загальноєвропейського проекту інтеграції призвела до неконгруентності (незбігу) фактичних інтеграційних стратегій і теоретичного проекту інституціональної наднаціональності. Проте саме особливості територіальної організації співпраці досі вирішальним чином здатні впливати на перебіг політичних процесів і володіють надважливим значенням під час з'ясування ступеня ефективності державної або наднаціональної влади, яка повинна відповідною мірою охоплювати всі підконтрольні простори. Ф.К. Шміттер (за аналогією з класичною моделлю національної держави) висловлює припущення про те, що реалізація публічної влади в різних функціональних сферах є конгруентна конкретній території: коли досягнуті межі фізичних можливостей території, втрачається легітимність застосування примусу в різних сферах політики. У результаті власного дослідження він доходить висновку, що в Європолітії функціональна й територіальна сфери влади з часом стають усе менш конгруентними [10, с. 147–148]. Відмінною рисою цієї Європолітії було те, що вона розглядалася як заснована на аксіомі плюралізму – можливості максимально повного вираження інтересів усіх суспільних груп [5, с. 39]. Недостатність функціональної ефективності за необхідності збереження контролю над територіями призводить до поступового переформатування європейської ідентичності, перетворення її на комплексний проект із виділенням точок перетину для окремих субрегіональних груп при залученні до проектованих ініціатив держав, що безпосередньо межують із ЄС. Із якісної єдності ціле перетворюється на суму частин і втрачає сутнісну особливість, ініціаторами всіляко підкреслюється, що загальноєвропейська ідентичність більше не повинна розглядатися як західноєвропейська.

Особливості взаємодії щодо можливостей організації співпраці в рамках структурних елементів системи політичного управління, звісно, стали предметом тривалих дискусій і наукових розробок спеціалістів із проблем державного управління, політичної теорії, менеджменту організацій тощо. Але стосувалися вони переважно пошуку варіантів подальшого розвитку сформованої моделі врядування (наприклад, у напрямі до багаторівневого співробітництва). Використання в ЄС інструментарію багаторівневого, більш гнучкого (порівняно з ієрархічністю наднаціонального управління) співробітництва визначалося як таке, що могло б зменшити напруження в культурно-ціннісному середовищі, пов'язане з роллю інституційного базису при зіткненні (наслідуючи С. Гантінгтона) світів різних цивілізаційних ідентичностей. Проте основні параметри політичної ситуації в ЄС володіють потужним потенціалом детермінізму відповідно до глибини задіяних сутнісних аспектів і тривалості використання конкретних принципів регулювання в межах усталених управлінських процедур: акцент на важливості наднаціонального управління для децентралізації політики приховує реальну довготривалу тенденцію до концентрації влади структурами вищого порядку. Г. Вайнштейн

наголошує, що попередній світовий історичний розвиток призвів до формування сучасних національних держав із забезпеченням реалізації принципу демократії – правління народу в інтересах народу. А викликане глобалізацією переміщення певного обсягу влади на рівень наднаціональних утворень має наслідком звуження національного суверенітету й можливостей реалізувати цей принцип [2, с. 4–5].

Варто зазначити, що в межах традиційного (політико-правового) підходу державний суверенітет визначається як історично зумовлена політико-юридична властивість національної держави, що відображає її верховенство та рівень самостійності у вирішенні внутрішніх питань і у взаємовідносинах з іншими державами [3, с. 53]. Домінування державної влади над іншими формами влади зміцнювало акторність національної держави у Вестфальській системі координат. Утім із виникненням міжнародних інститутів суверенітет національних держав не вичерпав своїх можливостей, і сьогодні вони мають неоднакові фактичні позиції в наднаціональних структурах під час делегування їм окремих повноважень. Якщо політична еліта держави володіє достатнім обсягом економічних, політичних і навіть ціннісних ресурсів, вона зберігає можливості для захисту власних інтересів в інституціоналізованому інтегративному об'єднанні, є спроможною нав'язувати свою волю іншим членам наднаціональної структури. Отже, дефіцит демократії полягає не лише в значному опосередкуванні участі громадян у процесі прийняття рішень, а й у неоднаковому відведенні ролі державам у наднаціональних структурах поряд із послабленням контролюючих повноважень інститутів цих структур. Ця тенденція фіксується в міру приросту нових територій (вплив на які стає здійснювати все важче) через процеси безпосередньої інтеграції держав і залучення їх до співробітництва шляхом реалізації політики ініціатив.

Орієнтація на залучення до співпраці держав, що безпосередньо межують із ЄС, становить суттєвий ризик для інституціональної цілісності його наднаціональної структури, ефективність управління якої знижується за перебігу різноспрямованих інтеграційних процесів. Саме на прикладі ЄС можливо встановити взаємозв'язок між кризою в наднаціональному інституціональному механізмі врядування такого об'єднання держав і тими основоположними орієнтирами, які визначають інтеграційну стратегію в подібного типу політичному союзі. Потенціал ресурсів, у неї вкладений, і неочевидна її корисність для інших членів наднаціонального об'єднання поступово підриває інституційні основи спільного інтеграційного утворення не лише через дію економічних чинників. Це відбувається також у результаті наростаючого конфлікту ідентичностей між рівнем загальноєвропейських цінностей, рівнем історично сформованої спільної ідентичності окремих груп держав (переважно регіонального характеру) та відмінними соціокультурними орієнтаціями конкретних держав усередині цих груп. Інтеграційні процеси в Європі повинні були сприяти зростанню макрорегіональної ідентичності, проте через взаємозв'язок цілеспрямованого (інституціонального) конструювання й дії стихійних чинників відбулося формування специфічної геоетнокультурної системи. Отже, поступово вибудовується суперетнічна структура цивілізаційного рівня, територіальна структура якої складається з ядра, периферії та контактної зони. Якщо навіть на периферії домінантна культура залишається панівною, то контактна зона формується в умовах полікультурного впливу і є також зоною політичної нестабільності й провокатором соціально-економічної напруженості [4, с. 174]. Взаємовплив особливостей господарської організації виробничої діяльності та соціокультурних відмінностей у суспільно-політичному житті держав-членів ЄС і запрошених до співпраці країн виражений в економічній кризі, вже призвів до розхитування інституціональних основ наднаціональної організації.

На думку Н. Пелагеші, європейська ідентичність загалом формувалася за двома сценаріями: через самоідентифікацію громадян-членів ЄС шляхом протиставлення образу «іншого» (того, хто є за межами наявних кордонів Спільноти) і як упровадження спеціальної політики через спільні інститути ЄС. В останньому випадку ексклюзивність національної ідентичності (як і будь-якої іншої) в процесі європейської інтеграції перетворюється на широкий інклюзивний конструкт, що продукується наднаціональними інститутами квазідержавного утворення з метою легітимації існування та функціонування наднаціональних утворень серед громадян держав-членів. Відбувається європеїзація свідомості й самосвідомості індивідів, які повинні відчувати належність до загальноєвропейської цивілізації: європейська уявна спільнота розбудовується через політику, медіа та культуру [7, с. 66–76]. Штучність цілеспрямовано створеної й поширеної загальноєвропейської ідентичності програє в боротьбі з ідентичностями укоріненого типу, з якими співвідносять себе громадяни національних держав поза межами ЄС та іммігранти. Етнонаціональна, культурна й конфесійна неоднорідність європейського суспільства, що зростає, на додачу до соціально-класових конфліктів поступово призводить до конфліктів соціально-культурних: уже натепер помітний антизахідний радикалізм інокультурних меншин, їхнє небажання інтегруватися в європейський культурний простір. За таких умов, зазначає Г.І. Вайнштейн, осмислення європейцями власної цивілізаційної ідентичності відбувається в реальності через протистояння соціокультурним і політичним цінностям нових жителів Європи та держав, із яких

вони походять. Свідченням цьому є посилення позицій праворадикальних політичних партій антиіммігрантської (особливо антиісламістської) спрямованості європейських державах, орієнтованих на традиційно західні цінності (Бельгія, Німеччина, Данія тощо) [1, с. 111–115]. Діяльність європейських еліт у межах наднаціональних інститутів загалом спрямована на зниження гостроти протистояння ідентичностей через політику мультикультуралізму як засобу подолання кризи діалогу культур, етносів і релігій на теренах Європи та у співпраці держав ЄС із прилеглими країнами.

Від початку активного впровадження політичний курс на зближення етносів і культур визначався як необхідна умова та наслідок успішного перебігу процесів глобалізації економічного, політичного й культурного життя у світі. Як належне вважалося те, що подібне вираження інтересів зможе бути досягнуте без порушення злагоди та миру в масштабах від глобального до локального. Утім, як підкреслює С. Гантінгтон, глобалізація сприяла тому, що національним ідентичностям довелося поступитися місцем ідентичностям субнаціональним [9, с. 37]. Європейська регіоналізація, окрім усього іншого, поступово призвела також до посилення відповідного територіального, політичного й культурного самовизначення локальних співтовариств, як тільки офіційні кордони стали більш гнучкими для забезпечення ефективної співпраці між державами, як виникли нові розділові межі на шляху макрорегіонального та глобального співробітництва. Актуалізувалося самовизначення не за принципом офіційного громадянства національної держави (формалізований, похідний чинник), а за належністю до етнічних, релігійних тощо, значно ширших за межі національної держави груп – більш природної ідентичності, не нав'язаної ззовні. Поступово від охорони культурних постулатів захисники збереження тієї чи іншої ідентичності перешли до висунення політичних вимог, а колективні інтереси перетворились на аргументи в політичній боротьбі: так політична свобода самоідентифікації у збільшеному масштабі обернулася етнонаціоналізмом [8, с. 40]. Отже, конструкти наднаціональної ідентичності були введені до дискурсу інтеграції з метою забезпечення легітимації інституціональної системи як основи структурно-політичної консолідації ЄС. Але їх конкурентоспроможність порівняно з комплексними регіональними ідентичностями виявилася значно слабшою, що призвело до переспрямування інтеграційних процесів від центру в напрямах, де є більш реальні умови для тіснішої консолідації групових об'єднань.

Політизація економічного співробітництва як залучення до інтеграційного типу ініціатив щодо організації співпраці з наближеними до ЄС державами глобалізує макрорегіональну політику та призводить до конфлікту ідентичностей. Диверсифікація стратегічних напрямів посиленої інтеграції як одного зі способів оптимізації організаційної ефективності сприяла вияву відцентрових тенденцій у функціонуванні інституціоналізованої основи загальноєвропейської політики. Конфлікт ідентичностей різного ступеня вияву субрегіональних блоків держав і загальноєвропейської ідентичності західного типу не був подоланий через розширення інклюзивності спільної європейської ідентичності під час реалізації політики мультикультуралізму. Саме логіка реалізації інтеграційних стратегій впливовими державами ЄС як прагнення політизувати економічне співробітництво на початку розбудови ЄС, дещо пізніше – привести у відповідність географічні та політичні кордони Європи, а згодом узагалі вивести макрорегіональну співпрацю за їх межі заклала основи для відтермінованої актуалізації різнорідних кризових тенденцій.

Спільні європейські інститути з координаторів співробітництва останнім часом перетворюються скоріше на інструменти для реалізації амбіцій окремих держав, що провокує зіткнення стратегічних інтересів суб'єктів політики на декількох рівнях. По-перше, це відчуження громадян ЄС від вироблення загальноєвропейської політики (первинний дефіцит демократії), а також неоднакові позиції держав усередині інтеграційного об'єднання (похідний дефіцит демократії) і, як наслідок, прагнення окремих груп держав створювати блоки інтеграційного типу для посиленої співпраці з виходом за формальні межі ЄС (дезорганізація наднаціонального інституціонального механізму політичного управління). Глибинний конфлікт ідентичностей постійно підживлюється як у міру розширення інтеграції (за рахунок залучення нових учасників), так і через прагнення загальноєвропейських інститутів привести наявні розбіжності до спільного знаменника – розірвати зв'язок впливу структур управління та їх територіальної локалізації. З огляду на перспективи такого політичного курсу, в практичній площині можна відзначити, що нами виокремлено актуальну проблему, яка потребує подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вайнштейн Г.И. Идентичность инокультурных меньшинств как фактор современной европейской политики / Г.И. Вайнштейн // Идентичн. как предм. полит. анализа / отв. ред. И.С. Семененко, Л.А. Фадеева. – М. : ИМЭМО РАН, 2011. – 299 с. – С. 111–115.

2. Вайнштейн Г.И. Меняющийся мир и проблемы функционирования демократии / Г.И. Вайнштейн // МЭ и МО. – 2007. – № 9. – С. 3–17.

3. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право / А.І. Дмитрієв. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 426 с.

4. Долматов І.В. Сучасні кордони як соціальні конструкти у контексті виникнення й еволюції тери-

торіальних ідентичностей / І.В. Долматов // Держава і право. – К., 2011. – Вип. 52. – С. 173–178.

5. Мартьянов В.С. Конфликт идентичностей в политическом проекте Модерна: мультикультурализм или ассимиляция? / В.С. Мартьянов // Идентичность как предмет политического анализа / отв. ред. И.С. Семененко, Л.А. Фадеева. – М. : ИМЭМО РАН, 2011. – 299 с. – С. 36–42.

6. Миколаєнко І.М. Постмодерні трансформації держави та криза ідентичності / І.М. Миколаєнко // Збірн. наук. праць Національн. ун-ту Державної податкової служби України. – Ірпінь, 2011. – № 1. – С. 296–306.

7. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с.

8. Фукуяма, Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. – М. : АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 220 с.

9. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 637 с.

10. Шмиттер Ф.К. Будущее демократии: можно ли рассматривать его через призму масштаба? / Ф.К. Шмиттер ; пер. с англ. // Логос. – 2004. – № 2 (42). – С. 137–154.

Васильченко О.М.

Фактор онтологічної безпеки в сучасних українсько-російських відносинах

УДК 327.5 (477:470+571)

Васильченко О.М.,
аспірант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті концепт онтологічної безпеки розкривається в контексті сучасних українсько-російських дискурсивних практик. Зокрема, зі згаданої позиції характеризується стратегічний наратив України та Російської Федерації щодо подій на сході України й у Криму.

Ключові слова: *національна ідентичність, онтологічна безпека, смислова війна, стратегічний наратив, інформаційно-психологічна безпека.*

В статье концепт онтологической безопасности раскрывается в контексте современных украинско-российских дискурсивных практик. В частности, согласно упомянутой позиции характеризуется стратегический нарратив Украины и Российской Федерации относительно событий на востоке Украины и в Крыму.

Ключевые слова: *национальная идентичность, онтологическая безопасность, смысловая война, стратегический нарратив, информационно-психологическая безопасность.*

The article describes the concept of ontological security within the context of the current discursive practices of Ukraine and the Russian Federation. In particular, with the aforementioned in view, characteristics is provided for the strategic narrative of the mentioned countries regarding the developments in the East of Ukraine and Crimea.

Key words: *national identity, ontological security, semantic warfare, strategic narrative, informational and psychological security.*

Потреба в урегулюванні російсько-українського міждержавного конфлікту природно зумовлює з'ясування його генезису. При цьому для розрахунку шляхів можливого вирішення конфлікту важливим також є розуміння природи вияву останнього в рамках двосторонньої взаємодії сторін. Саме тому надалі автор розглядатиме Україну та Російську Федерацію як комплексних соціальних агентів, що володіють відповідною національною та зовнішньополітичною ідентичністю, котру вони створюють, захищають і змінюють шляхом відповідних дискурсивних практик.

Метою статті є визначення ролі фактору онтологічної безпеки в сучасних українсько-російських відносинах. Для реалізації поставленої мети автор ставить перед собою такі завдання:

1. Визначити зміст поняття онтологічної безпеки.
2. Окреслити критерії її вияву в міждержавних відносинах.
3. Охарактеризувати поточний стратегічний наратив України та Російської Федерації щодо політичних подій на сході України й у Криму

Розробки поняття онтологічної (від грец. όντος – суще, те, що існує, λόγος – учення, наука) безпеки в рамках іноземного наукового дискурсу можна знайти в працях Ф. Беренскотера, Б. Гігеріка, Е. Гідденса, Ш. Кея, Д. Кемпбелл, К. Кіннвалл, С. Крофта, Дж. Мітзен, Дж. Мустафа, Б. Стіл, Ф. Хансен та ін. Наукові здобутки згаданих дослідників розкривають основні параметри сутності онтологічної безпеки на національному й міжнародному рівнях, зокрема цікаві результати отримано щодо використання цього поняття в характеристиці конфліктної динаміки. З іншого боку, в українському науковому дискурсі проблемне поле концепту онтологічної безпеки наразі майже не є розробленим. Вітчизняні дослідники, такі як Н. Гайворонюк, В. Мандрагеля та ін., звертаючись до поняття онтологічної безпеки, здебільшого наголошували на його взаємозв'язку з національною безпекою й ідентичністю. Отже, ми розуміємо, що український науковий дискурс потребує розробки ролі онтологічної безпеки щонайменше в контексті дво- й багатосторонніх відносин, а також міжнародних конфліктів і шляхах їх розв'язання.

Власне ж саме поняття онтологічної безпеки прийшло в теорію міжнародних відносин зі сфери соціальної психології та психіатрії, що знову підкреслює релевантність міждисциплінарного підходу в дослідженні політичних процесів. Автором терміна був шотландський психіатр Р. Лейнг, котрий використав його в роботі "The Devided Self" 1960 р. [1, с. 220].

В інтерпретації Дж. Мітзен запропонованого Р. Лейнгом підходу до психології індивіда це поняття стосується не так безпеки фізичного тіла, «скільки особистості, суб'єктивного відчуття того, ким є особа, що й уможливлює та мотивує її дії та рішення» [2, с. 344]. При цьому Дж. Мітзен пояснює, чому для людей як соціальних акторів онтологічна безпека є настільки важливою. На думку дослідниці, «агентський статус у структурі соціальних відносин потребує сталого когнітивного середовища», оскільки якщо актор не має уявлення, чого очікувати, то він утрачає спроможність системно синтезувати цілі та засоби [2, с. 342]. Отже, відбувається дезорієнтація під час прийняття рішень, що також породжує стан небезпеки. Саме тому, аби цього уникнути, соціальні агенти звертаються до інструменту усталених практик, котрі й «уможливлюють їхній агентський статус» [2, с. 342].

Більше того, актор погоджується з подальшим аргументом Дж. Мітзен щодо того, що соціальні актори забезпечують свою онтологічну безпеку шляхом узвичаєння своїх відносин з іншими акторами. Критично важливим моментом у

цьому разі є теза згаданої дослідниці про те, що в спробі досягти когнітивної стабільності, котру такі відносини якраз і уможливлюють, ***актори прив'язуються до певних схем соціальної взаємодії***, оскільки таким шляхом вони захищають власну ідентичність [2, с. 347].

Підтвердження цієї точки зору можна знайти й у роботах С. Крофта, який уводить окреме розуміння «онтологічної інсек'юритизації», тобто створення онтологічних загроз. С. Крофт також стверджує, що проблеми безпеки, які виникають між різними вимірами ідентичності (національної, релігійної, ідеологічної тощо) соціальних акторів, є вирішальними для розуміння спектру загроз, що перед ними постають [1, с. 219]. На думку автора, вагомими є також розбіжності, які виникають не лише між виявами ідентичностей, а й безпосередньо на їх рівнях.

Окремим аспектом розуміння поняття онтологічної безпеки для вивчення політичних процесів у міжнародному вимірі є те, що, за словами С. Крофта, більша частина сучасної жорстокості й насилля генерується та втілюється через «відчуття незахищеності» індивідів, що конструюється на рівні міжсуб'єктної взаємодії [1, с. 219]. Як бачимо, таке твердження безпосередньо збігається з прийнятим у політичній науці концептом «дилеми безпеки». У свою чергу, розробка поняття онтологічної безпеки вносить суттєві якісні корективи в її розуміння.

Так, на думку Дж. Мітзен, наслідки дій соціального актора завжди відтворюють або ж суперечать його ідентичності. Тому, оскільки ідентичність забезпечує мотиваційну основу поведінки такого актора, її стабільність безпосередньо залежить від того, чи будуть реалізовані практики, що її підтримують [2, с. 344]. Отже, дослідниця доводить, що «раціональні агенти приймають цілеспрямовані рішення, зважаючи на можливі наслідки й альтернативи та спрямовуючи свої дії ***на узгоджені ними внутрішні цілі***» [2, с. 345].

Відповідно, в межах статті онтологічна безпека соціального актора розуміється як стан захищеності його ідентичності, що позбавляє його базового дискомфорту від невизначеності, котра й сприймається як незахищеність. Можемо сказати, використовуючи слова Дж. Мітзен, що «онтологічна незахищеність відповідає глибокому паралізуючому стану, в якому невідомо, яким загрозам протидіяти, а які ігнорувати», тобто взагалі не розглядати як такі [2, с. 345].

Окресливши вище поняття онтологічної безпеки, ми маємо при цьому розрізняти особливості її вияву саме на державному рівні, оскільки, як було зазначено, спочатку цей термін виник саме в контексті роботи з індивідуальною свідомістю й поведінкою. Однак так як раніше ми вже вели мову про роль онтологічної безпеки в житті соціальних акторів, то, аби конкретизувати її вияв у міждержавній динаміці, нам необхідно встановити відповідні критерії для цього.

Цитуючи Е. Гідденса, Дж. Мітзен указує, що соціальні актори забезпечують власну онтологічну безпеку завдяки створенню т. зв. «когнітивного кокону», котрий установлюється на рівні емпіричного знання про можливі події, що можуть загрожувати їх цілісності на матеріальному чи психологічному рівнях [2, с. 346]. Проте таке твердження викликає запитання: завдяки чому це відбувається? Можливу відповідь можна знайти в роботах Дж. Мустафи, котра, цитуючи Д. Кемпбелла, звертає щодо цього увагу на роль дискурсу, оскільки, на думку Д. Кемпбелла, як ідентичність актора, так і усвідомлювані їй загрози безпосередньо поєднані з «характером того, як актори «говорять» про них» [3, с. 69]. Отже, погоджуючись із думкою Дж. Мустафи, можемо стверджувати, що наративи держав, котрі стосуються проблем безпеки, відіграють значну роль у конструюванні середовища безпеки, а не просто описують і відображають його [3, с. 69].

Таке розуміння в поєднанні з попереднім урахуванням природи держав як комплексних соціальних агентів заохочує звернутися наразі до теорії соціального конструктивізму. Так, наприклад, Н. Онуф розробляє поняття соціальних норм і правил, а також їх ролі в політичній динаміці як такій. Соціальні правила, що є загальнозобов'язальною та легітимізованою формою соціальних норм, згідно з поглядами Н. Онуфа, є особливою формою поведінкових установок, які для акторів міжнародних відносин забезпечують зв'язки типу «агент-структура». Відбувається це шляхом того, що основною функцією згаданих правил, на переконання дослідника, є «забезпечення зв'язку між агентами та світом, що постійно змінюється і структура котрого, у свою чергу, постійно трансформується, оскільки ті самі правила постійно реалізують свою конструктивну функцію» [4, с. 4]. Взаємодія і становлення згаданих соціальних правил здійснюється безпосередньо через дискурсивні практики соціальних акторів, у цьому випадку держав. Тобто актори постійно транслюють власні наративи, що відображають їхню ідентичність, однак для отримання агентського статусу в певній соціальній системі їм ще необхідно, по-перше, слідувати чинним у ній правилам, що обумовлюють її функціонування, по-друге, відповідно, бути визнаними рештою наявних акторів.

Забезпечення онтологічної безпеки держави залежить напряму від поведінки інших держав, а також від життєздатності й загальної динаміки соціальних правил, у котрій вони функціонують. У цьому можна знайти одне з пояснень прив'язаності держав до окремих міжнародних порядків, оскільки завдяки підтримці визначеного набору правил

поведінки вони можуть забезпечити і свою онтологічну безпеку, тобто усвідомлення цілісності власної національної ідентичності.

Саме в цьому контексті актуалізується роль мовних актів, котрі Н. Онуф розглядає як основу соціальних норм і правил [4, с. 4], так як останні, як стверджує дослідник, саме й формуються шляхом неодноразового повторення, закріплення та визнання мовних актів. Серед останніх Н. Онуф виокремлює три типи:

1. Норми-інструкції (висловлювання у формі «Цим я заявляю...»).

2. Норми-накази або норми-директиви (висловлювання у формі «Цим я вимагаю…»).

3. Норми-зобов'язання (висловлювання у формі «Цим я обіцяю…») [4, с. 4].

Такого роду мовні акти, що становлять канву дискурсивних практик держав, породжують згодом стверджувальні, директивні та зобов'язальні соціальні правила, відповідно, зумовлюють їх взаємодію. Отже, можемо стверджувати, що мовні акти виконують, серед іншого, репрезентативну функцію в тому розумінні, що транслюють через дискурси розуміння державами себе як соціального утворення. Тобто вони також є засобами забезпечення онтологічної безпеки держав.

Ураховуючи такий погляд на природу дискурсивних практик держав, доцільно звернути увагу на згадане вище явище «онтологічної інсек'юритизації», концепт якого запропонований С. Крофтом. На думку дослідника, воно спостерігається тоді, коли «домінуюча владна структура може вирішувати, хто має бути захищений, а кого необхідно контролювати … і боятися» [1, с. 220]. Отже, під згаданим концептом можемо розуміти цілеспрямоване позбавлення в очах і свідомості соціального середовища певного актора його «статусу як такого, що є безпечним для інших». А оскільки будь-яка держава у своїй поведінці виходить із власних національних інтересів (що можна порівняти з позитивною пресупозицією (наміром), сукупність дискурсивних практик, що суперечить їм, автоматично буде сприйматися як онтологічна загроза, так як дестабілізуватиме той наратив, що держава транслює на відповідну міжнародну цільову аудиторію.

Відтак, наголошуючи на тому, що в умовах, коли на індивідуальному рівні поведінкові установки та уявлення формуються саме інтерсуб'єктивно [1, с. 220], С. Крофт надалі цитує твердження Б. Стіла щодо вияву вказаного процесу на міждержавному рівні. Так, останній зазначав: «… тоді, як матеріальна (фізична – *авт.*) безпека (очевидно) є важливою для держав, онтологічна безпека для них є більш вагомою, оскільки її забезпечення утверджує державну ідентичність (тобто уможливлює не лише її фізичне існування, а й, передусім, те, як держава бачить себе та, по-друге, як вона хоче, щоб її бачили інші)» [1, с. 224].

Виходячи із цього, автор підтримує думку Б. Стіла: «Держави працюють над забезпеченням власної онтологічної безпеки, так як вони прагнуть зберегти послідовні «я-концепції», а ідентичності держав конструюються та закріплюються через наратив, що уможливлює використання узвичаєних зовнішньополітичних дій» [1, с. 224].

І, зокрема, виходячи з останнього, можемо сказати, що критичним для проблемного поля дослідження є розуміння того, що забезпечення онтологічної безпеки, власне, може вкрай суперечити безпеці фізичній [2, с. 342]. Саме тому автор звертає особливу увагу на гіпотезу, запропоновану Дж. Мітзен. Згідно з таким баченням, держави можуть прив'язуватися й, на думку автора, ставати певною мірою залежними від окремого конфлікту. Основна причина, як уважає Дж. Мітзен, у такому випадку полягає в тому, що держави переважно обирають узвичаєний набір практик взаємодії («нехай і шкідливих або деструктивних»), аби лише уникнути дестабілізуючої невизначеності для власної ідентичності чи ідентичності «Іншого» [2, с. 342]. Більше того, згадана дослідниця влучно зазначає, що таке розуміння якісно видозмінює сприйняття концепту «дилема безпеки» як такої, оскільки дає змогу стверджувати, що міжнародні конфлікти можуть виникати не тільки через відому вже теорії міжнародних відносин невизначеність, а й завдяки конкретній визначеності й певності, котру сторонам забезпечують такі конфліктні відносини.

У контексті врегулювання міжнародних конфліктів вищенаведене розуміння концепту онтологічної безпеки призводить до логічного, проте контроверсійного з морально-етичного погляду висновку, а саме: якщо тривалий міжнародний конфлікт задовольняє потреби ідентичності однієї або більше сторін, то його вирішення може створити онтологічну загрозу, котрої держави саме й прагнуть уникнути [2, с. 343].

Вдале підтвердження цьому можемо знайти в роботах Ш. Кея, в яких він досліджує генезис та особливості динаміки міжгрупових конфліктів із таких самих позицій щодо онтологічної безпеки. Так, цитуючи К. Кіннвалл, дослідник наводить приклад одного з інструментів, що можуть використовуватися сторонами, коли конфлікт задовольняє потреби реалізації їхньої ідентичності. Зокрема, йдеться про т. зв. «обрану травму», під якою К. Кіннвалл пропонує розуміти постійне звернення до певної історичної катастрофи чи трагедії, в результаті чого спостерігається (рефлекторна – авт.) акцентуація інформації, уявних очікувань і сильних емоцій стосовно окремих моментів із долі пращурів; при цьому вибудовується механізм захисту від «неприйнятної точки зору» [5, с. 241]. Як розуміємо, з огляду на згадані вище основи теорії соціального конструк-

тивізму, наведені процеси та явища втілюються саме завдяки дискурсивним практикам соціальних акторів через структуру і зміст комплексу мовних актів.

Підводячи підсумок цієї частини дослідження, можна виокремити такі ключові критерії вияву реалізації онтологічної безпеки в міждержавних відносинах:

1. Поведінка держави загалом зумовлюється потребою в захисті й забезпеченні національної ідентичності.

2. Посилений наголос на вагомості останньої постійно наявний у внутрішньо- та, зокрема, зовнішньополітичному наративі держави.

3. Будь-яка дія чи інформація, котра суперечить наявному загальновизнаному концепту національної ідентичності, викликає помітну бурхливу реакцію насамперед на рівні дискурсивної практики.

4. Наявність суперечностей або конфліктів з іншими державами щодо окремих ментальних патернів, зокрема, в контексті політики пам'яті.

Звертаючи увагу на вияви спроб забезпечення онтологічної безпеки в сучасних українсько-російських відносинах, варто також звертати значну увагу й на характер метафор, наявних у стратегічних наративах сторін. Так, К. Платт уважає, що метафори, пов'язані з проблемами цілісності та фрагментарності, є ключовими риторичними фігурами в дискурсивних практиках щодо подій у Криму [6]. Дослідник стверджує, що анексія Криму зображується через поняття «возз'єднання» задля того, аби в колективній свідомості громадян Російської Федерації (далі – РФ) відновити й закріпити усвідомлення втраченої в результаті розпаду Радянського Союзу цілісності. Тобто генерація такої «нової територіальної єдності» [6], на думку К. Платта, безпосередньо слугує сучасним цілям націє- та державотворення РФ, де владним колам тепер потрібно провести рефреймінг, тобто трансформацію сприйняття населення щодо соціально-економічних і політичних проблем і, зокрема, кризових явищ, через які воно пройшло після припинення існування СРСР.

Окрім цього, підтвердження тому, що нинішня політика РФ щодо України зумовлена прагненням забезпечити власну онтологічну безпеку, знаходимо в книзі Г. Почепцова «Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах». У згаданій роботі дослідник уважає утворення «конкурентного полюса смислу – створення й захист своєї моделі людини, суспільства, системи смислів і цінностей» – однією з провідних цілей РФ у нинішньому конфлікті з Україною [7, с. 39].

Водночас таке розуміння поточної динаміки українсько-російських відносин корелює з концепцією еволюції війн, запропонованою ще в 1989 р. В. Ліндом, де основними критеріями класифікації є засоби ведення війни та тактика їх використання. Так, В. Лінд стверджував, що політична інфраструктура і громадянське суспільство стануть основними цілями противників у «війнах четвертого покоління» [8, с. 24]. Продовжуючи розробку теорії еволюції війн, Я. Берзінш при цьому у своїх поглядах конкретизує, що в сучасному російському розумінні ведення воєнних дій основним полем бою є людська свідомість на всіх її рівнях [9, с. 64]. Саме тому, використовуючи думку згаданого дослідника, можемо сказати, що двома характерними рисами, які вирізняють нинішній російсько-український міждержавний конфлікт серед т. зв. традиційних війн, пов'язаними напряму з концептом онтологічної безпеки, є такі:

1. Відмова від безпосереднього знищення противника на користь сприяння його внутрішнього занепаду.

2. Перехід від ведення війни збройними засобами до культурних війн [9, с. 64].

На цьому тлі акцентуалізується також концепт смислових війн, запроваджений у вітчизняний науковий дискурс Г. Почепцовим. Оскільки саме системи смислів є складниками метафор, що становлять зміст відповідних мовних актів, наявних у стратегічних наративах держав, то можемо говорити про безпосередній зв'язок онтологічної та інформаційно-психологічної безпеки держав як соціальних агентів. Однак, на думку автора, онтологічну безпеку варто вважати складником інформаційно-психологічної.

Отже, щоб охарактеризувати останній поточний стратегічний наратив України та РФ щодо політичних подій на сході України й у Криму, варто спершу коротко окреслити їх висхідні позиції, тобто нормативно-концептуальну базу. У межах дослідження автор звертає увагу на такі типи державних нормативних документів України та РФ:

1. Конституція.

2. Закон про засади внутрішньої та зовнішньої політики України/Концепція зовнішньої політики РФ.

3. Стратегія національної безпеки.

Нехай тексти вказаних вище нормативно-правових актів України та РФ будувалися з використанням усталених у світовій практиці вербальних виразів соціальних правил, варто поглянути на наявні в них суттєві відмінності, що визначають прагнення цих держав забезпечити власну онтологічну безпеку, зокрема, в контексті двосторонніх відносин. Так, у преамбулі Конституції України підкреслюється роль багатовікових процесів державотворення й особливо «здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення» [10]. Текст преамбули російського аналога Основного Закону, у свою чергу, акцентує увагу на «відродженні суверенної державності Росії» та усвідомленні цією державою себе як частини світового співтовариства [11].

Характерним для дослідження ролі онтологічної безпеки в українсько-російських відносинах є те, що стаття 11 Конституції України передбачає: «Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [10]. Водночас у пункті 3 статті 43 Конституції РФ стверджується, що «кожен зобов'язаний піклуватися про збереження історичної та культурної спадщини, берегти пам'ятки історії та культури» [11]. Отже, помітною є відмінність у модальності зазначених соціальних норм, що стосуються сфери забезпечення онтологічної безпеки, оскільки історична свідомість, культурна спадщина, історична пам'ять тощо є невід'ємними елементами національної ідентичності держави.

Окрім цього, в текстах вищих нормативно-правових актів України та РФ, які визначають їхню зовнішню політику, також можна виділити низку аспектів, що напряму відображають прагнення забезпечити онтологічну безпеку. Так, стаття 11 Закону України «Про засади зовнішньої та внутрішньої політики», по-перше, визначає Україну як європейську державу; по-друге, орієнтує українську зовнішню політику на «утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин, зміцнення міжнародного авторитету держави», зокрема, з поступовою «диверсифікацією джерел постачання енергоносіїв, збільшення власного видобутку й переведенням українських газо-, нафтотранспортних та електричних мереж на умови функціонування, що діють у державах Європейського Союзу»; по-третє, що є сьогодні ключовим, на думку автора, в консолідації сучасної української національної та зовнішньополітичної ідентичності серед основних засад реалізації зовнішньої політики України проголошує забезпечення її інтеграції «в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі» [12]. Навіть з указаних декількох параметрів, що є далеко не єдиними, та з огляду на весь концепт євроатлантичної інтеграції, зрозумілішим стає загальний характер побудови української ідентичності на сучасному етапі.

Що стосується Концепції зовнішньої політики РФ, то серед вагомих для розгляду фактору онтологічної безпеки в її відносинах з Україною параметрів тут можна виділити такі:

– Задекларoване прагнення укріпити позиції РФ як «одного з впливових центрів сучасного світу» – параграф «в» пункту 3 частини 1 Концепції.

– Усебічний ефективний захист прав і законних інтересів російських громадян, котрі проживають закордоном, «у тому числі в різних міжнародних форматах» – параграф «з» пункту 3 частини 1 Концепції.

– Засудження спроб окремих центрів сили (зокрема Заходу в особі США) «нав'язування іншим державам власної шкали цінностей» – пункт 5 частини 2 Концепції.

– Наголос на тому, що РФ «реалізує самостійний і незалежний зовнішньополітичний курс, продиктований її національними інтересами», що «відображає унікальну, сформовану віками ***роль Росії як урівноважального фактору в міжнародних відносинах*** й розвитку світової цивілізації» – пункт 22 частини 2 Концепції.

– Нарешті, в пункті 56 частини 4 Концепції стверджується, що РФ зацікавлена в «розвитку всього різноманіття політичних, економічних, культурних і духовних зв'язків з Україною» й докладе зусиль у співпраці зі світовим співтовариством для «політико-дипломатичного врегулювання внутрішньодержавного українського конфлікту» [13].

Відповідно, виходячи з такої конфігурації закріплених на вищому рівні соціальних норм в Україні та РФ, зрозумілою стає суттєва базова відмінність між «я-концептами», тобто ідентичностями сторін на нинішньому історичному етапі. По-перше, тоді як Україна, зокрема, після Революції Гідності спрямована на консолідацію окремого зовнішньополітичного шляху, дистанціюючись від багатовимірної спадщини СРСР, РФ має намір здійснити рефреймінг колишньої величі радянського силового потенціалу під своїм началом. По-друге, маємо таку смислову розстановку на рівні внутрішньонаціональних і міжнародних дискурсивних практик і соціальних правил:

• Згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/68/262 «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 р., міжнародне співтовариство ще раз підтримало міжнародну соціальну норму щодо визнання територіальної цілісності, незалежності й суверенітету Україну в межах визнаних раніше кордонів; а також визнало референдум щодо приєднання Криму до РФ незаконним [14].

• Відповідно, Стратегія національної безпеки України від 26 травня 2015 р. однією з ключових цілей ставить «відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону». Водночас зазначається, що РФ окупувала Крим, розв'язала воєнну агресію на Сході України та намагається «зруйнувати єдність демократичного світу» й «уможливити безкарне застосування сили на міжнародній арені» [15].

• При цьому в пункті 17 Стратегії національної безпеки РФ від 31 грудня 2015 р. знову застосовується фреймінг антиконституційного державного перевороту щодо подій листопада 2013 – лютого 2014 рр. в Україні зі звинуваченням США та ЄС у спричиненому їх підтримкою «глибокому розколі в українському суспільстві та виникненні збройного конфлікту». У цьому документі також акценту-

ється увага на цілеспрямованому, на думку вищої політичної влади Кремля, створенні в українського населення образу ворога в особі Росії. Отже, ці та інші процеси в Україні розцінюються російською стороною як довгострокове джерело нестабільності в Європі й безпосередньо на кордоні з Росією [16].

• Водночас, згідно з Резолюцією Третього комітету Генеральної Асамблеї ООН A/C.3/71/L.26 «Стан у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі», 15 листопада 2016 р. РФ була офіційно визнана державою-окупантом [17].

Ураховуючи зазначене, можемо сказати, що особливо чітко простежується смислове протистояння в контексті мовних виразів і відповідних метафор, що застосовуються українською та російською сторонами на тлі дискурсивних практик у межах Ради Безпеки ООН [18; 19; 20]. Показовим є те, що обидві сторони прагнуть так гарантувати власну онтологічну безпеку, відповідно до усталених для них сьогодні національних і зовнішньополітичних ідентичностей.

Україна в контексті свого нинішнього стратегічного наративу неодноразово ефективно використовувала низку метафор і смислів, що утверджують її онтологічну безпеку. Так, паспорти, видані на території ЛНР і ДНР, називаються «так званими документами», замість згадки в офіційному політичному дискурсі вказаних соціальних утворень, використовується термін «окремі райони Донецької та Луганської областей України» тощо [21; 22; 23]. Додатково інформаційно-смислове протистояння Києва та Москви простежується й у їхніх наративах у межах справи «Україна проти Росії» в Міжнародному Суді ООН [24; 25]. На думку автора, необхідним є подальше детальне дослідження смислового поля текстів указаних документів із погляду потреби України та РФ забезпечувати власну онтологічну безпеку.

Отже, з урахуванням викладеного вище можемо зробити такі висновки:

1. У результаті цієї роботи встановлено, що онтологічну безпеку можна розуміти як стан захищеності ідентичності соціального актора, що дає останньому змогу уникнути базового дискомфорту від власної сутнісної невизначеності, що й сприймається як онтологічна незахищеність.

2. Держави як комплексні соціальні агенти також прагнуть убезпечити власні послідовні та визнані ідентичності, що конструюються, закріплюються і трансформуються через відповідні стратегічні наративи, які й уможливлюють наступну реалізацію узвичаєної щодо державної ідентичності зовнішньополітичної поведінки.

3. Оскільки онтологічна безпека є частиною інформаційно-психологічної безпеки соціального агента, що базується на здійсненні узвичаєних практик, автор підтримує наявну в науковому дискурсі думку, що держави прив'язуються до окремих патернів поведінки. І, навіть якщо останні є деструктивними й конфліктними, держави завдяки їм забезпечують стійкість і послідовність власної соціально сконструйованої ідентичності.

4. Виходячи зі здійсненої характеристики нормативно-концептуальної бази національної та зовнішньополітичної ідентичності України й Російської Федерації, можна стверджувати, що в основі конфліктної взаємодії між сторонами є саме фактор онтологічної безпеки, оскільки сьогодні згадані держави є здебільшого якісно протилежними соціальними мегапроектами. Тим самим російсько-українських міжнародний конфлікт переходить у вимір війни смислів і загалом інформаційно-психологічного протистояння.

5. А це й спричиняє, у свою чергу, відповідну дискурсивну та поведінкову практику в межах сучасної українсько-російської взаємодії. Більше того, на думку автора, основною проблемою для теоретико-практичного вирішення є прив'язаність обох сторін до конфліктної взаємодії, що суттєво перешкоджає на цьому історичному етапі розробленню й особливо реалізації механізмів урегулювання українсько-російського міждержавного конфлікту.

6. Як рекомендація пропонується розпочати розроблення механізмів наративної медіації задля поступового рефреймінгу позицій сторін, що уможливить наближення їхніх дискурсивних практик до ділянки ефективного врегулювання нині наявного російсько-українського міждержавного конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Croft S. Constructing Ontological Insecurity: The Insecuritization of Britain's Muslims / Stuart Croft// Routlege: Tailor & Francis Group. – Contemporary Security Policy. – 2012. – Vol. 33. – Issue 2. – Published online 25 June 2012. – P. 219–235. – [Electronic resource]. – Access mode : http://dx.doi.org/10.1080/13523260.2012.693776.

2. Mitzen J. Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma / J. Mitzen // European Journal of International Relations. – 2006. – Vol. 12 (3). – P. 341–370.

3. Mustapha J. Ontological theorizations in critical security studies: making the case for a (modified) post-structuralist approach / J. Mustapha // Routlege: Tailor & Francis Group. – Critical Studies on Security. – 2013. – Vol 1. – No. 1. – Published online 27 February 2015. – P. 64–82. – [Electronic resource]. – Access mode : http://dx.doi.org/10.1080/21624887.2013.790193.

4. Onuf N. Rule and Rules in International Relations / N. Onuf // Erik Castrén Institute of International Law and Human Rights University of Helsinki. – Helsinki, 24 April 2014. – 23 p. – [Electronic resource]. – Access mode : http://www.helsinki.fi/eci/Events/Nicholas%20Onuf_Rule%20and%20Rules%20%204-2-14.pdf (last access: 10.02.17).

5. Kay S. Ontological Security and Peace-Building in Northern Ireland / S. Kay // Routlege: Tailor & Francis

Group. – Contemporary Security Policy. – 2012. – Vol. 33. – Issue 2. – Published online 12 July 2012. – P. 236–263. – [Electronic resource]. – Access mode : http://dx.doi.org/10.1080/13523260.2012.693823.

6. Платт К. Целостность и фрагменты народа: к психологии русского патриотизма / К. Платт // Неприкосновенный запас. – 2016. – № 110. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nlobooks.ru/node/8016#_ftn8.

7. Почепцов Г. Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах / Г. Почепцов. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2016. – 316 с.

8. Lind W. The Changing Face of War: Into the Fourth Generation / W.S. Lind, K. Nightengale, J.F. Sch mitt, J.W. Sutton, G.I. Wilson // Marine Corps Gazette. – October 1989. – P. 22–26. – [Electronic resource]. – Access mode : https://www.mca-marines.org/files/The%20Changing%20Face%20of%20War%20-%20Into%20the%20Fourth%20Generation.pdf.

9. Berzinš J. The New Generation of Russian Warfare / J. Berzinš // Aspen Review. – 2014. – № 3. – P. 63–67. – [Electronic resource]. – Access mode : http://www.aspeninstitutece.org/upload/pdf/Aspen_Review_2014-3.pdf.

10. Конституція України. Редакція від 30.09.2016 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

11. Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г. / Администрация Президента РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://constitution.kremlin.ru.

12. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.01.2015 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17.

13. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 30 ноября 2016 г.) / Министерство иностранных дел Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248.

14. A/RES/68/262. Resolution “Territorial Integrity of Ukraine” adopted by the General Assembly of the United Nations on 27 March 2014 / the United Nations official web-site [Electronic resource]. – Access mode : http://undocs.org/A/RES/68/262.

15. Стратегія національної безпеки України від 26 травня 2015 р. : Указ Президента України № 287/2015 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015.

16. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации : Указ Президента Российской Федерации от 31.12.2015 № 683 // Российская газета. – 31 декабря 2015 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html.

17. A/C.3/71/L.26 Resolution “Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine)” adopted by the General Assembly of the United Nations Third Committee on 15 November 2016 / the United Nations official web-site [Electronic resource]. – Access mode : https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N16/352/55/PDF/N1635255.pdf?OpenElement.

18. Maintenance of international peace and security. Conflict prevention and sustaining peace / Record of the 7857th meeting of the United Nations Security Council. – New York. – Tuesday, 10 January 2017. – [Electronic resource]. – Access mode : http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7857.

19. Record of the 7876th meeting of the United Nations Security Council. – New York. – Thursday, 2 February 2017. – [Electronic resource]. – Access mode : http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7876.

20. Maintenance of international peace and security. Conflicts in Europe / Record of the 7886th meeting of the United Nations Security Council. – New York. – Tuesday, 21 February 2017. – [Electronic resource]. – Access mode : http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7886.

21. Коментар МЗС України щодо тематичної доповіді СММ ОБСЄ «Складне становище цивільного населення, яке постраждало від конфлікту на сході України» / Міністерство закордонних справ України. – 16 лютого 2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/54781-komentar-mzs-ukrajini-shhodo-tematichnoji-dopovidi-smm-obse-skladne-stanovishhe-civilynogo-naselennya-jake-postrazhdalo-vid-konfliktu-na-skhodi-ukrajini.

22. Заява МЗС України щодо кремлівського указу про визнання т. зв. документів, виданих на територіях ОРДЛО України / Міністерство закордонних справ України. – 18 лютого 2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/6968-zajava-mzs-ukrajini-shhodo-kremlivsykogo-ukazu-pro-viznannya-tzv-dokumentiv-vidanih-na-teritorijah-ordlo.

23. Заява МЗС України щодо третіх роковин збройної агресії Російської Федерації проти України / Міністерство закордонних справ України. – 20 лютого 2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/6983-zajava-mzs-ukrajini-shhodo-tretih-rokovin-zbrojnoji-agresiji-rosijsykoji-federaciji-proti-ukrajini.

24. CR 2017/1. Verbatim Record of the Public sitting held on Monday 6 March 2017, in the case concerning Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation) / International Court of Justice [Electronic resource]. – Access mode : http://www.icj-cij.org/docket/files/166/19366.pdf.

25. CR 2017/2. Verbatim Record of the Public sitting held on Tuesday 7 March 2017, in the case “Ukraine v. Russian Federation” / International Court of Justice [Electronic resource]. – Access mode : http://www.icj-cij.org/docket/files/166/19368.pdf.

Кореньков О.О.

Політична стратегія й структура організації «Ісламська держава Іраку й Леванту»

У праці досліджено історію виникнення організації «Ісламська держава Іраку й Леванту» (далі – ІДІЛ), її структуру на різних етапах розвитку й стратегію захоплення й контролю над територіями в Сирії в 2013–2014 роках. Метою даного дослідження є визначення внутрішньої структури організації, її тактики й стратегії в реалізації своїх цілей. У дослідженні ми використовуємо методи аналізу першоджерел, пропагандистських матеріалів організації, порівняльний аналіз структурної побудови організації на різних етапах її історії. Результати даного дослідження мають стати матеріалом для подальшого вивчення феномену ІДІЛ і потенційної загрози із боку цієї організації для політичної стабільності й безпеки України.

Ключові слова: *ІДІЛ, Ісламська держава, Ірак, структура ІДІЛ, стратегія ІДІЛ.*

В работе исследована история возникновения организации «Исламское государство Ирака и Леванта», ее структура на разных этапах развития, а также стратегия, используемая организацией для захвата и обеспечения контроля над территориями в Сирии в 2013-2014 годах. Целью данного исследования является определение внутренней структуры организации, ее тактики и стратегии в реализации своих целей. В исследовании мы используем методы анализа первоисточников, пропагандистских материалов организации, сравнительный анализ структурного построения организации на различных этапах ее истории. Результаты данного исследования должны стать материалом для дальнейшего изучения феномена ИГИЛ и потенциальной угрозы со стороны этой организации для политической стабильности и безопасности Украины.

Ключевые слова: *ИГИЛ, Исламское государство, Ирак, стратегия ИГИЛ, структура ИГИЛ.*

We study the history of the «Islamic State of Iraq and the Levant», its structure at different stages of its development, as well as the strategy used by the organization to capture and provide control over the territories in Syria in 2013-2014. The main goal of this study is to determine the internal structure of the organization, its strategy and tactics to achieve their goals. We use the methods of analysis of primary sources and the organization's propaganda, the comparative analysis of the structural construction of the organization at various stages of its history. The results of this study should become a material for the further study of the phenomenon of ISIL and the potential threat posed by the organization for the political stability and security of Ukraine.

Key words: *ISIL, Islamic state, Iraq, ISIL structure, ISIL strategy.*

УДК 1.000.165.6

Кореньков О.О.,
аспірант кафедри політології
та міжнародних відносин
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля

Актуальність теми дослідження пов'язана із активізацією міжнародної боротьби проти організації «Ісламська держава Іраку й Леванту», більш відомої як ІДІЛ, і участю у цій боротьбі України. Україна є активним учасником коаліції країн для боротьби із ІДІЛ із 2014 року, на території нашої країни неодноразово затримували членів і прихильників цієї організації. Однак, незважаючи на цей факт, сама проблема вивчення ІДІЛ і тих загроз, які створює організація для України, залишається другорядною для українських вчених.

Історію, структуру й стратегію організації досліджували такі західні експерти, як Аарон Зелін (експерт Вашингтонського інститут Близькосхідної політики), Айман Джевад ат-Таміммі (випускник Оксфордського університету, експерт the Middle East Forum), Кріс Козак (експерт Вашингтонського «Інституту вивчення війни»). Для вивчення природи ІДІЛ, активності організації у світі створенні окремі напрями й дослідницькі групи в таких дослідницьких організаціях, як «Інститут вивчення війни», «Вашингтонський інститут вивчення Близькосхідної політики». Детально тему ІДІЛ розкрито в роботі Джесіки Штерн і Джона Бергер «ISIS: The State of Terror», Майкла Вайса й Хассана Хассан «ISIS: Inside the Army of Terror», Вільяма МакКентс «The ISIS Apocalypse: The History, Strategy, and Doomsday Vision of the Islamic State» і інших.

В Україні про ІДІЛ в різний час писали такі журналісти, як Юрій Мацарський, Анатолій Максімов, Петро Шуклінов, Георгій Ерман, експерти Міжнародного центру перспективних досліджень. Однак наукових робіт чи детальних досліджень феномену ІДІЛ і його впливу на міжнародну безпеку й стабільність в українському науковому середовищі немає. Відсутність наукового опрацювання теми ІДІЛ, історії, мети й структури організації із боку українських вчених при активній участі України в кампанії протидії організації й активності її членів на території нашої держави створює проблему дефіциту інформації, яка б допомогла в попереджені небезпек із боку ІДІЛ для України й світу. Ідеологи й члени ІДІЛ розглядають нашу країну як ворога з таких причин, як територіальні претензії до нашої країни і її активна участь у Глобальній коаліції протидії ІДІЛ. Про це свідчать вивчені агітаційні матеріали, поширені ІДІЛ, і поточна активність осередків і членів організації на території України. Так, наприклад, Україна як учасниця Глобальної коаліції була позначена в пропагандистському відео ІДІЛ під назвою «No respite» («Жодної відстрочки»), яке було опубліковане в листопаді 2015 року. Серед інших прапорів країн-ворогів ІДІЛ присутній і прапор України [1].

Про небезпеку із боку ІДІЛ свідчать також дані, надані Службою безпеки Україні, в яких зазначено, що за 2015–2016 роки на території України було виявлено 56 прихильників терористичних структур, 9 іноземних громадян було притягнуто до відповідальності як таких, що вчинили злочини на користь ІДІЛ. Ще 15 осіб наразі перебувають під слідством за злочини в інтересах ІДІЛ. Всього 24 особи, пов'язані з ІДІЛ, були виявленні й затримані СБУ. Більш того, в лавах ІДІЛ у Сирії й Іраку воюють 52 громадянина України, які у випадку повернення на територію України можуть стати центром формування нових осередків організації на території нашої країни.

Метою даної роботи є вивчення історії організації «Ісламської держави Іраку й Леванту», аналіз внутрішньої структури організації, її тактики й стратегії в реалізації своїх цілей. У дослідженні ми використовуємо методи аналізу першоджерел, пропагандистських матеріалів організації, порівняльний аналіз структурної побудови організації на різних етапі її історії.

«Ісламська держава Іраку та Леванту» – це радикальна ісламістська організація, яка визнана ООН і такими країнами, як США, Великобританія, Туреччина, терористичною. Засновником організації, яка згодом стала відома як ІДІЛ, був йорданський громадянин Абу Мусаб Аль-Заркаві. Після проходження наприкінці 90-х років військової підготовки в Афганістані, він створив свою першу організацію під назвою «Джунд аш-Шам» («Солдати Шама») й планував напади й терористичні атаки в Йорданії. У 2003 році, із початком військової операції в Іраку, Заркаві із групою прихильників перебрався на північ Іраку, де готував терористичні й партизанські атаки на солдат коаліції сил операції «Іракська свобода». У 2004 році Заркаві заснував відділення Аль-Каїди в Іраку. Метою організації стало створення на захопленій в результаті бойових дій території «Ісламської держави Іраку». У 2006 році Заркаві загинув від авіа удару коаліції, однак вже через кілька місяців, 15 жовтня 2006 року в іракській провінції Анбар наступники Заркаві проголосили створення «Ісламської держави Іраку» (далі – «ІДІ») – прямого попередника ІДІЛ. У 2007–2008 роках у результаті успішної військової операції сил коаліції й повстання місцевих племен мусульман-сунітів більша частина керівного й особового складу «ІДІ» загинула або потрапила до в'язниць, а невеличкі групи озброєних членів організації перебрались у пустелю в західному Іраку.

У 2010 році, після того, як у результаті операції коаліції загинули два лідери «ІДІ» – Абу Омар аль-Багдаді й Абу Мухаммад аль-Масрі, до влади в «ІДІ» приходить Ібрагім аль-Бадрі аль-Самараї, більш відомий як Абу Бакр аль-Багдаді. Організація поступово відновила свою діяльність на території Іраку, а із початком збройного протистояння в сусідній Сирії, поширила її на територію цієї країни. У 2012–2013 роках основна увага «ІДІ» (із квітня 2013 року – «Ісламської держави Іраку й Леванту», або ІДІЛ) концентрувалася на обмежених операціях у Сирії й нападах на тюрми в Іраку. Із початком протестів у провінціях Анбар, Дайала й Ніневія проти політики уряду (очолював Нурі аль-Малікі) бійці ІДІЛ активізують свою діяльність в Іраку. Піком активності ІДІЛ стають операції в містах Рамаді й Фаллуджа, коли в результаті бойових дій бійці ІДІЛ захоплюють їх, і наступ на півночі країни в літку 2014 року, в ході якого ІДІЛ захоплює велику територію (майже 40% Іраку) й друге за кількістю населення місто в країні – Мосул. На сьогодні ІДІЛ – це територія понад 50 тис. кв. км. [2], із населенням від 3 до 6 млн. чоловік. Організація має армію від 30 до 50 тис. бійців і свої відділення в 16 країнах світу, в тому числі – в Росії.

При аналізі політичної структури ІДІЛ потрібно виділити два основні періоди розвитку організації. Перший етап – це так званий період «повстанської організації», який охоплює проміжок часу із 2006 по 2014 роки. Саме в цей час були чітко визначені цілі й ідеологічні основи організації, які озвучив у своєму аудіо виступі перший голова «ІДІ» – Абу Омар аль-Багдаді в 2007 році. У цей же час формується керівний склад організації, який стає основою адміністративного апарату проголошеного в 2014 році «Халіфату».

Найбільшого розвитку структура ІДІЛ за перший період досягла в 2013 році, коли зі створенням офіційного відділення в Сирії організація вперше поширилась за межі основної своєї територіальної бази в Іраку. Так, згідно даних дослідницької групи «Terrorism research and Analysis consortium» [3], на чолі організації стояв емір – військовий і політичний керівник ІДІЛ. Цією людиною із 2010 року рішенням більшості складу Шури (на той час – колективного органу «ІДІ») став Абу Бакр аль-Багдаді. Йому допомагав так званий «кабінет» або група радників із політичних і військових питань. До складу кабінету входило 7 радників із таких питань, як управління організацією, безпека, фінанси, комунікації, військові справи, іноземні бійці й смертники й управління в'язницями.

Емір мав двох заступників, які керували осередками організації в Сирії (керівник – Абу Алі ал-Анбарі, іракський вчитель фізики й радикальний проповідник, загинув у березні 2016 року) й Іраку (керівник – Абу Муслім аль-Туркмані, експолковник в іракський армії часів Саддама Хусейна, загинув у серпні 2015 року). Кожен із цих заступників призначався еміром і був підконтрольний йому, а також керував осередками організацій у провінціях. Найвищим колегіальним органом у структурі ІДІЛ на той час була рада – Шура, яка складалась із заступників еміра, керівників окре-

мих напрямів у організації, найбільш авторитетних військових і релігійних діячів організації. Склад Шури постійно змінювався й налічував із різних даних від 9 до 11 осіб [4]. Очолював Шуру Абу Аркан аль-Амері. Саме Шура мала право знімати й призначати еміра, вирішувала найважливіші релігійні й політичні питання. Шаріатська рада – ще один важливий колегіальний орган у структурі ІДІЛ. Очолювався особисто еміром і складався із 6–7 членів. Серед обов'язків ради були контроль дотримання із боку членів організації, її адміністративних органів і керівництва законів Шаріату.

Адміністративні органи ІДІЛ складались із Військової ради, Ради безпеки, Шаріатської комісії й керівництва адміністративно-територіальних одиниць організації.

Військова рада складалась із командирів різних підрозділів і налічувала 13 і більше членів. Завданнями Ради було планування, координація й виконання військових операцій ІДІЛ. У різний час вона очолювалась Абу Абдурахманом аль-Білаві (офіцер іракської армії часів Саддама Хусейна, загинув у 2014 році), Абу Ахмадом аль-Алуані (колишній офіцер іракської армії) й Абу Омаром аш-Шишані (колишній сержант грузинської армії, загинув улітку 2016 року).

Рада безпеки – орган у структурі ІДІЛ, який відповідав за зовнішню й внутрішню безпеку організації і її керівництва. Очолювавсь Абу Алі ан-Анбарі.

Шаріатська комісія – колегіальний орган, завданням якого була підготовка й контроль діяльності шаріатських судів, які діяли на території, підконтрольній ІДІЛ, призначення й виконання покарань, контроль над медійною діяльністю організації. Очолювалась Абу Мухаммадам аль-Аднані (загинув улітку 2016 року).

У 2014 році кількість провінцій («вілайєтов») ІДІЛ становила 16:8 в Іраку й 8 у Сирії [5]. Кожна провінція складалась із «секторів», які охоплювали великі міста, райони чи частини територій. Керівництво адміністративно-територіальних одиниць ІДІЛ призначалось заступниками еміра. Керівний склад провінції складався із «валі», який мав політичну й релігійну владу в провінції, військового командира провінції й шаріатського судді, який очолював Шаріатську комісію й Раду безпеки провінції.

Другий етап у розвитку політичної структури ІДІЛ розпочавсь із проголошення 29 червня 2014 року створення «Халіфату». Особливістю цього етапу, який триває дотепер, стало розширення як адміністративної, так і територіальної структур ІДІЛ, або «Ісламської держави» (самоназва організації, далі – «ІД»).

Джерелом інформації про структуру «ІД» став пропагандистський відеоролик, опублікований офіційним інформаційним ресурсом організації до другої річниці проголошення «Халіфату» в червні 2016 року. З інформації на цьому відео можна прослідкувати певні зміни в структурі організації, яка вже оголосила себе «державою», сформувавши відповідні органи. На чолі «Ісламської держави» стоїть «халіф», він же «емір правовірних», якому належить вся повнота державної влади, в тому числі військової, судової й релігійної. У здійсненні своїх владних повноважень йому допомагають два консультативних органа: Меджліс Шури й Комітет Уповноважених. Якщо Меджліс Шури є продовженням Шури, яка діяла в організації із 2006 року, то поява Комітету Уповноважених стала фактично переформатуванням і наділенням офіційними повноваженнями так званого дорадчого кабінету еміра в організації.

Меджліс Шури представляє собою зібрання релігійних діячів, що володіють авторитетом в очах прихильників «Ісламської держави». Займається даний орган переважно питаннями релігій і судочинства. Комітет Уповноважених, у свою чергу, формується із числа найбільш високопоставлених осіб організації, керівників його основних структурних і територіальних підрозділів. До таких належать вілайєти, дивани й спеціалізовані установи. Саме із цих трьох типів адміністративних структур складається адміністративний скелет «Ісламської держави». Розширення території під контролем ІДІЛ і збільшення кількості функцій призвели до ускладнення структури й завдань, які постали перед організацією із 2014 року, що й зумовило структурну еволюцію ІДІЛ.

Вілайєт – адміністративно-територіальна одиниця «Ісламської держави». Усього їх налічується 35, в тому числі 19 вілайєтів у Сирії й Іраку, ще 16 – за межами цих країн. На чолі кожного вілайєта стоїть призначений особисто «халіфом» намісник, або «валі». Валі здійснює управління у ввіреному йому регіоні, а найбільш серйозні й складні питання він передає на розгляд Комітету Уповноважених.

На початку 2016 року в адміністративно-територіальній структурі «ІД» існували такі вілайєти, як: Аль-Барака, Аль-Хейр, Ар-Ракка, Дім ашк, Халеб, Хомс, Хама (вілайєти в Сирії), Багдад, Аль-Анбар, Аль-Фаллуджа, Салах-ад-Дін, Каркук, Шималь Багдад, Аль-Джануб, Аль-Джазіра, Діджле, Найнава, Діяла, Аль-Фурат (вілайєти в Іраку й частково в Сирії). Вілайєти за межами Іраку й Леванту: Неджд, Аль-Хіджаз (Саудівська Аравія), Синай (Єгипет), Аль-Барка, Тарабулус, Фізан (Лівія), Аль-Джазаїр (Алжир), Гарб Іфрікія (Нігерія), Аль-Ліва аль-Ахдур, Аден Абьяд, Шабва, Хадрамаут, Аль-Байда, Сана (Ємен), Хорасан (Афганістан), Аль-Кавказ (Росія).

Диван – основна функціональна одиниця в структурі виконавчих органів «Ісламської держави». Утворено 14 диванів, нагляд над кожним із яких здійснює Комітет Уповноважених. На чолі цих виконавчих органів влади стоять еміри. Диван аль-Када-валь-Мазалім (Відомство судів і тяжб)

роз'яснює положення законів шаріату, розглядає в судах справи, контролює діяльність суддів, виконує покарання. Диван аль-Хісба (Релігійна поліція) стежить за дотриманням релігійних і морально-етичних норм населенням. Диван ад-Дава-ва-ль-Масаджід (Відомство проповідей і мечетей) призначає імамів і проповідників, організовує курси навчання шаріату, будує й реставрує мечеті. Диван аз-Закят (Відомство по закяту) збирає й розподіляє закят (спеціальний податок в Ісламі). Диван аль-Джунд (Військове відомство) планує військові дії, організовує підготовку бійців, розподіляє підрозділи, частини, з'єднання, охороняє прифронтові райони. Диван аль-Амні-ль-Амм (Відомство громадської безпеки) підтримує внутрішній порядок на підконтрольній території, веде контррозвідувальну діяльність. Диван Бейт-аль-Маль (Казначейство) відповідальний за збереження й примноження багатств, захоплених бійцями «ІД». Диван аль-Іалям-аль-Маркязі (Центральне відомство в справах ЗМІ) організовує пропаганду через мережу підконтрольних видань («Ан-Наба», «Аджнад», «Аль-Хаят», «Аль-Фуркан», радіо «Аль-Баян», інформаційні служби вілайєтів). Диван ат-Таалім (Освітнє відомство) займається складанням навчальних програм, відповідних ідеології «ІД», набирає викладацький склад, організовує навчальний процес. Диван ас-Сіхха (Відомство охорони здоров'я) займається протидією поширенню епідемічних захворювань, забезпечує охорону здоров'я населення в підконтрольних «ІД» районах. Диван аз-Зіраа (Сільськогосподарське відомство) забезпечує продовольством населення й бійців «ІД». Диван ар-Ріказ (Відомство природних багатств) займається експлуатацією історичної спадщини й природних ресурсів, які потрапили під контроль «ІД». Диван Фей-ва-ль-Ганаїм (Відомство трофеїв) забезпечує облік і розподіл трофеїв. Диван аль-Хідмат (Відомство ЖКГ) займається забезпеченням функціонування міської інфраструктури на зайнятій «ІД» території, зокрема, енерго- й водопостачання.

Третім типом організації, яка існує в політичній і адміністративній структурі «ІД», є спеціальні служби. До них відносяться:

Хейату-ль-Хіджра (Служба хіджри) займається прийомом іноземних добровольців і їх сімей, а також їх розміщенням на території «ІД». Крім того, є дані, що ця служба здійснює контроль за прикордонними переходами на ділянках кордону, зайнятих бійцями «ІД».

Хейату Шууні-ль-Усра-ваш-Шухада (Служба у справах військовополонених і мучеників) відповідає за роботу зі звільнення захоплених бійців «ІД». Крім того, даний заклад опікується сім'ями вбитих бійців.

Мактаб аль-Алякаті-ль-Амма-ва-ль-Ашаір (Бюро зв'язків із громадськістю й племенами) підтримує відносини керівництва «ІД» із лояльними йому племенами.

Мактаб аль-Бухус-вад-Дірасат (Дослідницьке бюро) відповідає за дослідження в області мусульманського права.

Идар-ль-Вілаяті-ль-Баіда (Управління далеких вілайєтов) займається координацією дій осередків «ІД», що діють за межами Іраку й Сирії.

Перелік адміністративних структур і владних органів дає уявлення про ті функції й завдання, які ставить перед собою керівництво «ІД» при реалізації влади на контрольованій організацією території. Цікаво, що в структурі диванів ціле відомство займається збиранням і розподілом військових трофеїв. Також показово, що в деяких органах «ІД» копіює адміністративну систему звичної держави.

Багаторівнева й складна структура ІДІЛ як організації створювалась відповідно до не менш складної й багаторівневої стратегії захоплення, організації й управління територіями. Творцем цієї стратегії можна вважати Саміра Абд Мухаммада аль-Хлифаві, більш відомого як Хаджи Бакр, голову військової ради ІДІЛ і другу людину в структурі організації після Абу Бакра аль-Багдаді. У 2014 році в ході наступу на позиції ІДІЛ у Сирії повстанці з опозиційних Башару Асаду організацій захопили місто Таль Ріфат на півночі провінції Алеппо. У ході операції було вбито людину, на перший погляд непримітну, однак, як виявилося згодом, дуже важливу для ІДІЛ. Цією людиною був Хаджи Бакр, колишній полковник іракської розвідки часів Саддама Хусейна, який із початком війни в Іраку приєднався до організації. У його помешканні в Таль Ріфаті було знайдено документи, в яких детально розписувався план побудови організації, її тактики й стратегії захоплення території. Ці документи навесні 2015 року з'явилися на шпальтах німецького видання Spiegel [6]. Згідно «плану Хаджи Бакра», стратегія ІДІЛ із захоплення території складалась із п'яти основних етапів, які мали реалізовуватися послідовно.

1) розвідка території;
2) військова присутність;
3) місіонерська діяльність;
4) контроль за дотриманням моральних норм і практик, а також контроль за громадською сферою;
5) адміністративне управління територією.

У залежності від ступеню контролю ІДІЛ над певною територією, політичних, військових обставин на даній території й навколо стратегія організації зманювалась від поміркованої при частковому контролі до радикального запровадження системи ІДІЛ при повному контролі й відсутності конкуренції із боку інших військових чи політичних сил.

На першому етапі свого існування на певній території прихильники або функціонери ІДІЛ створювали в місті чи селищі розгалужену сис-

тему розвідки й збору необхідної інформації. Як правило, потенційних розвідників і інформаторів вони набирали із числа відвідувачів просвітницьких центрів, які діяли на території того чи іншого населеного пункту. Добровольці із числа відвідувачів мали збирати інформацію про політичну ситуацію в місті, центри впливу, заможних і авторитетних людей у місті, їхні родини, про військових чи повстанців, які також діють у місті, їхні сили й рівень морального духу. Із зібраного матеріалу робились висновки про потенційних прихильників чи противників організації в місті.

Після першого етапу, коли основна інформація про місто акумулювалася, починався етап побудови військової присутності. Це могли бути озброєні загони, окремі бійці чи повноцінні табори із підготовки бійців, головним завданням яких був захист осередку й інфраструктури ІДІЛ на даній території. Згодом, коли кількість і сила озброєної групи ставала достатньою для проведення самостійних операцій, група розпочинала операції проти противників ІДІЛ. Третій етап розпочинався після того, як сили ІДІЛ у населеному пункті ставали достатніми для самозахисту. Розпочиналась агітаційна й просвітницька робота із населенням, якому в різних формах і через різні канали доносили ідеологію ІДІЛ, цілі й завдання організації, інформацію про її ворогів тощо. Коли могутність осередку зросла до рівня, який забезпечував не тільки самозахист, але й можливість атакувати противника, ІДІЛ розпочинала запровадження моральних правил і норм життя на даній території. Ця діяльність, «хізба», мала на меті побудувати альтернативний механізм реалізації влади в суспільстві. На вулицях міст з'являлись озброєні люди, які слідкували за дотриманням норм і принципів ІДІЛ.

Останній етап, коли вже на території не існувало жодної опозиційної ІДІЛ сили, а мешканці території були ознайомленні із сутністю й програмою ІДІЛ, запроваджувалась адміністративна система. Створювались служби й органи для вирішення певних суспільних проблем, таких як лікування, освіта, захист бідних тощо. Уводились податки, встановлювалась судова система. Особлива увага приділялась встановленню системи шаріатських судів, які повністю замінювали встановлені раніше на території судову і юридичну систему. На базовому рівні забезпечувалось медичне обслуговування, продаж чи розподіл продуктів харчування. Так вибудовувалась структура організації, яка згодом стане відомою світу як «Ісламська держава».

За результатами аналізу відкритих джерел і пропагандистських матеріалів організації, відомої як «Ісламська держава Іраку та Леванту», можна зробити висновок про складну й багаторівневу структуру й комплексну природу цієї організації. Порівняння структури організації в різні періоди її історії дає змогу побачити, як організація розвивалась під впливом зміни політичного, військового й економічного середовища. Зміни в структурі й функціональних обов'язках окремих її елементів стали результатом поступової реалізації на практиці основних ідей і завдань організації – побудови держави на засадах ідеології й філософії ІДІЛ. Таке поєднання послідовності й гнучкості, що проявила ІДІЛ, доводить наявність у керівництві організації досвідчених і талановитих стратегів і практиків, які в більшості своїй мали управлінський і організаторський досвід завдяки роботі в органах державної влади й безпеки часів Саддама Хусейна. Стратегія захоплення й утримання політичної влади на підконтрольній ІДІЛ території за допомогою комплексу методів (тероризм, пропаганда, виконання соціальних і комунально-господарських функцій) свідчить про наявність значних ресурсів і якісного планування їх використання для досягнення чітко визначених цілей. Усе це доводить необхідність більш детального вивчення феномену ІДІЛ і її впливу на національну безпеку України і її міжнародне становище.

ЛІТЕРАТУРА:

1. 7 NEWS SYDNEY. «Australia featured in new Islamic State propaganda video»/7 news Sydney. – November 27, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://au.news.yahoo.com/a/30214213/australia-featured-in-new-islamic-state-propaganda-video/#page1.

2. IHS Conflict Monitor. «Islamic State territorial losses». – October, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://cdn.ihs.com/www/images/Islamic_State_territorial_losses_Jan_2015_Oct_2016.jpg.

3. CNN. «The anatomy of ISIS: How the 'Islamic State' is run, from oil to beheadings»/CNN. – January 14, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://edition.cnn.com/2014/09/18/world/meast/isis-syria-iraq-hierarchy/.

4. Anjarini S. «The Islamic State: from Baghdadi the founder to Baghdadi the «caliph»/Suhaib Anjarini. – July 10, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://english.al-akhbar.com/node/20599.

5. Anjarini S. «The Islamic State: from Baghdadi the founder to Baghdadi the «caliph»/Suhaib Anjarini. – July 10, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://english.al-akhbar.com/node/20599.

6. Reuter C. «Secret Files Reveal the Structure of Islamic State»»/Christoph Reuter. – April 18, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.spiegel.de/international/world/islamic-state-files-show-structure-of-islamist-terror-group-a-1029274.html.

Коротков Д.С.

«Гібридна війна» та її вплив на захист прав людини й демократичні цінності в Україні

УДК 323.22/.28:355.01] (477):342.7

Коротков Д.С.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
та політології
Харківського національного
економічного університету
імені Семена Кузнеця

У статті досліджено основні принципи й концептуальні підходи до поняття «гібридна війна». Відзначається, що сучасні глобалізаційні процеси у світі впливають і на появу нових конфліктів. Аналізується феномен «гібридна війна» в Україні та її вплив на формування моральних цінностей і захист основних прав людини.
Ключові слова: *війна, право збройних конфліктів, «гібридна війна», права людини, мораль.*

В статье исследованы основные принципы и концептуальные подходы к понятию «гибридная война». Отмечается, что современные глобализационные процессы в мире влияют и на появление новых конфликтов. Анализируется феномен «гибридная война» в Украине и ее влияние на формирование нравственных ценностей и защиту основных прав человека.
Ключевые слова: *война, право вооруженных конфликтов, «гибридная война», права человека, мораль.*

In the article the basic principles and conceptual approaches to the concept of "hybrid warfare". It is noted that the current globalization processes in the world and the influence on the emergence of new conflicts. Analyzed the phenomenon of "hybrid war" in Ukraine and its impact on the formation of moral values and the protection of fundamental human rights.
Key words: *war, law of armed conflict, "hybrid warfare", human rights, ethics.*

Глобалізація в контексті її мультикультуралізму змінює основи гуманітарного простору й у плані моралі, і в плані прав людини. Але в сучасних суспільствах ми можемо спостерігати випадки, коли міжнародні узгодження з прав людини перестають бути загальноприйнятими. Причиною таких тенденцій є поява нових форм конфліктів і, зокрема, такого феномена, як «гібридна війна». Сучасне українське суспільство стоїть перед важливою дилемою: як зберегти пріоритет ідеї прав людини та побудови демократичної правової держави в контексті спільної європейської моделі з вимушеною необхідністю порушувати права людини й норми моралі в ході «гібридної війни» з Російською Федерацією (далі – РФ).

Війни XXI ст. є і будуть зовсім іншими, ніж попередні: змінюється сам характер, сутність, вони будуть містити елементи гібридної війни. Необхідно підкреслити, що тема вивчення та аналізу феномена «гібридна війна» актуальна в західноєвропейському науковому дискурсі. Концептуальним обґрунтуванням «гібридної війни» протягом XIX ст. займалися західні теоретики: Р. Глен, Дж. Гордон, Д. Кілкаллен, Дж. Маккуен, Д. Маттіс, Д. Мацумура, У. Немет, Е. Сімпсон, Н. Фрейер, Ф. Хоффман, Г. Карлсен, Франк ван Каппен та ін. На жаль, українські вчені до недавнього часу не приділяли уваги осмисленню цього явища. Але останнім часом вийшли роботи наших науковців: Т. Андрієвського, А. Гоймана, В. Горбуліна, Е. Магди, М. Требіна, О. Феденко та ін., у яких вивчаються сутність і зміст цієї війни. Необхідно виділити й дослідження А. Єрмолаєва, Д. Єрмолаєва, В. Власюка, Є. Давіда, Я. Кармана, А. Левцуна, В. Щербини, які присвячені впливу «гібридної війни» на захисту прав людини й норм моралі.

Метою статті є аналіз такого сучасного феномена світових конфліктів, як «гібридна війна», в контексті захисту загальнодемократичних цінностей прав і свобод людини та її впливу на моральний складник українського суспільства.

Перш ніж аналізувати проблему взаємозв'язку «гібридної війни» та її впливу на мораль і захист прав людини, автор спробує розібратися в сутності такого соціального феномена, як війна. Чи можливо взагалі спільне застосування дефініцій: війна, мораль, право? Аналіз основних досліджень і публікацій свідчать про те, що у світлі розглянутої проблеми й у контексті парадигми політичного реалізму сутність війни базується на двох основних ідеях: *по-перше*, сила (і передусім військова) відіграє вирішальну роль під час відстоювання державних інтересів як засіб підтримки певного статусу на міжнародній арені (хоча в теорії міжнародних відносин популярністю користується концепція «м'якої сили», але в основі словосполучення – все ж термін «сила»); п*о-друге,* війна це засіб політики, використання якого виправдано необхідністю відстоювання інтересів держави. Ці ідеї об'єднують прихильників концепції «війна природний інструмент політики», до яких належать К. Клаузевіц, Г. Моргентау, А. Шлезінгер, Ч. Уітворт, Р. Озгуд та ін. Якщо війна це засоби політики, а для досягнення мети всі засоби добрі (як стверджує Н. Макіавеллі), тоді війна спочатку розглядається як крайня необхідність для держави і природно повинна виправдовуватися. Пріоритет моральних і правових норм у суспільстві це питання залишається відкритим.

У сучасному світі, незважаючи на те що війни неминучі, суперечності між державами потрібно долати колективними зусиллями, спираючись на прагнення більшості держав до миру. Уважається можливим створення ефективних систем колективної безпеки в рамках системи міжнародного права. На нашу думку, саме поширення демократії

як основи державного устрою створює сприятливі умови для мирного співіснування. Актам агресії необхідно протиставляти принципи колективної безпеки й у разі потреби об'єднану військову силу, що діє на легітимній основі від імені світової демократичної спільноти. Демократія розглядається як основа для підтримання миру між народами. Із 80-х рр. XX ст. в США почала складатися так звана теорія демократичного миру («демократії одна з одною не воюють»), яка представлена роботами М. Дойла, Б. Рассета й ін. Зроблено висновок, що глобальна демократизація відкриває шлях до реалізації давньої мрії людства утвердження миру в усьому світі [1, с. 148]. Але, мабуть, ці ідеї утопічні? Можна констатувати, що у XX ст. війна зазнала найбільш радикальних змін за всю історію міжнародних відносин. При цьому, незважаючи на досить успішне функціонування ООН протягом ось уже 70 років, очевидно, що міжнародне співтовариство не стало воювати менше. Однак у зв'язку з глобалізацією змінилася специфіка конфліктів, значна кількість яких трансформувалося в конфлікти внутрішні, що протікають у рамках суверенних держав, тоді як засновники ООН виходили з превалювання міждержавних конфліктів. Глобалізація загроз, поширення міжнародного тероризму, поява нових військових стратегій, зміна «правил гри» світової безпеки істотно змінили сферу безпеки. Усе це виявляється у формі необґрунтованого обмеження прав і свобод громадян, щоправда, з метою своєї безпеки. Перед сучасною людиною виникає дилема: безпека в обмін на урізання своїх прав.

Україна виявилася втягнутою в нові форми військових конфліктів на тлі геополітичних ігор РФ, і словосполучення *«гібридна війна»* вже три роки як актуальне й активно використовується у вітчизняних засобах масової інформації (далі – ЗМІ). Війна впливає на формування системи захисту прав і свобод громадян і моральних координат сучасного українського суспільства. Дійсно, традиційне бачення війни застаріло й не може сприяти вирішенню проблем безпеки та захисту прав особистості. На думку консультанта міністерства ВМФ США Франка Хоффмана, сучасна епоха характеризується процесами гібридизації в тому числі й у військовій сфері. Традиційні форми війни змішуються з діяльністю організованої злочинності, іррегулярними конфліктами й тероризмом [2, p. 34–39]. Для характеристики цієї нової реальності він пропонує застосовувати поняття «гібридна війна» (hybrid warfare). Учений визначає гібридну війну у вигляді будь-яких дій ворога, який швидко і гнучко використовує найрізноманітніші комбінації дозволеної зброї, партизанську війну, тероризм, злочини на полі бою для досягнення політичних цілей.

Системний аналіз сучасної «гібридної війни» зробив професор М. Требін, який уважає, що, *по-перше,* вона поєднує в собі конвенційні й неконвенційні бойові дії та відповідних учасників цієї війни (поруч зі збройними силами дієвими учасниками стають терористи, найманці, партизани, ополченці, бандформування, спецпідрозділи інших держав); *по-друге,* початок «гібридної» війни пов'язаний із використанням неконвенційних методів ведення бойових дій, які здійснюють незаконні збройні формування; *по-третє,* протягом усієї «гібридної війни» дуже велике значення приділяється боротьбі за уми й душі людей, тобто інформаційній боротьбі, де основними діючими суб'єктами є не військові, а цивільні: ЗМІ, телебачення, інші засоби масової комунікації [3, с. 367].

На нашу думку, саме «гібридна війна» є загрозою стосовно порушення прав людини й загалом «правил гри» під час військових конфліктів. Як уже визначалося, існує загалом два підходи до розуміння сутності війни. Перший, пов'язаний із традицією Карла фон Клаузевіца, визначає війну як організоване насильство, що має на меті досягнення соціальних і політичних цілей. Цей підхід дистанціюється від моральних, правових, етичних аспектів війни або сприймає їх через призму військово-політичних інтересів. Другий підхід виходить із праць Цицерона, який твердив, що війна – це правова ситуація та умови, яке легітимізують насильство й визначають його допустимі межі. Отже, вводяться поняття «мирний стан» і «військовий стан» залежно від того, чи є насильство легітимним. Розрізнення мирного та військового станів є критично необхідною річчю. Війна створює принципово іншу реальність, формує власне розуміння моральної, етичної, правової норми, яке потребує визначення засобами військового права. Поки правове поле залишається невизначеним, не можна говорити про організоване ведення бойових дій, а насилля може стати неконтрольованим, що, тим не менше, не означатиме війни. Власне, саме цим і небезпечна гібридна загроза [4].

Дійсно, часто «гібридна війна» ведеться без оголошення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, яка веде гібридну війну, укладає угоду з державними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської й Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами. Так, наприклад, РФ за весь час ведення з Україною «гібридної війни» не визнає наявності своїх військових на території Донбасу. Усе це призводить до ситуації, коли важко говорити про правові, етичні й моральні фрейми [4].

Необхідно підкреслити, що кількість жертв у «гібридній війні» не можна порівняти з мільйонами жертв у світових війнах XX ст., але насильство

в такій війні направлено головним чином проти мирного населення. Як стверджує професор Лондонської школи економіки М. Калдор, у «нових війнах» порушення прав гуманності і прав людини є не побічним ефектом, а її центральним стержнем [5, с. 227]. Більше ніж 90% жертв це мирне населення, а кількість біженців зростає з року в рік. Наприклад, Управління Верховного комісара ООН з прав людини оприлюднило звіт із даними про втрати на сході України за час проведення антитерористичної операції. З початку конфлікту на сході України загинуло більше ніж 9 тис. чоловік і поранено більше ніж 20 тис. чоловік, серед яких – цивільні, українські військовослужбовці та бойовики незаконних збройних формувань. Причому кількість загиблих мирних жителів приблизно становить більше ніж 2 тисячі осіб, а кількість біженців перевищила 2 млн. осіб [6].

Гібридизація війни може призвести до того, що право збройних конфліктів не матиме значення й не знайдуться способи вирішити правові питання сучасної гібридної війни, припускаючи те, що в такій ситуації не буде правового контролю та захисту сторін. Якщо тенденція розвитку права збройних конфліктів триватиме в дусі чогось неактуального, то учасники збройних конфліктів, а також і все міжнародне співтовариство почнуть розглядати міжнародне право як якийсь анахронізм, ніж правовий імператив. Може виникнути ситуація, коли авторитет права зменшуватиметься, традиційні правові заборони будуть безкарно порушуватися й тільки певні поняття моралі зможуть якось обмежити дії під час війни. Державні та недержавні супротивники будуть уважати, що такі давні правові норми містять значні недоліки й уже не можуть регулювати їхні дії. Наслідком цього може бути те, що сторони в конфлікті ігноруватимуть зобов'язання, які входять у право збройних конфліктів [7, с. 231].

Необхідно підкреслити, що стосовно доказу цієї тези можна навести приклад, коли міжнародна правозахисна організація Amnesty International заявляє, що обидві сторони конфлікту на сході України часто й широко застосовують тортури стосовно полонених. У звіті на 36 сторінках ідеться про тортури та вбивства на сході України. Директор програми Amnesty International по Європі та Центральній Азії Джон Дальхізен зазначив: «Ув'язнені з обох сторін були побиті й піддані імітації страти. Ми також документували вбивства полонених сепаратистами. Це військовий злочин» [8]. Крім того, правозахисники встановили, що обидві сторони самовільно арештовують мирних жителів, які не скоювали злочинів, лише за симпатії протилежний стороні. Так, мирні мешканці розповідали, що були затримані й побиті тільки за те, що мають фотографії з Євромайдану на мобільних телефонах, або за те, що в них у контактах є телефонні номери сепаратистів.

Зазначимо, що поступово змінюється характер і зміст моральних цінностей сучасного українського суспільства. «Гібридна війна» призвела до глибоких змін гуманітарного простору щодо людського життя. Насильницька смерть, яка раніше сприймалася як віддалена екстраординарна подія, як публічний виклик загальноприйнятому безумовному табу, стала повсякденною подією, яка сприймається як допустиме, тривіальне, а іноді й «необхідне зло». У мирний час навіть більш масштабна загибель людей також була відомим фактом: смертність на дорогах і в лікарнях перевищувала розміри втрат, понесених у ході військового конфлікту. Але ця смертність сприймалася як трагічна неминучість, із якою в принципі нічого не можна зробити швидко. Військовий же конфлікт змушує сприймати масову смертність як деяку суспільну необхідність. Смерть, отже, стає позитивною суспільною цінністю, набуває в українському суспільстві статусу свого позитивного логічного обґрунтування, при цьому знімається порядок боротьби за унікальність індивідуального життя, за відстоювання невід'ємного права людини право на життя. Відбувається девальвація життя як фундаментальної гуманістичної цінності. Але ж саме ціннісний європейський вибір лежав в основі публічного дискурсу оформлення подій, що мають стосунок до війни, внаслідок чого виникає суперечність між декларованою метою й засобами її досягнення [9].

Як уже вище зазначалося, гібридна війна це війна комплексна, одним зі складників цієї війни є інформаційна зброя. Гібридна війна, яку ведуть, зокрема, в інформаційному напрямі, від звичайної відрізняється своїми методами, формою й масштабами. Сьогодні відбувається активна фаза інформаційної війни РФ проти України, підготовку до якої почали ще 2006–2007 рр., коли інформаційні зусилля РФ набули ознак системності за методами, цілями, часом. Україні доводиться «вчитися» ведення інформаційної війни й висувати свої контраргументи в інформаційному просторі. Але все це призводить до вимушеного обмеження особистих прав людини (в контексті забезпечення своєї національної безпеки), йдеться про право на свободу думки і слова (ст. 34 Конституції України) [10].

Ці обмеження відбуваються в контексті інформаційного простору України. Дослідники Інституту стратегічних досліджень «Нова Україна» вважають, що характерною рисою простору інформаційних новин у ЗМІ стало згортання його тематики до вузького набору проблем, пов'язаних з АТО, корупційними скандалами й дискредитацією всього, що має стосунок до Росії. Міжнародні події подаються також у цьому контексті. У такій опції Україна не існує без війни, а світова спільнота не існує поза контекстом України. Усе, що не вписується в такий

медійний дискурс, оголошується або не вартим уваги, або підступами ворожої пропаганди. Витіснення неприйнятних до обговорення тем відроджує непублічний простір комунікації забуту радянську «кухню», де люди обговорюють питання, на які в публічному просторі говорити заборонено [9].

Разом із тим правозахисники Amnesty International у звіті про стан справ у 2016/2017 рр. констатують погіршення ситуації з правами людини в Україні у зв'язку зі збройним конфліктом на Донбасі та анексією Криму [11], а Міжнародна правозахисна організація Freedom House у 2016 р. зарахувала Україну до частково вільних країн. У доповіді йде мова про те, що «Україна продовжує оговтуватися від заворушень, що супроводжували відсторонення Віктора Януковича з поста президента в 2014 році, а також пов'язаною із цим кризою, спровокованою окупацією Росією Криму та військовою підтримкою сепаратистів на Донбасі, на сході України. Неспроможність керівництва держави подолати масштабну корупцію у вищих ешелонах влади підірвала популярність уряду та негативно позначилася на ефективності проведення реформ у різних галузях. У сфері цивільних свобод загрозу свободі преси становили політичний тиск і напади на журналістів» [12]. Як приклад наводиться проблема з телевізійними ефірами С. Шустера й убивство журналіста П. Шеремета.

На думку європейських партнерів, у нашій державі є проблема з правами людини та свободою слова. Можна побачити в українських інтернет-ресурсах такі заголовки: «В ОБСЄ розкритикували заборону російських фільмів в Україні», «У ЄС обурені «Миротворцем», закликали прибрати дані журналістів», «Представниця ОБСЄ з питань свободи слова Дуня Міятович також висловила занепокоєння щодо ситуації із закриттям шоу С. Шустера» тощо. Але в Україні йде «гібридна» війна, і нам потрібно відстоювати національні інтереси та захищати свій інформаційний простір. Це вимушені кроки для забезпечення національної безпеки від РФ. При цьому західна преса в новому гібридному світі й сама стає жертвою нової гібридної реальності (яка справді не вписується в її ліберально-демократичні світоглядні переконання), оскільки намагається підходити до інформаційно-політичного простору з «демократичними стандартами» мирного й раціонального існування – підходом «виваженості», «об'єктивності» й «плюралізму думок». Загалом виникла ситуація, коли Захід не до кінця розуміє, що відбувається в Україні в контексті своєї парадигми європоцентричності. Не можна не визнати, що за руйнування старого світопорядку відповідальна не тільки Росія. Безумовно, саме її агресія проти України (а раніше проти Грузії) стала безпосередньою причиною того, що відбувається. Проте Захід, зі свого боку, по суті, «вмиваючи руки», дозволив цьому статися. Про це дедалі чіткіше говорять і західні аналітики, зокрема Пітер Дікінсон у матеріалі для Atlantic Council. Він справедливо зазначає, що більшість західних ЗМІ відразу після російської агресії проти України несподівано «осліпли» стосовно того, хто агресор в українському конфлікті і як мають бути названі окупаційні війська. Натомість журналісти винаходили якісь нові слова та словосполучення, єдиний смисл яких – не назвати російську агресію такою [13, с. 8].

Із цієї причини Україна дійсно демонструє ознаки «закритого суспільства» з явним порушенням особистих прав людини, в якому соціальний та інформаційно-комунікативний процеси не збігаються. Необхідно відзначити, що Україна займає лідируючу позицію за кількістю позовів, поданих до Європейського суду з прав людини. Практично з 65 тисяч справ 21,4% були подані проти України. Це великий відсоток, і вплив «гібридної війни», яку веде наша держава, на порушення прав людини й падіння моральних цінностей у суспільстві очевидний.

Історія людства це історія воєн. Еволюція зброї при цьому просто вражає: від примітивних кийків до зброї масового знищення. Ми вже дійшли до війни шостого покоління, де основний вид зброї – високоточна зброя, зброя на нових фізичних принципах, інформаційна зброя, сили та засоби радіоелектронної боротьби. Але війна – це завжди страшно й постійна трагедія і для окремої людини, і для всієї нації. Смерть, хаос, лихо, руїн а це все наслідки будь-якої війни, світової, регіональної або локальної. Але найстрашніше це коли загальнолюдські цінності й мораль відходять на другий план. Саме на війні виявляються й найкращі, і найгірші якості людини. Усі, хто пережив війну, знають, що розгул насильства означає насамперед викорінення норм поведінки та правових систем.

Війна це людська (за всієї своєї нелюдяності) діяльність, яка теж може піддаватися упорядкуванню. У підсумку у XX столітті з'явилося право збройних конфліктів, яке раніше називалося «право війни», а зараз відомо під назвою «міжнародне гуманітарне право» (МГП). Необхідно відзначити, що це право охоплює обидві сторони війни: ненависть і братерство (передбачуване), з одного боку, регулюючи способи, за допомогою яких люди можуть знищувати один одного, а з іншого зобов'язуючи їх поважати тих, кого вони тільки що вбили або поранили і хто виявився в їхній владі, а також надавати їм допомогу [14, с. 38]. Але світ змінюється і стає завдяки інформаційній революції глобалізаційним. Поступово змінюється й сутність конфліктів, як приклад, поява такого феномена сучасних конфліктів, як «гібридна війна», яка змінила й сам зміст гуманітарної доктрини війни. Ідея прав людини сьогодні є однією з фундаментальних

основ законодавства майже кожної держави європейської цивілізації. Україна прагне інтегруватися в європейський простір і побудувати громадянське суспільство. Саме держава є основним механізмом реалізації та дотримання прав людини. Але ми зіткнулися з новими віяннями нашої глобалізаційної епохи у сфері конфліктів між державами. Наша країна втягнута в геополітичні ігрища РФ й отримала новий вид конфлікту у вигляді гібридної війни. Зазначимо, що держава, яка не визнає новий зміст сучасних війн, приречена бути тільки об'єктом у міжнародних відносинах. До того ж міжнародне право не містить поняття «гібридна війна», що, у свою чергу, призводить до відповідних страхітливих наслідків у вигляді порушення прав людини й падіння моральних цінностей людей у зоні конфлікту. Україні необхідно домогтися від світового співтовариства перегляду права збройних конфліктів, так як ігнорування цієї тенденції робить сучасні правові зусилля недієздатними, неефективними засобами регулювання сучасних збройних конфліктів і продовжує підривати довіру до права збройних конфліктів. Світова спільнота повинна зрозуміти всю повноту загрози «гібридної війни» в контексті порушення основних прав людини й виробити комплексний правовий гуманітарний захист.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баталов Э. Человек, мир, политика / Э. Баталов. – М. : Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2008. – 330 с.

2. Hoffman F.G. Hybrid Warfare and Challenges / F.G. Hoffman // Joint Force Quarterly (JFQ). – 2009. – Issue 52, Forth Quarter. – P. 34–39.

3. Требін М.П. Феномен «гібридної» війни / М.Н. Требін // Гілея : науковий вісник. 2014. Вип. 87. С. 366–371.

4. Магда Є.М. Гібридна війна: сутність та структура феномену / Є.М. Магда // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2014. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220.

5. Феденко О.В. Еволюція сучасних війн / О.В. Феденко, В.В. Панасюк // Військово-науковий вісник. – 2015. – Вип. 24. – С. 219–230.

6. В ООН озвучили число жертв конфликта на Донбассе [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://mignews.com.ua/politics/16060745.html.

7. Власюк В.В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві / В.В. Власюк, Я.В. Карман // Право і громадянське суспільство. – 2015. – № 1. – С. 226–234.

8. Amnesty International обвиняет в пытках пленных на Донбассе обе стороны. СБУ предлагает диалог и расследование [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://rus.newsru.ua/ukraine/22may2015/zvitai.html

9. Ермолаев А. Гибридные проявления гибридной войны / А. Ермолаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://newukraineinstitute.org/new/557.

10. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rada.gov.ua/uploads/documents/27396.pdf.

11. В Amnesty International розкритикували Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/news/2017/02/22/7136096/.

12. Freedom House визнав Україну частково вільною країною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://imi.org.ua/news/56236-freedom-house-viznav-ukrajinu-chastkovo-vilnoyu-krajinoyu.html.

13. Світова гібридна війна: український фронт : [монографія] / за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.

14. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов : [курс лекций, прочитанных на юридическом факультете Открытого Брюссельского университета] / Э. Давид. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 2011. – 1144 с.

Матлай Л.С.

Королівство Іспанія – Держава Ізраїль: від «історичної аномалії» до стабільних двосторонніх відносин (1986–2016 рр.)

Розглядаються особливості становлення політичних та дипломатичних відносин Королівства Іспанії з Державою Ізраїль. Увага акцентується на залежності двосторонніх відносин від арабо-ізраїльського конфлікту. Висвітлюється сучасний стан співпраці Мадриду та Єрусалиму в політичній, економічній та культурній сферах.

Ключові слова: *Іспанія, Держава Ізраїль, двосторонні відносини, арабський світ, ізраїльсько-палестинський конфлікт, співпраця.*

Рассматриваются особенности становления политических и дипломатических отношений Королевства Испании с Государством Израиль. Внимание акцентируется на зависимости двусторонних отношений от арабо-израильского конфликта. Анализируется современное сотрудничество Мадрида и Иерусалима в политической, экономической и культурной сферах.

Ключевые слова: *Испания, Государство Израиль, двусторонние отношения, арабский мир, израильско-палестинский конфликт, сотрудничество.*

The features of formation of political and diplomatic relations between the Kingdom of Spain and the State of Israel are analyzed. The current states of cooperation between Madrid and Jerusalem in the political, economic and cultural spheres are highlighted. Spain and the State of Israel established full diplomatic relations on 16 January 1986. Spain became last West European Nation to establish ties with Israel.

Key words: *Spain, Israel, bilateral relations, Arab world, Israeli-Palestinian conflict, cooperation.*

УДК 327(94)

Матлай Л.С.,
кандидат історичних наук,
асистент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»

Постановка проблеми. На території сучасної Іспанії століттями мешкали християни, мусульмани, іудеї. Історія засвідчила різні факти спільного проживання народів: від взаємопорозуміння до воєн, несприйняття та ворожнечі, переслідувань та вигнання за належність до іншої нації, віри, культури. Драматично складалися відносини Іспанії з єврейським народом. Ганебним залишається факт висилки з країни в 1492 р. майже всіх євреїв-сефардів. Складним та суперечливим був шлях до встановлення повноцінних політичних і дипломатичних відносин парламентської монархії з Державою Ізраїль.

Останнім часом знову активізувалися проблеми міжцивілізаційних відносин, які постали в міжрелігійних, міжконфесійних та міжетнічних вимірах і проявилися в зростанні міграції, тероризму, екстремізму, національної та релігійної нетерпимості. Тому досвід становлення й розвитку двосторонніх зв'язків Іспанії та Ізраїлю є актуальним, оскільки країни відіграють важливу роль у забезпеченні миру й безпеки на Близькому Сході та Середземномор'ї. Крім того, Іспанія стала однією з держав, які в 2005 р. запропонували ініціативу «Альянс цивілізацій», спрямовану на покращення міжцивілізаційного діалогу та співпраці країн світу, попередження глобальних міжнародних конфліктів.

Аналіз актуальних досліджень. Становлення взаємовідносин Іспанії й Ізраїлю досліджували іберійські вчені – професори факультету Мадридського університету Комплутенсе Кармен Лопес Алонсо та Антоніо Маркіна; професор Університету Севільї Антоніо Ермоса Андухар; історик автономного Університету Барселони Хуан Кулла Клара та професор цього ж наукового закладу Антоніо Сегура Мас; науковець Хосе Антоніо Лісбона; політичний діяч та дипломат Ангел Віньяс та ізраїльські фахівці – професори Тель-Авівського університету Раанан Рейн, Аліса Гініо Меюхас, Сільвіна Шаммах Гессер; політолог Центру міжнародних та регіональних досліджень Тель-Авівського університету Єфраїм Давіді; професор міжнародного права Натан Лернер. Вищезгадані дослідники підтримують точку зору, згідно з якою ізраїльсько-палестинський конфлікт став ключовим для розуміння еволюції спадів і розвитку відносин між Мадридом та Єрусалимом, змістом і тоном дипломатичних контактів. Відомий іспанський журналіст і дослідник у галузі міжнародних відносин Хосе Антоніо Лісбона вважає, що іспансько-ізраїльські відносини дотепер залишаються тристоронніми, а не двосторонніми, оскільки зовнішня політика Мадриду з єврейською державою залежить від його відносин з арабським світом [20].

На жаль, тематика двосторонніх відносин Іспанії й Ізраїлю майже не досліджувалася українськими науковцями.

Мета наукової розвідки полягає в з'ясуванні особливостей політичних, економічних та дипломатичних відносин Іспанії й Ізраїлю.

Виклад основного матеріалу. Більше ніж 500 років тому Іспанія була домівкою для однієї з найбільшої гілки єврейської нації в Європі. Представники цього народу впливали на всі аспекти життя тогочасного іспанського суспільства. У 1492 р. указ католицьких королів змусив євреїв-сефардів покинути країну. Лише наприкінці XIX століття відбулося «нове відкриття єврейської присутності в історії Іспанії», коли в ході війни на півночі Африки іспанці зустрілися з нащадками виселеного народу [11, с. 5]. Конституція Іспанії 1876 р. дозволила

публічне сповідування будь-якої релігії, тому її можна вважати документом, який скасовує указ про висилку. У 1881 р. король Альфонсо XII та іспанський уряд заявили про готовність надати притулок євреям – жертвам переслідувань у царській Росії. У 1917 р. відкрилася перша синагога в Мадриді. Указом ліберального уряду Іспанії 20 грудня 1924 р. євреям було дозволено повернутися на батьківщину та отримати іспанське громадянство. Тоді перші групи сефардів прибули з Османської імперії. Згодом їх число поповнили німецькі євреї [16, с. 2].

Диктатор Ф. Франко пов'язував євреїв із комунізмом та масонством і вважав так звану «жидомасонську ліву змову» загрозою для західної цивілізації. У той же час тисячі євреїв знайшли прихисток в Іспанії, рятуючись від Голокосту. Після завершення Другої світової війни Іспанія опинилася в складному міжнародному становищі. 12 грудня 1946 р. Генеральна асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла резолюцію про відкликання послів майже всіх держав світу з Мадриду (за винятком Святого Престолу, Швейцарії, Португалії й Аргентини) через співпрацю режиму Ф. Франко з фашистськими режимами Німеччини й Італії. Відтоді Іспанія перебувала в міжнародній ізоляції та не відігравала важливої ролі у світовій політиці, маючи підтримку своїх позицій лише в двох регіонах – Латинській Америці та арабських державах. Слід зазначити, що після створення єврейської держави Ф. Франко виявляв бажання встановити політичні відносини з Ізраїлем. Однак його пропозицію не прийняв перший прем'єр-міністр Їзраїлю Д. Бен-Гуріон, мотивуючи відмову співпрацею Іспанії з нацистами й участю її «Блакитної дивізії» в бойових діях на Східному фронті. Сьогодні в Ізраїлі визнали, що рішення Д. Бен-Гуріона виявилося помилкою.

У 1956 р. Мадрид відхилив офіційне прохання Ізраїлю встановити дипломатичні відносини, побоюючись погіршення зв'язків з арабськими країнами. Іспанія й Ізраїль не мали двосторонніх відносин протягом 38 років. Перший посол Ізраїлю в Іспанії Самуель Хадас зазначив: «Франкістська Іспанія віддавала перевагу арабським країнам, цінуючи їх голосування в ООН і підтримку в часи міжнародної ізоляції. Крім того, урядові антисіоністські й антисемітські канцелярії існували в диктаторські часи в Мадриді й інших піренейських містах, де проводилася ідентифікація іммігрантів-євреїв як комуністичних елементів (не забували єврейську-масонську-більшовицьку конспірацію в роки Другої світової війни), брали участь у Фаланзі та секретних організаціях із підтримки великого муфтія в Єрусалимі, лідерів арабської Палестини як союзника нацистів. Іспанське озброєння продавалося до арабських країн» [10, с. 45–47]. До цього слід додати, що в 1949 р. Ізраїль голосував проти закінчення міжнародної ізоляції Іспанії, мотивуючи це тим, що франкістський режим тісно співпрацював з нацистами та фашистами.

Доречно згадати й інші історичні факти. 16 жовтня 1994 р. відомий іспанський та європейський політик Х. Солана й президент Угорщини А. Гьонц відкрили в Будапешті пам'ятник мадридському дипломату Ангелу Сансу Брізу, який у роки Другої світової війни врятував життя 5200 євреїв-сефардів. Тимчасовий повірений у справах Іспанії отримав від свого (франкістського!) міністерства закордонних справ повноваження на видачу іспанських паспортів для євреїв і рятував нещасних людей від неминучої загибелі.

Післяфранкістські демократичні уряди Іспанії щодо відносин з Ізраїлем мали «політичну, ідеологічну та психологічну спадковість» від колишнього режиму [8, с. 19]. А визначальним моментом іспансько-арабських відносин стала монополія арабських країн на постачання нафти в Іспанію. Проблему залежності від зовнішніх джерел енергії (арабської нафти) Мадрид намагався вирішити шляхом установлення «особливих відносин» з арабським світом. Промовистий факт: Іспанія стала першою західноєвропейською країною, яку відвідав у вересні 1979 р. голова Організації визволення Палестини Ясір Арафат [3, с. 11].

Перший уряд Іспанської робітничої соціалістичної партії (1982–1986 рр.) дістав у спадок від попередників невирішені питання двосторонніх зв'язків з Ізраїлем. Слід зазначити, що на той час стратегічне положення парламентської монархії залежало від її вкладу у вирішення проблем безпеки в середземноморському регіоні, де постійно жевріла небезпека прихованих конфліктів. Відносинам з арабським світом соціалісти надавали особливого значення, підкреслюючи важливість урегулювання близькосхідних проблем. Урядовий кабінет у провадженні близькосхідної політики закликав до чесного паритету між Ізраїлем та Організацією визволення Палестини. Проте Іспанія на початку 80-х рр. залишалася єдиною західноєвропейською державою, яка не мала дипломатичних відносин з Ізраїлем. Вона також офіційно не визнала й Організацію визволення Палестини. Ізраїльський дипломат С. Хадас свідчить, що в ті роки дипломатія його країни використовувала друзів Ізраїлю, лідерів урядів, міністрів і парламентарів з різних кінців світу з метою тиску на Іспанію, спонукаючи останню до врегулювання відносин з єврейською державою [11, с. 33]. Це підтверджує колишній глава іспанської зовнішньополітичної служби Ф. Моран (1982–1985 рр.), який підкреслював, що проізраїльське лоббі було величезним у медіапросторі, парламентських та економічних колах [17, с. 177].

Сторони не мали дипломатичних відносин до 17 січня 1986 р. Саме цього дня був підписаний

двосторонній протокол у Гаазі, а 8 лютого країни обмінялися послами. Аналізуючи текст «Декларації уряду Іспанії щодо встановлення відносин з Ізраїлем» (ісп. «Declaración del Gobierno de España con motivo del establecimiento de relaciones con Israel»), можна пересвідчитися, що навіть у цьому документі правляча еліта Іспанії запевнює арабський світ у своїй лояльності та підтримці традиційної політики дружби й солідарності. Парламентська монархія виступила проти анексії арабських територій після 1967 р. та односторонньої зміни статусу Єрусалиму; засудила політику ізраїльських поселень на окупованих територоріях та вимагала визнати й гарантувати законні права й сподівання палестинського народу на самовизначення [6].

Міністр закордонних справ Іспанії Ф. Ордоньєс (1986–1992 рр.) зазначив, що встановлення дипломатичних відносин поклало кінець «історичній аномалії» [7]. В Іспанії став формуватися новий образ Ізраїлю, розпочалися обміни візитами вищих посадових осіб, активізувалися міждержавні політичні, культурні та наукові контакти. Під час свого першого офіційного візиту в Ізраїль Ф. Ордоньєс підтримав право палестинців на самовизначення, засудив практику створення ізраїльських поселень на арабських землях. У близькосхідній політиці іспанський уряд не лише закликав до чесного паритету між конфліктуючими сторонами, а прагнув до мирного процесу в нових відносинах Іспанії з Ізраїлем та традиційно добрих зв'язках з арабськими країнами й Організацією визволення Палестини. У 1987 р. Іспанія розпочала двосторонню співпрацю з Палестинськими територіями.

Мадридська дипломатія в 90-х рр. XX століття активізувала свою діяльність у середземноморській політиці. Визнавши державу Ізраїль та встановивши з нею двосторонні відносини, Іспанія змогла претендувати на роль країни-організатора, а Мадрид – на місце проведення в 1991 р. конференції з урегулювання близькосхідної проблеми згідно з резолюціями 242 та 338 Ради Безпеки ООН. Ця конференція була скликана з метою відкриття двох паралельних переговорних процесів – двосторонніх та багатосторонніх. Утім, вона не мала права нав'язувати форми врегулювання чи блокувати угоди, досягнені сторонами. Двосторонні переговори відбувалися в межах арабо-ізраїльського діалогу. Мадридська декларація окреслила нову європейську позицію в конфлікті. Іспанія відмовилася від однобічної проарабської позиції. Дипломатична позиція Іспанії на цьому форумі була чіткою та зрозумілою – сприяння становленню Палестинської національної автономії та мирному процесу. Крім того, у 1986 р. іспанський уряд закликав світову спільноту до виконання резолюції 425 Ради Безпеки ООН із метою усунення ізраїльської присутності на півдні Лівану [13].

Відзначення в 1992 р. 500-річчя відкриття Америки Х. Колумбом та згадування про трагедію вигнання євреїв-сефардів з Іспанії було розцінене багатьма іберійцями як можливість виправити історичну несправедливість. Іспанський уряд організував низку різноманітних заходів, спрямованих на створення образу толерантної Іспанії [15, с. 36]. Колишній Надзвичайний та Повноважний посол Держави Ізраїль в Іспанії Віктор Харель в одному з інтерв'ю зазначив: «Іспанія отримала можливість продемонструвати всьому світові унікальність своєї країни, яка виступає в ролі своєрідного моста, здатного примирити християнство, мусульманство й іудаїзм і разом виявити толерантність щодо етнічних і конфесійних меншин у самій Іспанії» [1]. У листопаді 1993 р. в Ізраїль здійснив офіційний візит глава парламентської монархії король Хуан Карлос I.

Згодом досягненням дипломатії Мадриду стала організація та проведення в Барселоні в 1995 р. першої Євросередземноморської конференції з метою перетворення регіону в зону миру, посилення ролі середземноморських держав у регіональній та світовій політиці [5, с. 1070–1078].

У травні 1996 р. після перемоги на парламентських виборах правого блоку Лікуд уряд прем'єр-міністра Ізраїлю Біньяміна Нетаньяху фактично зірвав мирний процес на Близькому Сході, висловивши цілковиту незгоду зі створенням Палестинської держави та наполігши на визнанні Єрусалиму столицею Ізраїлю, а також зберігши контроль над Голанськими висотами й активізувавши будівництво єврейських поселень на Західному березі річки Йордан та в секторі Гази. У 1996 р. глава уряду Іспанії Хосе-Марія Аснар зустрівся в Мадриді з палестинським лідером Ясіром Арафатом, запевнивши останнього в підтримці народу Палестини.

У 2000 р. Аснар виступив посередником у новому арабо-ізраїльському конфлікті, відомому як «Інтифада аль-Акса». Іспанський прем'єр у вересні мав зустрічі з прем'єр-міністром Ізраїлю Ехудом Бараком та представником Палестини Ясіром Арафатом, намагаючись допомогти залагодити збройний конфлікт. У 2001 р. Аснар відвідав з офіційним візитом Єгипет. Однак його пропозицію щодо проведення нової багатосторонньої конференції в Мадриді з метою поновлення переговорів стосовно врегулювання близькосхідної кризи не підтримав єгипетський президент Хосні Мубарак. Спроби сприяти залагодженню арабо-ізраїльського питання Аснар не полишав і в період головування Іспанії в ЄС у першому півріччі 2002 р. У березні до Аснара як до голови ЄС звернувся палестинський лідер із проханням уплинути на ізраїльську владу та закінчити бойові дії в Рамаллі. Стурбовані загостренням близькосхідного конфлікту, іспанські політики та дипломати намагалися вплинути на учасників конфлікту й закликати їх до переговорів, відмовитися від

насилля. У березні 2002 р. Аснар висловив цю позицію й на саміті Ліги арабських держав.

Намагаючись покращити взаєморозуміння між іспанським та єврейським народами, національний Парламент монархії в 2005 р. дозволив нащадкам євреїв-сефардів отримати іспанське громадянство без відмови від іншого. У 2006 р. законодавчий орган установив офіційний день ушанування пам'яті жертв Голокосту, який відзначається 27 січня кожного року. У лютому 2007 р. у Мадриді відкрили Дім євреїв-сефардів для ознайомлення іспанців із культурою єврейського народу й іудаїзмом. Цей центр став одним із інструментів публічної дипломатії, сприяючи розвитку відносин дружби та співпраці між народами, формуванню взаємної толерантності, терпимості та розуміння, зменшенню проявів антисемітизму, які дотепер мають місце в Іспанії.

Під час війни в секторі Гази в 2008–2009 рр. Іспанія зайняла двозначну позицію. З одного боку, уряд соціалістів під керівництвом Х. Сапатеро засудив ізраїльтян у непропорційному використанні зброї під час військової операції «Литий свинець», у результаті якої загинуло більше 1300 палестинців, а 5000 отримали поранення; з іншого боку, уряд відкинув заклики заморозити Угоду про асоціацію з Ізраїлем, дипломатичні та комерційні зв'язки, зокрема, постачання озброєння. Тільки в першій половині 2008 р. іспанці експортували в Ізраїль військової техніки й озброєння на суму 1,551,933 євро [2, с. 2]. Акцентуючи увагу на непропорційному застосуванні зброї Ізраїлем, іспанський дипломат Еудальго Мірапеіс Мартінес стверджує, що з 1967 р. між Європою й Ізраїлем існують розбіжності, оскільки країни континенту відійшли від силової політики та мілітаристських рішень, а Ізраїль у свої безпекові концепції включає використання військової сили у вирішенні конфліктів та бореться з насильством і тероризмом за допомогою застосування жорстких силових механізмів [8, с. 31].

Під час загострення арабо-ізраїльського конфлікту 2008–2009 рр. в іспанській пресі друкувалося багато критичних матеріалів та карикатур на ізраїльських військових, де останні звинувачувалися в геноциді палестинського народу та порівнювалися з нацистами. Через це 1 травня 2009 р. чотирнадцять конгресменів США звернулися до прем'єр-міністра Іспанії Хосе Родрігеса Сапатеро з вимогою засудити антисемітизм, який був розцінений як «особливо драматичний» через гнівну риторику основних засобів масової інформації монархії, ворожість до євреїв, акти вандалізму проти синагог та єврейських громадських установ, поширення антисемітських стереотипів [4, с. 163–164].

Економічні відносини між Іспанією й Ізраїлем розвиваються стабільно. Країни співпрацюють у галузі сільського господарства, хімічних речовин, телекомунікацій, програмного забезпечення, медичного обладнання та фармацевтики, використання відновлюваних джерел енергії. Двосторонні торговельні відносини регулюються більше ніж 20 двосторонніми угодами, а також Угодою про асоціацію між ЄС та Ізраїлем. Науковець із Ізраїля Альфред Товіас у статті «Іспанія – Ізраїль: взаємодоповнюваність чи суперництво?» підкреслює, що ці дві середземноморські держави мають багато схожого в розвитку вітчизняних економік, а тому є конкурентами в регіональній та світовій економіці [21]. Проте сторони знаходять взаємні інтереси в галузі харчових технологій, виробництва добрив та насіння, створивши багатонаціональні корпорації. За даними іспанського Міністерства економіки, промисловості й конкурентоспроможності, у 2015 р. Іспанія експортувала в Ізраїль товарів та послуг на суму 1572 мільйонів євро, тоді як Ізраїль надав монархії товарів та послуг на суму 832 мільйони євро. Відзначається стійке зростання двосторонньої торгівлі, яка склала в 2014 р. більше 2200 мільйонів євро, а в 2016 р. – понад 2500 мільйонів євро [19].

У 2010 р. між Мадридом та Єрусалимом був підписаний меморандум про взаєморозуміння з питань військового співробітництва. Сучасний мілітаризований Ізраїль постійно проводить дослідження, орієнтовані на покращення зразків військового оборонного озброєння, та виробляє велику кількість високотехнологічної зброї. Сторони експортують та імпортують одна в одної велику кількість військової техніки та засобів безпеки.

Двосторонні відносини обох середземноморських держав відзначаються не тільки стабільністю. У грудні 2016 р. прем'єр-міністр Ізраїлю Б. Нетаньяху виступив із жорсткою критикою резолюції ООН № 2334, яка засудила будівництво ізраїльських поселень на палестинських територіях. Документ підтримали постійні та непостійні члени Ради Безпеки ООН: Великобританія, Франція, Росія, Китай, Японія, Україна, Ангола, Єгипет, Уругвай, Іспанія, Венесуела, Сенегал, Малайзія й Нова Зеландія; США утрималися. Ізраїльський прем'єр-міністр оголосив про власні дипломатичні заходи щодо країн, які підтримали документ, зокрема, щодо України й Іспанії [18]. Варто зазначити, що Іспанія завжди чітко висловлювалася проти створення ізраїльських поселень на палестинських територіях і засвідчила вірність такій позиції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Установлення дипломатичних відносин між Іспанією й Ізраїлем мало велике значення. Мадрид почав відігравати важливу роль на Близькому Сході та в усьому середземноморському регіоні. У Єрусалимі та Мадриді враховували насамперед власні національно-державні інтереси, двосторонній та регіональний контекст. Сучасний іспанський підхід

до врегулювання палестинського питання характеризується не тільки проарабською позицією, а й урахуванням права Ізраїлю на власну безпеку та захист від тероризму. Подальші перспективи досліджень вбачаються в аналізі нової публічної дипломатії цих середземноморських держав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зусман Р. Єрусалим і Мадрид – ретроспектива останнього двадцятиліття (1948–1986) / Р. Зусман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.shalom-magazine.com/Article.php?id=450516.
2. Brichs Izquierdo F. Zapatero e Israel: la hora de los jueces / F. Brichs Izquerdo, I. Alvares-Ossorio // Opinion. Mediterraneo y Oriente Medio, enero, 2009. – P. 1–3.
3. Adolfo Suárez recibe hoy a Yasser Arafat // El Pais. – 13 de septiembre de 1979. – P. 11.
4. Cordoba Hernandes Ana-Maria. El conflict Palestino-Israeli visto desde Espana: oscilaciones y tendencias de la opinion publica/ Ana-Maria Hernandes Cordoba // Ambitos, № 20, 2011. – P. 149–174.
5. Declaracion de Barcelona // Actividades, Textos y Documentos de la Politica Exterior Española, OID, Madrid, 1995. – P. 1070–1078.
6. Declaración del Gobierno de España con motivo del establecimiento de relaciones con Israel. 17 de enero de 1986 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ocw.um.es/cc.-juridicas/derecho-internacional-publico- 1/ejercicios-proyectos-y-casos-1/capitulo2/documento-2-declaracion-ministros-aaee comunidadesreomocimiento-ex-republicas-sovieticas.pdf.
7. EEE Agensy. Israel y España, relaciones. – 1996. – 8 january.
8. Espana e Israel veinte anos despues [ed. Raanan Rein], – Madrid, Fundacion Tres Culturas del Mediterraneo, 2007. – 224 p.
9. Gonzalez G. Relaciones Espana-Israel y el conflict del Oriente Medio/ G. Gonzalez. – Biblioteca Nueva, 2001. – 304 p.
10. Hadas S. Un legado incomodo. Veinte años de relaciones diplomaticas / S. Hadas // Politica Exterior, № 113, September / October, 2006. – P. 45–49.
11. Hadas S. Un legado para la Transicion: Israel / S. Hadas // Fundacion Transicion Española, Madrid. – 44 p.
12. Kern S. Spain: The Most Anti-Semitic Country in Europe / S. Kern [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https:/ www. gatestoneinstitute. Org /2020/spain-anti-semitic.
13. La conferencia de Paz sobre Oriente Proximo, Palacio Real de Madrid // Revista Politica Exterior, 1991. – Vol. V. – № 33. – P. 95–96.
14. Lisbona José Antonio. España-Israel. Historia de unas relaciones secretas, Ediciones Temas de Hoy. Madrid, 2002. – 251 p.
15. Loles Olivan Hijos. Relaciones hispano-israelies: de la normalizacion de la Politica Exterior a Sefarad 92/ Hijos Loles Olivan // Africa America Latina, cuadernos: Revista de análisis sur-norte para una cooperación solidaria, № 10, 1993. – P. 31–38.
16. López A. Changing Views of Israel and the Israeli-Palestinian Conflict in Democratic Spain (1978–2006) / A. López // Harvard University, Center for European Studies: Working Paper Series, № 149 (2007). – P. 1–21.
17. Moran F. España en su sitio / F. Moran. – Barcelona : Plaza & Janés, 1990. – 498 p.
18. Netanyahu aísla más a Israel. Gobiernos de todo el mundo llevan años repitiendo que los asentamientos israelíes en la Cisjordania ocupada son ilegales [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://elpais.com/elpais/2016/12/26/opinion/1482776477_059174.html.
19. Resume de las relaciones bilaterales con España [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icex.es/icex/es/navegacion-principal/todos-nuestros-servicios/informacion-de-mercados/paises/navegacion-principal/el-pais/relaciones-bilaterales/index.html?idPais=IL.
20. Spain-Israel: a relation conditioned by conflict [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. thediplomatinspain.com/en/spain-israel-a-relation-conditioned-by-conflict/
21. Tovias A. Spain and Israel: are they rivals or complementary? / A. Tovias // Analyses of the Elcano Royal Institute (ARI), 91/2016-22/12/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/ari91-2016-tovias-spain-israel-are-the-they-rivals-or-complementary.

Русова О.С.

Формування моделі тристороннього співробітництва в межах «Веймарського трикутника»

Стаття фокусується на дослідженні історії багаторічної діяльності «Веймарського трикутника», який допоміг чітко визначити європейські перспективи Польщі та підтримав її ствердження як центрального компонента «нової Європи». Також такий формат взаємовідносин дав змогу Франції та Німеччині активізувати «східний напрям» зовнішньої політики ЄС, який набув колосального значення після розпаду СРСР.

Ключові слова: *«Веймарський трикутник», ЄС, розширення на Схід, тристороннє співробітництво, інтеграція, «нова Європа».*

Статья фокусируется на исследовании истории многолетней деятельности «Веймарского треугольника», который помог четко обозначить европейские перспективы Польши и поддержал ее утверждение в качестве центрального компонента «новой Европы». Также данный формат взаимоотношений позволил Франции и Германии активизировать «восточное направление» внешней политики ЕС, которое приобрело колоссальное значение после распада СССР.

Ключевые слова: *«Веймарский треугольник», ЕС, расширение на Восток, трехстороннее сотрудничество, интеграция, «новая Европа».*

The article is focused on the historical studies of the «Weimar triangle» longstanding activities, which helped to set out the European perspectives of Poland and supported its rise in the capacity of the key component of «new Europe». Also this format of interrelations enabled France and Germany to vitalize the «Eastern direction» of the EU foreign policy, which assumed a great importance after the dissolution of USSR.

Key words: *«Weimar Triangle», EU, Eastern enlargement, trilateral cooperation, integration, «new Europe».*

УДК 327(430+438+495.7):339.92

Русова О.С.,
аспірант кафедри
міжнародних відносин
Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова

Постановка проблеми. «Веймарський трикутник» виникає як політико-дипломатична конфігурація у 1991 р., відображаючи нову геополітичну ситуацію в регіоні Східної та Центральної Європи після завершення періоду так званих оксамитових революцій. З одного боку, розпад соціалістичного блоку та СРСР змусив ці держави шукати нових партнерів та альтернативні формати взаємодії, а з іншого – Французька Республіка і Федеративна Республіка Німеччина так само перебудували свою політику щодо країн пострадянського простору [3, с. 253]. Одним із центральних об'єктів нового політичного курсу Франції та Німеччини стала Польща. Її залучення до цих процесів як однієї з найбільших за кількістю населення та територією серед інших країн «нової Європи» стало першочерговим завданням. Головним зовнішньополітичним орієнтиром стала економічна та політична інтеграція з країнами ЄС. Поява нового геополітичного утворення дозволила німцям та французам утримувати поляків у межах діалогу, здійснюючи опосередкований контроль як над реформами у сферах зовнішньої та внутрішньої політики Варшави у 90-х рр. XX ст., так і в регіоні Центральної та Східної Європи загалом.

Аналіз актуальних досліджень. Найбільший інформаційний пласт у дослідженні являє собою польська література. Вона присвячена аналізу політико-історичних передумов створення «Веймарського трикутника». Подібна зацікавленість у цій темі пов'язана з роллю, яку починаючи з 1991 року і до сьогоднішнього дня відіграє «Веймарський трикутник» у зовнішній політиці Польщі. У цьому контексті слід відзначити праці польських політологів та істориків Ф. Драуса [7], К. Міщака [12], А. Бальцера і К. Вуйчицького [6], К. Скубішевського [16], Дж. Рупника [15], С. Паржимеса [14] та Б. Кожела [10]. Зокрема, робота останнього «Веймарський трикутник: ґенеза, діяльність та перспективи співпраці» дає оцінку діяльності «Веймарського трикутника» за трьома аспектами: білатеральні та трьохсторонні відносини країн; вплив національних інтересів держав на процес співпраці; характер взаємодії та можливість трьохсторонньої кооперації в структурах ЄС.

Вартують уваги роботи німецьких авторів К.-Г. Штандке [5], Б. Норберта [13] і Кая-Олафа Ланга [11]. Вони дотримуються думки, що тристороння кооперація, безумовно, може взяти на себе ряд корисних функцій в ЄС, забезпечуючи спільноту такими необхідними потужностями, як лідерство, досягнення консенсусу або стратегічне керівництво. Також задля більш детального аналізу зовнішньої політики Польщі, Франції та Німеччини були використані публікації таких авторів, як Т. Зверева [2], О. Звягіна [3] та О. Панаріна [4].

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати, наскільки ефективною була та є діяльність «Веймарського трикутника», а також дати характеристику основним тенденціям у трьохсторонніх відносинах між Німеччиною, Францією та Польщею станом на сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Із заснуванням «Веймарського трикутника» було пов'язано багато сподівань. На думку професора Генрі Менудії з університету «Париж III Нова Сорбонна», його виникнення зумовлено історичними та практичними міркуваннями. Після жагучої ненависті та війн у

минулому столітті тільки примирення та співробітництво поряд із солідарністю могли визначати взаємні стосунки, а німецько-французький досвід мав слугувати прикладом [5, с. 51]. Отже, за зразком французько-німецького тандема появі «Веймарського трикутника» передувало встановлення міцних білатеральних німецько-польських і французько-польських відносин (підписання у квітні та червні 1991 року Договорів про дружбу і співпрацю Польщі з Німеччиною та Францією).

Першочерговим завданням об'єднання було підкреслити те, що Польща, Франція та Німеччина поділяють спільні європейські цінності, та консолідувати решту європейських держав навколо таких понять, як демократія, безпека, фінансовий добробут і стабільність на континенті. Хоча ще на початку 90-х років ці три партнерські країни зближувалися, маючи різні мотиви для цього [14].

Після падіння комуністичного режиму Польща вбачала в Німеччині головного союзника для реалізації своєї мети входження в усі західні структури. А Франція як один з основних партнерів Німеччини мала підтримати її в цьому. Ось так «Веймарський трикутник» виявився цінним інструментом для підтримки польських прагнень приєднатися до ЄС [13, p. 3]. А як зазначав колишній міністр закордонних справ К. Скубішевський, кооперація з французько-німецьким тандемом, використана у відповідний спосіб, посилювала позицію Польщі в Європі та відкривала перед польською політикою нові перспективи [16, с. 131]. Але, на думку політолога Францішека Драуса, підхід, де успішність євроінтеграційної політики Польщі ставилася в пряму залежність від «Веймарського трикутника», є кон'юнктурним та поверховим. У зв'язку із цим він наголошував на тому, що підхід Польщі до Трикутника мав би бути стратегічним, а не інструментальним, а тристороння співпраця – самоціллю для всіх партнерів [7].

У свою чергу Німеччина невдовзі після завершення «холодної» війни визначила розширення на Схід одним із завдань зовнішньої політики ЄС і наголошувала на важливому значенні членства Польщі в об'єднанні. Також, на її думку, ці процеси мали відбуватись за активної участі Франції. А за допомогою «Трикутника» Німеччина прагнула розвіяти потенційні та реальні побоювання щодо агресивного характеру своєї зовнішньої політики стосовно Центрально-Східної Європи після об'єднання двох німецьких держав [12, с. 6].

Що ж стосується Франції, то «Веймарський трикутник» використовувався, щоб не допустити маргіналізації власних позицій як на європейському континенті загалом, так і в Центрально-Східній Європі зокрема. Держава розробляла власні ініціативи у сфері європейської політики, де головною метою залишалось подальше поглиблення європейського інтеграційного процесу. Сутність цієї ідеї полягала в гармонізації власних інтересів зі стратегічними цілями Німеччини з огляду на загальний пошук нового порядку для всієї Європи. З цього приводу Збігнєв Бжезінський висловив свою точку зору, що «Веймарський трикутник» створив на європейському континенті геополітичну «вісь», яка мала потенційно велике значення і охоплювала близько 180 млн осіб, що належали до трьох націй з яскраво вираженим почуттям національної самобутності. З одного боку, це ще більше зміцнило провідну роль Німеччини в Центральній Європі, але, з іншого боку, ця роль дещо врівноважувалась присутністю Франції та Польщі в тристоронньому діалозі [1, с. 89].

Проте, незважаючи на наявність об'єктивних причин для розвитку подальшого співробітництва між країнами, у трьохсторонніх відносинах спостерігалась ціла низка суперечностей, що гальмували цей процес. Так, франко-польську кооперацію у період з 1991 по 2004 рр. можна вважати лише частково успішною. Основні розбіжності стосувалися питання подальшого розширення ЄС та реформування інституційної системи ЄС. Для Франції головною задачею було поглиблення європейської інтеграції, а не розширення ЄС на Схід. Натомість Польща, відзначаючи важливість обох процесів, наголос ставила саме на розширенні. Крім цього, не можна не відзначити різні погляди держав щодо майбутнього європейської системи безпеки. Для Франції НАТО було небажаною альтернативою зміцненню суто європейських інститутів безпеки. У свою чергу ж Польща виступала за утворення євроатлантичної системи спільної безпеки в Європі, шляхом розширення структур НАТО. Також яскраво вираженою була диспропорція між глобальним характером зовнішньої політики Франції та прагненням Польщі відігравати роль лідера в своєму регіоні. Очевидно, що для французької дипломатії переважали контакти не з Польщею, а з такими країнами, як Росія або Німеччина [15, с. 50].

Німецько-польські відносини також базувалися на пошуку спільних інтересів та подолання наявних розбіжностей. Із самого початку ці стосунки були асиметричними з огляду на певні економічні та політичні диспропорції. Польща видавалась більш слабким партнером, але намагалась компенсувати ці диспропорції своєю активною участю у спільних європейських проектах [6, с. 181]. Підтримуючи її проєвропейські прагнення, Німеччина керувалась власними безпековими інтересами і бажала економічної та соціальної стабільності в державі, з якою вона має спільний кордон значної протяжності та яка на той час перебувала у складному процесі трансформації. Для Німеччини надзвичайно важливим був той факт, що після перенесення кордону ЄС на Схід вона змінювала свій периферійний політико-географічний статус і припиняла бути буферною державою на кордоні зі

Східною Європою. Ще одним стратегічним інтересом Німеччини було бажання посилити свій вплив на інтеграційні процеси в Європі та прийняти нових членів зі сходу, незважаючи навіть на значні проблеми, пов'язані з адаптацією їхніх економік до вимог і стандартів ЄС.

Враховуючи об'єктивні економічні та політичні параметри, тристороння співпраця держав «Веймарського трикутника» постійно переживала періоди активізації та спадів, що змінювали один одного. Так, на початку 2000-х констатується певне послаблення франко-німецько-польської співпраці. Тому саміт «Веймарського трикутника», який відбувся у Вроцлаві в травні 2003 року, привернув до себе неабияку увагу. З ним було пов'язано багато надій через те, що це була перша зустріч трійки після завершення війни в Іраку, що призвела до розколу не тільки в межах таких структур, як ООН, НАТО, ЄС, але й усередині самого «Веймарського трикутника». У той час як Франція та Німеччини виступили різко проти цієї військової операції, більшість країн Східної Європи відкрито підтримали США. Така позиція тодішніх країн – кандидатів на вступ до ЄС, в тому числі Польщі, призвела до різкої критики з боку президента Франції Жака Ширака, який назвав таке рішення безвідповідальним [2, с. 139]. Через це черговий саміт видавався гарною можливістю налагодити відносини по лінії Берлін – Париж – Варшава. А також з огляду на те, що 16 квітня 2003 року було схвалено одразу вісім країн – кандидатів на вступ до ЄС з регіону Центральної та Східної Європи, існування «Веймарського трикутника» як інструмента підтримки Польщі у цьому питанні перестало бути актуальним [5, с. 48]. Отже, темою майбутнього саміту став пошук нових точок дотику та перегляд завдань «Веймарського трикутника» як такого.

Під час саміту президенти Польщі та Франції А. Квасневський і Жак Ширак, а також федеральний канцлер Німеччини Г. Шредер висловили свою підтримку щодо діяльності «Веймарського трикутника», який повинен був стати діючою силою у розширеному ЄС. У трьохсторонньому форматі домовились працювати над формуванням єдиної політики ЄС у таких галузях, як аграрний та транспортний сектор, економічні та соціальні зв'язки. Порушувалося питання розвитку європейської політики безпеки та оборони за допомогою проведення регулярних трьохсторонніх консультацій, спрямованих на покращення цивільних і військових можливостей ЄПБО. Цей аспект був особливо важливим у контексті налагодження та зміцнення стратегічного партнерства між ЄС та НАТО, «старою Європою» і США після іракської кризи. Також було зроблено акцент на тісній співпраці трьох країн у просуванні реформ європейських інститутів влади та започаткування спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Також під час спільної прес-конференції президент Франції Жак Ширак дав роз'яснення щодо своїх критичних висловлювань на адресу країн Центральної та Східної Європи. Франція у його особі ніяк не виступала проти їх підтримки дій США в Іраку. Але, на його думку, нові члени, які бажали бути прийнятими до європейської родини, повинні були у першу чергу висловити свою солідарність із нею [5, с. 56].

Загалом основним лейтмотивом зустрічі у Вроцлаві було твердження про те, що «Веймарський трикутник» є форумом для діалогу та кооперації, який володіє достатньою силою, щоб надати необхідні політичні імпульси розширеному ЄС. Але, попри усі сподівання, динамічність діяльності «Веймарського трикутника» знижується, а сам проект на певний час втрачає свою актуальність, хоча це в жодному разі не привело до призупинення двостороннього співробітництва.

Ситуація між партнерами також погіршується через різні позиції щодо військового конфлікту між Грузією та Росією у серпні 2008 року, зокрема щодо ролі останньої у ньому. У цей же час в Польщі суттєво зросли побоювання відносно франко-німецького домінування в ЄС та необхідності проведення інституційних реформ. Що ж стосувалося питання розширення ЄС на Схід після 2004 року, то Париж був скептично налаштований та не виказував великої зацікавленості у співробітництві з Варшавою в цьому напрямі. У Берліні лише на словах підтримували ініціативи Веймарської трійки, фактичних дій було досить мало. А в Польщі, яка традиційно була найбільш «провеймарськи» налаштованою країною, у період після її прийняття до ЄС ці настрої значно знизились. Це було зумовлено непростою внутрішньополітичною ситуацією, а саме приходом до влади євроскептиків – братів Качиньських.

Таким чином, з 2005 року проект «Веймарський трикутник» суттєво пробуксовує, а його ревіталізація відбувається лише у 2010 р. після впевненої перемоги на президентських виборах лідера іншої політичної сили – партії «Громадянська платформа». Її лідери сформували новий уряд на чолі з Дональдом Туском, який підтримував ідею надання нового поштовху франко-німецько-польським відносинам. Ця ініціатива була активно підтримана і новим президентом Броніславом Коморовським.

Треба зазначити, що в цей час і в Німеччині відбувається зміна політичного клімату. Новий уряд, коаліція ХДС-ХСС та ВДП (2009 р.), так само виступила з наміром інтенсифікувати німецько-польське співробітництво та поставити його на один щабель разом із франко-німецькими відносинами. 21 червня 2011 року у Варшаві відбулась офіційна зустріч представників польського та німецького урядів, де було складено амбітну програму двостороннього співробітництва, яка також

передбачала кооперацію в рамках «Веймарського трикутника» [11].

У Франції теж складались відносно нейтральні передумови для налагодження трьохсторонніх відносин. Французький президент Ніколя Саркозі, відчуваючи наближення чергових виборів у 2012 році, хотів заручитись підтримкою передусім своїх партнерів у Європі. Це був один зі сприятливих факторів у вирішенні проблемних питань, які знаходились на порядку денному в ЄС під час головування Франції (липень-грудень 2008 р.).

У цей період зростає кількість офіційних зустрічей на вищому рівні представників Франції, Польщі та Німеччини, зокрема їхніх міністрів закордонних справ та уповноважених з європейської політики. Завдяки цьому певне пожвавлення відбулось при обговоренні таких тем, як спільна зовнішня політика і політика безпеки, та були розпочаті певні ініціативи в цій галузі. Відповідальність за їх втілення була взята Польщею під час її головування в ЄС у другому півріччі 2011 року. Це повинно було покращити політичний імідж Польщі в ЄС та посприяти тому, щоб країну нарешті сприймали як рівноправного партнера у «Веймарському трикутнику». Такий «Трикутник» має бути рівнобедреним, а не асиметричним. Адже тільки в такому разі він може виконувати функцію допоміжного інструмента в європейських інтеграційних процесах. Не претендуючи на дублювання наявних на союзному рівні інтеграційних функцій, «Веймарський трикутник» мав стати свого роду амортизатором та рушійною силою концепцій, що реалізуються в рамках європейських інтеграційних процесів. Першочерговою метою мала бути подальша розбудова тристороннього ініціативного та ефективного кооперативно-консультативного механізму [4, с. 402].

Після остаточного відновлення співробітництва між Францією, Польщею та Німеччиною у межах «Веймарського трикутника» в 2010 році були сформульовані завдання, які планувалось виконати за допомогою перманентних консультацій. «Веймарський трикутник» мав стати з'єднувальною ланкою, чия трьохстороння кооперація сприятиме досягненню компромісів між «старою» та «новою» Європою, виконуватиме роль рушійної сили, виступаючи зі спільними ініціативами в ЄС та здійснюватиме функцію політичного управління з метою реалізації довгострокових стратегій в різних сферах [11]. Проте існували і певні стримуючі фактори цієї амбітної програми. По-перше, треба було пам'ятати, що «Веймарський трикутник» – це союз «важковаговиків». Якщо трикутник бажає реально формувати європейську політику, йому життєво необхідно було залучити до цих процесів «менших» країн – членів ЄС або навіть цілі регіональні об'єднання. Тут варто згадати Вишеградську групу, Середземноморські держави, партнерів по Бенілюксу та Балтійський регіон.

Далі, як підкреслює Павло Токарські, експерт з питань європейської інтеграції та польських закордонних справ Німецького інституту міжнародних відносин і безпеки (SWP), між трьома країнами склалися гарні відносини, особливо між Польщею та Німеччиною. Вони стали цілком досконалим, особливо під час перебування Дональда Туска на посаді прем'єр-міністра. Згідно з його думкою, Меркель і Туск дуже тісно співпрацювали. Польща усвідомлювала, що близькі відносини з Німеччиною були умовою її впливу на політику Брюсселя. Обидві країни мали різні підходи до енергетичної політики, тематики зміни клімату і внутрішнього ринку, але більшість їх інтересів збігалися. Німеччина розраховувала на Польщу в питаннях противаги франко-італійській коаліції, яка виступала проти політики жорсткої економії в умовах глобальної фінансової кризи [9]. При цьому для Польщі «Веймарський трикутник» залишається одним із засобів впливу на європейську політику, хоча у Варшаві складається враження, що Німеччина і Франція не завжди висловлюють належну зацікавленість форумом. На думку голови брюссельського офісу Французького інституту міжнародних відносин IFRI Вінсента Пертрусота, Польща повинна змінити свій імідж «молодшого партнера», а «Веймарський трикутник» повинен важити більше, ніж традиційний франко-німецький тандем [8].

Польща сама має чітко сформулювати свої очікування в контексті «Трикутника», щоб не тільки збільшити його результативність, а й підвищити ефективність власного зовнішньополітичного курсу. Хоча в умовах повернення до влади консервативної більшості на чолі з партією Право і справедливість та президентом А. Дудою, а також нестабільною політичною ситуацією у Франції та Німеччині, пов'язаною з президентською кампанією та парламентськими виборами відповідно, це буде достатньо складно зробити.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, питання взаємодії усіх трьох компонентів «Веймарського трикутника» є запорукою успішності його діяльності. Франко-польський складник є не менш важливим, ніж польсько-німецький чи франко-німецький. Столиці держав «Веймарського трикутника» лежать на лінії, що сполучає Захід і Схід Європи, і є одночасно хребтом ЄС. Це твердження залишається вірним незалежно від політики, яка здійснюється Францією, Німеччиною та Польщею. В інтересах кожної з них та особливо останньої, щоб «Веймарський трикутник» став чимось більшим ніж риторична фігура. «Трикутник» має бути інструментом посилення усього ЄС, а також впливу Польщі на його внутрішню та зовнішню політику [10, с. 198].

Можна вважати, що «Веймарський трикутник» являє собою мікромодель ЄС, де формуються

спільні цілі та виявляються суперечності між країнами-учасницями. Тому еволюцію відносин між державами «Веймарського трикутника» з моменту його заснування і до сьогодення слід розглядати як приклад європейської інтеграції в дії. Головна мета трьох держав має полягати в тому, щоб перейти від формату зручного для всіх учасників співробітництва в окремих ініціативах до регулярної кооперації. Вона повинна мати всеохоплюючий характер з довгостроковою перспективою і торкатись насамперед тих питань, що викликають найгостріші дискусії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска: (Господство Америки и его геостратегические императивы) / З. Бжезинский ; пер. с англ. О.Ю. Уральской]. – М. : Международные отношения, 1998. – 256 с.

2. Зверева Т.В. Внешняя политика современной Франции / Т.В. Зверева. – М. : Канон + РООИ Реабилитация, 2014. – 344 с.

3. Звягіна О.М. Вироблення нового курсу зовнішньої політики Польщею у 1990-і роки / О.М. Звягіна // Гілея. – 2012. – № 60. – С. 252–257.

4. Панаріна О.В. Багатосторонній вимір польсько-німецького співробітництва в рамках «Веймарського трикутника» / О.В. Панаріна // Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 5 (49). – С. 396 – 402.

5. Штандке К.-Г. Саммит Веймарского треугольника во Вроцлаве 9 мая 2003 г. Критическая оценка / К.-Г. Штандке // Европа (журнал польського института международных дел). – 2003. – Том 3. – № 4 (9). – С. 47–58.

6. Balcer A. Polska na globalnej szachownicy / A.Balcer, K.Woycicki. – Warszawa : Wydawnictwo Poltext, 2014. – 390 s.

7. Draus F. Trójkąt Weimarski: w poszukiwaniu sensu / F. Draus // Przegląd Środkowoeuropejski. – 1998. – № 20–21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://przegladse.pl/archiwum/numer21/08.htm.

8. Gotev G. Poland: ambitious archivers. Poland “can offer economic recipe” to the EU / G. Gotev, K. Kokoszczynski // European media platform. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.euractiv.com/sections/poland-ambitious-achievers/poland-can-offer-economic-recipe-eu-3082 64.

9. Kokoszczyński K. Analysts: Weimar Triangle key for Poland’s new role in EU / K. Kokoszczyński, D. Tos t, G. Gotev, C. Barbiere // Media platform EurActiv. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.euractiv.com/sections/poland-ambitious-achievers/analysts-weimar-triangle-key-polands-new-role-eu-308297.

10. Koszel B. Trójkąt Weimarski: Geneza – działalność – perspektywy współ- pracy / B. Koszel. – Poznań : Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 2006. – 243 s.

11. Lang K.-O. Das Weimarer Dreieck jetzt stärken und nutzen / K.-O. Lang, D. Schwarzer // SWP-Aktuell. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/aktuell/2011A31_lng_sw d_ks.pdf.

12. Miszczak K. Przyszłość Trójkąta Weimarskiego po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej / K. Miszczak // Przegląd Środkowoeuropejski. – 2004. – № 37. – S. 5–8.

13. Norbert B. The Das Weimarer Dreieck. Von regionaler Kooperation zu europäischer Integration/ B. Norbert // Transatlantic Internationale Politik. – 2000. – Vol.1. – P. 2–6.

14. Parzymies S. Interesy partnerów współpracy weimarskie / S. Parzymies // Przegląd Środkowoeuropejski. – 1998. – № 20–21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://przegladse.pl/archiwum/numer21/06.htm.

15. Rupnik J. Gdzie Paryż, gdzie Krym? Polskę i Francję, prócz licznych urazów, dzielą też zasadnicze różnice w kwestii polityki europejskiej / J. Rupnik// Polityka. – 2004. – № 41. – S. 50–52.

16. Skubiszewski K. Podstawy stosunków polsko-niemieckich / K. Skubiszewski // Przegląd powszechny. – 2007. – № 9. – S. 126–133.

Середюк Н.П.

Стратегічне партнерство Канади в реформуванні політичних інститутів України

Досліджено особливості виникнення та розвитку стратегічного партнерства Канади як специфічного інструмента у формуванні зовнішньої політики України в контексті становлення системи міжнародних відносин. Визначено основні етапи еволюції стратегічного партнерства в зовнішній політиці України та розроблено типологію відносин стратегічного партнерства України з Канадою. Здійснено аналіз відносин стратегічного партнерства України та Канади на предмет їхньої відповідності критеріям та ознакам стратегічного партнерства. Оцінено ступінь ефективності використання інструмента стратегічного партнерства в дипломатичній практиці України у співробітництві з Канадою та надано рекомендації відносно його підвищення.

Ключові слова: *Канада, Україна, співробітництво, стратегічне партнерство, зовнішньополітична стратегія, верифікація відносин.*

Исследованы особенности возникновения и развития стратегического партнерства Канады как специфического инструмента в формировании внешней политики Украины в контексте становления системы международных отношений. Определены основные этапы эволюции стратегического партнерства во внешней политике Украины и разработана типология отношений стратегического партнерства Украины с Канадой. Осуществлен анализ отношений стратегического партнерства Украины и Канады на предмет их соответствия критериям и признакам стратегического партнерства. Оценена степень эффективности использования инструмента стратегического партнерства в дипломатической практике Украины в сотрудничестве с Канадой, даются рекомендации относительно ее повышения.

Ключевые слова: *Канада, Украина, сотрудничество, стратегическое партнерство, внешнеполитическая стратегия, верификация отношений.*

The peculiarities of the Canadian strategic partnership occurrence and development was investigated as the specific tool in forming of the Ukrainian foreign policy in the context of the international relationship system establishment. It was defined the main stages of strategic partnership development in the Ukrainian foreign policy and the typology of strategic relationship between Ukraine and Canada was created. We analyzed the Ukrainian and Canadian strategic partnership in accordance with its conformity to the well-known criteria and features of strategic partnership and estimated the efficiency level of its usage in the Ukrainian diplomacy practice in cooperation with Canada. After that we gave special recommendations of its improvement.

Key words: *Canada, Ukraine, partnership, strategic partnership, foreign policy, relations verification.*

УДК 341.232+327.82

Середюк Н.П.,
аспірант
Національного університету
«Острозька академія»

Постановка проблеми. Важливу роль у формуванні української державності зіграв міжнародний партнер України – Канада, оскільки ми вважаємо, що існує об'єктивна кореляція між становленням незалежності та реалізацією зовнішньополітичного курсу України.

Історично зумовлені тісні двосторонні стосунки між Канадою та Україною беруть свій початок із XIX століття: перша хвиля українських емігрантів переселилася до Канади в 1891 році [13]. Формування високоякісних партнерських, збалансованих та взаємовигідних відносин сприяло повноцінному економічному розвитку обох держав.

2 грудня 1991 року Канада першою серед західних країн і другою після Польщі визнала Україну як суверенну незалежну державу. Незважаючи на географічну віддаленість, контрастний розрив у соціально-економічному розвитку, зародження українсько-канадських відносин відбувалося в середині позаминулого століття, ще до здобуття незалежності обома країнами.

Важливо зауважити, що ще до проголошення України незалежною державою, під час візиту делегації на чолі з Л. Кравчуком до Канади 22 вересня 1991 року, в Оттаві було підписано «Декларацію про відносини між Україною й Канадою». У документі було зазначено, що у визначенні характеру й форми майбутніх відносин між Україною й Канадою Канада поважатиме вільно та демократично висловлений вибір народу України [14].

З моменту встановлення дипломатичних відносин (27 січня 1992 року) Канада сприяла вирішенню стратегічних, соціальних, екологічних, політичних, правових проблем, подоланню економічної кризи в Україні. Важливим у формуванні стратегічного партнерства між Україною та Канадою є фактор подібності концептуальних основ, характеру зовнішньої політики країн, обидві держави здійснюють багатовекторну зовнішню політику та прагнуть знизити залежність від країн-сусідів, зокрема, Канада – від США, а Україна – від РФ та країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення та розвитку українсько-канадських стратегічних двосторонніх відносин досліджувалася в роботах вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, питання пріоритетних зовнішньоекономічних напрямків співробітництва України та Канади розкрито в роботах вітчизняних фахівців із питань зовнішньої політики України (М. Дойчик

[3], Е. Баран [1]); дослідження окремих аспектів і напрямів зовнішньої політики України знайшло відображення в наукових працях В. Цимбалістого [17].

Сучасний стан наукового осмислення стратегічного партнерства України й Канади характеризується збільшенням уваги до теоретико-практичних розробок стратегії зовнішньополітичної співпраці на світовій арені, проте проблема стратегічного партнерства в реформуванні політичних інститутів залишається невивченою.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз особливостей і закономірностей стратегічного партнерства Канади в реформуванні політичних інститутів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після успішного завершення процесу дипломатичного визнання незалежної України перед державою постала потреба обстоювання завоювань українського народу, здобуття гідного місця у світовому поділі праці, захисту прав українського громадянина, інформаційного забезпечення суверенного існування.

Одним із найважливіших завдань, які постали перед вітчизняною дипломатією, була розбудова відносин найвищого рівня зі стратегічними партнерами – державами, що мають пріоритетне значення для України. Це відносини партнерів, які мають наближені цінності й інтереси, які визнають очевидність і необхідність захисту одне одного, зокрема й військового, прагнуть до динамічного поглиблення політичної й зростання економічної співпраці тощо [19]. Дослідник І. Жовква виокремлює такі моделі стратегічного партнерства: представницьке стратегічне партнерство, стратегічне партнерство проти спільної загрози, тактичне партнерство заради стратегічних результатів і асиметричне стратегічне партнерство [4].

Україна, поставши як незалежна держава, почала активно використовувати нові форми й методи міждержавного співробітництва, не маючи адекватно розробленої стратегії їхнього використання (стратегія реалізації зовнішньої політики України далеко не завжди відзначалася послідовністю). Розмитість ключових зовнішньополітичних пріоритетів, відсутність принципів забезпечення національних інтересів, конкретних методів досягнення основних коротко- та довготермінових завдань стали наслідком невпевненої поведінки України на міжнародній політичній арені, сформували другорядність її становища в міжнародній системі, показали відсутність ініціативності під час вирішення глобальних проблем, що постали перед світовим співтовариством.

Із часів незалежності України двосторонні відносини з Канадою є одним із традиційних пріоритетних напрямів зовнішньої політики нашої держави. Канада продемонструвала себе як вірний друг і союзник нашої держави на міжнародній арені, зокрема, надавши Україні в критичний момент допомогу у вирішенні проблеми політичної ізоляції України світовою спільнотою через затримку ратифікації Верховною Радою угод СТАРТ-1 та ДНЯЗ [9].

Канадсько-українські відносини розвивалися досить сприятливо, не наражаючись на істотні перепони. Прийнято вважати, що між обома країнами склалися відносини «особливого партнерства» від того часу, коли 31 березня 1994 р. у Києві було підписано спільну декларацію «Про особливе партнерство» (поновлена в 2001 та в 2008 роках), в якій Україна й Канада оголосили про свій намір «розвивати відносини між собою як дружні держави на засадах особливого партнерства» [14]. За словами тодішнього міністра закордонних справ Канади, Андре Уелле, це було пов'язано з існуванням у Канаді впливової української діаспори [21]. Зроблений крок свідчить про підтримку Канадою України та про важливість двосторонньої співпраці для забезпечення стабільності й процвітання у світі.

Крім декларації «Про особливе партнерство», було підписано низку угод, що створили правову й договірну базу для економічної співпраці між обома країнами, зокрема, для вирішення певних соціальних і екологічних проблем, сприяння демонтажу ядерної зброї та підтримки ядерної безпеки в Україні.

Канада створювала передумови входження України у світову ринкову економічну систему через розвиток економічних відносин, які ґрунтуються на засадах рівності, недискримінації та взаємної вигоди. Уряд Канади надав технічну й фінансову допомогу Україні в програмі запровадження національної грошової одиниці – гривні [7].

Серйозність намірів стратегічних двосторонніх відносин Канада продемонструвала під час загострення кримської проблеми (спроба РФ включити до свого складу Крим у 1994 р.), змусивши Росію визнати, що ця справа є винятково прерогативою України [16]. Результатом стала домовленість України та Росії про поділ Чорноморського флоту, а Канада формально отримала статус одного з гарантів національної безпеки України.

Особливу роль у розвитку зв'язків між країнами зіграла «Угода про дружбу й співробітництво», укладена 24 жовтня 1994 р. під час державного візиту Президента України до Канади. В Угоді, зокрема, ішлося про те, що сторони, прагнучи до демократії й економічної свободи, сприятимуть співпраці як на офіційному, так і на приватному рівнях із метою подальшого розвитку та зміцнення двосторонніх зв'язків. У пакет підписаних угод увійшли також угода про відносини у військовій сфері, меморандум про взаєморозуміння в галузі двосторонніх військових зв'язків, угода про економічне співробітництво, угода про сприяння та захист інвестицій, Конвенція про уникнення подвійного оподат-

кування, меморандум про взаєморозуміння щодо канадської програми співробітництва тощо. Країни створили двосторонню Комісію з питань торговельно-економічного співробітництва [18].

Канада постійно розвивала політичний діалог з Україною через зміцнення позицій останньої в міжнародній спільноті, зокрема, одним із прикладів прихильного ставлення до України стала ініціатива Канади провести конференцію «Партнерство заради економічних перетворень в Україні» (м. Вінніпег, кінець жовтня 1994 р.) за участю представників країн Великої сімки (G7) і міжнародних фінансових установ (МВФ, Світового банку та ін.) [2].

Економічна співпраця між країнами від моменту проголошення Україною незалежності постійно зростала, і товарообіг між Україною й Канадою збільшувався. Існують перспективи розширення співпраці в галузі сільського господарства, енергетики, зокрема теплової. Особливої уваги заслуговує співпраця в галузях біотехнології та генетично модифікованих організмів, інформаційних технологій і телекомунікації, захисту навколишнього середовища й біобезпеки [18].

Однією зі знакових подій сучасного співробітництва є підписання документа про завершення переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та Канадою. Положення проекту угоди про вільну торгівлю між Україною та Канадою забезпечують, зокрема, поглиблення торговельного та економічного співробітництва, насамперед у частині торгівлі промисловими й сільськогосподарськими товарами, захисту інтелектуальної власності, регулювання державних закупівель [5].

Торговельно-економічне співробітництво є ключовим аспектом українсько-канадських відносин, про це свідчить нормативно-правова база, яка налічує понад три десятки принципово важливих документів.

Канадські інвестиції сприяють зміцненню та розширенню економіки України. Важливо відзначити позитивну динаміку росту інвестицій, пов'язану з європейським вибором України. Канадський уряд сприяв розвитку освіти України через низку семінарів і тренінгів для викладачів освітніх закладів, фінансування та допомогу у формуванні навчально-методичних матеріалів, а також через запровадження обмінів для студентів, учнів та викладачів освітніх закладів. Зазначені ініціативи позитивно вплинули на розвиток освіти в Україні та зміцнили зв'язок між Україною й канадцями українського походження.

Окремим аспектом українсько-канадських відносин є військове співробітництво, яке полягає в участі України в Програмі допомоги у військовій сфері (МТАР) з 1993 р. Усього в рамках програми було підготовлено 899 тис. українських військових для участі в миротворчих операціях. Проте слід зауважити, що наразі відсутня співпраця у військово-технічній сфері, у спільному розробленні перспективних озброєнь на підприємствах військово-промислового комплексу (ВПК) України. Можливо, це пов'язано з тим, що ВПК Канади є недостатньо розвиненим через відсутність необхідності утримувати велику армію, через відносно невелику кількість населення та використання системи NORAD, що забезпечує оборону країни [14].

Результатом українсько-канадського співробітництва у сфері реформування юриспруденції та судочинства став Меморандум взаєморозуміння між Генеральною прокуратурою України й Міністерством юстиції Канади, підписаний у вересні 1992 р. [8]. Канада, маючи одну з найбільш розвинутих судових систем, погодилася надавати допомогу Україні. З метою розширення співробітництва Міністерство юстиції України, Міністерство юстиції Канади й Центр правової реформи й законопроектних робіт активно співпрацюють, підтримуючи зусилля України, спрямовані на боротьбу з корупцією в державному секторі.

В Україні у рамках Канадської програми технічного співробітництва з 2010 р. реалізується проект «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» (РСКЮ) за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ, торгівлі й розвитку Канади, який передбачає значні зміни в правовій системі України. Реформа базувалася на твердженні, що українська система роботи з неповнолітніми правопорушниками є неефективною, а кількість неповнолітніх правопорушників (молоді, яка перебуває в конфлікті із законом) є надзвичайно високою. Унаслідок реалізації проекту розроблені й упроваджуються інноваційні методики роботи з неповнолітніми, які знаходяться на обліку в кримінально-виконавчий інспекції та кримінальній міліції у справах дітей, утілюються програми профілактики правопорушень серед неповнолітніх [12].

Партнерство у сфері юриспруденції розвивається й сьогодні. На засіданні Національного агентства з питань запобігання корупції (створене в березні 2015 р.) ухвалено рішення про співпрацю з канадським агентством Agriteam Canada Consulting Ltd з метою залучення міжнародної технічної допомоги, яка буде спрямована на розроблення механізмів запобігання та виявлення корупції. Відповідна угода буде діяти в рамках проекту «Експертна підтримка врядування й економічного розвитку» (EDGE) [10].

Канада постійно інвестувала значні зусилля та ресурси на підтримку демократичних перетворень, політичних і економічних реформ в Україні, а також на її інтеграцію в євроатлантичні та міжнародні структури й організації. Помаранчева революція 2004 р. сприяла тому, що Канада доклала максимум зусиль, аби допомогти Україні реформувати політичну систему, зокрема, канадські спосте-

рігачі на виборах допомагали забезпечити вільні та справедливі президентські вибори в Україні в грудні 2004 та січні–лютому 2010 р., а також парламентські в березні 2006 та вересні 2007 р. Канада вітала вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ) у травні 2008 р. і підтримує прагнення України до членства в НАТО [6].

Таким чином, можна зробити висновок, що питання України в Канаді завжди стоятиме на порядку денному, а позиція Канади на міжнародній арені завжди буде на користь України, і підтримка Канади буде тільки посилюватися.

Від початку 2014 р. значно активізувався двосторонній діалог на найвищому рівні. Канадський уряд одним із перших приєднався до санкцій проти Росії після анексії нею Криму. Канада підтримала Україну в її протистоянні агресору, 19 грудня 2014 р. прем'єр-міністр Канади Стівен Гарпер оголосив про запровадження додаткових економічних санкцій і заборони на в'їзд для 20 росіян і українців, а також про нові обмеження на експорт до Росії технологій розвідки й видобутку нафти. Канадська сторона запевнила Україну у своїй підтримці, зокрема, шляхом військового співробітництва й надання військової допомоги, що було закріплено в Декларації про наміри Міністерств оборони України та Канади 8 грудня 2014 р. Водночас Канада надає широку гуманітарну допомогу Україні: в українські морські порти прибуло три кораблі з канадською гуманітарною допомогою, а це – 54 морських контейнери, в яких 67 тис. пар взуття й 27 тис. теплих комплектів верхнього одягу. Крім того, канадці направили в Україну літак із мобільними госпіталями [20].

Канада запровадила економічні та політичні санкції проти російських осіб та компаній, а також представників т. зв. «ДНР» та «ЛНР», лідерів сепаратистів. Із 29 червня 2015 р. також заборонено здійснювати торговельні й інвестиційні операції з окупованим Кримом.

Необхідність гнучкого реагування на нові масштабні виклики, пов'язані з гібридним характером агресії Російської Федерації проти України, вимагає неординарних кроків та внесення кардинальних змін в усталену практику формування стратегічних відносин.

Висновки. Перехід до нової дипломатії XXI ст. характеризується ширшим урахуванням економічних факторів, створенням постійно діючих перехресних внутрішніх і міжвідомчих комунікаційних зв'язків, проведенням структурних реформ у напрямку її оптимізації.

Незалежна Україна потрібна Канаді як стратегічний партнер, який, подолавши кризові явища, безсумнівно, відіграватиме помітну роль в європейських економічних і військово-політичних структурах, а Канада матиме союзника, через якого зможе ширше представляти свої інтереси в Європі.

Українсько-канадське стратегічне партнерство зазнало значних змін із моменту його започаткування. Наразі українсько-канадські відносини переживають трансформацію, яка позитивно впливає та вплине на розвиток України як повноцінного члена міжнародної спільноти.

Ураховуючи пріоритети національних інтересів, їхні зміни, на основі здійсненого аналізу теоретико-методологічної бази з питань стратегічного партнерства України й Канади виокремлено ключові зовнішньополітичні вектори розвитку нашої держави: захист і просування національних економічних інтересів; забезпечення й зміцнення національної безпеки; захист і просування науково-технологічних, культурно-гуманітарних інтересів; захист громадян і юридичних осіб; поглиблення співпраці з українською діаспорою; участь у вирішенні проблем, що викликають спільне занепокоєння людства; формування позитивного міжнародного іміджу, безпечне входження у світовий інформаційний простір.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баран Е. Канадське співробітництво з Україною / Е. Баран // Зовнішня торгівля. – 1999. – № 1–2. – С. 34– 35.
2. Галик В. Україна в Європі і світі : [навчальний посібник] / В. Галик. – К. : Знання, 2013. – 364 с.
3. Дойчник М. Стосунки України та Канади в 1991 – 1996 рр.: патронат чи співробітництво / М. Дойчник // Нова політика. – 1998. – № 4. – С. 9–12.
4. Жовква І. Стратегічне партнерство у зовнішній політиці України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 / І. Жовква. – К., 2005. – 213 с.
5. Канада надала Україні кредит на 200 млн. канадських доларів [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://economics.unian.ua/finance/991197-kanada-nadala-ukrajini-kredit-na-200-mln-kanadskih-dolariv.html.
6. Канада та Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.canadainternational.gc.ca/ukraine/bilateral_relations_ bilaterales/index.aspx?lang=ukr.
7. Козик В. Міжнародні економічні відносини / В. Козик. – К. : Знання, 2008. – 406 с.
8. Меморандум про взаєморозуміння між Генеральною прокуратурою України та Міністерством юстиції Канади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU92363.html.
9. Міжнародні відносини та зовнішня політика: 1980–2000 роки : [підручник] / Л. Гайдуков, В. Кремень, Л. Губерський та ін. – К. : Либідь, 2001. – 621 с.
10. НАЗК розпочинає співпрацю з Канадою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yur-gazeta.com/golovna/nazk-rozpochinae-spivpracyu-z-kanadoyu.html.
11. Парахонський Б. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Новітній український державотворчий процес: Нариси в 3-х томах / Б. Парахонський, С. Кульчицький. – К. : Наукова думка, 2004. – 327 с.

12. План заходів щодо реалізації проекту технічної допомоги «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» на 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=F00918FBD25E272A271235375A79B99C.app1?art_id=186274&cat_id=146294.

13. Скорина Л. Література та літературознавство української діаспори. Курс лекцій / Л. Скорина. – Черкаси : Брама-Україна, 2005. – 384 с.

14. Спільна Декларація про особливе партнерство між Україною та Канадою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=124_002.

15. Украинско-канадские отношения [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zarubegom.com/ukrainsko-kanadskie-otnosheniya.

16. Холодна війна за Крим. Як ділили флот у 1990-х // Історична правда. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/05/10/38319/.

17. Цимбалістий В. Теорія міжнародних відносин / В. Цимбалістий. – Львів : Новий Світ-2000, 2010. – 324 с.

18. Чекаленко Л. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів) : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. Чекаленко, С. Федуняк. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. – 464 с.

19. Чекаленко Л. Зовнішня політика України : [підручник] / Л. Чекаленко. – К. : «LAT&K», 2015. – 477 с.

20. Чекаленко Л. Стратегічне партнерство: набутий досвід та реалії сьогодення / Л. Чекаленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lyudmilache.at.ua/blog/strategichne_partnerstvo_nabutij_dosvid_ta_realiji_sogodennja/2016-08-11-16.

21. Joint Declaration on Special Partnership between Canada and Ukraine [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.infoukes.com/ukremb/agreem-940331e.shtml.

Серушт Наджат

Преемственность и трансформация политики Европейского Союза в отношении Иракского Курдистана

Статья посвящена исследованию эволюции отношений ЕС с Иракским Курдистаном. В статье сформулированы основные тренды и закономерности внешней политики ЕС по отношению к иракским курдам. Автор отмечает высокую степень политической динамики в отношениях между ЕС и Иракским Курдистаном, позволяющей утверждать о смене внешнеполитической парадигмы ЕС как в отношении стран, где проживает курдское меньшинство, так и в отношении самих курдов.

Ключевые слова: *курдский фактор, ЕС, дипломатия, интересы, национальное меньшинство, гуманитарная помощь, беженцы.*

Стаття присвячена дослідженню еволюції відносин ЄС з Іракським Курдистаном. У статті сформульовані основні тренди та закономірності зовнішньої політики ЄС стосовно іракських курдів. Автор відзначає високий ступінь політичної динаміки у відносинах між ЄС і Іракським Курдистаном, що дозволяє стверджувати про зміну зовнішньополітичної парадигми ЄС як стосовно країн, де проживає курдська меншина, так і стосовно самих курдів.

Ключові слова: *курдський фактор, ЄС, дипломатія, інтереси, національна меншина, гуманітарна допомога, біженці.*

The article is devoted to the analysis of the evolution of the EU's relations with Iraqi Kurdistan. The article sets out the basic trends and patterns of the EU's foreign policy towards the Iraqi Kurds. The author notes a high degree of political dynamics in relations between the EU and Iraqi Kurdistan, which allows to draw a conclusion about the change of the EU foreign policy paradigm towards those countries, where the Kurdish minority resides, and the Kurds themselves.

Key words: *the Kurdish factor, EU, diplomacy, interests, national minority, humanitarian assistance, refugees.*

УДК 327.7(4:567=222.5)

Серушт Наджат,
аспирант кафедры
политических теорий
Национального университета
«Одесская юридическая академия»

Для Европейского Союза отношения с регионом Ближнего Востока характеризуются в первую очередь нестабильностью, вызванной существованием очагов напряженности. С позиций глобального противостояния терроризму этот регион рассматривается как центр исламского экстремизма. Террористическая угроза, исходящая от организаций, базирующихся на территории стран региона, а также возрастающая с каждым годом мусульманская миграция в страны ЕС обусловливают усиление участия ЕС в делах региона. Курдский фактор играет значительную роль в формировании политики ЕС по отношению к ближневосточному региону. Однако ЕС распределяет свое внимание к курдскому вопросу неравномерно, концентрируясь, прежде всего, на положении курдов в Турции.

Политическое взаимодействие ЕС с Иракским Курдистаном, который находится в орбите геополитических интересов США, не имеет продолжительной истории и устойчивого характера. Тем не менее, научное определение особенностей внешнеполитической стратегии ЕС по отношению к Иракскому Курдистану позволяет выделить наиболее оптимальные механизмы сотрудничества с Европой, а также способствует предупреждению кризисных явлений на региональном и межрегиональном уровнях.

Цель статьи – научный анализ эволюции отношений ЕС с Иракским Курдистаном и выявление предпосылок, обусловливающих высокую степень политической динамики в отношениях между Европой и иракскими курдами в начале XXI века.

В период 24-летнего нахождения у власти в Ираке Саддама Хусейна ЕС не поддерживал политических или договорных отношений с Багдадом, ограничиваясь реализацией санкций Совета Безопасности ООН. Обладая значительным потенциалом в гуманитарной сфере, объединенная Европа сыграла важную роль в создании «зоны безопасности» в Иракском Курдистане в 1991 году. 8 апреля 1991 г. в Люксембурге прошел саммит ЕЭС, на котором был поднят вопрос оказания гуманитарной помощи иракским курдам. Премьер-министр Великобритании Джон Мейджор выдвинул план по созданию «зоны безопасности» в Иракском Курдистане, а также предложил выделить 185 млн долларов [7, с. 423]. С 1992 г. ЕС занимал второе после ООН место по объему гуманитарной помощи иракским курдам. В оказании гуманитарной помощи принимали участие британские, французские, голландские, итальянские военные.

Решающую роль в 1990-х гг. в судьбе Иракского Курдистана продолжал играть Вашингтон. С целью диверсификации своих отношений с другими государствами и ослабления монополии США иракские курды в конце 1990-х гг. активизировали дипломатическую деятельность в Европе. В 1999 г. было открыто представительство Регионального правительства Курдистана при ЕС, находящееся в Брюсселе и выполняющее также функции представительства Иракского Курдистана в странах Бенилюкса. Деятельность представительства сделала возможными прямые контакты курдских лидеров с европейскими элитами.

С начала 2000-х гг. лидеры Иракского Курдистана активно участвуют в процессе лоббирования курдского вопроса на уровне ЕС. В 2000 г.

премьер-министр Регионального правительства Курдистана Нечирван Барзани дважды участвовал в заседаниях Европарламента.

В мае 2002 г. Европейский парламент принял резолюцию «Ситуация в Ираке: 11 лет после войны в Персидском заливе», в которой признавался прогресс, достигнутый Иракским Курдистаном в процессе демократизации. В документе также осуждались широкомасштабные нарушения прав человека в Ираке, отмечалось невыполнение Ираком взятых на себя обязательств уважать права этнических и религиозных групп. С целью предотвращения нарушений прав человека в Ираке резолюция призывала Совет и Комиссию предпринять следующие меры:

– обнаружить и заморозить незаконные финансовые активы иракского руководства на территории ЕС;

– осудить грубые нарушения прав человека;

– оказать поддержку демократической курдской администрации на севере Ирака и помочь в реализации проектов по развитию гражданского общества, гуманитарной сферы, здравоохранения, производства, экономики, образования, свободы слова, печати и т. д.

– оказать давление на иракский режим с целью остановить массовые казни, произвольные аресты, внутренние кампании перемещения и этнические чистки, которым подвергается курдское население;

– обеспечить защиту курдов и шиитов, проживающих на территории Ирака [5].

В ноябре 2002 г. в Брюсселе прошла встреча лидера Демократической партии Курдистана Масуда Барзани и председателя Патриотического союза Курдистана Джалала Талабани с Верховным комиссаром ЕС по вопросам внешней политики и безопасности Хавьером Соланой, на которой поднимался вопрос о правах курдов, проживающих в районах, неподконтрольных Иракскому Курдистану и подвергающихся арабизации.

Однако после ряда встреч на высшем уровне с представителями европейских государств и руководящими органами ЕС лидеры курдского движения в Ираке пришли к выводу, что Германия и Франция не были заинтересованы в свержении режима Саддама Хусейна. У обеих стран были на то различные причины: Франция опасалась резкого усиления влияния США на Ближнем Востоке – регионе, связанном с Францией исторически. Особую озабоченность Франции вызывала судьба Сирии, географически расположенной между проамериканским Израилем и Ираком, который после свержения Саддама Хусейна неизбежно окажется под влиянием США. Германия, по мнению Джалала Талабани, опасалась, что свержение Саддама Хусейна приведет к рассекречиванию деятельности немецких компаний, осуществляющих поставки химического оружия баасистскому режиму. Джалал Талабани неоднократно поднимал вопрос об ответственности Германии, поставляющей химическое оружие Ираку, за трагедию Халабаджи и о компенсации курдам [1].

Иракский кризис стал настоящим испытанием для ЕС, обнажив глубокие разногласия между странами – членами объединенной Европы. Уже в начале 2003 г. ЕС окончательно раскололся на союзников и оппонентов США по решению иракской проблемы. В группу европейских сторонников политики Соединенных Штатов в отношении Ирака вошли Великобритания, Португалия, Дания, Нидерланды, Италия, Испания. Американская политика нашла поддержку и в ряде стран Центральной и Восточной Европы, которые были на тот момент кандидатами на вступление в ЕС. Польша, Венгрия, Чехия, уже получившие членство в НАТО, выразили полное согласие с позицией США. Некоторые европейские государства, среди которых можно назвать Францию, Германию, Швецию, Финляндию, Австрию, Ирландию, выразили глубокую обеспокоенность в связи с войной в Ираке и отсутствием резолюции, которая санкционировала бы применение силы. Уже в январе 2003 г. с разницей не более чем в 3 недели странами – членами ЕС было принято два документа с изложенными в них диаметрально противоположными позициями.

2 января 2003 г. во время торжеств по поводу 40-летия со дня подписания Елисейского договора президент Франции Жак Ширак и канцлер Германии Герхард Шредер подписали совместную декларацию, в которой подчеркивалась необходимость участия ООН в урегулировании иракской проблемы и высказывалось несогласие с поспешным военным вмешательством. А уже 30 января 2003 г. в газете «The Wall Street Journal» было опубликовано так называемое «письмо восьми», подписанное главами пяти стран – членов ЕС и тремя странами-кандидатами. В нем лидеры Великобритании, Испании, Италии, Португалии, Дании, а также Чехии, Венгрии и Польши выражали поддержку любых действий США, в том числе и военных, для разоружения Ирака. Это заявление еще больше осложнило отношения стран – членов ЕС [8, с. 205].

В феврале 2003 г. в Брюсселе был созван чрезвычайный саммит ЕС по Ираку. Повесткой дня стал документ, разработанный на основе дискуссий по Ираку, которые прошли за несколько дней до начала встречи в Брюсселе на заседании министров иностранных дел ЕС. Главы МИД 15 стран согласились принять его за основу для дальнейшей корректировки главами государств и правительств стран – членов ЕС. В ходе длительных переговоров лидерам европейских государств удалось найти общие подходы к решению ирак-

ского кризиса. В результате дискуссии был принят заключительный документ, который определил основные принципы политики ЕС в отношении Ирака. В нем подчеркивалось верховенство ООН и Совета Безопасности в урегулировании иракского кризиса, отмечалось, что целью политики ЕС является разоружение Ирака. В документе также было отмечено, что война не является неизбежной, а сила может быть использована только в качестве крайней меры. При этом ответственность за окончание кризиса лежит на Ираке, который должен полностью выполнить требования СБ ООН и резолюцию № 1441, которая требует разоружения страны. Лидеры ЕС решили, что в случае необходимости инспекторам ООН необходимо предоставить больше времени для проверок в Ираке [3].

Компромисс, которого удалось достичь на брюссельском саммите, создал все необходимые условия для более активного вовлечения ЕС в процесс урегулирования иракского кризиса. Положительные тенденции, указывающие на формирование единой внешнеполитической позиции ЕС, были отмечены также на весенней сессии Совета ЕС, которая совпала по времени с началом военной операции в Ираке. Несмотря на то, что в тексте совместного документа, который был подготовлен в мае 2003 г. в завершение весенней сессии Совета ЕС, отсутствует любое упоминание о курдах, в пункте 67 указывается, что политика ЕС базируется на уважении населения Ирака, в том числе лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам. Кроме того, в данном документе акцентирована необходимость сохранения ведущей роли ООН в урегулировании ситуации вокруг Ирака, а также приветствуется предоставление гуманитарной помощи стране в рамках программы «Нефть в обмен на еду». ЕС также выразил стремление принять более активное участие в урегулировании конфликта вокруг Ирака [4].

После свержения баасистского режима ЕС выбрал новую тактику в отношении Иракского Курдистана. Поддерживая отношения исключительно с Багдадом, ЕС фактически абстрагировался от иракских курдов. Такая внешнеполитическая линия нашла отражение в решении Совета ЕС от 7 марта 2005 г. об открытии миссии ЕС по вопросам верховенства права, главный офис которой был расположен именно в Багдаде, несмотря на предложение иракских курдов выбрать Эрбиль в качестве штаб-квартиры «EUJUSTLEX».

В обращении Европейской комиссии в Совет и Парламент (в котором содержались рекомендации по восстановлению взаимодействия Европейского Союза с Ираком от 7 июня 2006 г.) европейские государства отдельно подчеркнули необходимость сохранения территориальной целостности Ирака [2].

С 2008 г. европейский интерес к Иракскому Курдистану резко возрастает, а политика ЕС по отношению к иракским курдам наполняется новым содержанием. В 2008–2009 гг. в Эрбиле состоялось открытие консульских учреждений ведущих европейских государств – Германии и Франции. Годом позже были открыты консульства других стран – членов ЕС (Польши и Чехии) [9, с. 150]. В 2009 г. Европа направила миссию, призванную наблюдать за выборами на территории Иракского Курдистана. В том же году ЕС начал оказывать помощь лагерям сирийских беженцев в Иракском Курдистане.

Постепенное проникновение ЕС в Иракский Курдистан было обусловлено сугубо прагматичными мотивами. Еще в марте 2003 г. премьер-министр курдского регионального правительства Нечирван Барзани принял участие в международной конференции по вопросам энергетической безопасности, которая была организована Христианско-демократической партией во главе с канцлером Германии Ангелой Меркель. Визит премьер-министра в Германию подогрел европейский интерес к курдской нефти. Но в то время курдское региональное правительство было вынуждено сотрудничать с Багдадом в вопросе экспорта энергоносителей с территории Иракского Курдистана.

В 2011 г. Иракский Курдистан сообщил о приостановлении поставок энергоносителей в Багдад из-за долга последнего перед энергетическими компаниями Эрбиля. С того же года начинается быстрый экономический рост Иракского Курдистана за счет развития нефтегазового сектора, чему в значительной степени способствует нормативно-правовая база, обеспечивающая режим наибольшего благоприятствования иностранным инвестициям. В отличие от центрального иракского правительства, которое предлагает энергетическим компаниям только контракты технического обслуживания, курдское региональное правительство готово договариваться о распределении продукции, что, несомненно, представляется более привлекательным для нефтяных компаний. Только за 2011 г. Эрбиль подписал 50 контрактов о разделе продукции с 29 энергетическими компаниями из 17 стран мира, абсолютное большинство из которых составляют европейские государства, несмотря на возражения со стороны Багдада. На сегодняшний день эти компании пробурили более сорока разведывательных скважин, а также открыли многочисленные нефтяные и газовые месторождения.

Новый этап в отношениях между ЕС и Иракским Курдистаном был закреплен многочисленными резолюциями Европейского Парламента. Если до 2010-х гг. лейтмотивом всех политических актов объединенной Европы оставалось сохранение территориальной целостности Ирака, то уже в

2014 г. Европейский парламент принял резолюцию, в которой отметил, что принимает к сведению заявление со стороны курдского регионального правительства относительно проведения референдума за независимость. В то же время Европейский парламент призывает президента Иракского Курдистана Масуда Барзани обеспечить права всех лиц некурдского происхождения, проживающих в провинции [6].

Выводы. Контент-анализ резолюций Европейского парламента, принятых за последние несколько лет, дает основание сделать выводы о серьезных сдвигах во внешней политике ЕС. Поддержка со стороны ЕС иракских курдов приводит к столкновению интересов Брюсселя и Анкары, поскольку независимость Иракского Курдистана может стать сигналом для курдских меньшинств, проживающих на территории Турции. Угроза территориальной целостности, которая нависла сейчас над одним из государств – кандидатов на вступление в ЕС, толкает Анкару на сближение с Ираном и Сирией, ослабляя позиции ЕС в регионе.

Обострение курдского вопроса потенциально может дестабилизировать Ирак, что приведет к новой волне беженцев и к еще одному миграционному кризису. В этом случае оформление независимости Иракского Курдистана будет иметь серьезные последствия и для самого ЕС, что актуализирует необходимость вырабатывания четкого подхода к решению курдского вопроса мирным путем.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Aneja A. U.S. – France rift sharpens Arab divide. – The Hindu, 2003. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.thehindu.com/thehindu/2003/02/17/stories/2003021701691400.htm.

2. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament : Recommendations for renewed European Union engagement with Iraq, 7 June 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52006DC0283.

3. Conclusions of the Informal European Council, 17 February 2003. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.eu2003.gr/en/articles/2003/2/18/1945/.

4. European Council. Brussels, 20–21 March 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/1993-2003/.

5. European Parliament Resolution on the situation in Irag eleven years after the Gulf War, 16 May 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//TEXT+REPORT+A5-2002-0157+0+DOC+XML+V0//EN&language=ro.

6. European Parliament resolution on the situation in Iraq , 17 July 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=P8-RC-2014-0059&language=EN.

7. Freedman L. Gulf Conflict 1990–1991: Diplomacy and War in the New World Order / L. Freedman, E. Karsh. – Princeton, Princeton University Press, 1993. – 540 pp.

8. Trachtenberg M. The Iraq crisis and the future of the Western alliance. InThe Atlantic Alliance Under Stress: US-European Relations after Iraq by D. Andrews / M. Trachtenberg. – Cambridge University Press, 2005. – P. 201–231.

9. Мосаки Н. Курдистан и курдский вопрос в политике Запада и России / Н. Мосаки. – М. : ИБВ, 2011. – 346 с.

Терещук В.І.

Моделі медійних ефектів Е. Перс як інструмент аналізу характеру й напрямів використання засобів масової комунікації в зовнішньополітичній стратегії

У статті аналізуються можливості застосування кожної з виділених Е. Перс чотирьох моделей медійних ефектів для аналізу характеру й напрямів використання потенціалу засобів масової комунікації (далі – ЗМК) і сприяння реалізації зовнішньополітичної стратегії, а саме: моделі прямих ефектів, моделі умовних ефектів, моделі кумулятивних ефектів, когнітивно-транзакційної моделі. Доведено, що саме техніки праймінгу й фреймінгу є ключовими в реалізації довгострокового впливу на громадську думку, а отже, когнітивно-транзакційна модель є найбільш адекватною під час аналізу ефектів медійних кампаній, що мають зовнішньополітичні цілі.

Ключові слова: *зовнішня політика, формування громадської думки, масові комунікації, медійні ефекти, Елізабет Перс.*

В статье анализируются возможности применения каждой из выделенных Э. Перс четырех моделей медийных эффектов для анализа характера и направлений использования потенциала средств массовой коммуникации и содействия реализации внешнеполитической стратегии, а именно: модели прямых эффектов, модели условных эффектов, модели кумулятивных эффектов, когнитивно-транзакционной модели. Доказано, что именно техники праймминга и фреймминга являются ключевыми в реализации долгосрочного влияния на общественное мнение, следовательно, когнитивно-транзакционная модель является наиболее адекватной при анализе эффектов медийных кампаний, имеющих внешнеполитические цели.

Ключевые слова: *внешняя политика, формирование общественного мнения, массовые коммуникации, медийные эффекты, Элизабет Перс.*

This article analyses the possibilities of applying of each of differentiated by E. Perse four models of media effects for analysis of the nature and potential of mass media exploitation in the aim to promote implementation of foreign policy strategy, namely direct effects model, conditional effects model, cumulative effects model, cognitive-transactional model. It is shown that this priming and framing techniques are key for implementing long-term impact on public opinion, and thus cognitive-transactional model is most appropriate when analyzing effects of media campaigns with foreign policy goals.

Key words: *foreign policy, formation of public opinion, mass communications, media effects, Elizabeth Perse.*

УДК 327:659.3:070

Терещук В.І.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
та суспільних комунікацій
Університету економіки та права
«КРОК»

Актуальність дослідження. Поява транскордонних ЗМК (радіо, телебачення, Інтернету) створила технологічні можливості для потрапляння однієї держави в медійний простір іншої, докорінно змінивши уявлення про інформаційний суверенітет держави. Уміння ефективно задіяти потенціал ЗМІ для просування національних інтересів, зокрема, для сприяння реалізації зовнішньої політики стало розглядатися як складова частина могутності держави, як елемент т. зв. «м'якої сили». Крім того, самі мас-медіа почали відігравати відчутну роль у формуванні порядку денного зовнішньої політики, що призвело до появи в 1990-х роках у західній науковій та публіцистичній літературі поняття «ефект CNN», яке утілювало ідею, що технології зв'язку реального часу можуть спровокувати серйозні реакції внутрішньої аудиторії й політичних еліт на глобальні події [1, с. 301]. Усе це вимагає аналізу ролі медійного фактора в міждержавній взаємодії, зокрема, у зовнішньополітичній діяльності, вивчення форм та методів впливу на порядок денний зовнішньої політики за допомогою ЗМІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями ролі медійного фактора в розвитку міжнародної системи, установленні завдань, зокрема, у зовнішньополітичній сфері, займалися такі зарубіжні дослідники, як Т. Айсенсе, Р. Аммон, Е. Гільбоа, П. Карл, Д. Стрьомберг та інші; вітчизняні дослідники М. Бабак, О. Ваганова, Г. Гридасова, С. Даниленко, О. Зернецька, Є. Макаренко, Г. Почепцов, І. Філенко та інші.

Проблеми впливу медійного фактора на зміст та характер зовнішньополітичної діяльності були предметом багатьох досліджень як теоретичного, так і емпіричного характеру. Водночас на увагу в сучасних умовах заслуговують особливості впливу мас-медійних засобів на зміст зовнішньої політики, зокрема, характер і ефективність такого впливу. Це потребує аналізу перспектив та обмежень застосування існуючих підходів та моделей як дослідницьких рамок.

Метою статті є виявлення характеру та властивостей наслідків використання мас-медіа як засобу сприяння реалізації зовнішньополітичної стратегії із застосуванням моделей медійних ефектів Е. Перс.

Ефекти масових комунікацій – реакції масової аудиторії в цілому та окремих індивідів на одержану інформацію – уже багато десятиліть є предметом уваги як академічних дослідників, так і практиків. Створені різні типології цих ефектів, серед яких досить відомою є типологія медійних впливів, розроблена британським дослідником Д. МакКвей-

лом, у якій простір впливів ЗМІ був розподілений за фактором умисності (заплановані та незаплановані ефекти) і часу (довгострокові та короткострокові) [2, с. 420], матриці медійних ефектів на індивідуальному рівні й макрорівні американського дослідника Дж. Поттера [3, с. 45–46] та інші.

У рамках нашого дослідження ми використаємо підхід, який запропонувала американська дослідниця Е. Перс. Нею було виділено чотири моделі медійних ефектів, узятих із різних сфер дослідження масових комунікацій: модель прямих ефектів, модель умовних ефектів, модель кумулятивних ефектів та когнітивно-транзакційна модель. Ці моделі різняться між собою в тому, що кожна з них робить акцент на різних аспектах медіа-контенту або аудиторії як основної рушійної сили медійних ефектів (див. табл. 1).

Кожна із цих моделей може бути застосована для пояснень та / або передбачень коротко- і довгострокових ефектів масових комунікацій. Водночас, якщо аналізувати масові комунікації, які прямо чи опосередковано ініціюються державою з метою підтримки своєї зовнішньополітичної діяльності, можливість використання цих моделей потребує більш детального розгляду, що зумовлюється специфікою таких комунікацій. По-перше, слід диференціювати масові комунікації всередині країни й за кордоном, адже сприйняття держави та її зовнішньої політики всередині країни й за її межами може суттєво різнитися, і вплив на ці аудиторії потребує різних тактик; крім того, можливості держави експлуатувати медійний потенціал усередині себе (особливо в умовах недемократичного, автаркічного режиму) і в інших країнах також є різними. По-друге, необхідно зважати на те, що зовнішньополітична стратегія може включати в себе реалізацію різних цілей, як довгострокових (формування й підтримка позитивного іміджу держави, створення прихильного ставлення до зовнішньої політики, формування вигідної для держави громадської думки стосовно шляхів і методів розв'язання тих чи інших проблем міжнародного життя тощо), так і короткострокових (підготовка сприятливого фону напередодні візитів офіційних осіб до іншої держави, підбурювання заворушень чи протестних акцій в інших країнах, підготовка громадської думки до вигідного для держави сприйняття й реагування на певні зовнішньополітичні акції держави тощо).

Виходячи із цього, розглянемо детальніше кожну з чотирьох виокремлених Е. Перс моделей і окреслимо можливості їх застосування для аналізу характеру й напрямів використання ЗМК у зовнішньополітичній стратегії.

Модель прямих ефектів фокусує увагу на медіаконтенті як на найважливішому елементі для пояснення впливу засобів масової інформації. Ефекти розглядаються як негайні (відбуваються невдовзі після впливу), відносно однакові (подібні серед усіх членів аудиторії) наслідки, які відповідають цілям виробника масової інформації. Крім того, ефекти в цій моделі є доступними для спостереження. Акцент робиться на ефекти, пов'язані зі змінами, а не із закріпленням. Ефекти можуть бути поведінковими, когнітивними, афективними або такими, які безпосередньо призводять до помітних дій. Приміром, ця модель може бути застосована для розуміння того, як політична реклама може призвести до голосування за конкретного кандидата (поведінковий ефект), до отримання знання, яке дозволить прийняти рішення, за кого голосувати (когнітивний ефект) або до формування ставлення, що впливає на вибір, за кого голосувати (афективний ефект).

Модель прямих ефектів ігнорує роль аудиторії в процесі створення масової інформації. Вважається, що люди не в змозі протидіяти впливу ЗМІ. Приміром, їм може не вистачати розумових здібностей, щоб проаналізувати повідомлення засобів масової інформації (таким чином, діти можуть бути об'єктами прямого впливу); люди можуть мати

Таблиця 1

Порівняння та протиставлення чотирьох моделей медійних ефектів

	Характер ефектів	Параметри медіа-контенту	Параметри аудиторії
Модель прямих ефектів	Негайні, одноманітні, доступні для спостереження. Короткострокові. Акцент на змінах.	Особливості, які здатні привернути увагу. Збудження. Реалізм.	Не мають значення
Модель умовних ефектів	Індивідуалізовані. Підсилення та зміни. Когнітивні, афективні та поведінкові. Довго- та короткострокові.	Не мають значення	Соціальні категорії. Соціальні зв'язки. Індивідуальні розбіжності.
Модель кумулятивних ефектів	Базуються на кумулятивному впливі. Когнітивні або афективні, зрідка поведінкові. Стійкі.	Однаковість у різних каналах. Повторюваність.	Не мають значення
Когнітивно-транзакційна модель	Негайні та короткострокові. Базуються на одноразовому впливі. Когнітивні або афективні, також можливі поведінкові.	Характерні особливості візуальної інформації.	Формування схем. Настрої. Цілі.

Джерело: [4, с. 51]

замалий об'єм базових знань про деякі події та проблеми і, як наслідок, занадто сильно залежати від медіа-контенту. У цих ситуаціях ефекти можуть бути прямими. Проте найчастіше вважається, що на деякі аспекти медіа-контенту люди реагують несвідомо й автоматично.

У рамках цієї моделі ключовими змінними, пов'язаними з медіа-контентом, є такі його складники: те, що сприймається людьми автоматично, те, що мимоволі привертає увагу; те, що викликає зростання збудження; те, що зображується реалістично. Параметри (змінні) аудиторії в рамках цієї моделі значення не мають.

Ця модель має досить обмежене застосування для аналізу медійного виміру реалізації зовнішньополітичної стратегії. Прямий вплив, який вона репрезентує, можливий головним чином у рамках реалізації короткострокових акцій із підбурювання населення чи окремих соціальних груп інших країн до певних дій (демонстрацій, протестних акцій і т. п.). Обмеженість застосування полягає, власне, у тому, що такого роду діяльність однієї держави, вочевидь, є втручанням у внутрішні справи іншої, і тому в явному виді реалізується порівняно рідко.

Модель умовних ефектів робить акцент на аудиторії й базується на поняттях селективності (вибіркового впливу, уваги, сприйняття та запам'ятовування) і соціального впливу. Ця модель визначає наявність відчутних медіа-ефектів, пов'язаних із закріпленням знань, установок тощо, пропонує їх пояснення, тоді як роль усіх інших ефектів применшується. Умовними ефекти в рамках цієї моделі називаються тому, що впливи, здійснювані мас-медіа, не обов'язково призводять до виникнення ефектів, адже аудиторія має сили для уникнення впливу, його відхилення. І якщо медійні ефекти все ж виникають, вони, зазвичай, не є однаковими (різні люди можуть зазнавати впливу по-різному).

Ефекти в рамках цієї моделі можуть бути когнітивними, афективними або поведінковими. Ефекти можуть виникнути відразу після впливу або потребувати повторного впливу подібних повідомлень. Ефекти також можуть бути короткостроковими або довгостроковими. Оскільки модель умовних ефектів фокусується переважно на окремих членах аудиторії, вона може бути використана для пояснення майже будь-яких медіа-ефектів на індивідуальному рівні.

На противагу моделі прямих ефектів, у цій моделі змінні, пов'язані з медіа-контентом, не мають особливого значення. Натомість ваги набувають змінні, пов'язані з аудиторією, а саме: соціальні категорії (демографічні, соціально-економічні, етнічні характеристики тощо); соціальні відносини (соціальні зв'язки та міжособистісні взаємини між людьми, що можуть опосередковувати медійні ефекти); індивідуальні розбіжності (характеристики, унікальні для кожної особи).

Застосування цієї моделі для аналізу медійних кампаній, що мають зовнішньополітичні цілі, пов'язане насамперед із публічною дипломатією, у рамках якої об'єктом інформаційного впливу можуть бути окремі групи зарубіжної аудиторії, важливі для реалізації зовнішньополітичних цілей. Це може бути студентство, представники некомерційних організацій, культурні діячі тощо. У цих умовах актуалізується проблема вивчення особливостей тих груп громадськості, на які орієнтовані зовнішньополітичні комунікації. Також ця модель може бути застосована для аналізу характеру й напрямів використання ЗМК у зовнішньополітичній стратегії всередині країни, наприклад, для аналізу особливостей контенту поширюваних у ЗМК пропагандистсько-патріотичних або інформаційно-роз'яснювальних матеріалів для різних категорій населення.

Модель кумулятивних ефектів робить основний акцент на всюдисущому характері певного медіа-контенту, що перекриває будь-які можливості аудиторії обмежувати вплив деяких повідомлень. Ця модель фокусує увагу на єдності та повторенні тем і повідомлень в усьому медіа-контенті. Медійні ефекти пояснюються медіа-контентом, особливостями його формування та відтворення. Аудиторія не має значення в цій моделі, оскільки вона не здатна уникнути певних повідомлень засобів масової інформації. Подібно до моделі прямих ефектів, ключовими параметрами є характеристики медіа-контенту (єдність медіа-контенту, його однорідність у різних каналах). Натомість параметри аудиторії в рамках цієї моделі не враховуються.

Як і модель прямих ефектів, ця модель може мати досить обмежене застосування для аналізу медійного виміру реалізації зовнішньополітичної стратегії. Тотальний характер поширення певної інформації, який ця модель репрезентує, можливий головним чином у рамках широкомасштабної пропаганди всередині країни, що може мати місце за недемократичних режимів. Тому масштаб її застосування обмежується аналізом такого роду практик (у сучасних умовах об'єктом такого аналізу може бути внутрішня російська пропаганда).

Когнітивно-транзакційна модель пов'язана з когнітивною психологією. Ключовим у цій моделі є поняття схеми. Згідно з цим підходом знання не існує в мозку у вигляді окремих фрагментів, а організоване у вигляді схеми. Схема є ментальною структурою, яка втілює знання про певне поняття. Схеми містять властивості поняття та зв'язки між цими властивостями. Схеми мають ієрархічну структуру й можуть існувати незалежно одна від одної або бути взаємопов'язаними через спільні елементи.

Застосування схем є актуальним і в контексті масових комунікацій. Люди застосовують схеми для інтерпретації медійного контенту, а також мають спеціальні схеми, що використовуються для розуміння саме масового контенту. Схеми не лише організовують зна-

ння, але й виконують деякі інші функції, які впливають на медійні ефекти: по-перше, вони скеровують селективність медійного впливу, сприйняття, увагу та спогади; по-друге, оскільки схеми організовують знання, вони керують тим, як нова інформація сполучається з попередньою; по-третє, схеми дозволяють людям робити висновки щодо нових ситуацій і допомагають зменшувати невизначеність із приводу того, що думати або як діяти; по-четверте, схеми дозволяють вийти за рамки стимулів і робити висновки про речі, які не були показані.

Схеми можуть діяти двома способами: контрольована обробка (керована індивідом розумова діяльність) і автоматична обробка (неусвідомлювана, відбувається без зусиль із боку індивіда). Саме на автоматичну обробку членами аудиторії головним чином орієнтуються мас-медіа (особливо в разі розважального та рекламного контенту). Виходячи із цього, у разі контрольованої обробки на медійні ефекти впливають цілі окремих індивідів та використовувані ними схеми; а в разі автоматичної обробки медійні ефекти проявляються через т. зв. праймінг – активацію медіа-контентом у свідомості споживача певних схем, які потім викликають певні асоціації, а тому скеровують увагу, впливають на інтерпретацію контенту, на реакцію на нього.

На відміну від попередніх моделей, когнітивно-транзакційна модель враховує як параметри медіа-контенту, так і параметри аудиторії. Ключовим параметром медійного контенту, що має значення в цій моделі, є характерні візуальні особливості контенту, здатні привернути мимовільну увагу аудиторії (наприклад, секс, насилля тощо, у більш широкому сенсі – яскравий, комплексний контент). Допоміжними параметрами є реалістичність контенту й ідентифікація з героями. Параметрами аудиторії, які враховує ця модель, є фактори, що впливають на формування схем у членів аудиторії – соціальні категорії, соціальні відносини, індивідуальні розбіжності (див. Модель умовних ефектів), індивідуальні цілі, настрої людей.

Застосування цієї моделі для аналізу медійних кампаній, що мають зовнішньополітичні цілі, є найбільш адекватним з огляду на те, що технології праймінгу та фреймінгу дозволяють забезпечувати реалізацію довгострокового впливу на зарубіжні аудиторії в рамках зовнішньополітичних медійних кампаній. Створення як у зарубіжних, так і у внутрішніх цільових аудиторій за допомогою мас-медіа певних схем, релевантних зовнішньополітичним цілям, уможливлює ефективну підтримку сприятливої громадської думки як усередині країни, так і за кордоном. Досить яскравим прикладом є реалізація Росією геополітичної доктрини «Русский мир», послідовна імплементація якої з активним використанням мас-медіа забезпечила наявність в Україні досить широкого кола людей, які прихильно ставляться до Росії та її зовнішньої політики. Для цього, серед іншого, активувалися ще радянські схеми сприйняття міжнародних відносин (у т. ч. країн Заходу на чолі із США як ворогів) та історичних подій і постатей, формувалося бачення безальтернативності реінтеграції пострадянського простору під проводом РФ.

Підсумовуючи результати дослідження характеру та властивостей наслідків використання мас-медіа як засобу сприяння реалізації зовнішньополітичної стратегії із застосуванням моделей медійних ефектів Е. Перс, можна зробити такі **висновки:**

1) кожна з чотирьох моделей – прямих ефектів, умовних ефектів, кумулятивних ефектів, когнітивно-транзакційна модель – може бути застосована для аналізу медійних кампаній, що мають зовнішньополітичні цілі: модель прямих ефектів – для аналізу реалізації короткострокових акцій у мас-медіа з підбурювання населення чи окремих соціальних груп інших країн до певних дій; модель умовних ефектів – для аналізу медійних кампаній, пов'язаних насамперед із публічною дипломатією, у рамках якої об'єктом інформаційного впливу можуть бути окремі групи зарубіжної аудиторії, важливі для реалізації зовнішньополітичних цілей, різні параметри яких мають бути враховані; модель кумулятивних ефектів – для аналізу внутрішньої пропаганди в недемократичних державах; когнітивно-транзакційна модель – для виявлення й аналізу схем, що використовуються для реалізації довгострокового впливу як на мешканців країни, так і на міжнародну громадськість;

2) когнітивно-транзакційна модель є найбільш адекватним інструментом аналізу з огляду на те, що технології праймінгу та фреймінгу дозволяють забезпечувати реалізацію довгострокового впливу на зарубіжні аудиторії в рамках зовнішньополітичних медійних кампаній.

Таким чином, із чотирьох виокремлених Е. Перс моделей медійних ефектів когнітивно-транзакційна модель та модель умовних ефектів можуть бути застосовані для аналізу зовнішньополітичних медійних кампаній. Інші дві (прямих ефектів та кумулятивних ефектів) можуть мати лише обмежене застосування.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному аналізі ролі технологій праймінгу та фреймінгу в реалізації довгострокового впливу на зарубіжні аудиторії в рамках зовнішньополітичних медійних кампаній.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Robinson P. The CNN effect: Can the news media drive foreign policy? / Piers Robinson // Review of International Studies. – 1999. – Vol. 25, Issue 2. – P. 301–309.

2. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Деніс Мак-Квейл; Пер. з англ. – Львів: Літопис, 2010. – 538 с.

3. Potter W. J. Media Effects / W. James Potter. – Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2012. – 376 p.

4. Perse E. M. Media Effects and Society / Elizabeth M. Perse. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2008. – 349 p.

Щепанський В.В.

Турецький фактор гуманітарної політики на південному сході України в період 2014–2016 рр.

УДК 327

Щепанський В.В.,
кандидат філософських наук,
науковий співробітник
Національного університету
«Острозька академія»

У статті подана загальна інформація про гуманітарну політику Туреччини в Україні у 2014–2016 рр. щодо тюркських етносів, які проживають в Україні. Проаналізована діяльність турецьких релігійно-політичних рухів, зокрема «Хізмет» і «Нур Джамаат», які приділяють увагу кримотатарському населенню або туркам-месхетинцям. З'ясовано основні причини діяльності турецьких релігійно-політичних рухів в Україні.

Ключові слова: *кримські татари, турки-месхетинці, гуманітарна політика, мусульманські общини України.*

В статье представлена общая информация о гуманитарной политике Турции в Украине в период 2014–2016 гг. относительно тюркских этносов, проживающих в Украине. Проанализирована деятельность турецких религиозно-политических движений, в частности «Хизмет» и «Нур Джамаат». Отслежены основные причины деятельности турецких религиозно-политических движений в Украине.

Ключевые слова: *крымские татары, турки-месхетинцы, гуманитарная политика, мусульманские общины Украины.*

The article provides general information on the humanitarian policy of Turkey in Ukraine in the period 2014–2016, concerning the Turkic ethnic groups living in Ukraine. The activity of the main Turkish religious and political movements, in particular «Hizmet» and «Nur Jamaat», is analyzed. The main causes of the activity of Turkish religious and political movements in Ukraine are traced.

Key words: *Crimean Tatars, Meskhetian Turks, humanitarian policy, Muslim communities of Ukraine.*

Глобалізація та модернізація сучасних суспільств призводить до тісного гуманітарного контакту різних груп населення в межах країни і поза ними. Кардинальні зміни в соціокультурному та інтелектуальному середовищі формують нові ландшафти сприйняття етнічних меншин, соціальних груп в оновлених політичних реаліях світової спільноти. Центральною ознакою цих процесів є мобільність, що трансформує населення у всіх країнах світу. Зокрема, тут варто згадати загострення проблем, що були пов'язані з кримськими татарами і турками-месхетинцями в Україні. Події на південному сході країни 2014–2016 рр. оголили ряд гуманітарних проблем, які наростали після розпаду СРСР. Вагому роль тут відігравала політика України щодо кримськотатарського населення в Автономній Республіці Крим.

Згадані нами процеси зумовлюють актуальність статті у потребах в переосмисленні підходів до вивчення сучасних етнічних мусульманських спільнот в Україні. Подібну проблематику у своїх напрацюваннях піднімають М. Воротнюк [1], А. Кадім [4], М. Якубович [10], О. Ярош [11].

Найцікавішим вектором у цих подіях є включення в кримськотатарське питання Турецької республіки. Загальні ознаки відносин між Україною та Туреччиною традиційно визначають як стратегічне партнерство. Хоча, як зазначає М. Воротнюк, це не відповідає дійсності, оскільки прагматична економізація відносин, помітна на всіх етапах співпраці з 1991 р., «не може замістити собою інші, на сьогодні відсутні, спектри стратегічного партнерства» [1, с. 2]. Наприклад, це зауваження цілком коректне щодо гуманітарної політики Туреччини в Автономній Республіці Крим до 2014 р. Зокрема, розвиток «просторового рівня» співпраці між татарами в Криму і Туреччиною характеризувався переміщенням людей усередині мереж релігійних груп (візити мусульманських вчених, викладачів у релігійні школи, шейхів, організації колективних паломництв). Що характерно, цей процес був одностороннім. О. Маначинський вбачав у цьому провокуючий сценарій дезінтеграції кримотатарського населення і формування індиферентності щодо політики українізації в АРК [5, с. 13–14].

Поява турецьких неосуфійських організацій, що почали активно займатися культурною, політичною та освітньою діяльністю в Україні, також заслуговує на окрему увагу. Наприклад, це діяльність руху «Хізмет» Ф. Гюлена, або сулейманджилар, що надає освітню та соціальну допомогу туркам-месхетинцям на півдні України і кримським татарам [11, с. 54]. Після 2014 р. зростає активність послідовників вчення Саїда Нурсі (1877–1960 рр.) – «Нур Джамааті». М. Якубович зазначає: «Саїд Нурсі – чи не найвідоміший поза межами Туреччини її «національний» мислитель, праці якого вже перекладено майже 60 мовами, зокрема й українською» [10, с. 35]. Цим рухам характерна ідеалізація Османської імперії і пантюркізм, що включає їх послідовників в активне політичне життя глобалізованого світу. Незважаючи на це, членство у згаданих організаціях здебільшого формальне і не несе жодної відповідальності та зобов'язань. На думку данського дослідника Й. Нільсена, така позиція є характерною для мусульманських громад у країнах, де іслам не є домінуючою релігією. У таких спільнотах поступово руйнуються традиційні соціальні зв'язки. Тому міжнародні ісламські організації, що мають незначну спорідненість, формують

нову «соціальність» за допомогою будівництва нових мечетей, розповсюдження своєї літератури в освітніх та культурних центрах [11, с. 49].

Це все сприяє формуванню в більшості мусульманських об'єднань індиферентного настрою щодо державної політики внутрішнього і зовнішнього характеру. У цьому контексті, наприклад, послідовники «Нурджулар» розглядають кримотатарський чинник як один із компонентів пантюркізму – стратегії, котра має об'єднати всі тюркомовні народи на духовному рівні. Хоча діяльність і поширення цього руху в Україні залишається на мізерному рівні та не становить загрози, оскільки він абсолютно не сприймається місцевим мусульманським населенням серйозно. Попри це, вчення Саїда Нурсі є забороненим у Російській Федерації. Щодо цього моменту М. Якубович зазначає: «Насправді питання тут не в ідеології, а в тому, хто її проголошує своєю програмою дій і якими методами втілюватиме. Іще кілька років тому спадщину Саїда Нурсі розглядали як таку собі м'яку силу Туреччини, передусім призначену для «тюркського світу»: Криму, частин Кавказу, країн Середньої Азії. У РФ, до речі, книги самого Саїда Нурсі не раз забороняли за екстремізм, і навіть в окупованому Криму вже були випадки, коли імамів мечетей засуджували до штрафів за зберігання такої літератури» [10, с. 35].

Свою позицію щодо міжнародних відносинах між Туреччиною та Україною має Дж. Матос: «Обидві країни виявляють високий рівень толерантності, а їхні спільні зусилля можуть слугувати для інших держав регіону взірцем співпраці на високих етичних засадах, спрямованої на подолання взаємних кривд, які залишилися в історичній пам'яті» [6, с. 154].

М. Воротнюк вважає: «Участь Туреччини в справах кримотатарського населення України не можна вважати планомірною експансією культурно-цивілізаційного та економічного характеру. Негативне ставлення до кримських татар та турецької присутності у Криму є наслідком як збереження стереотипів часів холодної війни, так і вже сучасного становища в інформаційному просторі на Кримському півострові, в якому домінують російські погляди антитатарського спрямування. Коректна позиція Туреччини й одночасне намагання Росії розіграти кримську карту дають підстави для висновку, що кримотатарська проблема є радше фактором російсько-українських, ніж україно-турецьких відносин» [1, с. 9]. Лідер кримотатарського народу М. Джамілєв також висловився: «Звернення до кримотатарського фактору в україно-турецьких відносинах залежить від явної чи прихованої мети, яку переслідують автори» [2, с. 86]. Щодо питання кримотатарського сепаратизму А. Кадім зазначає: «Явище сепаратизму в сучасному політичному житті України не має підґрунтя, оскільки відкритих масових проявів етнічної релігійної конфліктогенності в ній за доби незалежності не було і немає. Внутрішньополітична криза осені-зими 2013–2014 рр., що переросла у силове протистояння, була спровокована потужним втручанням Росії» [4, с. 41].

Враховуючи таку позицію, можна відстежити певні позитивні тенденції державних програм Турецької Республіки щодо турків-месхетинців, кримських татар, гагаузів. Туреччина і раніше була основним донором тюркських етносів, що проживають в Україні. У цьому контексті Туреччина відчуває себе опікуном усіх тюркських народів, що проживають на території пострадянських країн. Тому в процесі військового конфлікту на сході України в Туреччину було переселено чимало турків-месхетинців. Посол Туреччини в Україні зазначає: «Турків-месхетинців, які стали громадянами України, так само, як і кримських татар, ми сприймаємо як «міст дружби» в наших відносинах з Україною. Тому я думаю, що вони збережуть своє громадянство і їх зв'язки з Україною будуть продовжені» [7]. Такий підхід демонструє високий рівень дипломатичної культури з боку Туреччини. За заявою посла, з України будуть переселені всі бажаючи турки і татари, що проживали в зоні конфлікту, яким буде надане житло і робота: «Ці люди будуть перебувати в Туреччині як переселенці з наданням місця проживання. На першому етапі всім буде надано житло, воно готове. У питаннях отримання дозволу на працевлаштування їм буде надано всіляке сприяння» [7]. Вищезазначену тезу про те, що Туреччина виступає донором й опікуном усіх тюркських народів на території пострадянського простору, ситуація з турками-месхетинцями цілком підтверджує. Турецько-месхетинське міжнародне товариство «Ватан» оцінює чисельність громади в Україні у близько 10 тис. осіб, що компактно проживають на території Донецької, Миколаївської та Херсонської областей. Загалом ця інформація збігається з даними перепису населення 2001 р., де було зафіксовано 336 турків-месхетинців та 8 844 турків [8, с. 143]. Окрім переселення етнічних турків, влада Туреччини допомагає у будівництві житла для кримських татар і вимушених переселенців у Херсонській області. Також є приклади реалізації спільних проектів у сфері науки, культури співпраці міст та регіонів на території, що знаходиться поруч із зоною конфлікту.

Окрім гуманітарної політики, яку проводить Туреччина в Україні, варто виділити безпекове партнерство між Туреччиною, ЄС та Україною. Геополітичні процеси, що відбувалися неподалік Чорного моря, а саме намагання Кремля дестабілізувати ситуацію у пострадянських країнах (Молдова (Придністровський конфлікт 1992 р.), Грузія (2008 р.) і війна в Україні (з 2014 р.)), дали поштовх для трансформації специфіки політики Турецької Республіки і Російської Федерації в Чорноморському

регіоні, спрямованої на формування нової стратегії безпеки в теперішній ситуації. А. Кадім зазначає: «Запобігти подальшій сепаратизації Чорноморського регіону здатна політика налагодження партнерських взаємозв'язків між Туреччиною та Україною, що відкриває шлях до стабілізації та політичної гармонізації країн, належних до Чорноморського басейну. Відповідно, турецько-українське міждержавне партнерство на ниві безпеки здатне виконувати функції політичної, економічної та військової підтримки, що, безсумнівно, позитивно впливатиме на взаємовідносини різних країн та систему міжнародних відносин загалом» [4, с. 42]. Зокрема, така оцінка виглядає досить дивною, оскільки автор ігнорує присутність у Чорноморському регіоні Болгарії, Грузії, Румунії і найбільшого геополітичного гравця – Російську Федерацію, – розставляючи основні акценти на турецько-українську співпрацю без аналізу її військово-економічного потенціалу.

Враховуючи важливість політичного діалогу між Україною та Туреччиною для національної безпеки нашої держави, варто зазначити, що він є постійним і перебуває у стадії розвитку, наповнюючись реальним змістом та продуктивністю. На нашу думку, в ньому відсутня видима маніпуляція фактами і висловлюються чіткі позиції МЗС Туреччини щодо цілісності України і приналежності Автономної Республіки Крим до України. Незважаючи на різні політичні умови існування двох держав, обидві держави перебувають на стадії формування своєї ідентичності, оскільки курдське питання є одним із проблемних місць для Туреччини. Якщо Україна тільки почала конструювати власну національну ідентичність, Туреччина перебуває на стадії збереження власної ідентичності. Звідси походить пантюркізм деяких релігійно-політичних груп, що нині активні в Туреччині та пострадянському просторі. Тому збереження цілісності та органічного співіснування всередині держави –завдання номер один для обох держав. Звідси випливає посилення гуманітарної політики Туреччини щодо всіх тюркських етносів, що проживають поза межами цієї держави. В Україні активно розвивається кримотатарське питання у вигляді вивчення історії, формування кафедр кримотатарської мови в університетах, відкриття Кримського дому тощо.

М. Воротнюк зазначає «Якщо для України це лише питання укріплення своєї ідентичності, яка почала конструюватися, то для Туреччини – це збереження своєї ідентичності, що є боротьбою двох протилежних тенденцій (посилення секулярної та ісламської ідентичності). Постійна артикуляція ідентичності є засобом державотворення та, фактично, існування обох країн» [1, с. 13]. Незважаючи на подібну схожість у певних соціальних та екзистенційних питаннях, політичні системи цих двох країн не варто порівнювати, оскільки історичні та соціокультурні передумови функціонування українського і турецького суспільства кардинально різні.

Міжнародна діяльність турецьких державних та мусульманських організацій в Україні являє собою сукупність мереж і різних шляхів, котрі не є централізованими, але спрямовані на конкретні проблеми, що формує враження централізованої гуманітарної політики Туреччини в Україні. Відсутність єдиного центру є ключовою ознакою глобалізованого суспільства, що характеризує неконтрольований рух людей, фінансових коштів, інформації в межах цих мереж. Зміцнивши своє становище в Чорноморському регіоні, Туреччина, діючи в межах політико-правової культури західних демократій, починає експортувати ідеї, методи та фінанси в країни, де проживає тюркомовне населення, здійснюючи істотний вплив на процеси, що відбуваються тут. Водночас формально присутність турецьких приватних чи державних організацій в Україні залишається на досить низькому рівні.

Міжнародні ісламські рухи, таким чином, формують нову «соціальність» тюркомовних мусульман в Україні або поза її межами (у ситуації турків-месхетинців) за допомогою гуманітарної політики і нових мусульманських інститутів – турецьких центрів, – освітню та видавничу діяльність. Ці процеси сприяють консолідації та розвитку людського і соціального капіталу тюркського етносу не лише в Туреччині, але і поза її межами. Враховуючи такий розвиток подій, Україна поширила свою співпрацю з офіційними представництвами Туреччини на своїй території. Відбувається активна співпраця між засобами масової інформації з метою популяризації культури одна одної. Це сприяє координації міжнародних культурних проектів, наприклад для протидії проросійської пропаганди на окупованій території Автономної Республіки Крим. Заохочуються контакти між науковими установами, наприклад, нещодавно відбувся міжнародний симпозіум в Національному університеті «Острозька академія» на тему інтелектуальної спадщини Григорія Сковороди та Саїда Нурсі [3]. Відбуваються поодинокі акції в Туреччині, які долучають кримотатарську діаспору для лобіювання взаємних інтересів щодо окупованого Криму [9].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що активна політична і гуманітарна позиція Туреччини щодо подій на південному сході України в 2014–2016 рр. залишається стабільною і не змінює свого вектора. На жаль, він спрямований лише на представників тюркського етносу на території України. Щодо позиції України в цих відносинах можна зазначити, що активна інтеграція економічних та гуманітарних ініціатив Туреччини на території конфлікту відіграє позитивну роль у регулюванні гуманітарних проблем, що там виникають. Враховуючи діяльність не лише офіційних державних структур Туреч-

чини в Україні, варто зазначити, що їхня активність спрямована здебільшого на тюркомовне населення або нечисленні й самостійні громади мусульман і не становлять жодної загрози. З огляду на постійний розвиток подій на південному сході України, запропонована тема перебуватиме в актуальному форматі до моменту вирішення поставлених перед проблем Україною та Туреччиною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воротнюк М. Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://docplayer.net/31932212-Rezyume-turechchina-krayina-otochena-realnistyu-3.html.
2. Джемілєв М. Крим і кримські татари в українсько-турецьких відносинах / М. Джемілєв // Україна–Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Матеріали міжнародної конференції, Київ, 10–11 квітня 2000 р. – Фонд Ф. Еберта; За ред. Андрійка В., Перепелиці Г. – К., 2000. – С. 86–87.
3. Дмитрук І. В Острозькій академії пройшов семінар, присвячений Саїду Нурсі та Григорію Сковороді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/34732-v-ostrozkij-akademiyi-projshov-ceminar-prisyachenij-sayidu-nursi-ta-grigoriyu-skovorodi.html.
4. Кадім А. Турецько-Українське партнерство як чинник безпекової політики чорноморському регіоні / А. Кадім // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2015. – № 126. – С. 36–44.
5. Маначинський О. Туреччина і Україна / О. Маначинський // Спостерігач. – 1996. – № 23. – С. 13–14.
6. Матос Дж. Україна і Туреччина: безпека та співробітництво у Чорноморському регіоні / Дж. Матос // Україна–Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Матеріали міжнародної конференції, Київ, 10–11 квітня 2000 р. / Фонд Ф. Еберта; За ред. Андрійка В., Перепелиці Г. – К., 2000. – С. 154.
7. Посол очікує, що турки-месхетинці з України збережуть її громадянство у Туреччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.unian.ua/society/1222595-posol-ochikue-scho-turki-meshetintsi-z-ukrajini-zberejut-jiji-gromadyanstvo-u-turechchini.html.
8. Сирінська О. Громада турків-месхетинців в умовах збройного конфлікту на сході України / О. Сирінська, М. Майоров // Східний світ. – 2015. – № 1. – С. 138–148.
9. У Туреччині біля російського посольства пройшов пікет на підтримку кримських татар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/WORLD/u-turechchini-bilya-rosiyskogo-posolstva-proyshov-piket-na-pidtrimku-krimskih-tatar-158863_.html.
10. Якубович М. Гюлен проти Ердогана: гібридний конфлікт? // М. Якубович // Український Тиждень. – 2017. – С. 34–36.
11. Ярош О. Теоретичні засади дослідження сучасних мусульманських рухів та організацій у контексті глобалізації / О. Ярош // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2014. – Вип. 10. – С. 46–57.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 28,55. Ум.-друк. арк. 26,04.
Підписано до друку 27.02.2017. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.